

HAHNER PÉTER

FRANCIAORSZÁG TÖRTÉNETE

MŰSZAKI KÖNYVKIADÓ

Lektorálta: Ludassy Mária

© Hahner Péter, 2002
© Műszaki Könyvkiadó, 2002

ISBN 963 16 2763 2

Kiadja a Műszaki Könyvkiadó
Felelős kiadó: Bérczi Sándor ügyvezető igazgató
Felelős szerkesztő: Eszterág Ildikó
Olvasószerkesztő: Doba Dóra
Műszaki vezető: Abonyi Ferenc
Műszaki szerkesztő: Szigeti Róbertné
Borítóterv és tipográfia: Molnár Eszter
Tördelés: Susán Pál

Azonosító szám: MK-2763-2
Terjedelem: 20,6 (A/5 ív)

BEVEZETÉS	7
FRANCIAORSZÁGRÓL ÉS A FRANCIAKRÓL – ELŐSZÓ	9
FRANCIAORSZÁG BÖLCSEJE (843-ig)	13
Franciaország területe az őskorban • Gallia • A barbárok győzelme • Klodvig és a Merovingok (481–751) • A Karoling-dinasztia (751–987) • Kronológia	
FEJEDELEMSÉGEKBŐL KIRÁLYSÁG (843–1483)	37
A feudalizmus kialakulása • Egy dinasztia meghódítja királyságát • A Capetingek fénykora • A XIV. század megpróbáltatásai • Szűz Johanna • Az újjáéledés • Kronológia	
A TÖRÉKENY EGYSÉG (1483–1648)	67
A gall kakas • A reneszánsz királyai • A vallásháborúk • A 'Szoknyavadász sikerei • XIII. Lajos döntése • Az első győzelmek • Kronológia	
A NAPKIRÁLY KORA (1648–1715)	91
Franciaország a XVII. században • A Fronde (1648–1653) • A fénykor (1661–1685) • A nagy megpróbáltatások kora (1685–1715) • Kronológia	
A RÉGI REND ARANYKORA (1715–1789)	115
Gazdagodás és felvilágosodás • XV. Lajos uralkodása (1715–1774) • XVI. Lajos néhány boldog éve (1774–1789) • Kronológia	
A FORRADALOM (1789–1799)	135
A forradalom jellege és okai • 1789 • Az alkotmányos monarchia (1789–1792) • A forradalmi kormányzat (1793–1794) •	

A parlamentáris köztársaság (1794–1799) • A forradalom eredményei • Kronológia	
NAPÓLEON (1799–1815)	163
A konzulátus sikerei (1799–1804) • A császárság sikerei (1804–1807) • A fordulat és a bukás (1808–1815) • Kronológia	
A FORRADALOM ÉS A CSÁSZÁRSÁG „MÁSODIK FELVONÁSA” (1815–1871)	179
A restauráció (1815–1830) • A júliusi monarchia (1830–1848) • A második köztársaság (1848–1852) • A második császárság (1852–1870) • A porosz–francia háború és a kommün (1870–1871) • Kronológia	
A HARMADIK KÖZTÁRSASÁG (1870–1940)	209
Királyság vagy köztársaság? (1870–1879) • A konzervatív köztársaság (1879–1899) • A radikális köztársaság (1899–1914) • A köztársaság az első világháborúban (1914–1919) • A meggyengült köztársaság (1919–1930) • A fenyegetett köztársaság (1931–1940) • Kronológia	
DE GAULLE ÉS UTÓDAI (1940–2002)	243
A megszállt és felszabadított Franciaország (1940–1944) • A negyedik köztársaság (1945–1958) • Az ötödik köztársaság első évtizedei (1958–1981) • Mitterrand kora (1981–1995) • Chirac kormányai és a 2002-es riadalom • Franciaország újjászületése – Befejezés • Kronológia	
FÜGGELÉK	287
Uralkodók és államfők	289
A francia királyok családfája	294
Bibliográfia	297
A kötetben szereplő képek forrásai	301
A kötetben szereplő térképek forrásai	301
Idegen nevek kiejtése	302
Névmutató	311

Nem mondhatjuk, hogy Franciaország története ismeretlen lenne hazánkban. Valamennyi tankönyvben és összefoglaló történelmi munkában megkülönböztetett helyet foglal el, s valószínűleg ennek az országnak a történetéről olvashatjuk a legtöbb népszerű ismeretterjesztő művet és történelmi regényt. A francia történetírás legújabb eredményei viszont csak a kutatók szűk körében váltak ismertté. 1989–1990-ig szinte kizárólag marxista megközelítésű történelmi művek jelentek meg, és ezek utóhatása mindmáig érvényesül. Tankönyveink csaknem ugyanazt írják a feudalizmusról, az abszolút monarchiáról, a felvilágosodásról, a francia forradalomról, az első és második császárságról, mint húsz-harminc évvel ezelőtt.

Ebben a kötetben megpróbáltam más szempontból bemutatni a francia történelem egyes korszakait – természetesen nem saját elképzeléseim, hanem a kortárs francia történetírók legújabb kutatási eredményei és elméletei alapján. Másik célom az volt, hogy a történelmet ne redukáljam a gazdasági-társadalmi sajátosságok ismertetésére. Igaz, ezek határolják körül az emberi cselekvés lehetőségeit, ezek határozzák meg, hogy egy adott történelmi korban mit *nem lehet* csinálni, azt azonban, hogy mit *lehet*, csak ritkán jelölik ki pontosan, és nagy teret hagynak az emberi alkotó- és kezdeményező-készség – vagy éppen az emberi butaság és rosszindulat – számára. Alexis de Tocqueville, az egyik legnagyobb francia politikai gondolkodó ezt így fogalmazta meg: „Az isteni gondviselés az emberi fajt nem alkotta sem teljesen függetlenné, sem teljesen rabszolgának. Igaz, minden embernek kijelölt egy végzetes kört, melyből ki nem léphet; ám saját tág terükön belül az emberek hatalmasok és szabadok, s a népek nemkülönben. Napjaink nemzetei nem kerülhetik el, hogy köreiken belül a létfeltételek egyenlővé ne váljanak; de az már rajtuk áll, hogy az egyenlőség a szolgaság vagy a szabadság, a tudás vagy a műveletlenség, a felvirágzás vagy a nyomor felé vezeti-e őket.”

Az újabb történetírás húsz-harminc évvel ezelőtt felismerte, hogy Tocqueville-nak igaza volt: a politika nem a gazdasági és társadalmi érdekek előre megjósolható, s nem különösebben érdekes érvényesítése. A politikai tevékenység a történelem egyik meghatározó tényezője, amely gyakran jóval nagyobb befolyást gyakorol embermilliók életére, mint a korabeli gazdasági-társadalmi viszonyok. Tocqueville úgy látta, hogy a modern történelem egyik legfontosabb sajátossága az emberi életkörülmények fokozatos kiegyenlítődésc, s ezt a folyamatot nevezte ő demokráciának. E folyamat egyaránt eljuttathatja a népeket a szabadság vagy a zsarnokság, a modern liberális, parlamentáris piacgazdaság vagy a totalitárius diktatúra világába. Az emberi tevékenység tehát távolról sem elhanyagolható tényezője a történelemnek. Ebben a kötetben ezért megpróbáltam nagyobb teret biztosítani a mindenkori francia politikai személyiségek tevékenységének, mint az életmód, a gazdaság vagy a kultúra sajátosságainak. S mivel a XX. század végén készített felmérések szerint a franciák de Gaulle-t, Napóleont, XIV. Lajost, Nagy Károlyt, IV. Henriket és Jeanne d'Arcot tekintik történelmük legjelentősebb személyiségeinek, különös figyelmet fordítottam az ő történelmi szerepük ismertetésére.

ELŐSZÓ

Hol kezdjük Franciaország történelmének bemutatását? Ez attól függ, mit jelent számunkra ez az elnevezés. Egységes kultúrával és integrált gazdasági élettel rendelkező nemzetet? Ebben az esetben a XVIII–XIX. század eseményeivel kellene kezdenünk az elbeszélést. Avagy egyetlen központból irányított államot? Akkor kötetünk első fejezete a XV–XVI. század történetét ismertetné. Vagy akkor születik meg egy ország, amikor lakói felismerik, hogy valami összeköti őket? Ez esetben Franciaország történetét a XII. századdal kellene elkezdenünk. Vagy a területi elkülönülés lenne egy ország létrejöttének döntő pillanata? Sok francia történész így vélekedett, s ezért kezdték a IX–X. század eseményeivel hazájuk történelmének bemutatását.

E kötet első fejezete mégis régebbi korokat idéz fel. Ezzel nem a XIX. század történészeinek példáját akarjuk követni, akik saját koruk értékeit és érzelmeit vetítették vissza az ókorra, s a nemzeti függetlenség hőseiként mutattak be olyan törzsi vezetőket, akiket másfél ezer év választott el a modern nemzetállamoktól. Inkább a hagyománytisztelet és a tudásvágy miatt kezdjük Franciaország történetét annak a területnek a történetével, amelyen ez a modern nemzet az utóbbi két-háromszáz év folyamán kialakult. Egyrészt megszoktuk, hogy a nemzetállamok történelmének megismerését azoknak az ősi népeknek a történelmével kezdjük, akik a mai határokon belül éltek – még akkor is, ha kultúrájuk, nyelvük és életmódjuk szinte semmiben sem emlékeztet mai utódaik világára. Másrészt kíváncsiak is vagyunk. Tudjuk, hogy minél messzebbre nyúlunk vissza a múltban, annál kevesebb szál köt össze bennünket a jelennel – mégis szeretnénk megismerni ezeket a vékonyka szálakat, amelyek összekapcsolják a mai társadalmat az ősi népek világával. Ezért kezdjük egy mai nép történelmének bemutatását más államok és más népek történelmének ismertetésével.

Arról azonban nem szabad megfeledkeznünk, hogy ma már sokkal erősebb kötelékek kapcsolnak minket azokhoz az emberekhez,

akik térben távolabb, de velünk egy időben élnek, mint azokhoz, akik a messzi múltban, de a Földnek ugyanazon aprócska szegletén éltek, mint mi most. Ápoljuk és tiszteljük ez utóbbiak emlékét – de semmiképpen se feledkezzünk meg arról, hogy nekünk nem őseinkkel, hanem kortársainkkal kell együtt élnünk, mégpedig lehetőleg minél békésebben. A történelmi konfliktusok és sebek emlékének nem szabad megnehezítenie a jelenlegi ellentétek békés megoldását. Butaság lenne ellenszenvet érezni egy mai nép iránt, mert az általa lakott terület egykori politikai vezetői (akikkel esetleg többségük nem is rokonszenvezett) ártottak az általunk lakott terület egykori lakóinak. Ennél már csak az nagyobb hiba, ha azon versengünk, kiket köt össze több szál az általunk lakott területen élő, régebbi népcsoportokkal, vagyis azon, hogy ki az „igazi” magyar, ki az „igazi” francia.

A nemzetek létrejöttét ugyanis nem az egyetlen magból kisarjgó növények kialakulásához kell hasonlítanunk, hanem inkább a különböző szálaból összesodort kötelék megszilárdulásához. Európa középső és keleti részén sokan még ma is úgy vélik, hogy a francia nemzet eredetét és kultúráját tekintve sokkal egységesebb, mint az itteni nemzetek. A kortárs francia történészek azonban inkább az eredet sokrétűségére és a kultúra összetettségére hívják fel a figyelmet.

A harmadik köztársaság idején (1870–1940) a legtöbb francia történelemkönyv ezekkel a szavakkal kezdődött: „Őseink, a gallok...” A németellenes és egyházellenes republikánus történetírók ezzel a megállapítással próbálták szembeállítani a francia nemzetet mind a germánokkal, mind a rómaiakkal és a római katolikus egyházzal. A mai francia történészek már inkább azt hangsúlyozzák, hogy elég bajos dolog lenne pontosan kijelölni őseiket az ókor népei között, a gallokkal pedig különösen sok a probléma. Ha létezett is valaha elkülönült gall kultúra, ennek ma már alig találhatjuk meg a nyomait. A galloktól a későbbi korokra hagyományozott kulturális örökség nagy része ugyanis kifejezetten görög eredetű, vagy a Római Birodalom más, görög kultúrával áthatott részeiről származik. A középkor elején görög, latin, kelta, germán, skandináv és baszk eredetű népek közös hazáját kezdték Franciaország néven emlegetni. A bevándorlás a későbbi századok során sem szűnt meg. Itáliai kézművesek, bankárok és kereskedők, németalföldi és kasztíliai hajósok, német nyomdászok, fémművesek, fegyverkovácsok, holland se-

lyemszövények és cukorfinomítók érkeztek, valamint olyan menekültek, akik politikai vagy vallási okokból kényszerültek hazájuk elhagyására: zsidók, hollandok, lengyelek. A francia forradalom idején különösen nagylelkűen bántak a külföldiekkel. Az ipari forradalom idején pedig rendszeressé és tömegessé vált a bevándorlás. Az első világháború előestéjén a francia lakosságnak csak 3%-a volt bevándorló, a következő ötven évben azonban a külföldiek száma háromszorozódott.

Az első világháború embervesztései miatt a külföldi munkaerő bebocsátása létfontosságúvá vált az ország számára. 1921-ben több mint másfél millió idegennek tekintett ember élt Franciaországban, tíz év múlva 2 700 000, vagyis a teljes népesség 6,58%-a. Ez mintegy 800 000 olasz, 350 000 spanyol, 250 000 belga, 100 000 svájci és 72 000 német bevándorlót jelentett. A harmincas évek végére felduzzadt a lengyelek csoportja, s a második világháború előestéjén már 80 000 észak-afrikai és pár ezer ázsiai is Franciaországban keresett munkát.

A második világháború ugyanúgy visszavetette a francia társadalom demográfiai növekedését, mint az első, s az utána felgyorsuló ipari fejlődés ugyanúgy igényelte a képzetlen és nagy számú munkaerőt, ahogyan ez az első világháborút követően történt. 1968-ban 2 631 000 külföldi élt az országban, akiknek 72%-a Európából érkezett: a legtöbben Spanyolországból (607 000), őket követték az olaszok (571 000), portugálok (296 000), lengyelek (131 000), belgák (65 000) és németek (43 000). 1987-ben az európai bevándorlók már csak 47%-át alkották a Franciaországban élő külföldieknek, akiknek 38,5%-a Észak-Afrikából, 4,3%-a más afrikai országokból, 8%-uk pedig Ázsiából érkezett.

1990-ben Franciaország 56 634 000 lakosa közül 4 195 952 volt bevándorló. Közülük 1 835 412 fő érkezett az Európai Unió országai-ból (a legtöbben Portugáliából, Olaszországból és Spanyolországból), 199 118 Kelet-Európából és a volt Szovjetunió területéről (a legtöbben változatlanul Lengyelországból), 158 907 Törökországból, 1 462 300 Afrikából (a legtöbben Algériából és Marokkóból) és 317 033 Ázsiából (a legtöbben Vietnamból és Kambodzsából).

Pierre Milza francia történész egy 1987-ben írott cikkében azt az állítást is megkockáztatta, hogy napjainkban legalább tizennyolcmillióra tehető azoknak a francia állampolgároknak a száma, akik az egykori bevándorlók második, harmadik vagy negyedik generáció-

ját alkotják. Vagyis minden harmadik francia bevándorlók leszármazottja. A fejlett ipari országok közül az Egyesült Államok és Kanada után ma is Franciaország fogadja be a legtöbb külföldit. Nélkülük a XIX. században megindult demográfiai hanyatlás katasztrofális gazdasági következményekkel járt volna. „Semmi oka nincs az elkecsereedésre egy olyan országnak – írja Milza –, amely minden bizonynyal annak az új vérnek köszönheti asszimiláló ereje megőrzését, amellyel több mint százharminc éve az a több millió bevándorló erősítette meg, akik lakóhelyüknek választották földjét, és itt vertek gyökeret.”

A fenti adatok ismertetésére azért volt szükség, hogy amikor a következőkben – az egyszerűség kedvéért – Franciaországról és francia népről lesz szó, ne feledkezzünk meg arról, hogy Franciaország fogalma ugyanúgy változott a történelem során, mint társadalmának összetétele. Az ország kezdetben nem volt más, mint egy dinasztikus osztozkodások során elkülönített terület, majd fejedelemségek kusza halmaza, amely fokozatosan egyetlen központból irányított királysággá változott, s alig kétszáz éve kezdett átalakulni modern nemzetállammá. A francia kultúra és a francia történelem pedig – minden sajátos vonása ellenére – különböző európai és nem-európai népek közös alkotásának tekinthető.

Római villa freskórészlete, Narbonne

Az ókorban és a középkor kezdetén a mai Franciaországnak még körvonalait is alig találjuk. Területén a kelták kisebb fejedelemségeket hoztak létre (Kr. e. V–I. század), majd Gallia néven osztozott a Római Birodalom kulturális és civilizációs fejlődésében (Kr. e. I.–Kr. u. V. század). A Meroving-dinasztia (481–751) megszilárdította a kereszténységet, de királyságait csak rövid időre tudták egyesíteni. A Karoling-dinasztia (751–987) Nagy Károly uralkodása idején (768–814) az egész nyugati kereszténységet egyetlen birodalomká kívánta olvasztani, és csak e birodalom felosztásai során önállósult végleg az a terület, amelyen megszülehetett a középkori Franciaország.

FRANCIAORSZÁG TERÜLETE AZ ÓSKORBAN

A ma élő ember elődei 1800 000 évvel ezelőtt jelentek meg a mai Franciaország területén. Különösen délnyugati részéből ismerünk számos őskőkori (palcolit kori) lelőhelyet. E korszak utolsó szakaszából származnak a Lascaux-barlang híres festményei. Időszámításunk előtt 10 000 és 5000 között kezdtek házasítani az első állatokat: a kutyát, a juhot, a kecskét, legvégül pedig a szarvasmarhát.

Az újkőkor (neolit kor) idején (Kr. e. 6000 és 1800 között) a korábban nomád népesség falvakban telepedett le, s a vadászat mellett már élelemtermeléssel és kézművességgel is foglalkozott. Négy jelentősebb kultúra emlékei maradtak fenn a mai Franciaország területén. Az első a Földközi-tenger északnyugati partvidékén elterjedt, cardiumkagylóval díszített kerámiáiról ismert kultúra (Kr. e. 6–5. évezred), a második a Közép-Európából érkező vonaldíszes kerámia kultúrája (Kr. e. 5–4. évezred), a harmadik pedig a leglátványosabb emlékeket hátrahagyó, megalitikus sírépítményeiről ismert kultúra (Kr. e. 5–3. évezred), amely az Atlanti-óceán partján terjedt

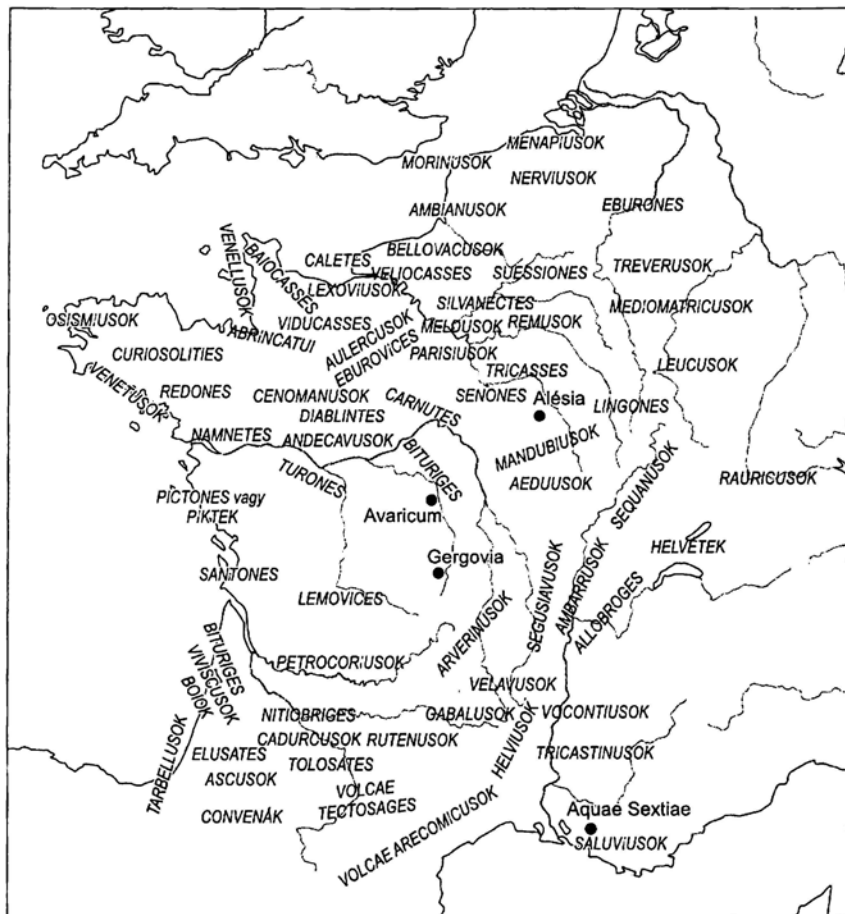
Do'men Bretagne-ban, Locmariaquernél. A megalitikus sírépítményeiről ismert kultúra emléke (Kr. e. 5–3. évezred).

el. Ez utóbbi kultúra hatalmas kövekből emelt építményeit, a sírjelölő köveket (menhírek) és a kőtömbökből emelt sírkamrákat (dolmenek) valaha a keltáknak tulajdonították. A XX. század második felében ezt a tévhitet erősítette meg az Asterix nevű hősről elnevezett népszerű francia képregény-sorozat is. Valójában azonban ezek az emlékek sokkal régebbiek. A negyedik kultúrát franciaországi lelőhelyéről Chassey-kultúrának nevezték el (Kr. e. 4–3. évezred). Képviselői a mai Párizs környékén valószínűleg magukba olvasztották a vonaldíszes kerámiák népeit, nyugaton pedig ők olvadtak bele a megalitikus emlékeikről ismert népcsoportokba.

Kr. e. 2500 és 2000 között a falvak száma növekedni kezdett, és valószínűleg egy új népcsoport, a harang alakú edényeiről ismert kultúra népének jóvoltából elterjedt a fémművesség, a réz, majd a bronz felhasználása. A lelőhelyek alapján úgy tűnik, a falvak egyre népesebbé és gazdagabbá váltak. A bronzkorban (Kr. e. 1800–700) Bretagne vidékén északi népek szálltak partra, keletről pedig más csoportok érkeztek. 1200 körül háziállattá vált a ló. A bronzkor utolsó szakaszából (Kr. e. 1200–700) származnak a helyi képművészet első fajtái, amelyek vázákon maradtak fenn.

A vas használatát keletről érkező népek terjesztették el a Kr. e. VIII. századtól. A vaskor első szakaszát (Kr. e. 700–450) a felső-ausztriai Hallstattról elnevezett kultúra képviselőinek megérkezésétől számítjuk. Lovas arisztokrácia irányította őket, s már kelta csoportokat is magukkal sodortak, amelyek a Rhône folyó mentén és délen telepedtek le. A vaskor második szakaszában (Kr. e. 450–50) két döntő fontosságú eseményre került sor. A déli partvidéken megjelentek a borral és kerámiával üzletelő föníciai és görög kereskedők. Utóbbiak Kr. e. 600-ban (mások szerint 620-ban) Massalia vagy Massilia néven megalapították a mai Marseille városát. Ezzel a partvidék bekapcsolódott a Földközi-tenger kereskedelmi rendszerébe. A város jelentőségét az is jelzi, hogy innen indult útnak a görög Pütheász, aki a Kr. e. IV. század végén elérte a Brit-szigeteket és Skandináviát. A másik fontos esemény a kelták letelepedése volt.

Az indoeurópai nyelvcsaládhoz tartozó kelták nagyobb tömegei a mai Németország déli részéről érkeztek Franciaország területére a Kr. e. V–III. században. Talán a dél felé nyomuló germánok készítették őket a legkülönbözőbb irányú vándorlásokra: egyes csoportjaik a Brit-szigetekig, mások Kisázsiaig is eljutottak. A mai Franciaország területén négy nagy csoportra oszlottak: a központi csoportra, amely a Garonne, a Rajna és a Szajna között a legkevésbé leeveredett más népcsoportokkal, a délnyugati aquitánokra, a Marne és a Rajna között élő belgákra, valamint a Földközi-tenger partján letelepedő, ibérekkel és ligurokkal elvegyülő törzsekre. A Kr. e. II. században alapított, falakkal körülvett, erődített falvaikat a rómaiak *oppidum* néven emlegették. Virágzó civilizáció volt ez, földműveléssel, állattenyésztéssel, fejlett iparművészettel; a törzsek saját pénzt vertek, és gyümölcsöző kereskedelmi kapcsolatokat alakítottak ki a Római Birodalommal. A lakosság számáról csak becslések állnak rendelkezésünkre: egyes történészek szerint ötmillióan lehettek, mások szerint többen. A kelták előbb törzsi királyságokba tömörültek, majd e királyságok többsége a gazdagabb családok arisztokráciájának uralma alá került, s a királyok vallási hatalmát ezután a druidák csoportja gyakorolta. E legendás „papokról” nem sokat tudunk; ami a köztudatban elterjedt róluk (fehér ruhában jártak, évente titkos gyűléseket rendeztek, aranykással gyűjtötték a fagyöngyöt stb.), azt a kiirtásuk után keletkezett forrásokból tudjuk, ezért távolról sem tekinthetők megbízható ismereteknek.

Gallia kelta törzsei a római hódítás előtt

GALLIA

A rómaiak eleinte a Pó folyó síkságát emlegették *Gallia* néven, ahonnan a Kr. e. IV. század elején a kelták Rómára támadtak, majd ezt az elnevezést terjesztették ki fokozatosan a mai Franciaország területére. Még határait is ők jelölték ki: Julius Caesar már úgy fogalmazott, hogy a Rajna „Galliát” és „Germániát” választja el egymástól – holott sok kelta élt a mai Németország déli részén, és sok germán a belgák között.

Kr. e. 218-ban, amikor Hannibál hadserege arrafelé vonult az elefántjaival, Massilia lakói a rómaiakat támogatták, majd 154-ben is tőlük kértek segítséget a ligurok ellen. A rómaiak 125-ben az általuk alapított Aquae Sextiae (ma: Aix-en-Provence) városában végül helyőrséget hagytak hátra szövetségesük védelmére, s fokozatosan uralmuk alá vonták a környéket. A területet Narbo városáról olykor *Gallia Narbonensis*, máskor csak a „provincia”, vagyis „tartomány” néven emlegették – innen származik Provence elnevezése. Az ettől északra, valamint az Alpoktól és a Rajnától nyugatra fekvő, hatalmas területet lakóinak hosszú hajáról sokáig *Gallia Comata*-nak (Üstökös Galliának) nevezték.

Kr. e. 58-ban Julius Caesart nevezték ki Gallia Narbonensis proconsulává (helytartójává). Amikor az egyik kelta csoport, az aeduus nép segítséget kért tőle egy másik, a helvétek ellen, Caesar 57-től 53-ig módszeresen meghódította a központi kelta csoportokat körülvevő népek területeit, s ezzel szinte bekerítette a legerősebb kelta törzseket. Ezek 53–52 telén felkelést robbantottak ki: a mai Orléans helyén lemészárolták a római kereskedőket. Az *avernus Vercingetorix* állt a druidák által is támogatott lázadók élére. Caesar Gergóviánál kénytelen volt visszavonulni előlük, de Vercingetorix sem tudta legyőzni a római hadsereget, és Alesia (ma: Alise-Sainte-Reine) közelében egy erődítménybe vonult. Caesar bekerítette az erődöt, a felmentésére érkező keltákat pedig legyőzte, mire Vercingetorix megadta magát. Állítólag teljes díszben belovagolt a római táborba, és fegyvereit Caesar lába elé dobta. Rómában részt kellett vennie Caesar diadalmenetében, majd kivégezték. A XIX. századi történészek afféle önfeláldozó, romantikus nemzeti hőst faragtak ebből a meglehetősen ismeretlen törzsi vezetőből, pedig könnyen lehet, hogy személyének jelentőségét csupán a saját győzelmét felnagyítani kívánó Caesar túlozta el. (Akad történész, aki azt gyanítja, hogy titkon összejátszott Caesarral.)

A római uralom Augustus uralkodása idején (Kr. e. 31–Kr. u. 14) szilárdult meg Galliában. Kilenc római provinciát hoztak létre. Délkeleten *Gallia Narbonensis*-t, a Rhône, a Loire és a Pireneusok közti területen *Aquitaniát*, a Loire és a Szajna között *Gallia Lugdunensis*-t, északon pedig *Gallia Belgica*-t. A Rajna bal partján megszervezték *Germania Inferior*-t és *Germania Superior*-t, az Alpokban pedig három aprócska tartományt, *Alpes Graiae et Poeninae*, *Alpes Cottiae* és *Alpes Maritimae* néven.

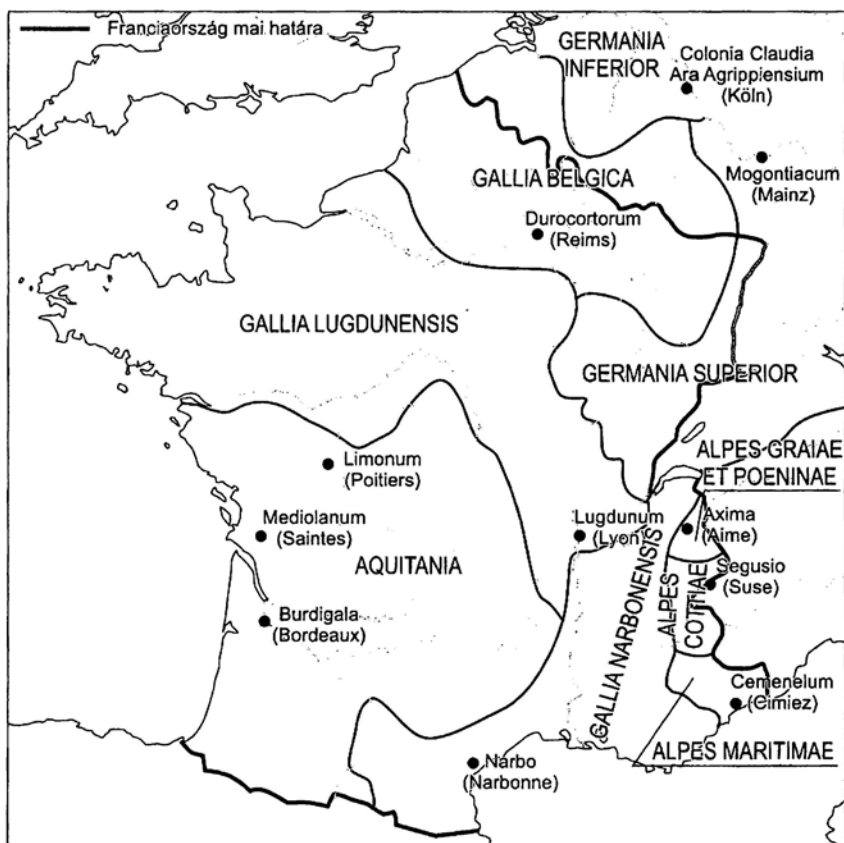
Henri Motte, XIX. századi festő így képzelte el azt a jelenetet, amikor Vercingetorix belovagolt Caesar táborába, hogy a győztes lábai elé helyezze fegyvereit

A Kr. u. I. század folyamán Galliát sikeresen beolvasztották a Római Birodalomba, a kelta vezető rétegek pedig beilleszkedtek a római társadalmi-politikai rendszerbe. A római főtisztviselők – Gallia Narbonensis-ben a proconsul, a többi provinciában pedig a procuratorok – a helyi előkelőkkel együttműködve gyűjtötték be az adókat, biztosították a kereskedelem fejlődését, és fokozatosan elterjesztették a császárkultuszt. Már az I. században egyre több város lakói jutottak latin polgárjogokhoz politikai jogok nélkül, majd később a politikai jogokat is megkapták. A rómaiak meglehetősen toleránsak voltak, nem bánták, ha a helyi kelta istenségeket azonosítják a rómaiakkal, s még a régi, gall helynevek használatát is engedélyezték. Lutetia városát például a kelta parisiusok törzséről *Civitas Parisiorum*-nak nevezték el, és hamarosan már csak *París* (Párizs) néven emlegették.

A római uralom legjelentősebb eredménye az a kétszáz évig tartó béke volt, amely lehetővé tette a gazdag, dinamikus, urbanizálódó, gall-római civilizáció létrejöttét. Gyönyörű templomok, diadalkapuk, több száz kilométer hosszú vízvezetékek maradtak ránk ebből

a korból. Arelate (ma: Arles) amfiteátrumában huszonhatezren tekinthették meg a gladiátorok küzdelmeit, Augustodunum (ma: Autun) színháza harmincháromezer néző befogadására volt képes. (A városok többségének persze legfeljebb ötezer lakosa volt, vagy ennél is kevesebb.)

Galliában az ókor végén kialakult valamiféle sajátos „patriotizmus”, a helyi ősök tiszteletén alapuló érzelmi kötődés a régió kultúrájához. Ezt azonban nem szabad a mai nemzeti érzések alapján értelmeznünk. A galliai kultúra inkább görög-római jellegű volt, mint sajátosan gall. Ausonius, a IV. századi költő, aki Burdigalában (a mai Bordeaux-ban) született, igen büszke volt származására: anyja állítólag az aeduusok leszármazottja volt. Csakhogy Caesar korá-

Római provinciák a mai Franciaország területén

Kr. u. I. századi római vízvezeték a Gard folyó felett

ban ez a nép azt állította, hogy rokonságban áll a rómaiakkal, s még Ausonius születése idején, 312-ben is azt a legendát terjesztették, hogy mind az aeduusok, mind a rómaiak a trójaiak leszármazottai. Ausonius apja pedig állítólag jobban beszélt görögül, mint latinul. A IV. század elején ráadásul egy alemann (germán) tús Galliaiban ismerkedett meg bizonyos görög kultuszokkal, s ennek hatására hazatérése után egyik fiát Szerapionnak nevezte el, az egyiptomi isten, Szerapisz után. Gallia tehát Róma uralma alatt a mediterrán kultúrák sajátos „olvasztótégelyévé” vált.

Így jelent meg Galliában a kereszténység is: sokáig csak egy volt a keletről érkező kultuszok közül. Az első keresztény mártírokat 177-ben végezték ki Lugdunum (ma: Lyon) amfiteátrumában. Párizsban Dionüszoszt, a város első püspökét fejezték le, akit később Szent Dénes néven tiszteltek. Egyesek szerint a Mons Martyrium-on (Mártírok hegyén) végezték ki, melynek neve Montmartre-rá rövidült, mások szerint a róla elnevezett Saint-Denis területén, ahol eltemették. A legenda feloldja az ellentmondást: e szerint az előbbi helyről levágott fejét a kezében tartva sétált át az utóbbira. Ezért ábrázolják általában úgy, hogy fejét a kezében tartja.

A III. században a germán törzsek támadásai komoly válságot idéztek elő. A harcok során a helyi hadsereg több személyt nevezett ki császárrá saját vezetői közül. A „Gall Császárságot” (258–273) vé-

gúl Aurelianus római császár hódította vissza. A pusztításból kivették részüket az úgynevezett *bagaudák* is, a szőkevény rabszolgákból, tönkrement parasztokból és dezertőr katonákból alakult rablóbandák.

A válságot a IV. században újabb kereskedelmi, ipari és kulturális fellendülés követte. Diocletianus császár a kormányzat átszervezése során két *dioecesisre* osztotta Galliát: a déli Aquitaniára és az északi Gallia dioecesisre. A déli dioecesis területét ezután évszázadokon át Aquitánia néven emlegették, s itt terjedt el később az oksztán nyelvjárás. A IV. század közepén mindkét dioecesiset egy *praefectura* alá rendelték, melynek előbb Augusta Treviorum-ban (Trierben), majd az V. század elejétől Arelatében (Arles-ban) volt a székhelye.

Itt, Arles-ban tartották Gallia első zsinatát (314), melyen már tizenhat keresztény közösség képviseltette magát. A megszerveződő egyház szembekerült az ariánus eretnekséggel, melynek hívei tagadták a Szentháromság tanát, és Jézust alsóbbrendűnek tartották az Atyánál. A korszak két leghíresebb keresztény személyisége Szent Hilarius, Limonum (Poitiers) püspöke és a Savariában (Szombathelyen) született Martinus (a későbbi Szent Márton) volt, aki római legionárius korában híressé vált jótékony gesztusával kettévágta köpenyét, és felét a samarobrivai (amiens-i) kapuban vacogó koldusnak adta. Azért csak a felét, mert a másik fele nem az övé volt: a fegyverzet és egyenruha költségeinek 50%-át az állam fedezte. 371-ben Caesardunum (Tours) püspöke lett, ő szervezte meg Galliában az első falusi plébániákat és az első kolostorokat. A század végére a keresztény egyház komoly hatalommá vált. A püspöki hierarchia az állam felépítésének mintájára szerveződött, így később, az állam összeomlása után a galliai társadalom legerősebb szervezetévé válhatott.

A BARBÁROK GYŐZELME

Az összeomlást a IV. század demográfiai válsága készítette elő. Ahogyan ez a gazdagodó társadalmakban lenni szokott, egyre kevesebb gyermek született. Ugyanakkor viszont az egészségügy fejletlensége miatt az emberek fele húszéves kora előtt meghalt, és csak 18%-uk élte túl negyvenedik évét. Az átlagéletkor a férfiaknál 27 év volt, a nőknél pedig, akik számára a szülés még évszázadokon át halálos

veszélyt jelentett, 22 év. A demográfiai válságnak riasztó hadügyi következményei voltak: az V. század elején Galliában is, ugyanúgy, mint az egész Római Birodalomban, viszonylag kis haderő védelmezett viszonylag nagy és gazdag népességet. A 6–8 millió lakosú Galliában 21 000 katona tartózkodott, s az egész Nyugatrómai Birodalmat, amelynek mintegy 26 millió lakosa volt, mindössze 65 000 katona védte. Mivel kevesen rendelkeztek polgárjoggal, a rabszolgákat pedig nem lehetett felfegyverezni, barbárokkal kellett kiegészíteni a hadsereget. A háborúk miatt elnéptelenedett területekre is barbárokat hívtak. Egész törzsi hadseregek álltak római szolgálathoz „szövetségesként”, egyre nélkülözhetetlenebbé és ellenőrizhetetlenebbé válva. A birodalom pedig nem tudta elég gyorsan beolvasztani a „belső barbárokat”, hogy ezek visszatarthassák a külsőket, akiket nagyon is vonzott a rómaiak gazdagsága. Később Kürénéi Szünésziosz, a görög püspök és filozófus úgy jellemezte a helyzetet, hogy az ellenség már a falakon belül volt, mielőtt az invázió megkezdődött volna.

Az invázió pedig nem sokáig várattott magára. A IV. század közepén egy galliai trónkövetelő miatt II. Constantinus császár segítségül hívta a germánokat, majd Ázsiából megérkeztek a hunok, s az általuk nyugat felé szorított germán népek is Galliára zúdultak. A 406. év utolsó napjaiban szvév, alán és vandál törzsek keltek át a Rajnán, s a gall-római provinciák egyszerűen összeomlottak. Olyan általános felfordulásra, öldöklésre és pusztításra került sor, hogy a majdani Szent Patrik, aki 408-ban lépett partra Galliában, huszonnyolc napig bolyongott, mielőtt emberekkel találkozott volna. Aëtius, aki 429-ben a nyugatrómai hadseregek parancsnoka lett, kénytelen volt az egyik népet a másik segítségével sakkban tartani. Száli frankokat, vizigótokat és burgundokat hívott Galliába, csak hogy ez utóbbiakat Attila hun király saját alattvalóinak tekintette, s az első adódó alkalmat kihasználva támadást indított. Róma pedig a „kisebbik rosszhoz”, a germánokhoz fordult segítségért.

Attila 451-ben átkelt a Rajnán. A galliai városokban pánik tört ki. Párizsban csak egy diakonisszának (az egyház szolgálatában álló hajadonnak), a később szentként tisztelt Genovévának, egy rómaiává vált frank leányának sikerült próféciáival lelket öntenie a menekülésre készülő lakosságba. A hun-római összecsapásnak tekintett, híres catalaunumi csatában, 451. június 20-án tulajdonképpen két germán többségű, körülbelül 50–50 000 fős hadsereg harcolt egymással a hun Attila és a római Aëtius vezetésével. Másnap a hunok vissza-

Szent Genovéa életmet hoz
a barbárok által ostromolt
párizsiaknak.
Puvis de Chavannes
festménye.

vonultak. Aëtiusnak sikerült megmentenie tőlük Galliát, de ez már nem római győzelem volt, hanem germán.

Mivel megszűnt a hun veszély, az utolsó tehetséges római hadvezért, Aëtiuszt pedig III. Valentinianus császár saját kezűleg leszúrta (454), felerősödhetek a Galliában letelepedett germán népek hatalmi törekvései. 457–458-ra az egykori Gallia végleg felbomlott. Délkeleten a burgundok, északon a frankok, a fennmaradó területen a vizigótok alapítottak királyságot, a mai Bretagne pedig hamarosan a kelta brit törzsek kezébe került – róluk kapta mai nevét. Az általános felbomlás korában csak a katolikus egyház szervezete maradt szilárd. Biztos és tekintélyes társadalmi státuszt kínált a gall-római arisztokrácia leszármazottainak, s némi védelemben részesítette a szegényeket a különböző megszálló seregekkel szemben. Az V. század második felének válságai közepette Reims püspöke, Remi képviselte a római jog és a katolikus egyház tradícióit. Az ő vezetése alatt álló gall-római katolikusok az ariánus vallású vizigótok és bur-

gundok terjeszkedése közepette úgy érezték, hogy csak a Rómához hű és nem ariánus vallású, hanem pogány száli frankoktól remélhetnek némi támogatást.

Franciaország elnevezése a frankoktól származik: már a IV. században *Francia* néven emlegették az általuk lakott vidéket, a Rajna jobb partját a torkolat közelében. (A VI. század közepén már a Párizsi-medencét nevezték így.) A név valószínűleg a *frekk* skandináv szóból származik, amely bátor, harcias embert jelentett. A frankok a III. században különültek el a többi germán törzstől. A Rajna torkolatától északra letelepülőket a sós öbölről (*Sallzee*) száli frankoknak, keleti szomszédaikat rajnai vagy ripuári (folyó menti) frankoknak nevezték. A száli frankok előbb harcoltak a rómaiakkal, majd békét kötöttek velük, és a IV. században letelepedhettek a Rajna torkolatának bal partján is, a Toxandriának nevezett birodalmi területen. Egyre többen álltak be közülük a római hadseregbe, s még az Aquincumi Múzeumban is van olyan felirat, amelyen egy katona franknak és római polgárnak nevezi magát. Királyaik ezután úgy érezték, hogy a római császár is elismerte hatalmukat.

Childeric száli frank király (457–481) hajlandó volt Róma nevében védeni Észak-Galliát: 463-ban a Loire folyónál megállította az észak felé terjeszkedő vizigótokat. A Nyugatrómai Birodalom bukása (476) után Zénón keletrómai császár szövetségesének tekintette magát. Ennek a Childericnek az apja volt az a legendás Merovech vagy Merovee, akiről a családot az utókor Meroving-dinasztiának nevezte el.

KLODVIG ÉS A MEROVINGOK (481–751)

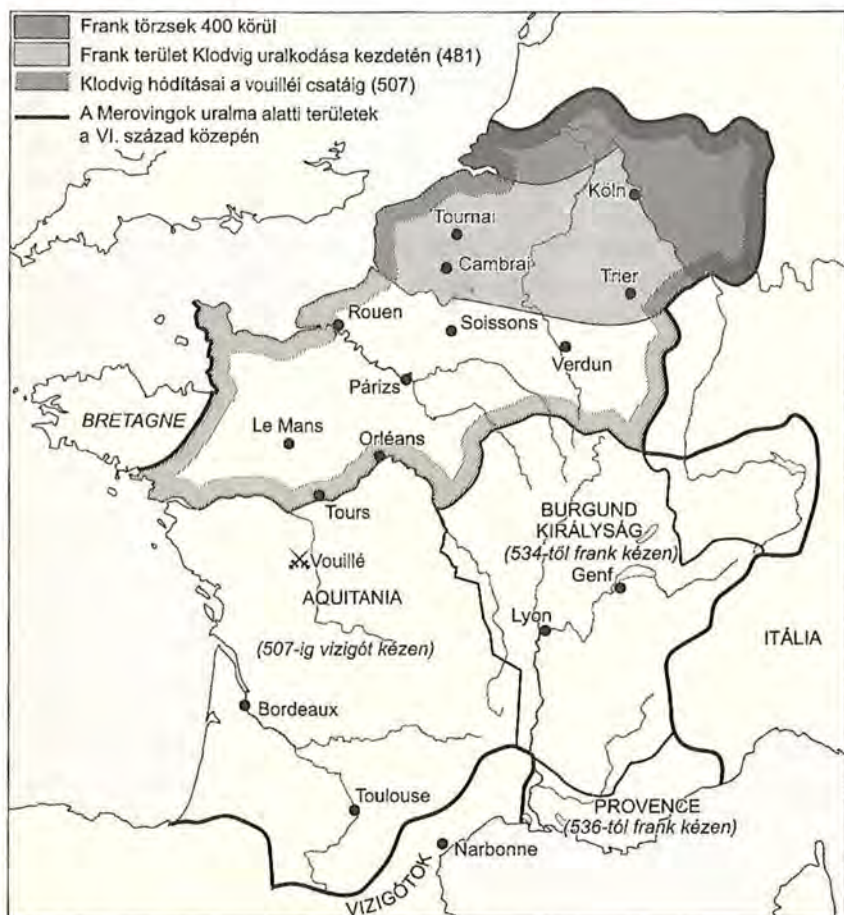
Childeric fia, Klodvig 466-ban született, és 481-ben lépett apja örökébe. Neve, melynek jelentése „harcairól híres”, később Chlodovechus, Chlodweg, Hlodovicus és Lodoys formában bukkant fel, amíg el nem nyerte a mai Louis (Lajos) formát. A franciák Clovis néven emlegetik, s némi túlzással nemzeti történelmük első királyának tekintik a frank uralkodót. A mai nemzetfogalmat azonban nem vetíthetjük vissza az V. századra. Klodvig és kortársai a Római Birodalom lakói voltak, s ha emlegették is a *natione Francus*-t vagy *natione Romanus*-t, ez csak annyit jelentett, hogy valaki a frank vagy római jog uralma alatt álló területen született.

Remi püspök a száli frankokat kérte fel a fosztogató rajnai frankok megfékezésére, s úgy fordult Klodvighoz, mint egy római tartományi kormányzóhoz. Gallia északi maradékán, a frankok és a vizigótok királysága között, a Loire-től a Somme-ig terjedő területen 464 óta a gall-római Syagrius kormányzott, aki inkább a tőle délre uralkodó, ariánus vizigót király, semmint a császár szövetségesének tekintette magát. Remi és más főpapok úgy látták, a pogány frankok kisebb fenyegetést jelentenek, mint az ariánus eretnekek, akik korlátozni kívánják a püspökök hatalmát, ezért örömmel fogadták Klodvig előrenyomulását.

486-ban Soissons mellett Klodvig vereséget mért Syagriusra, területét elfoglalta, kincseit felosztotta katonái között. Ekkor történt az a híres eset, amely Klodvig és az egyház szoros kapcsolatát jelezte. Remi püspök ugyanis megkérte, hogy juttassa vissza Reimsbe az egyházmegyéjéből elrabolt ezüstkelyhet. Klodvig hajlott a kérés teljesítésére, de a frank hagyományok szerint csak a zsákmány egy ötöde járt neki. „Azt kapod, ami a sorshúzásnál neked jutott!” – kiáltotta egyik katonája, és kardjával rávágott a kehelyre. Klodvig valahogyan mégis elküldte Reminek a viszontagságos sorsú műtárgyat, és a következő évben saját kezűleg számolt le engedetlen katonájával: „Nesze, ahogy te tetted Soisson-ban a kehellyel!” A történet nem csak azt jelzi, hogy Klodvig jó viszonyt kívánt fenntartani az egyházzal, hanem azt is, milyen rövid idő alatt vált a zsákmányból az ősi hagyományok szerint részesülő törzsfőből teljhatalmú uralkodóvá.

Hatalmát kiterjesztette a rajnai frankokra és a thüringiaiakra is. Felesége, a katolikus burgundiai Klotild hercegnő, a párizsi Genovéva és az észak-galliai püspöki kar tagjai bírták rá, hogy csatlakozzon a katolikus egyházhoz. A végső lökést az alemannok támadása adta meg: a tolbiaci csata (496) előtt Klodvig úgy látta, hogy a pogány istenek elhagyták, és megesküdött, hogy győzelem esetén át tér felesége hitére. Keresztelőjére valószínűleg 498. december 25-én került sor Reimsben. Remi püspök keresztelte meg háromezer testőrével és két húgával együtt, állítólag e szavak kíséretében: „Tedd le alázatosan nyakékedet, büszke szikamber! Imádd, amit elégettél, égesd el, amit imádtál!” (A nyakékek valószínűleg pogány talizmánok lehettek, szikambernek pedig egy germán törzset neveztek, amely beolvadt a frankok közé, s ezért néha valamennyi frankot ezen a néven emlegették.)

Klodvig minden jel szerint személyes meggyőződésből tért át, katonai-politikai hatalmát ugyanis inkább csökkentette az áttérés. 500 és 504 között háromszor is vereséget szenvedett, és csak az 507-es vouilléi csata után, 508-ra sikerült felszámolnia a vizigótok galliai uralmát. Párizst tette meg fővárosává, hogy ezzel is hangsúlyozza: már nem csak a germánok uralkodója. Egykori szövetségese, Genovéva sírja felett bazilikát építtetett, s ezzel olyannyira megnövelte Párizs tekintélyét, hogy huzamosabb ideig egyetlen későbbi uralkodói székhely sem versenyezhetett a Szajna-parti vá-

Klodvig és fiainak hódításai

rossal. Capet Hugó is Klodvig példáját követte, amikor 987-ben Párizst jelölte ki fővárosának.

Élete utolsó éveiben Klodvig arra törekedett, hogy biztosítsa a trónt Klotildtól született gyermekei számára, ezért rokonsága nagy részét lemészároltatta. Nyilván meg volt győződve róla, hogy Istennek tetszően cselekszik, és sok főpap is úgy vélekedett, hogy tulajdonképpen csak a pogányságot pusztítja.

Másik célja az új társadalom megszilárdítása volt. Ezért közzétette a frankokra és gall-rómaiakra egyaránt érvényes száli törvényeket. A nagycsalád helyett az apa és az állam hatalmát szerette volna biztosítani, hogy felszámolja az anyajogú germán szokásokat. Ezért eltiltotta, hogy a nők örököljenek a családi földekből. Ezt a törvényt értelmezték úgy a XIV. században, hogy női ágon nem öröklődhet a korona. 511-ben Klodvig változtatás nélkül elfogadta az orléans-i zsinat kánonjogi határozatait. Ezzel a lépésével egyes történészek szerint a jogállamot alapozta meg, mert elismerte, hogy spirituális ügyekben az egyház a legfelsőbb hatalom, amelyet nem próbált az ariánus uralkodókhoz hasonlóan befolyása alá vonni.

Klodvig azonban nem tudta befejezni művét: halálakor, 511-ben visszatértek a germán szokások. Fiai meghódították a Burgund Királyságot, és Provence-ből is kiszorították az osztrogótokat, viszont apjuk birodalmát felosztották maguk között. Visszaváltak germán hadvezér-királyokká, és hosszú időre növesztett hajukkal is isteni hatalmukat hangsúlyozták. A felosztások véres viszályokhoz és polgárháborúkhoz vezettek, egy XIX. századi történész ezért „gyilkosság által korlátozott zsarnoki rendszernek” nevezte a Merovingok monarchiáját. Az egységet Klodvig utolsó fiának, I. Chlotarnak rövid időre (558–561) sikerült helyreállítania, majd 613-ban II. Chlotarnak is. Az ő fiának, Dagobertnek az uralkodása (629–639) volt a Meroving-dinasztia „aranykora”, amikor gazdasági fellendülésre került sor, és sikeres hadjáratokat indítottak a szászok és a bretagne-iak ellen. Dagobert építtette a Saint-Denis apátság templomát, amely a királyok temetkezési helye lett. Halála után az egység újra felbomlott, és ezután – nagyon rövid időre – csak II. Childeric egyesítette újra a birodalmat (673–675).

Mivel a Meroving-dinasztia kétszázhetven esztendő fennállása alatt mindössze hetvenkét éven át állt azonos uralkodó valamennyi frank királyság (a *regnum Francorum*) élén, a tartományok egyre jobban elkülönültek egymástól. Provence, a grófsággá váló Aqui-

tánia és Burgundia őrizte meg leginkább a római jogrendszert és hagyományokat, az északkeleti és kelet felé terjeszkedő Austrasiában („keleti földek”) a germán sajátosságok erősödtek fel, s csak Neustriában („nyugati földek”) olvadtak össze a germán és római elemek. Mindenhol megerősödött a helyi arisztokrácia, amelyet a királynak birtokadományokkal kellett megnyernie.

A társadalom pedig egyre falusiasabbá, militarizáltabbá és keresztényebbé vált. A városok népessége csökkent, s vidéken kezdtek kialakulni annak a középkori társadalomnak a körvonalai, amelyben a nagybirtokosok földjeik egy részét saját szolgálkival műveltetik, más részét lazább függésben lévő földművelőkre bízzák. Az általános létbizonytalanság világában a szegényebbek szívesen lemondtak szabadságuk egy részéről, hogy egy nagyobb hatalmú személy védelme alá helyezték magukat. A szabad rétegek fokozatosan azonosultak a katonáskodó rétegekkel, a királyokat és főurakat hűséget esküdő harcosok, a vazallusok vették körül. A klasszikus kultúra visszaszorult, s bár vidéken még fennmaradtak az immár pogánynak nevezett, ősi hiedelmek, a városokban végleg megszilárdult a kereszténység. Egyre sokasodtak a kolostorok, számuk a VII. század elején mintegy kétszázra emelkedett, majd a század folyamán megháromszorozódott.

A KAROLING-DINASZTIA (751–987)

Dagobert utódait „semmittevő királyok” néven tartja számon a történelem. Jövedelmük csökkent, tekintélyük semmivé lett, s hamarosan főtisztviselőik, a *majordomusok* (háznagyok) vagy más néven a palota urai (*maitres du palais*) ragadták magukhoz a kormányzást. A VIII. században azonban a délről fenyegető arab hódítás szükségessé tette az uralkodói hatalom megerősítését. Erre a leggazdagabb tartomány, Austrasia nagyhatalmú családja, Szent Arnulfnak, Metz püspökének leszármazottai, a Pippinek voltak képesek. Heristali Pippin 687-ben legyőzte Neustria majordomusát, és magához ragadta Austrasia, Neustria és Burgundia majordomusi tisztségét. Az egységet immár a majordomus képviselte, miközben mindhárom tartománynak saját királya volt.

Pippin 714-ben bekövetkezett halála és fiának meggyilkolása után fattyú gyermeke, a kedvenc fegyveréről Martellnek („Kala-

pács") nevezett Károly lépett a helyére. Ő már a frankok hercegének és fejedelmének nevezte magát. Több német fejedelemséget meghódított, majd 732-ben Poitiers és Tours között vereséget mért a Hispániából betörő arabokra. Ő volt az, aki elsőként kötötte katonai szolgálathoz a birtokok adományozását, ezáltal elterjesztette a vazallusi rendszert. Fia, Kis Pippin pedig már feltehetette Zakariás pápának a híres kérdést: „Jó vagy rossz dolog, hogy a Frank Királyság királyai nem gyakorolják a hatalmat?” A pápa válasza így szólt: „Jobb azt nevezni királynak, aki gyakorolja a hatalmat, hogy a rendet semmi se zavarja.” Kis Pippin így egyházi jóváhagyással zárathatta kolostorba az utolsó Meroving uralkodót, s 751-ben megalapította az apjáról elnevezett Karoling-dinasztiát, melynek hatalmát Provence-ra és Aquitániára is kiterjesztette. Hódításokat indított kelet felé: elfoglalta a mai Németország középső és déli területeit. Többször is megmentette II. István pápát a longobárdok fenyegetésétől, és segítségére volt a Pápai Állam létrehozásában. Ezzel természetesen elnyerte a pápa támogatását.

Kis Pippin mindenképpen el akarta feledtetni, hogy megdöntötte a Meroving-dinasztia uralmát, ezért először 751-ben kenette fel magát egy püspökkel (talán Szent Bonifáccal), másodszor pedig 754-ben Saint-Denis-ben, ahol maga II. István pápa kente fel őt és két fiát, Karlmannt és Nagy Károlyt, akit a franciák *Charlemagne* néven emlegetnek. A gyenge királyi hatalmat a szent olajjal való felkenés bibliai szertartásának felidézésével kívánták megerősíteni. Jacques Le Goff francia történész szerint valószínűleg 816-ban fordult elő először, hogy egy uralkodó egyazon szertartás keretében kapta meg a szent kenetet és a koronát. Hincmar, aki 845-től 882-ig Reims érseke volt, jegyezte fel elsőként azt az ősi legendát, mely szerint Klodvig keresztelőjén Szent Remi imájára egy angyal (vagy maga a Szentlélek) galamb képében leszállt az égből, és az oltárra helyezte a Szent Ampullát, melynek olajával Remi királlyá kente a barbár vezért. A koronázás és a felkenés korábban egymástól elkülönült szertartása ettől kezdve összekapcsolódott; a királyi hatalom különleges státuszának biztosításához mindkettőre szükség volt, s az együttes szertartást immár felszentelés (*sacre*) néven emlegették.

Kis Pippin fia, Nagy Károly 768 és 814 között kora „szuperhatalmaihoz”, a Bizánci és az Arab Birodalomhoz hasonlatos nagyhatalommá fejlesztette a Frank Birodalmat. Keleti határai az Elbánál és a Duna pannoniai szakaszánál húzódtak. Bár a Roncesvallesi-hágónál

hadseregének Hrouland (Roland) által vezetett utóvédjét lemészárolták a mai baszkok ősei, pár év múlva sikerült őrgrofságot alapítania a Pireneusok déli oldalán. Több mint egymillió négyzetkilométer kiterjedésű birodalma magában foglalta Britannia és Hispánia kivételével a mai Nyugat- és Közép-Európát, valamint Észak-Itáliát. A „frankok és longobárdok királya és a rómaiak patríciusa” 800 kárácsonyán Rómában a Bizánctól függetlenedni vágyó III. Leó pápától megkapta a császári koronát is. Egyesek szerint Károly tessék-lássék módon tiltakozott a pápai döntés ellen, új címét azonban minden jel szerint nagyra értékelte.

Aachent jelölte ki fővárosának, itt gyűjtötte össze főtisztviselőit (palotagróf, kamarás, kancellár, marsall, asztalnok, pohárnok). Innen küldte a tartományokba püspökeit és mintegy háromszáz grófját, valamint az „úr küldötteit” (*missi dominici*), akik rendszeresen ellenőrizték az előbbieket. A grófságok viszonylagos önállóságuk és kisebb méretük miatt lehetővé tették a helyben hozott, gyors döntéseket, s igen életképes intézménynek bizonyultak. Megalapozták Nyugat-Európa későbbi közigazgatási egységeit, mert ezekre épültek a következő századok hercegségei. Anglia Normandiából vette át a grófságok rendszerét, majd ezt továbbította Amerikába, ahol máig *county* néven emlegetik a falvakat és városokat tömörítő közigazgatási egységeket. A központi hatalom ellenőrző küldöttei pedig a későbbi baillik, intendánsok és prefektusok előfutárai voltak. Károly kísérletet tett a pénz és a mértékek egységesítésére, törvényszékek egymásra épülő rendszerét állította fel, személyes kapcsolatrendszerrel fogta át birodalmát, vazallusai pedig esküt tettek, hogy fegyverrel szolgálják, amiért cserébe erre az időre birtokokat kaptak. Az egyházi és világi törvényeket úgynevezett *capitularék*ban, jogforrásként szolgáló uralkodói rendeletekben foglalták össze. A katolikus világi egyház mai szervezetének alapjait (érsekségek, püspökségek, kanonokok, káptalanok stb.) ebben a korszakban fektették le, a tized begyűjtésével pedig ekkortól biztosítottak rendszeres jövedelmet az egyháznak. Ennek fejében az egyház politikai, erkölcsi, hivatalnoki és szükség esetén anyagi támogatást nyújtott az uralkodónak.

A ma már szerénynek tűnő és rövid életűnek bizonyuló, a maga korában azonban igen nagy jelentőségű kulturális fellendülést a történetírás Karoling reneszánsznak nevezte el. Nagy Károly azt akarta, hogy az írástudás ne maradjon az egyházi személyek kiváltsága,

és elrendelte, hogy a püspökségek és kolostorok nyissanak iskolákat. Megreformáltatta az egyre szűkebb körben ismert írást is: ekkor alakították ki mai kisbetűnket. Kísérletet tettek az eredeti latin nyelv feltámasztására, szorgalmazták a klasszikusok műveinek lemásolását, a kódexekben pedig megjelentek a miniatűrök. A fennmaradt kulturális és művészeti emlékek azonban rendkívül kis számúak.

Az európai egység hívei olykor mozgalmuk előfutárai közé sorolják Nagy Károlyt. Csakhogy semmiféle közvetlen összefüggés nincsen a IX. századi törékeny, rövid életű egység és a XX. századi törekvések között. Nagy Károly birodalmának fő gyengesége az volt, hogy nem személytelen törvényeken alapult, hanem közvetlen, személyes, vazallusi kapcsolatokon. Ilyen kapcsolatokkal azonban nem lehetett sokáig összefogni egy hatalmas birodalmat. Károly gyengébb képességű utódai nem tudták megakadályozni, hogy a grófok örökletessé tegyék rangjukat és birtokaikat, ráadásul újra elkezdtek felosztani utódaik között az örökséget.

Nagy Károly birodalmának felosztása 843-ban

Nagy Károly fia, I. (Jámbor) Lajos megpróbálta idősebb fiának, Lotárnak (Lothar) biztosítani a császári címet, s abban reménykedett, hogy a fiatalabbak megelégszenek az aquitániai és bajor királyságokkal. Mindennek természetesen testvérháború lett az eredménye. A 842-ben Strashourgban kötött szövetségi eskü kétnyelvű szövege az ófrancia (és az ófelnémet) nyelv első írásos dokumentuma. A következő évben a verduni szerződéssel I. Lajos fiai három részre osztották Nagy Károly birodalmát. II. (Kopasz) Károly megkapta a Schelde-től, Meuse-től, Saône-től és Rhône-től nyugatra fekvő vidéket, Német Lajos pedig a Rajnától keletre és az Alpoktól északra fekvő területet, amely Németország bölcsőjének tekinthető. A közöttük lévő területet Észak-Itáliával és a császári címmel együtt Lotár kapta meg, aki így Lotaringia névadója lett. (Utódai később tovább osztogatták egymás között a területet.) Ezt a verduni szerződést nevezik az első európai békeszerződésnek és – némi túlzással – Franciaország születési bizonyítványának. Azonban még évszázadokra volt szükség ahhoz, hogy a 843-ban elkülönített terület lakói ne bretonoknak, normannoknak vagy burgundoknak nevezzék magukat, hanem franciáknak.

KRONOLÓGIA

1,8 millió évvel ezelőtt	Franciaország területén megjelennek a ma élő ember elődei.
Kr. e. 15 000 –13 000 körül	Elkészülnek a Lascaux-barlang festményei.
Kr. e. 6000 és 1800 között	Újkőkör: falvak, élelemtermelés, kézművesség.
Kr. e. 6–5. évezred	A Földközi-tenger északnyugati partvidékén elterjed a cardiumkagylóval díszített kerámiáiról ismert kultúra.
Kr. e. 5–4. évezred	A vonaldíszes kerámia kultúrája.
Kr. e. 5–3. évezred	Az Atlanti-óceán partvidékén elterjed a megalitikus sírépítmények kultúrája.
Kr. e. 4–3. évezred	Chassey-kultúra.
Kr. e. 2500 és 2000 között	Elterjed a harang alakú edényeiről ismert kultúra.
Kr. e. 1800–700	Bronzkör: keletről és északról új népcsoportok érkeznek a mai Franciaország területére.

Kr. e. VIII. századtól	Elterjed a vas használata.
Kr. e. 700–450	Hallstatt-kultúra.
Kr. e. 620/600	Massalia vagy Massilia, a mai Marseille alapítása.
Kr. e. 450–50	Franciaország déli partvidékén föníciai és görög kereskedők telepednek le.
Kr. e. V–III. század	Kelta törzsek érkeznek a mai Franciaország területére.
Kr. e. II. század	A kelta civilizáció virágkora.
Kr. e. 125	A rómaiak helyőrséget hagynak az általuk alapított Aquae Sextiae (ma: Aix-en-Provence) városában.
Kr. e. 58	Julius Caesar lesz Gallia Narbonensis proconsula.
Kr. e. 58–51	Julius Caesar galliai háborúi.
Kr. e. 53–52	Vercingetorix vezetésével felkelés tör ki a rómaiak ellen.
Kr. e. 31–Kr. u. 14	Augustus uralkodása; Galliában megszilárdul a római uralom.
Kr. u. I. század	Gallia beolvad a Római Birodalomba.
177	Lugdunum (Lyon) amfiteátrumában kivégzik az első keresztény mártírokat.
258	Szent Dénes vértanúsága.
III. század	Germán támadások.
258–273	A „Gall Császárság” fennállása.
273	Aurelianus császár visszahódítja Galliát.
314	Arelatében (Arles) megtartják Gallia első zsinatát.
371	Szent Márton Caesarodunum (Tours) püspöke lesz.
406	A hunok által nyugatra szorított germán törzsek átkelnek a Rajnán; támadásaik következtében összeomlanak a gall-római provinciák.
451	Attila a hunok élén átkel a Rajnán; catalaunumi csata.
457–458	Végleg felbomlik az egykori Gallia provincia; területén germán és kelta királyságok jönnek létre.
457–481	I. Childeric száli frank király uralkodása.
476	A Nyugatrómai Birodalom bukása.
481–511	Klodvig a frankok királya.
486	Klodvig Soissons mellett győzelmet arat Syagrius gall-római helytartó felett.
498	Klodvig Reimsben áttér a katolikus hitre.
511	Klodvig halála után fiai felosztják maguk között a birodalmat.
558–561	I. Chlotar rövid időre helyreállítja a birodalom egységét.
613–629	II. Chlotar ismét egyesíti a frank államokat.

629–639	I. Dagobert uralkodása: a Meroving-dinasztia fénykora.
673–675	II. Childeric rövid időre helyreállítja a birodalom egységét.
687	Heristali Pippin egy kézben egyesíti Austrasia, Neustria és Burgundia majordomusi tisztségét.
714–741	A frank államok feletti tényleges hatalom Heristali Pippin fiának, Martell Károlynak a kezébe kerül.
732	Poitiers és Tours között Martell Károly vereséget mér a Hispániából betörő arabokra.
751	Kis Pippin, Martell Károly fia kolostorba zárátja az utolsó Meroving uralkodót.
751–768	Kis Pippin a frankok királya.
754	II. István pápa királlyá keni Kis Pippint és két fiát.
768–814	Nagy Károly a frankok királya.
778	A Roncesvallesi-hágóban a baszkok ősei lemészárolják Nagy Károly seregének utóvédjét; Roland halála.
800	III. Leó pápa Rómában császárrá koronázza Nagy Károlyt.
814–840	I. (Jámbor) Lajos, Nagy Károly fia a császár.
843	A verduni szerződésben I. Lajos fiai három részre osztják apjuk birodalmát; Nyugati Frankföld (körülbelül a mai Franciaország) királya II. (Kopasz) Károly lesz.

Vizitáció. Francia falikárpit, XV. század vége

A Karolingokat követő Capeting-dinasztia (987–1328) a gazdasági, demográfiai és kulturális fellendülésnek, az egyházzal kötött szövetségnek és a vazallusi kapcsolatok ügyes kihasználásának köszönhetően a XII. századra megnövelte hatalmát. A középkori Franciaország a XIII. században élte virágkorát. A XIV. század a háború, a pestis, az éhínségek és társadalmi zavargások válságkorszaka volt, amelyen a Valois-dinasztia (1328–1589) első uralkodói nem tudtak úrrá lenni. A XV. század elején a burgund hercegek és az angolok hatalmukba kerítették az ország nagy részét. A fordulatot Jeanne d'Arc fellépése (1429) jelentette, s ezt követően a század második felétől újból megindulhatott a fejlődés.

A FEUDALIZMUS KIALAKULÁSA

Az a terület, amelyet először *Francia Occidentalis* vagyis Nyugati Frankföld, később pedig Francia Királyság néven emlegettek, a verduni szerződés (843) és a Capetingek trónra lépése (987) közti időszakban különült el véglegesen Európa többi részétől. A társadalom ebben az időszakban szenvedte el az arabok (szaracénok), magyarok és vikingek támadásait. Utóbbiak, akiket itt normannoknak, vagyis „északi embereknek” neveztek, kétszáz hajóval Párizst is megostromolták (885–886), majd 911-től megtelepedtek a róluk elnevezett Normandiában. A magyarok francia elnevezésére, az *bongrois* névre vezethető vissza több francia szó: *bongre* (herélt ló), *bongreline* (rövid télikabát), *bongrolierie* (egy bőrkikészítési eljárás), sőt egyesek szerint ebből alakult ki a francia népmesék egyik szörnyetegének, az *ogre*-nak a neve is, de ez valószínűleg inkább egy római démon nevéből (*Orcus*) származik.

A harcok és a bizonytalanság legtartósabb következményeként a politikai hatalom szétforgácsolódott: a grófságok és hercegségek

központjaiból könnyebb volt megvédeni a helyi lakosságot, mint a királyi székhelyről. Így aztán a tényleges hatalom a királytól jó néhány évszázadra átkerült a tartományurak kezébe, akik közül Flandria, Toulouse, Poitou, Guyenne, Gascogne, Aquitánia, Burgundia, Bretagne, Normandia grófjai és hercegei voltak a leghatalmasabbak. A XI. századra már a grófságok is kisebb közigazgatási és híráskodási egységekre tagolódtak, s a helyi hatalmat az egyes grófok és hercegek hűbéresei, földesurak, várurak, püspökök és apátok sajátították ki.

Nem csoda, hogy a Karolingok tekintélye rövid idő alatt jelentősen megfogyatkozott. 888-tól kezdve többször is előfordult, hogy a fejedelmek nem ebből a családból választottak királyt. A legveszedelmesebb riválisoknak Erős Róbert leszármazottai, a Szajna és a Loire közti terület fejedelmei bizonyultak: előbb Eudes (888–898), majd I. Róbert (922–923) szerezte meg a királyi címet. Amikor pedig az utolsó Karoling, V. Lajos utód nélkül halt meg, 987. június 1-jén a főurak Adalbert reimsi érsek javaslatára Erős Róbert harmadik leszármazottját választották királlyá: Nagy Hugó fiát, Capet Hugót. A *Capet* név valószínűleg a szerzetesi csuklyás köpenyre, a *cappára* utal, amelyet Hugó – egy apátság laikus (világi) abbéja – viselt. Az általa alapított, igen hosszú életű (987–1328) dinasztia innen kapta a Capeting nevet.

A XVIII–XIX. századi történészek szívesen tüntették fel a középkort sokkal „sötétebbnek”, mint amilyen az a valóságban volt, hogy ezzel is hangsúlyozzák saját koruk „felvilágosultságát”. Olyan legendákat is elterjesztettek, melyek szerint a normandiai földesuraknak jogukban állt parasztaik nászéjszakáján a férj helyére lépni („első éjszaka joga”), egyes lovagok pedig „erényövek” használatával biztosították feleségük hűségét. Ilyen szokások azonban egyszerűen nem léteztek. Az újkori történészek terjesztették el azt is, hogy 1000 táján afféle világvége-hangulat uralkodott. Ennek azonban semmi nyoma a korabeli forrásokban. A korszakra sokkal jellemzőbb volt a megújulás, mint a rettegés hangulata. A külső támadások megszűnésének, a megművelt területek növelésének és a mezőgazdasági technika fejlődésének köszönhetően megindult a demográfiai felfutás, amely egészen a XIII. századig tartott. Kialakult a falvak és az egyházközségek hálózata, s lassan-lassan a városok is gyarapodásnak indultak.

Ekkoriban szilárdult meg Franciaországban az a társadalmi-politikai rendszer, amelyet a XVII. századtól feudalizmusnak neveztek.

A vazallus ura elé térdeelve
hűbéresi esküt tesz.
XII. századi kódex-illusztráció.

A nyelvtörténészek szerint a név a germán *vieh* kifejezésből származik, amely nyájat jelentett. Ez a szó került át a latin nyelvbe *feo*, *feus*, *feurum*, majd később *feudum* formában. Valamilyen alárendelt személynek szánt adományt értettek rajta, amelynek fejében az illető támogatással és szolgáltatásokkal tartozik az adományozónak. Amikor a különböző helyi előkelőségek gyakorlatilag független uralkodókká váltak, saját lakóhelyükön már nem tudták eltartani fegyveres kíséretük valamennyi tagját, ezért földbirtokot, feudumot adományoztak nekik, amelyből megélhettek. Az ilyen birtokos, a vazallus hűségessküt tett urának, katonai szolgálattal tartozott, s bizonyos alkalmakkor ajándékokat vitt neki. Vagyis a feudalizmus nem más, mint a politikai hatalom szétaprózódásának következtében kialakuló, helyi kormányzati rendszer, szabad emberek szerződéses viszonya, földbirtokért nyújtott katonai szolgálat. (Nem tévesztendő össze a személyükben nem szabad jobbágyok függő helyzetével.)

Ilyen viszonyrendszer csak Nyugat-Európában és Japánban jött létre, más országokban, például hazánkban, hiába keresnénk a nyomait. (Az adományozott földeket ugyanis Magyarországon nem feltételesan, szolgálat fejében kapták a nemesek, hanem feltétel nél-

kül, „örök jogon”, nemesi birtokaikat nem érintette a szolgálatvállalás.) Amikor pedig 1500 táján megerősödött a francia királyi hatalom, és mindenki a király alattvalója lett, a feudalizmus megsemmisült, mert az erős uralkodók szemében árulásnak tűnt, ha valaki földbirtok fejében nem nekik, hanem valaki másnak ajánlotta fel szolgálatait.

A fogalmat később más értelemben is gyakran használták; a francia forradalom korára már minden clavultnak tekintett társadalmi jelenséget „feudális” jelzővel illették: például a földesúri rendszert, a nemesi és papi kiváltságokat (amelyek sokkal régebbiek a feudális viszonyrendszerénél) vagy a hivatalvásárlást (amely viszont sokkal újabb keletű). Később a feudalizmus sajátosságai közé sorolták a fejedelmi abszolutizmust, holott éppen a megerősödő királyi hatalom számolta fel a feudális kötelékeket, Közép-Európában pedig feudalizmusnak nevezték a jobbágyi függést is. A marxista történészek szerint a feudalizmus az egész középkorra jellemző termelési mód: a függésben tartott parasztság kizsákmányolása. A parasztság által megtermelt javak elvonása azonban nem csak a középkorra jellemző, a középkor pedig túlságosan hosszú és összetett történelmi korszak ahhoz, hogy egyetlen fogalommal leírható legyen. Vissza kell térnünk tehát a feudalizmus eredeti jelentéséhez: földért teljesített katonai szolgálat ez, térben és időben korlátozott jelenség.

Az egyház ekkoriban egy ősi, indoeurópai felosztás alapján azt hirdette, hogy a társadalom három rétegből, három rendből áll: azokból, akik imáikkal, azokból, akik kardjukkal és azokból, akik munkájukkal szolgálják a királyt. Az egyházat nevezték első rendnek, a nemességet második rendnek, s mindenki más a harmadik rendbe tartozott. Természetesnek tekintették, hogy a „harcosoknak”, vagyis a leggazdagabb nemeseknek vazallusai vannak, akik a kapott földet katonai és szükség esetén – ha egy házasság, váltságdíj vagy keresztes háború nagyobb anyagi terhet ró az úrra – pénzbeli támogatással viszonozzák. A X. század végén már álltak az első kőből épült várak, a védelem, a járadékgyűjtés, az igazságszolgáltatás és a hamarosan kibontakozó lovagi kultúra központjai.

Ahogy a nemesség életét a vár, úgy a dolgozó rétegek életét az uradalom fogta keretbe. Az uradalom élén álló földesúr a fennhatósága alá tartozó területen gazdasági és igazságszolgáltatási hatalommal rendelkezett. Évi járandóságot (*cens*) kapott, a termés egy

részét (*champart*), a birtok eladása esetén illetéket (*saisine, relief, lods et ventes*), és egyes területeken munkajáradékkal (*corvée*) is tartoztak neki. Kizárólagos joggal (*monopolies*) rendelkezett halászatra, vadászatra, madarászásra, terményeit elsőként vihette piacra, ő engedélyezhette a malom, kocsmá vagy prэшház építését, jogot formálhatott a falvak közös földjeinek egy részére, és bírói hatalmat gyakorolt uradalma lakói felett. Nem kell azonban túl sötét színekben felvázolnunk a földesúri függésben élő parasztság helyzetét: a mezőgazdaság hosszú – körülbelül 1000-tól 1250-ig tartó – fennállásának köszönhetően lassan, de biztosan emelkedett az életszínvonal. A legsúlyosabb terhektől a parasztságnak megváltották magukat, az egyén egyáltalán nem volt kiszolgáltatott: családi, egyházközségi és faluközségi csoportja védelmezte.

A X. században az egyház is feudalizálódott: a főpapok a fejedelmek vazallusai, nagy birtokok és várkastélyok tulajdonosai lettek, a falvakban pedig a templomok világi alapítói tekintették saját vazallusainak a plébánosokat. A papság erkölcsi, intellektuális és vallási színvonala meglehetősen alacsony maradt, a papok életmódja nem sokban különbözött a világiakétól. A nagyszabású egyházi reformmozgalmak ezeket a problémákat kívánták orvosolni. A X. század végétől terjedt el az „Isten békéje” elnevezésű mozgalom, az egyház erre hivatkozva bizonyos időszakokban és bizonyos területeken megpróbálta korlátozni a hadakozást. A clunyi mozgalom eredményeképpen a XII. század elejére 1100 szerzetesi központ jött létre, ebből mintegy 800 Franciaországban. 1073-ban VII. Gergely pápa megindította reformmozgalmát az egyház függetlenségének és erkölcsi fejlesztésének céljával. És ekkoriban – II. Orbán pápa 1095-ös kezdeményezése nyomán – az egyháznak sikerült egy rendkívüli nemzetközi vállalkozásra, a keresztes háborúkra mozgósítania a harcosok rendjét.

Az első háborúban a francia keresztesek Bouillon Gottfried és Toulouse-i Rajmund vezetésével elfoglalták Jeruzsálemet (1099). A következő két évszázadban hét újabb hadjárat követte az elsőt, mérhetetlen szenvedést zúdítva mind a mohamedán, mind a keresztény közel-keleti lakosságra. A francia királyok közül VII. Lajos, II. Fülöp Ágost és IX. (Szent) Lajos vett részt személyesen a keresztes háborúkban (1147–1149, 1190–1191, 1248–1254, 1270).

A masszívabb, nehezkesebb román stílusú templomok, freskók, szobrok mellett a XI. században jelentek meg a gótikus művészet

Karl Friedrich Lessing,
XIX. századi német festő
így képzelte el
egy lovag visszatérését
a keresztes háborúból

alkotásai. Az ég felé nyújtózó katedrálisok, vallásos átszellemültséget sugalló, könnyed és karcsú szobrok, díszes szárnyasoltárok és üvegablakok stílusirányzata Franciaország középső részéről kiindulva terjedt el egész Európában.

EGY DINASZTIA MEGHIÓDÍTJA KIRÁLYSÁGÁT

Amikor Capet Hugót 987-ben királlyá nyilvánították, mindössze egy a Szajna és a Loire közti, aprócska fejedelemségnek volt az ura. Utódainak olykor fegyveres harcot kellett vívniuk, amikor Párizsból Orléans-ba akartak utazni, hogy felvegyék járandóságaikat és elfogyasszák a birtokaikon termelt javakat. Csak közvetlen vazallusaik hűségére számíthattak, a távolabbi tartományok hercegei és grófjai alig tartottak kapcsolatot a királlyal. A Pireneusoktól délre fekvő Barcelonai Őrgrófság például teljesen önállósult. A Capetíngék idővel mégis Európa leghatalmasabb uralkodóivá váltak. Vajon minek tulajdoníthatjuk sikereiket?

Szerencsés tényezők kedvező egybeesésének. Többségük sokáig élt és uralkodott, ami önmagában is a stabilitás tényezőjének tekinthető. Valamennyien rendelkeztek férfi utóddal, aki haláluk után átvehette tőlük a hatalmat. Mindössze három esetben került a trónra kiskorú örökös. Legerősebb ellenfeleik kihaltak, mint a német Ottók

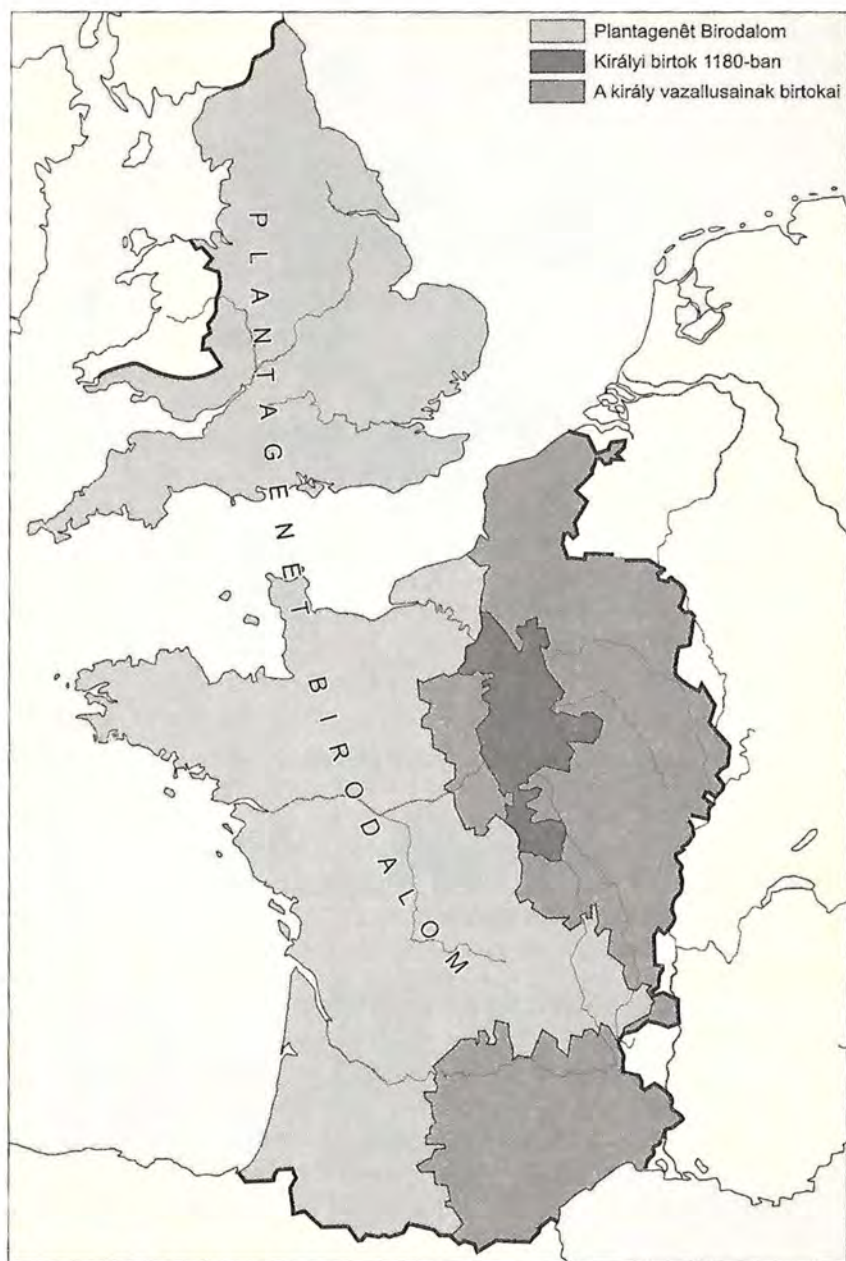
Capet Hugó királysága a X. század végén

(1002), vagy máshol kerestek maguknak ellenfeleket, mint Normandia hercegei, akik Szicíliára (1060), majd Hódító Vilmos vezetésével Angliára támadtak (1066). S az is igen fontos tényezőnek bizonyult, hogy már nem osztották fel a királyságot az uralkodó fiai között, hanem az elsőszülött örökölte az egészet.

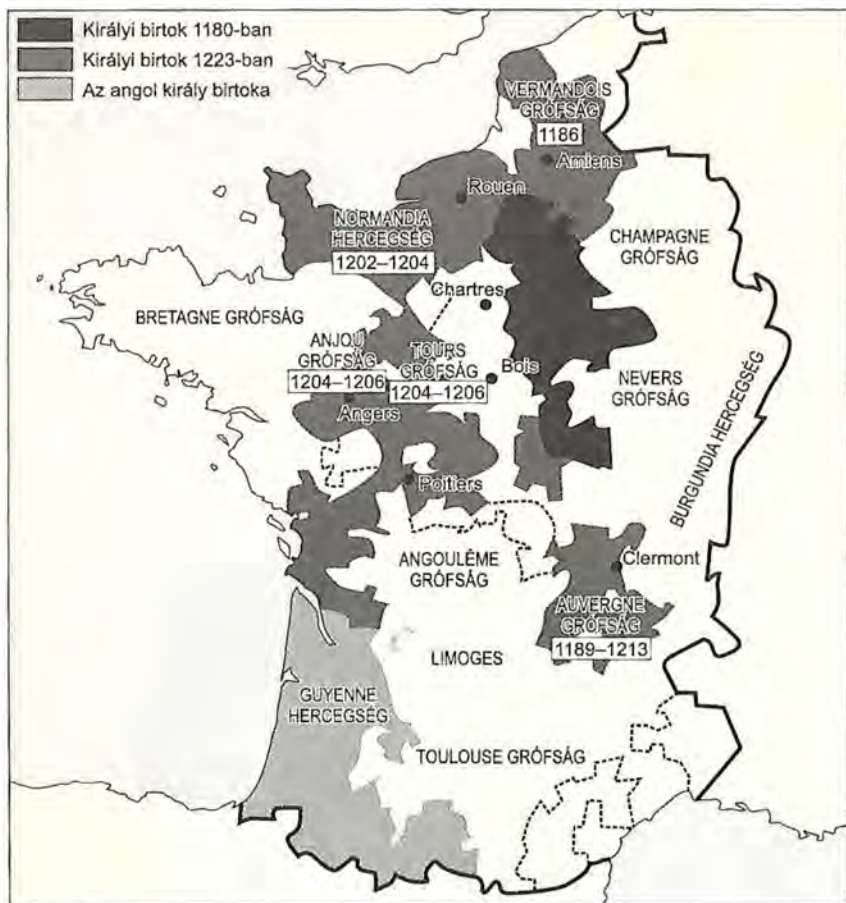
Csaknem valamennyi Capetingnek sikerült növelnie birtokait. Főként arra törekedtek, hogy olyan örökösöket vegyenek feleségül, akik egész tartományokat hagyhatnak majd utódaikra. VI. (Kövér) Lajos (1108–1137) például a trubadúrok által körülrajongott, szépséges és csábító Aquitániai Eleonórával jegyezte el fiát, VII. Lajost (1137–1180). A menyasszonynak a Loire-től a Pireneusokig terjedtek a birtokai. VII. Lajos később elvált a hűtlenséggel vádolt Eleonórától, aki azonban még negyvenéves korában is rendelkezett annyi vonzerővel, hogy Plantagenêt Henrik, Anjou és Maine tizenkilenc éves grófja elvegye feleségül. A házasság katasztrofális következményekkel járt a Capeting-dinasztiára nézve, mert Henrik megörökölte Bretagne-t, Angliát, s hamarosan egy Skóciától a Pireneusokig terjedő, Franciaország felét magában foglaló Plantagenêt Birodalom uralkodója lett. A XII. század végétől a francia királyok azonban már katonai hódításokra is képesek voltak, és sikerült visszaszerezniük a VII. Lajos idején elvesztett tartományok egy részét. II. Fülöp Ágost (1180–1223) Normandiát és Poitou-t hódította meg, s négyszeresére növelte birtokait. Utóda, VIII. Lajos (1223–1226) – a délvidéki albigenes eretnekek kegyetlen kiirtása (1209–1213) után – Languedocot foglalta el. 1349-ben Dauphiné gyermektelen hercege eladta országát VI. Fülöp király unokájának. Dauphiné a királyok legidősebb fiának adományozott „apanázssá” vált, ezért emlegették a trónörökösöket *dauphin* néven.

A Capetingeknek sikerült feljutniuk a feudális hierarchia csúcsára. Fokozatosan mindenkivel elfogadtatták, hogy azon tartományok felett is szuverén hatalommal rendelkeznek, amelyeknek nem tényleges birtokosai. A XIV. században már valamennyi tartomány ura hozzájárult IV. Fülöp leányának hozományához és II. János fogságából való kiváltásához. Ezzel elismerték, hogy a király a hűbérurak hűbérura, a jogászok pedig azt hirdették, hogy ha ez így van, akkor a királyság valamennyi vazallusa az ő vazallusa, vagyis minden francia közvetlenül az ő alattvalója.

A Capetingek hatalmának megszilárdításában igen nagy szerepet játszott az egyház által kialakított és terjesztett ideológia, amely er-

Az angol és a francia király birtokai 1180-ban

II. Fülöp Ágost hódításai

kölcsi tartalommal töltötte meg a királyi rangot. A papok azt hirdették, hogy a felszentelés révén a királyok magasabb rendű fejedelmekké váltak, mint a különböző hercegek és grófok. Erre utaltak címeik is: ők „az egyház legidősebb fiai” és „a legkeresztényibb királyok”. Mivel a Szent Ampulla olajával kenték fel őket, sajátos küldetéssel, isteni elhivatottsággal rendelkeznek, félig-meddig egyházi személyiségek, akik Istentől gyógyító erőt kaptak. Ezt a meggyőződést erősítette a görvélykóros betegek rendszeres megérintése koronázáskor vagy vallási ünnepeken, a következő mondat kíséretében: „A király megérint, Isten meggyógyít téged.”

A „hűbérurak hűbérura” és „az Úr felkentje” címekhez a francia jogászok már a XIII. századtól csatolták a császári címet is, a következő formulával: „A franciák királya császár az ő királyságában.” Ezzel nyilván azt kívánták hangsúlyozni, hogy függetlenek a német–római császároktól, ugyanakkor arra is emlékeztették a francia alattvalókat, hogy uruk a legnagyobb császár, Nagy Károly leszármazottja és örököse.

A Capetingek hatalmát az a meggyőződés is erősítette, hogy a király a legfelsőbb igazságosztó hatalom. Az új Bölcs Salamonnak pedig IX. (Szent) Lajos (1226–1270) vált a modelljévé, akit általában a híres vincennes-i tölgy alatt ülve ábrázoltak, amint bíraskodik. A királyról kialakított efféle elképzeléseket a középkori társadalmi struktúra is megerősítette: valamennyi tartomány, város, falu és testület egymástól elkülönülten élt és tevékenykedett, saját törvényei és szokásai, vagyis ősi kiváltságai szerint. Mivel szinte semmi sem kapcsolta őket egymáshoz, szükség volt egy legfelsőbb bíróra, aki kívül áll a testületeken, és nem érdekelt vitáikban, ezért bölcsen el tudja rendezni konfliktusait. Ezt hirdették a jogászok és bírák, kiegészítve azzal, hogy az uralkodó rájuk ruházta át igazságszolgáltatási hatalma egy részét.

Végül pedig, de távolról sem utolsósorban, a király volt az első lovag, a katonák vezetője, az ország védelmezője, a béke és a biztonság megtestesítője. Az egyház őt kérte fel, hogy oltalmazza meg javait, és vessen véget a belső háborúskodásnak. Ez a védelmezői szerep később az egész országra kiterjedt, és a franciák egyre inkább a királytól várták, hogy megvédje őket a belső háborúskodástól és a külső támadásoktól. A király közvetített a tartományurak vitáiban, ő indított velük hadjáratokat külső ellenfelek ellen, ugyanakkor támogatta a főurak hatalmát korlátozó városi testületek létrejöttét is.

A királyság közigazgatásának kiépítése nagyon lassan haladt. A királyi birtokokat előbb *prévôt*-k, afféle jövedelem-begyűjtéssel, birtokgondozással és igazságszolgáltatással megbízott előljárók ellenőrizték. A XII. század végén új tisztviselők jelentek meg, akiket északon *bailli*, délen *sénéchal* néven emlegettek; ők előbb a *prévôt*-kat ellenőrizték, majd a bírósági körzetek tisztviselői lettek. A XIII. századra kialakultak az alsó szintű, több *prévôt* területét magukba foglaló királyi törvénykezési kerületek, északon a *bailliage*-ok, délen a *sénéchaussée*-k. Ezeket már közvetlenül a királyi tanács igaz-

gatta, és egyelőre sikerült biztosítani, hogy az itteni hivatalok ne legyenek örökletesek. Az örökletesség csak az újkorban terjedt el, amikor a királyoknak a háborúk miatt olyan nagy szükségük volt pénzre, hogy akár hatalmuk egy részét is áruba bocsátották.

Megnőtt a kancellária jelentősége, a királyi udvarból pedig kifejlődött három új intézmény: a kormány szerepét betöltő királyi tanács, a legfelsőbb bíróságnak számító parlament és a jövedelem begyűjtésével foglalkozó számvevőszékek. Amikor az alattvalók választhattak a földesúri és a királyi igazságszolgáltatás között, az utóbbihoz folyamodtak, mert pártatlanabbnak és tekintélyesebbnek tartották. A XIII. század közepétől már a párizsi parlamenthez is fellebbezhettek, majd a százéves háború után az uralkodók új parlamenteket alapítottak. A XVI. század elején már hat működött, s e legfelsőbb törvényszékek vezető szerepet játszottak a királyság politikai egyesítésében. A földesúri törvényszékek az 1789-es forradalomig fennmaradtak, de jelentőségük egyre csökkent.

A királyok növekvő önbizalmát hamarosan a pápák sem korlátozhatták. A jogászok egyre gyakrabban emlegették, hogy „a király az egyház legidősebb fia, de nem a rabszolgája”. Amikor VIII. Bonifác pápa szembeszállt IV. (Szép) Fülöppel (1285–1314), a király katonái bántalmazták, és kis híján magukkal hurcolták a pápát (1303), aki belehalt az „anagni mérénylet” kiváltotta megrázkódtatásba. A kettővel utána következő pápa, V. Kelemen pedig 1309-ben már a franciaországi Avignonba tette át székhelyét. 1378-ig tartott a pápák „avignoni fogsága”, s a város a környező Venaissen grófsággal együtt 1790-ig pápai birtok maradt. IV. Fülöp nyugodtan felszámolhatta a templomosok rendjét; vagyonukat elkobozta, nagymesterüket megégeztette (1314). Capet Hugónak még mind a fiát, Róbertet, mind dédunokáját, I. Fülöpöt kiátkozta a pápa, Szép Fülöp utódainak azonban már nem kellett ilyesmitől tartaniuk.

A CAPETINGEK FÉNYKORA

Az 1000 táján meginduló fejlődés csúcspontját az 1180 és 1328 közötti másfél évszázad jelentette. A középkori francia királyság fénykorát nagy népesség, dinamikus gazdaság, jól működő intézmények, nagy uralkodóegyeniségek és kulturális virágzás jellemezte. A XIV. század elején a kereszténység legnépesebb királyságának

mintegy 424 000 km²-es területe körülbelül háromnegyed részben már a király fennhatósága alatt állt. A többi tartomány a király fiainak „apanázs” volt, vagy önálló fejedelemség, mint Bretagne és Burgundia. Mintegy 13–17 millió ember élt itt, ha pedig a mai határokat vesszük figyelembe, a népesség megközelíthette a 20 milliót. Ez volt az a „plafon”, amit a mezőgazdasági termelés a következő négyszáz évre kijelölt Franciaország számára: ennél több embert a hagyományos technológiai eljárásokkal nem lehetett kielégítően élelmezni. Új területeket már nem tudtak művelés alá vonni, ezért a megművelt területeket kellett hatékonyabban kiaknázni; el is terjedt a háromnyomásos gazdálkodás, fejlődött a szőlészet, a len- és kendertermesztés. A népesség további gyarapodása azzal fenyegetett volna, hogy megbomlik a mezőgazdasági termelés és a népesség közti, 1250 táján kialakult törékeny egyensúly. Egyelőre azonban a fellendülés igen gazdaggá tette a nagybirtokosokat: az egyházat, a nemességet, a polgárság egy részét és természetesen az uralkodót.

Növekedtek és erősödtek a városok. Lakóik közül egyre többen végleg felhagytak a mezőgazdasági termeléssel, és kizárólag iparral vagy kereskedelemmel foglalkozhattak. A gazdagodó polgárság önkormányzati szervezeteket, városi tanácsokat hozott létre, melyeknek északon *commune* (községtanács), délen pedig *consulat* (konzulátus) volt a nevük. A legrégebbi *commune* Le Mans-ban jött létre 1070-ben, többségük a XII. században alakult.

A XIV. század elején mintegy huszonöt városnak volt 10 000-nél több lakosa, Párizs 100–200 000 lakosával már ekkor kivételesen nagy városnak számított. A Szajna szigetén állt mind a királyi, mind az egyházi hatalom központja. A királyi palota a római kormányzók egykori lakhelyén alakult ki a IX–XI. századi újjáépítések során; IX. (Szent) Lajos 1248-ban itt szenteltette fel a híres Sainte-Chapelle-t (Szent Kápolnát), a gótikus építészet máig megtekinthető remekművét. A XIV. századtól már csak a parlament működött itt, innen kapta az épület az Igazságügyi Palota nevet. 1163-ban a sziget másik felén kezdték építeni a Notre-Dame katedrális.

A folyó északi partján a Városháza és a Vásárcsarnok körül kereskedelmi központ jött létre, amelyet két erőd, északnyugatról a Louvre, délkeletről a Bastille védett. A Bastille neve bástyát, erődöt jelent, építését 1369-ben rendelte el V. Károly. A XIII. században felépített Louvre nevének eredete már nem ilyen nyilvánvaló, egyesek szerint a szász *lower* (erőd) szóból származik, mások szerint

Az ifjú lovagot
karddal övezik fel.
XIII. századi illusztráció.

a latin *luperia*-ból, ami farkasok által látogatott helyet jelent, de az is lehet, hogy a gall nyelven folyót jelentő *-ara* végződésből alakult ki.

A királyok nem engedélyezték, hogy egy ekkora városban községtanács korlátozza hatalmukat, ezért a polgárok csak a kereskedők előjáróját (*prévôt des marchands*) választhatták meg. 1268-ban már több mint száz céh tevékenykedett a városban. A folyótól délre Robert de Sorbon teológus 1257-ben teológiai kollégiumot alapított, amely Sorbonne néven hamarosan a világ egyik leghíresebb egyetemévé és a skolasztikus filozófia központjává vált.

A legnagyobb kereskedelmi központ azonban nem Párizsban, hanem Champagne grófságban alakult ki, amely az Európa két gazdasági központját, Németalföldet és Itáliát összekötő utak mentén feküdt. Északról posztó, délről selyem és fűszerek érkeztek Troyes, Lagny és más városok XII. század óta rendszeresen megtartott vásáraiba. Az árucseré helyébe lépve hamarosan megjelent és elterjedt a pénz; a vele folyó gazdálkodásban egyre nagyobb szerepet játszottak az itáliai és francia bankárok.

A XIII. században a francia kultúra eredményei egész Európában elterjedtek. Az első gótikus katedrális 1140 körül építették meg

Saint-Denis-ben, s az új építési stílus Franciaország-szerte, majd egész Európában követőkre talált. Az északfrancia (*langue d'oïl*) nyelv irodalmi nyelvvé vált, hamarosan ezt használták az angliai udvaroncok és az itáliai kereskedők is. Virágzó lovagi kultúra bontakozott ki, amely a véres leszámolásokat ünnepélyes lovagi viadalokká szelídítette, s terjeszteni próbálta az önzetlenség, az önfeláldozás és a nők tiszteletének erényeit. E kultúra terjedését igencsak meggyorsította, hogy a XIV. század elején már a francia királyi család rokonai ültek Nápoly és Magyarország trónján is. Nápolyt és Szicíliát IX. (Szent) Lajos öccse, Anjou Károly szerezte meg 1266-ban az utolsó Hohenstaufoktól, s bár a szigetlakók a hírhedt „szicíliai vecsernye” során (1282) elűzték a franciákat, Károly fia megtarthatta Nápolyt, dédunokája, Károly Róbert pedig Magyarország egyik legnagyobb királya lett. Az Anjouk nápolyi uralma 1442-ig tartott, s ötven év múlva ürügyet szolgáltatott a Valois-dinasztia itáliai hadjáratainak megindításához.

Amikor IV. (Szép) Fülöp (1285–1314), a híres „Vaskirály” szembe került a pápával, a társadalmi támogatás érdekében 1302-ben összehívta az első országos rendi gyűlést. A tartományi rendi gyűlésektől minőségileg különböző, az ország egészét képviselő „általános rendi gyűlést” (*états généraux*) a királyok ezután általában akkor hívták össze, amikor széles körű támogatásra tartottak igényt. Az első tíz ilyen gyűlésen – 1302 és 1346 között – azonban csak a királyság előkelőségei vettek részt. A királyság három rendjének (papság, nemesség, közrendűek) ősi indoeurópai hagyomány szerint szervezett üléséhezére először 1347-ben került sor. Ezután a monarchia válságkorszakaiban, a királyi hatalom meggyengülése idején hívták össze: Jó János fogságba kerülése (1356–1357), majd VIII. Károly kiskorúsága miatt (1484), a vallásháborúk (1560–1561, 1576–1577, 1588–1589, 1593), és XIII. Lajos kiskorúsága idején (1614–1615). 313 év alatt tehát összesen tizenhét alkalommal került sor országos rendi gyűlésre, vagyis távolról sem állíthatjuk, hogy a testület a francia politikai élet állandó vagy főszereplőjévé vált volna.

A XII–XIII. században kialakult a nemzettudatnak valamiféle középkori előzménye. A keresztes hadjáratok, a zarándoklatok, a diákok vándorlásai és a távolsági kereskedelem révén egyre többen kerültek kapcsolatba más népekkel, s az idegengyűlölet ellenhatásaként kialakult az a meggyőződés, hogy valami összeköti egymással a francia király alattvalóit. Az írástudók először vetettek papírra olyan

gondolatokat, hogy saját országuk a legszebb a világon, már nem világhíronkákát készítették, hanem népükről írtak, s a népekre utaló ősi latin *natio* kifejezés is pozitív jelentést nyert. Ez az érzés igen távol állt még a modern nemzettudattól; az egyes tartományoknak saját törvényeik voltak, saját jogrendszerük, adórendszerük, mérték-egységeik és nyelvjárásaik, lakóik elsősorban helyi földesuruk, püspökeik, a tartomány grófja vagy hercege alattvalóinak és a római pápa fennhatósága alatt álló, egyetemes katolikus egyház tagjainak tekintették magukat – de megerősödött és elterjedt az az érzés, hogy valamennyien kötődnek a francia királyhoz is. Középkori patriotizmusnak vagy dinasztikus (a király személyéhez kötődő) hazafiságnak nevezhetjük ezt a jelenséget, amelyet a XIV–XV. század háborúi tovább erősítenek majd.

A XIV. SZÁZAD MEGPRÓBÁLTATÁSAI

A gazdasági-társadalmi rendszer kimerülésének első jelei a XIII. század második felétől mutatkoztak meg, amikor véget ért a gazdasági és demográfiai növekedés, kudarccal végződtek a keresztes háborúk, csökkent a földjáradék és a vásárok jövedelme, majd beköszöntött az első nagy éhínség (1315–1317). Ráadásul dinasztikus válság-ra került sor – először 987 óta.

IV. Fülöp halála után tizennégy éven belül három fia váltotta egymást a trónon, s mindhárman fiú örökös nélkül haltak meg. 1328-ban az előkelők gyűlése úgy döntött, hogy a trón az elhalt királyok unokatestvéreit, a Valois-dinasztia tagjait illeti. Ekkoriban alkották meg a száli frankoknak tulajdonított örökösödési törvényt, mely szerint a koronát a király leányai nem örökíthetik tovább, csak fiai. Ezzel a külföldi fejedelmekhez férjhez adott francia királylányok utódait kívánták kizárni az örökösödésből, jelen esetben III. Edward angol királyt, Szép Fülöp unokáját. Vagyis a törvény a királyság függetlenségét védte.

Anglia királya egyben Guyenne hercege volt – ennyi maradt a Plantagenêt-k francia birtokaiból. Guyenne hercegeként III. Edward a francia király vazallusának számított. Csakhogy ebben a században már elfogadhatatlannak tűnt, hogy egy király egy másik uralkodó vazallusa legyen. A francia uralkodó III. Edward skóciai ellenfeleit támogatta, az angol uralkodó pedig VI. Fülöp

Lovagseregek összecsapása. Jean Fouquet festménye a XV. századból.

(1328–1350) guyenne-i és flamand ellenfeleit. VI. Fülöp erre elkövetta Guyenne-t, mire III. Edward hadat üzent. Hosszabb-rövidebb békekorszakkal tagolt hosszú háborúskodás (1337–1453) vette kezdetét, melyet az utókor százéves háborúnak nevezett el.

III. Edward átkelt a kontinensre, és Crécynél legyőzte VI. Fülöp hadseregét (1346). Ezután Calais-t vette ostrom alá, s a következő évben a makacs ellenállás miatt már arra készült, hogy a teljes lakosságot lemészároltatja. Szándékától csak egy feltétellel volt hajlandó elállni: a város hat legelőkelőbb polgára darócruhában, kötéllel a nyakán járuljon elébe, s adja át neki a város kulcsait. Hat halálra szánt polgár vállalkozott is az önfeláldozó tetre. A király ki akarta végeztetni őket, de aztán terhes felesége, Hainaut-i Philippine a lábai elé borult, és az ő kérésére megkegyelmezett. A város kétszáz-tíz éven át angol birtok maradt. A polgárok önfeláldozásának és

Franciaország a XIV. század közepén

a király nagylelkűségének emlékét Rodin híres szoborcsoportja őrzi. Ma már egyes történészek úgy vélik, a darócruhák és a kötél pusztán az átadási szertartás kellékei voltak, s valójában senkit sem fenyegetett kivégzés.

A következő francia király, Jó János (1350–1364) a poitiers-i csatában (1356) fogságba esett. A brétignyi vagy calais-i békeszerződéssel (1360) kénytelen volt hárommillió arany váltságdíjat fizetni az angoloknak, átadni Calais városát és az ország egész délnyugati részét. Utódának, V. Károlynak (1364–1380) 1375-re ugyan sikerült

visszahódítania az elveszett területek nagy részét, csakhogy ekkorra már a francia főurak egy része is szembefordult a királlyal.

Bretagne-ban örökösödési háború robbant ki a francia és az angol király hívei között. Gonosz Károly, Navarra királya az angolok mellé állt, VI. Károly francia királyról (1380–1422) pedig kiderült, hogy örült, s hamarosan polgárháborúra kerül sor nagybátyjai, Burgundia hercege, Félelemnélküli János és Orléans hercege – vagyis a „burgundiaiak” és az „armagnacok” – között.

A háborús válságokat társadalmi válság súlyosbította. A népességet, amelynek száma már korábban csökkenni kezdett, 1347-től a hétszáz éve elfeledett pestis is pusztította. Az Ázsiából érkező járványban a lakosságnak legalább egyharmada vesztette életét. A pestis ettől kezdve tíz-húsz évenként visszatért, lehetetlenné téve bármilyen demográfiai növekedést. A háború és a pestis hatására pedig egyre gyakoribbá váltak az éhínségek, s e három pusztító erő együttesen felére apasztotta a népességet. Az „avignoni fogság” (1309–1378) és a kettős pápaválasztást követő „nagy hitszakadás” (1378–1417) következtében meggyengült az egyház is, és nem tudott számottevő támogatást nyújtani a szenvedő híveknek.

A társadalmi feszültségek, a háborús szenvedések és a földesurak követelőzései erőszakos népi megmozdulásokhoz vezettek. A „jacquerie” elnevezésű parasztfelkelés ugyan csak pár hétig tartott (1358), de igen sok városi felkelésre került sor. Párizsban például az Étienne Marcel által vezetett megmozdulásra (1358), a „buzogányosok” felkelésére (1382) és a Caboche nevű mészáros által irányított lázadásra (1413).

Egy hosszabb fegyvernagyvás után V. Henrik 1415-ben Azincourt-nál jelentős győzelmet aratott a francia lovagok felett. Az 1420-as troyes-i szerződéssel VI. Károly nem saját fiát, VII. Károlyt (1422–1461), hanem V. Henriket nyilvánította örökösének. Ez a rendezés sem bizonyult tartósnak, mert két év múlva mindkét király meghalt.

VII. Károly nem fogadta el a troyes-i szerződést, és tovább háborúzott, de apja halálának évében (1422) már csak a Loire-től délre fekvő tartományok ismerték el uralmát. A többi az angol király vagy burgundiai és breton szövetségesei kezén volt. VII. Károlyt Bourges királyának csúfolták, mert e jelentéktelen városkában kellett letelepednie udvarával. Igaz, így is kétszer vagy háromszor nagyobb jövedelme volt ellenfeleinél, csakhogy nem

VII. Károly király portréja.
Ismeretlen korabeli festő műve.

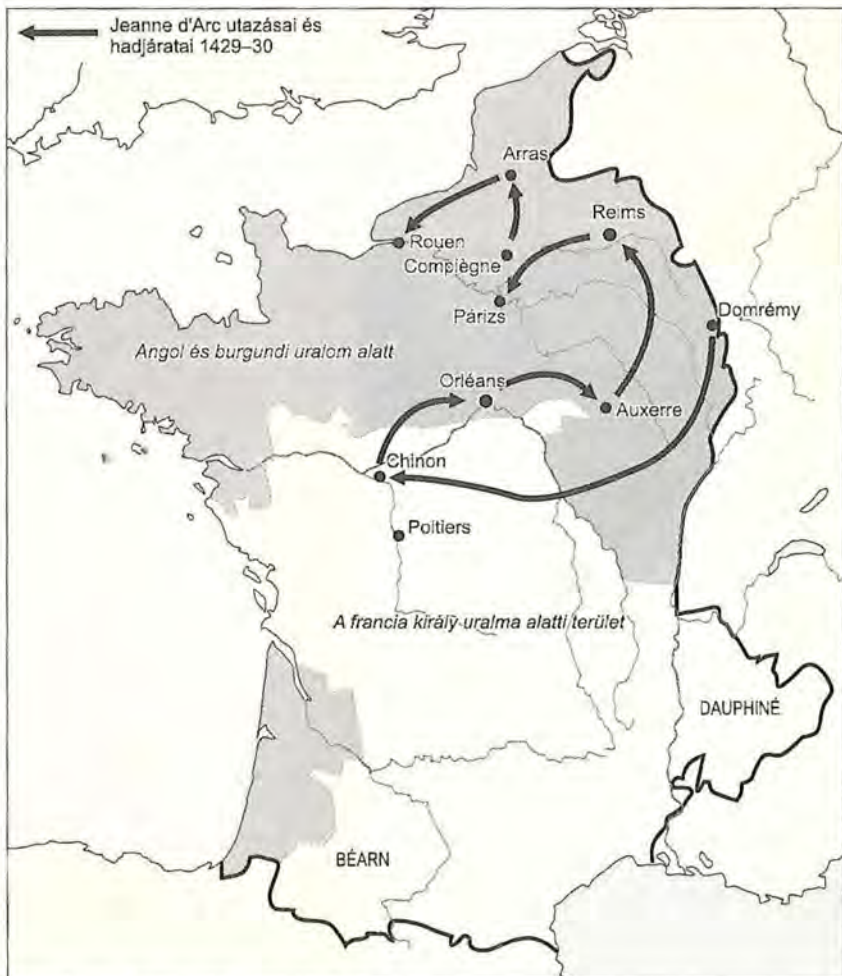
hitt önmagában, győzelme lehetőségében, s még törvényes születésében is kételkedett. Önbizalmát egy ismeretlen, tizenéves parasztlány állította helyre.

SZŰZ JOHANNA

A lányt, akit az utókor Jeanne d'Arc, 1920-tól pedig Szent Johanna néven emleget, kortársai kizárólag Szűz Johannának nevezték. Egy Vogézekben fekvő kis faluból származott, Domrémyből. Vallomásai szerint tizenhárom éves korában, 1425 nyarának egy déli óráján apja kertjében égi hangot hallott, amely arra szólította fel, hogy siesen Franciaország királyának segítségére.

1429-ben sikerült rábeszélnie egy kapitányt, hogy adjon neki kardot, férfiruhát és fegyveres kíséretet, hogy eljuthasson a királyhoz. Chinonban felismerte VII. Károlyt udvaroncái között, s elérte, hogy komolyan foglalkozzék vele. Hosszas vizsgálatok után Poitiers-be vitték, egy parlamenti bíró házába, ahol az egyház képviselői is meglátogatták. Igazolt szüzessége minden bizonynyal növelte hitelét: olyan erény volt ez akkoriban, amely a nép szemében rendkívülinek tűnt. Újabb kihallgatások után „az egyház tagjai arra a következ-

tetésre jutottak – írta egy kortárs –, hogy nincsen benne semmi rossz vagy a katolikus hittel ellenkező dolog, és tekintetbe véve a király és a királyság nagy szükségét, azt, hogy a király és a hozzá hű alattvalók e pillanathan el vannak keseredve, és nem tudják, hogy Istenen kívül miben reménykedhetnének még, a király elfogadhatja a lány által kínált segítséget”. Jeanne április elején megérkezett Tours-ba, ahol a király költségén felfegyverezték. A katonák körében már amúgy is az a szóbeszéd járta, hogy a királyságot egy asszony jut-

Jeanne d'Arc Franciaországa

tatta az angolok kezére (Izabella, VI. Károly felesége, aki megkötötte a troyes-i szerződést), ezért csak egy szűz mentheti meg.

Áprilisban a lány királyi hadsereggel vonult az angolok által ostromolt Orléans felmentésére. A védők csodálkozva jegyezték fel, hogy a Szűz érkezése után azonnal megfordult a szél, így a folyón veszteglő élelemszállító bárkák bejuthattak a városba. A harcosok hinni kezdtek benne, s egyre több bástyát foglaltak vissza az angoloktól, akik május 8-án felhagytak az ostrommal. A stratégiai vagy inkább erkölcsi győzelem megnövelte a király és hadvezérei önbi-zalmát, és országszerte elterjesztette a csodatévő szűz felbukkanásának hírért. Johanna egyébként soha senkit nem ölt meg: kizárólag buzdította a harcosokat, saját tervezésű zászlajával kezében, amelyen Krisztus képe volt látható.

A királyi sereg folytatta a városok felszabadítását, június végén pedig kezdetét vehette a „felszentelés lovaglása” Reims felé. Július

Jeanne d'Arc bevonul Orléans-ba.
Jean-Jacques Scherrer
XIX. századi festménye.

17-én a reimsi katedrális szentélyében VII. Károlyt felszentelték a Szent Ampulla olajával. Mellette ott állt a Szűz, fehér lobogójával. Immár senki sem kételkedhetett VII. Károly hatalmának törvényességében.

Vajon minek köszönhette rendkívüli sikereit ez a tizenhét éves, analfabéta lány? Talán annak, hogy meg tudta győzni a királyt, az udvart, a főnemeseket, a főpapokat, saját és az ellenfél katonáit is arról, hogy isteni küldetése van, és előbb-utóbb győzelmet arat. Személyiségének teljes tisztasága mindenkit megragadott. Pontosan azt hirdette, amit mindenki hallani akart: Isten megelégedte a háborút, visszaállítja a francia király hatalmát, és kiűzi az országból a megszállókat.

Johanna kezdeményezésére nagy rohamot intéztek Párizs ellen, de vissza kellett vonulniuk. Télen a Szűz egy kastélyban pihente ki fáradalmait, csak hogy egyre nyugtalanabb lett, s Compiègne fenyegetésének hírére 1430 márciusában a király tudta nélkül útnak indult egy kis csapattal. Sikerült behatolnia a burgundiaiak által ostromolt városba, de egy kirohanás során, május 31-én az ellenség fogságába került. Szökni próbált: kivetette magát a Beaurevoir kastély hetven láb magas tornyából. Védőszentjeinek oltalma azonban ezúttal csak arra volt elég, hogy túlélje a zuhanást, és néhány nap alatt felgyógyuljon. A burgundiaiak egy ideig vártak, VII. Károly hátba váltáságdíjat kínál fel a fogolyért, de amikor erre nem került sor, jó pénzért átadták az angoloknak.

Rouenban Johannát az inkvizíció elé állították. Az angolokat támogató főpapok azt akarták bebizonyítani, hogy VII. Károlyt nem egy isteni hatalommal rendelkező szűz, hanem az egyház vezető szerepét megtagadó eretnek segítette győzelemre. Egy olyan történelmi korszakban, amikor a kereszténység feletti hatalomért néhány éve még három pápa, a Franciaország feletti hatalomért pedig két király küzdött egymással, Johanna mélyen individuális, személyes és belső vallásossága kifejezetten gyanúsnak tűnt.

Az első tárgyalás 1431. február 21-én kezdődött. Május 23-án „babonaszágban, hazudozásban, tévelygésben, kérkedésben, istenkáromlásban, árulásban, botrányokozásban, kishitűségben, fennhéjázásban, hazug prófétálásban, bálványimádásban és szakadár nézetek terjesztésében” találták bűnösnek Johannát, s felszólították, ismerje el, hogy az általa hallott hangok nem lehetnek isteni eredetűek. A megfélemlített lány előbb elismerte tévedését, majd vissza-

vonta vallomását, és meg nem alkuvásának jeleként (vagy az erőszak elkerülésére) újra férfiruhát öltött. Második perén (május 29.) visszaeső bűnősként átadták a világi hatóságoknak. Május 30-án égették meg Rouen régi piacterén, bírái, az angol katonák és több ezer néző jelenlétében. Keresztet kért, amelyet egy angol katona készített el neki két ágacskából, köntöse alá rejtette, majd azt kérte, hogy egy templomi feszületet tartsanak elé, amíg él. A hóhér ügyetlensége miatt halála lassú és fájdalmas volt.

Az utókor elítélte VII. Károlyt, aki nem próbálta meg kiszabadítani Johannát, és csak később, 1455–1456-ban nyilvánította semmisnek a roueni ítéletet. Persze vannak mentségei: a Párizst birtokló burgundiai herceget nem legyőzni akarta, hanem átcsábítani saját táborába, akár azon az áron is, hogy egy időre a kezén hagyja a francia fővárost. A Szűz a király tudta és engedélye nélkül indult el Compiègne felmentésére, s többen is úgy vélekedtek, hogy Károly felszenteltetésével végrehajtotta küldetését, katonai kudarcai pedig arról tanúskodnak, hogy túllépte az égi hangok által kijelölt hatáskört. Az angolok ráadásul azt terjesztették, hogy Johanna elismerte bűnösségét, és megtagadta királyát. Károly valószínűleg csak Rouen visszahódítása után jutott azon dokumentumok birtokába, amelyek meggyőzően bizonyították, hogy a lány mindvégig hű maradt hozzá. Mindezen érvek ismeretében azonban mégiscsak azt kell mondanunk, hogy VII. Károly jóval rokonszenvesebb lenne az utókor szemében, ha megpróbált volna tenni valamit annak a lánynak a megmentéséért, akinek olyan sokat köszönhetett.

Johanna szentté avatásának lehetősége csak a XIX. században merült fel. A század első felében az antiklerikális republikánusok a megégetett nemzeti hős emlékének felidézésével még a katolikus egyházat támadták. A század közepén azonban Orléans püspöke megértette: ha el kívánja kerülni, hogy az amúgy is szentként tisztelt személyiséget az egyház elleni támadásokra használják fel, akkor a jó keresztények mintaképét, igazi és kanonizált szentet kell belőle csinálni. A francia egyház 1874–1876-ban vizsgálatot kezdeményezett, amelynek eredményeit eljuttatták Rómába. Húsz év múlva újabb vizsgálatra került sor. A befolyása csökkenése miatt aggódó Szent-szék, a francia nacionalista jobboldal és az antiklerikalizmus ellen harcoló francia katolikus egyház együttes erőfeszítéseinek hatására 1894-ben XIII. Leó pápa elismerte, hogy Johanna méltó a tiszteletre, 1909-ben boldoggá, 1920-ban pedig szentté avatták.

AZ ÚJJÁÉLEDEDÉS

A francia győzelemsorozatnak Johanna kivégzése sem vetett véget. VII. Károly 1435-ben szövetségre lépett Burgundia hercegevel, és hamarosan visszafoglalta Párizst (1436), Normandiát (1450) és Guyenne-t (1453). Csak Calais maradt angol kézen, s bár békeszerződést nem kötöttek, a százéves háború ezzel véget ért.

Alighogy visszavonultak az angolok, a francia királyoknak máris a fenyegető hatalommá vált Burgundiával kellett szembeszállniuk. A Valois-k egyik ága ugyanis 1363 óta önálló dinasztiát alapított itt, amely négy nemzedéken keresztül erősödött, s Merész Károly fejedelemsége idején (1467–1477) már gazdag, iparosodott, kulturálisan is jelentős hatalom volt, afféle köztes állam Franciaország és a Német-római Császárság között. Németalföldre, Franciaország északi és keleti részeire, német és svájci területekre terjedt ki. A burgundiai hercegek környezete Európa legfényűzőbb udvarának számított, ők alapították a lovagok legelőkelőbb szervezetét, az Aranygyapjas Rendet (1429). Merész Károly azonban hosszas harcok után a lotaringiai Nancy város ostrománál életét vesztette (1477). Tartományai egy részét XI. Lajos (1461–1483) szerezte meg; Merész Károly örököse, Burgundi Mária azonban nem a francia trónörökshöz, hanem a majdani I. Miksa császárhoz ment feleségül – ebből következtek a Habsburg–Valois ellentétek.

Mindez azonban már nem jelentett komoly fenyegetést, mert a százéves háború hosszabb távon a monarchia megerősödéséhez vezetett. A harcok során megszilárdult a társadalomban a francia identitás tudata, a későbbi nacionalizmus csírája, a király személyéhez kötődő „dinasztikus hazafiság” érzése. A meggyengült nemes-ség és papság egyaránt elfogadta a király vezető szerepét, a polgárság anyagilag támogatta, és egyre több királyi hivatalt vállalt. Új parlamenteket, új számvevőszékeket hoztak létre, vidéken a *prévôt*-k és *bailli*-k mellett megjelentek a katonai kormányzók, és kialakultak az adóügyi területi egységek, az *élection*-ok. XI. Lajos a postaszolgálatot is azért hozta létre, hogy parancsai gyorsabban eljussanak vidékre.

A két legjelentősebb – egymást feltételező és egyben egymást biztosító – újdonságot azonban az állandó adók és az állandó hadsereg jelentették. VII. Károly feloszlatta a főurak magánhadseregeit (1439), állandó lovassági (1445) és gyalogsági (1448) „kompániákat”

szervezett, 1439-től pedig a *taille* elnevezésű vagyonadó szedéséhez már nem volt szüksége a képviselői testületek beleegyezésére. Ekkor vált általánossá a közvetett adók (sóadó, fogyasztási adók, vámok) beszedése is. XI. Lajos király a középkor végén, az újkor hajnalán már két és fél millió livre éves jövedelemre számíthatott (tízszer annyira, mint Szent Lajos), és Európa legerősebb, 40 000 fős hadseregét vezethette harcba. Az állandó adók és az állandó hadsereg pedig már a modern, újkori francia állam alapjait vetették meg, és biztosították, hogy Capet Hugó távoli utódainak állama újra a kontinens vezető hatalmává váljon.

KRONOLÓGIA

885–886	A normannok megostromolják Párizst.
888–898	Párizsi Eudes v. Odo a frankok királya.
X. század elejétől	Clunyi reformmozgalom.
X. század első fele	A kalandozó magyarok támadásai.
987	Meghal V. (Henye) Lajos, az utolsó Karoling uralkodó; a főurak Capet Hugót választják királlyá.
987–996	Capet Hugó uralkodása.
1066	Normandia hercege, Hódító Vilmos Angliára támad; hastingsi csata.
1095	II. Orbán pápa felhívása nyomán megkezdődik a keresztes háborúk sorozata.
1099	A francia lovagok az első keresztes háborúban elfoglalják Jeruzsálemet.
XII. századtól	Champagne grófság városaiban nagy forgalmú vásárokat rendeznek.
1108–1137	VI. (Kövér) Lajos uralkodása.
1137–1180	VII. Lajos uralkodása.
1140 körül	Saint-Denis-ben megépül az első gótikus katedrális.
1147–1149	VII. Lajos keresztes hadjárata.
1163	Megkezdődik a párizsi Notre-Dame építése.
1180–1223	II. Fülöp Ágost uralkodása.
1190–1191	II. Fülöp Ágost keresztes hadjárata.
1209–1213	A délvideki albigensek kiirtása.
1223–1226	VIII. (Oroszlán) Lajos uralkodása.

1226–1270	IX. (Szent) Lajos uralkodása.
1248–1254	IX. (Szent) Lajos keresztes háborúja.
1257	Robert de Sorbon teológiai kollégiumot alapít Párizsban.
1265–1266	IX. Lajos öccse, Anjou Károly megszerzi Nápolyt és Sziciliát a Hohenstaufoktól.
1270	IX. (Szent) Lajos újabb keresztes háborúja és halála.
1282	„Szicíliai vecsernye”: a szicíliaiak elűzik a franciákat.
1285–1314	IV. (Szép) Fülöp uralkodása.
1291	Elesik a keresztesek utolsó szentföldi erőssége, Akko.
1302	IV. Fülöp összehívja az első országos rendi gyűlést.
1303	VIII. Bonifác pápa elleni „anagni merénylet”.
1309	V. Kelemen pápa a franciaországi Avignonba teszi át székhelyét.
1309–1378	A pápák „avignoni fogsága”.
1314	IV. Fülöp máglyára küldi a templomosok nagymesterét.
1328	Kihal a Capeting-ház; a rokon Valois-dinasztia királyai követik őket a francia trónon, elsőként VI. Fülöp.
1337–1453	Százéves háború.
1346	III. Edward angol király csapatai Crécy-nél legyőzik a franciákat.
1346–1347	Calais ostroma.
1347	Pestisjárvány pusztít Európában.
1349	Dauphiné hercege, II. Humbert eladja országát a királyi családnak.
1350–1364	II. (Jó) János uralkodása.
1356	II. János király fogságba esik a poitiers-i csatában.
1358	„Jacquerie” parasztfelkelés. Párizsban Étienne Marcel vezetésével felkelés tör ki.
1360	Brétigny (calais-i) béke.
1364–1380	V. (Bölcs) Károly uralkodása.
1369	V. Károly elrendeli a Bastille erődjének építését.
1380–1422	VI. (Őrült) Károly uralkodása.
1382	A „buzogányosok” párizsi felkelése.
1413	Párizsban Simon Caboche vezetésével felkelés tör ki.
1415	V. Henrik angol király Azincourt-nál legyőzi a franciákat.
1420	A troyes-i szerződésben VI. Károly az angol V. Henriket teszi meg örökösévé.
1422–1461	VII. Károly uralkodása.

1429. április	Jeanne d'Arc a királyi hadsereggel az angolok által ostromolt Orléans felmentésére indul.
1429. június	A „felszentelés lovaglása” Reimsbe.
1431	Jeanne d'Arcot elítéli az inkvizíció; Rouen piacterén megégetik.
1439-től	VII. Károly felosztatja a főurak magánhadseregeit, és megkezdi az állandó hadsereg szervezését.
1442	Véget ér az Anjouk nápolyi uralma.
1453	Véget ér a százéves háború; a kontinensen csak Calais marad angol kézen.
1461–1483	XI. Lajos uralkodása.
1467–1477	Merész Károly uralkodása Burgundiában; halála után tartományai egy részét a francia király szerzi meg.

A TÖRÉKENY EGYSÉG

• 1483–1648 •

Claude Mellan (1598–1688): Keresztelő János

A százéves háborút követően meginduló fellendülés lehetővé tette az itáliai hódításokat, a reneszánsz kultúra elterjedését és a Habsburgok ellen folytatott háborúkat. A XVI. század második felében a túlnépesedés, az áremelkedés, a hűvösebb időjárás, a dinasztikus problémák és a külföldi beavatkozás elhúzódó társadalmi-politikai válsághoz vezettek: a vallásháborúk korához (1562–1598). Csak a Bourbon-dinasztia első uralkodója, IV. Henrik (1589–1610) tudott véget vetni a polgárháborúnak. A XVII. század első felében – bekapcsolódva a harmincéves háborúba – XIII. Lajos (1610–1643), Richelieu és Mazarin bíborosok megalapozták Franciaország európai hegemoniáját.

A GALL KAKAS

A reneszánsz és a könyvnyomtatás elterjedése, Bizánc bukása, az oszmánok, Habsburgok és oroszok terjeszkedése, Amerika felfedezése, a reformáció megindulása és a nyugat-európai monarchiák megszilárdulása – mind azt jelezték, hogy a XV. század második és a XVI. század első felében új korszak vette kezdetét. A világ „kitágult”: új kontinenst fedeztek fel, a portugálok és a spanyolok után a hollandok és az angolok is felfedező utakra indultak, és az Európába áradó nemesfém alaposan felforgatta a hagyományos társadalmi és nemzetközi rendet.

Nehéz röviden meghatározni, mit is jelentett pontosan a reneszánsz kultúra, annyi azonban bizonyos, hogy az ókori kulturális hagyományok tisztelete felerősödött, a társadalom egy szűk rétegének tagjai büszke öntudattal megújították a tudományokat és művészeteket, s hinni kezdtek benne, hogy az emberek mégsem olyan tudatlanok, tehetetlenek és kiszolgáltatottak földi életük során, ahogyan azt a középkorban hirdették. A szélesebb néprétegek életén azonban

mindez egyelőre semmit sem változtatott, a reneszánsz kultúra ragyogása nem terjedt túl egy-egy palota vagy város határain.

A demográfiai fellendülésből Franciaország is kivette a részét: újra Európa legnépesebb állama lett. A XV. század végétől 1560-ig lakossága megkétszereződött, újra elérte a XIV. század elejének szintjét. E közel húszmilliós népességből a XVI–XVII. század polgárháborúi és éhínségei olykor kétfélmilliót is elpusztítottak, tartós visszaesésre azonban már nem került sor. Erre a masszív demográfiai alapra épült a megerősödött királyság. A mezőgazdaság terményeiből olykor exportra is jutott, a textil- és fémipar pedig még elmaradt ugyan a németalföldi, itáliai és német ipar mögött, de egyáltalán nem volt elhanyagolható. Párizs, Rouen, Bordeaux, Nantes és Marseille kereskedői bekapcsolódtak a világkereskedelembé, Lyon pedig a királyság gazdasági fővárosává vált.

A reneszánsz műveltség elterjedésével új szimbólum született: a gall kakas, amit a franciák tulajdonképpen az ókorból „örökölték”. Latinul ugyanis a *gallus* főnév egyaránt jelent kakast és gall embert. Franciaországot csak a XV. század végén kezdték azonosítani a kassal, amikor történészei felfedezték gall őseiket, s az is kiderült, hogy az ókorban ezt a háziszárnyast Jupiter és Mercurius istenek szent madaraként tisztelték. Az 1515-ben trónra lépő I. Ferenc pedig szeptember 12-én, vagyis az asztrológia szerint az emelkedő Merkúr bolygó jegyében született, így természetesnek tűnt, hogy Mercurius szent állata, a fény és a győzelem szimbóluma lesz a jelképe. A király neve ráadásul új szójátékokra adott alkalmat: François (vagyis Ferenc) vezeti a franciákat, Gallus (a kakas) a gallokat. A század közepére összeolvadtak a legkülönbözőbb hagyományok: a templomok tetején díszelgő, imára és elővigyázatosságra intő madár a bátorság, a fény és a győzelem szimbólumaként azonosult a francia királlyal, a dinasztikus állammal, majd a kialakulóban lévő nemzettel.

A RENESZÁNSZ KIRÁLYAI

A XV. század végére az ország területének közel háromnegyede a király fennhatósága alá került. Az ifjú VIII. Károly (1483–1498) feleségül vette Bretagne örökösnejét, de aztán ahelyett, hogy a többi francia tartománnyal foglalkozott volna, megindította az első itáliai hadjáratot (1494–1495) az Anjou-dinasztiától örökölt Nápoly birtok-

bavételére. Ő állított fel elsőként három fegyvernemet: gyalogságot, lovasságot és tüzérséget. Hazatérése után végzetesen beverte a fejét az amboise-i kastély egyik alacsony ajtajába, s mivel fiai nem voltak, trónja a család orléans-i mellékágából származó XII. Lajosra (1498–1515), a híres költő, Charles d'Orléans unokájára szállt.

XII. Lajos igen népszerű volt, „a Nép Atyjának” nevezték. Gyorsan elvált, hogy ő is feleségül vehesse Bretagne örökösnejét, majd folytatta elődje itáliai háborúját. Milánóra is igényt tartott, mivel a Viscontik unokája volt. Nápolyal együtt meg is hódította (1499, 1501), de aztán spanyol, svájci és itáliai szövetségeseivel keveredett háborúba. Mivel három felesége közül egyikőtől sem született fia, trónja a Valois-dinasztia Angoulême-ágából származó Ferencre szállt. A nőbolond fiatalember ugyan kis híján eljátszotta saját esélyeit a trónra, amikor hevesen udvarolni kezdett a király harmadik és legszebb feleségének, Tudor Máriának, VIII. Henrik angol király húgának. Előrelátó anyja, Savoyai Lujza azonban felelevenítette azt az ősi szokást, hogy a királynéval mindig együtt kell aludnia egy udvarhölgynek, s így sikerült elkerülnie, hogy éppen fia gondoskodjon utódról XII. Lajos számára.

I. Ferenc uralkodása (1515–1547) a gazdasági fellendülés csúcspontjára esett, ez tette lehetővé aktív külpolitikáját és műpártoló tevékenységét. Két nagyszerű asszonynak, anyjának, Savoyai Lujzának és nővérének, a későbbi Navarrai Margitnak köszönhetette gondos neveltetését. Vérébő reneszánsz egyéniség volt, vidám, nagydarab férfi, akinek szerelmi kalandjairól számtalan anekdota született.

Bőkezűen támogatta a művészeket; Itáliából meghívta Rosso Fiorentinót, Primaticciót és Cellinit, Leonardo da Vinci pedig a király által rendelkezésére bocsátott lakhelyen halt meg, az amboise-i kastélyban. (Ekkor került Franciaországba Leonardo híres festménye, a *Mona Lisa*.) 1537-től minden könyvből két kötetet rendelt a királyi könyvtár számára, s ezzel megalapozta a Nemzeti Könyvtárat. Megkezdte a Louvre modernizációját, több gyönyörű Loire menti kastély átépítését, és műpártoló szenvedélye az egész nemesség körében követőkre talált. 1530-ban megalapította a *Collège du Roi-t* (Királyi Kollégiumot), amely a XIX. században vette fel a *Collège de France* (Francia Kollégium) nevet.

Pompás udvara már ekkor a nemesség „megszelídítésének” eszköze volt: a király úgy vélte, jobb, ha a főurak mellette kergetik

a vadat és a szépasszonyokat, mintha összeesküvéseket szőnek el-lene a tartományokban. Még nem volt állandó székhelye, kastélyról kastélyra vándorolt kormányzatával és udvarával. Első felesége, Franciaországi Klaudia, XII. Lajos leánya nyolc gyermeket szült neki. Második felesége Habsburg Eleonóra volt, V. Károly nővére. Szeretői közül Françoise de Foix, Châteaubriant grófnője és Anne de Pisseleu, Étampes grófnője tudta a legtovább lekötni az uralkodó figyelmét. Az utóbbi meg is csalta a királyt, aki ezt sztoikusán tűrte – hiszen ő írta „Az asszony ingatag...” kezdetű verset, amelyet Verdi áriája tett híressé.

Még trónra lépésének évében fényes győzelmet aratott Marigna-nónál, Milánó közelében, és maga a „félelem és gáncs nélküli lovag”, Bayard ütötte lovaggá királyát a csatamezőn. Ezután kiéleződött a konfliktusa V. Károly császárral. Ferenc mindenképpen meg akarta őrizni Milánót, és amiatt is aggódott, hogy északról, keletről és délről egyaránt a császár birtokai veszik körül országát. V. Károly viszont Burgundiát szeretete volna megkapni, hogy egyesítse bur-gundiai ősei birtokait. Az 1521-ben kirobbant háború megalázó fran-cia vereséggel végződött: a páviai csatában (1525. február 24.) a francia nemesség „színe-virága” elpusztult, maga a király is fogság-ba esett. „Minden elveszett – írta anyjának levelében –, nem maradt más, mint a megkímélt élet és a becsület.”

A XIX. század végéről vagy a XX. század elejéről származó nyomat azt a pillanatot ábrázolja, amikor Bayard a csataterén lovaggá üti királyát, I. Ferencet

I. Ferenc király. Jean Clouet festménye.

Anyja, Savoyai Lujza azonban régensnőként nemcsak királyságát tudta sértetlenül megőrizni számára, de még külpolitikai manőverekkel is elősegítette kiszabadulását. A madridi szerződésben (1526) Ferenc megígérte, hogy lemond itáliai terveiről, átadja Burgundiát, addig pedig fiai veszik át helyét a spanyolországi fogságban. A lovagias V. Károly hinni akart neki, pedig Ferenc a fogságban tett ígéreteit már jó előre érvénytelennek nyilvánította, gyermekei így csak a császár elleni második háborúja (1526–1529) után szabadulhattak ki. Még két Habsburg–Valois háborúra került sor, a harmadikat (1536–1538) Ferenc már II. Szulejmán szultán szövetségeseként vívta. A negyedikben (1542–1544) a császár portyázói Meaux-ig jutottak, mire az általános kimerülés és pénzhiány véget vetett a harcoknak. A crépyi (vagy soissons-i) békében Ferenc lemondott Flandriáról, a megszállt Savoyáról, itáliai igényeiről, Károly pedig Burgundiáról. A XIX. század történészei elítélték I. Ferencet, mert távoli és nehezen megőrizhető tartományok meghódítására pazarolta el az ország erőforrásait, holott Arras még a Habsburgok, Calais pedig az angolok kezén volt. Kortársai azonban egyetértettek céljaival, csak azt fájlalták, hogy nem sikerült megvalósítania azokat. Külpolitikájának két tartósabb eredménye volt: a törökkel létesített szövetség, és a svájciakkal kötött freiburgi örökbéke-szerződés (1516); ettől kezdve 1830-ig svájci testőrök őrködtek a francia királyok udvarában.

I. Ferenc uralkodása idején bontakozott ki a francia reformáció. A király eleinte érdeklődéssel figyelte a humanisták és a hitújítók tevékenységét, s azt sem bánta, hogy nővére, Navarrai Margit támogatásban részesíti a Guillaume Briçonnet, Meaux püspöke körül tevékenykedő, reformer teológusokat. A Sorbonne konzervatív teológusai azonban már 1522-ben támadást indítottak a meaux-i csoport ellen. A király sokáig toleráns maradt, de semmilyen érdeke nem fűződött a katolikus egyház elleni támadásokhoz. Az 1516-os bolognai konkordátum értelmében ugyanis a király nevezte ki a főpapokat, akiket a pápa iktatott be hivatalukba. Vagyis az egyházi javakat a király osztogathatta szét hívei körében, ezért nem volt szüksége rá, hogy ezeket – ahogyan azt a protestánsok javasolták – kisajátítsa az állam.

A kiegyezéssel kapcsolatos reményeknek a „plakátok esete” vetett véget. 1534. október 18-a reggelén több királyi kastélyban, sőt a királyi hálószoza ajtaján is szélsőségesen katolikusellenes plakátok jelentek meg. A nagy felháborodást kiváltó és súlyos megtorlással járó merényletet Farel, Kálvin későbbi támogatójának csoportja hajtotta végre. A király úgy döntött, hogy országa egységének védelmében szakít a reformációval. 1543-ban felszólította a Sorbonne teológusait, hogy foglalják össze a legfontosabb katolikus hittételeket, majd királyi rendelettel tiltotta el az ezekkel ellentétes tanok terjesztését.

Hamarosan sor került az első tömeges megtorlásra is. A dél-franciaországi valdenseket, akik tagadták a pápa hatalmát, a szenteket és a purgatóriumot, 1545-ben királyi katonák mészárolták le. A reneszánsz kultúra nagyasszonya, Navarrai Margit állítólag térdre borulva imádkozni kezdett, amikor tudomást szerzett az esetről, mert érezte, hogy egy új, kegyetlenebb korszak vette kezdetét. A következő évben letartóztatták és máglyára vagy életfogytiglani börtönre ítélték Meaux reformátusait.

A modern állam megalapozása során I. Ferenc növelte a királyi titkárok hatáskörét, akik jelentéseket tettek a királyi tanács előtt. 1523-ban létrehozta a központi kincstárat, 1542-ben pedig tizenhat adószedői hivatalt állított fel a korábbi négy helyett. Uralkodása idején fejeződött be a helyi szokásjog-rendszerek 1454-ben elrendelt összeírása: mintegy hatvan nagyobb területre kiterjedő, és körülbelül háromszáz kisebb, helyi szokásjogot tártak fel. Ezekkel szemben kellett érvényesíteni az új, egész országra érvényes királyi rendeleteket. A leghíresebb az 1539-es, Villers-Cotterêts-ben kiadott dekrétum.

II. Henrik király, akit
a „Szép Búskomor” néven emlegettek.
Ismeretlen XVI. századi festő műve.

tum volt. Ebben utasították a plébánosokat, hogy készítsenek pontos feljegyzéseket a születésekről, és hivatalos használatra kötelezővé tették a Párizsban és a Loire völgyében használatos északfrancia nyelvjárás (a *langue d'oïl*) használatát. A rendelet biztosította, hogy ez a nyelvjárás váljék majd nemzeti nyelvvé.

Amikor I. Ferencet fia követte a trónon, már véget ért a XV. században kezdődő gazdasági fellendülés, és vele együtt a történészek által „szép XVI. századnak” nevezett időszak. II. Henrik kora (1547–1559) az átmenetet képviseli. Amikor Henrik hétéves korában Spanyolországba indult, hogy átvegye apja helyét a fogságban, egy nála húsz évvel idősebb udvarhölgy nagyon megsajnálta, és megcsókolta. A „Szép Búskomornak” nevezett férfi ettől kezdve haláláig szerelmes volt az egykori udvarhölgybe, Diane de Poitiers-ba, aki ötvenévesen is megőrzött rendkívüli szépségéről, intelligenciájáról és műpártoló tevékenységéről volt híres. A király neki adományozta Chenonceaux kastélyát, a francia reneszánsz építészeti egyik mesterművét.

1547-ben a főbb ügyeket négy királyi titkár között osztották fel, akiket hamarosan államtitkár, néhány évszázad múlva pedig miniszter néven emlegettek. Henrik egyesítette a királyi birtokokból és az adókból származó bevételek igazgatását, és ő küldött először a tar-

tományokba a pénzügyeket ellenőrző, állandó királyi megbízottakat, az intendánsok előfutárait. Uralkodása idején fokozódott a francia protestánsok üldöztetése; sokkal többet végeztetett ki közülük, mint apja.

A Habsburg-ellenes külpolitikát folytatva Skóciával, II. Szulejmánnal és a protestáns német fejedelmekkel szövetségben Henrik hadat üzent V. Károly császárnak (1552), s elfoglalt három lotaringiai püspökséget (Metz, Toul, Verdun). Csakhogy egyszerre próbált háborúzni Itáliában, Németalföldön és Anglia ellen, s ehhez már nem rendelkezett megfelelő erőforrásokkal. 1557-ben II. Fülöp spanyol király serege Saint-Quentinél vereséget mért a francia hadseregre. A következő évben Calais visszafoglalásával sikerült kiköszörlőni a csorbát: az utolsó angol helyőrséget is felszámolták Franciaországban. Henrik azonban kénytelen volt belátni, hogy nem tud tovább háborúzni. A Valois–Habsburg háborúkat az 1559-es cateau-cambrésis-i békeszerződés zárta le: II. Henrik megtarthatta Calais-t és a három püspökséget, de végleg le kellett mondenia itáliai ambícióiról.

1559. június 30-án, a békekötés alkalmából rendezett ünnepségsorozaton a király halálos balesetet szenvedett: a lovagi tornán ellenfele lándzsájának szilánkja a bal szemébe fúródott. Ezzel a baljóslatú eseménnyel új válságkorszak vette kezdetét Franciaország történetében.

A VALLÁSHÁBORÚK

A XVI. század közepén a népességszám újra elérte azt a „plafont”, amelyet az élelemtermelés fejletlensége kijelölt számára. A fokozott napfolttevékenység miatt hűvös nyarak követték egymást, a kevesebb napsütés miatt pedig csökkent a terméshozam. Az árak gyorsan emelkedtek; a lakosság legszegényebb rétegei számára gyakran szinte lehetetlennek tűnt az élelem beszerzése, miközben a háborúk miatt nőttek az adóterhek. A nemesség viszont hozzászokott a hadakozáshoz, és bármikor kész volt fegyvert fogni. A kincstár kiürült, a trónon kiskorú uralkodók (II. Ferenc, IX. Károly) váltották egymást, a francia belügyekbe angol és spanyol uralkodók avatkoztak be. A központi kormányzat meggyengült, a tartományi kormányzók független kiskirályokká váltak, és a rendi gyűlések gyakori összehí-

vása is a királyi hatalom gyengeségét jelezte. Az éhínségek, háborúk és járványok jóvoltából a népesség száz éven át húszmillió körül stagnált.

A kálvinista vallás ugyanakkor (1572-ig) egyre szélesebb körökben terjedt, főleg a Loire-től délre, délnyugaton és délkeleten, eltekintve a tengerparti vidékektől. Hívei elvetették a szentek, az ereklyék és a pápai hatalom tiszteletét, a gyónást, a papi nőtlenséget, a purgatórium eszméjét, a keresztségen és az úrvacsorán kívül tagadták a szentségeket, s úgy vélekedtek, a Biblia tanulmányozásával a hívők a hagyományos egyházi hierarchia közvetítése nélkül is megismerkedhetnek az isteni kinyilatkoztatással. Ezzel egy időben megindult a katolikus egyház megújulása is, amelyet némi leegyszerűsítéssel ellenreformációnak neveznek. A tridenti zsinaton (1545–1563) meghatározták a dogmákat, megújították az egyházi fegyelmet, s új alapokra helyezték a papság oktatását. Az álláspontok megmerevedtek, a kompromisszum lehetetlenné vált.

A vallási intolerancia Franciaországban ugyanolyan általános volt, mint egész Európában; katolikusok és kálvinisták egyaránt meg voltak győződve róla, hogy a királyság egysége megköveteli a vallási egységet. A népesség 8–9%-át kitevő kálvinisták között – akiket itt hugenottáknak neveztek – jóval nagyobb volt a műveltebb, gazdagabb városlakók aránya, mint a katolikusok körében, szervezettségben és hatékonyságban így felvehették velük a versenyt.

A kiskorú és beteges II. Ferenc uralkodása idején (1559–1560) a hatalmat anyja, Medici Katalin és feleségének, Stuart Máriának nagybátyjai, a katolikus Guise hercegek gyakorolták. A protestánsok ezért összeesküvéssel próbálták befolyásuk alá vonni a királyt, de kísérletüket véresen megtorolták (1560). Két év múlva Wassyban Guise herceg követői hajtottak végre mészárlást a protestánsok körében – ez az esemény jelezte a francia vallásháborúk elhúzódó társadalmi-politikai válságának kezdetét. Nyolc polgárháborúra került sor (1562–1563, 1567–1568, 1568–1570, 1572–1573, 1575–1576, 1577, 1580, 1585–1598). A katolikusoknak Montmorency *connétable* (főparancsnok), Saint-André marsall és a Guise család, a hugenottáknak a Châtillon fivérek (köztük Gaspard de Coligny), a Condé hercegek, Bourbon Antal, Navarra királya, majd fia, Henrik voltak a vezetői. A két párt között az úgynevezett „politikuskok” csoportja próbált közvetíteni Medici Katalin anyakirálynő és L'Hospital kancellár vezetésével.

Medici Katalin portréja.
Ismeretlen festő műve.

Medici Katalin, II. Henrik firenzei származású felesége, akit férje nem szeretett, s csak kötelességből nemzett vele tizenegy gyermeket, II. Ferenc tanácsadójaként (1559–1560), majd IX. Károly kiskorúsága (1560–1563) és III. Henrik távolléte idején (1574) régensnőként próbálta rendezni a vallási ellentéteket. A fanatizmus ellenfeleként toleranciára és kiegyezésre törekedve huszonöt éven át tárgyalta, alkudozott és utazgatott fáradhatatlanul, hogy biztosítsa fiai számára a trónt. Művészek és tudósok támogatója, könyvek és műtárgyak gyűjtője volt, ő építtette meg Párizsban a Tuileriák kastélyát (1563–1572). A méregkeverő tevékenységéről elterjedt legendák teljesen alaptalanok. Egyszer azonban ő is úgy vélte, hogy politikai gyilkossághoz kell folyamodnia; 1572-ben, Szent Bertalan éjszakáján.

A világtörténelem egyik leghírhedtebb tömegmészárlásának az volt a letragikusabb vonása, hogy éppen akkor semmisítette meg a béke lehetőségét, amikor az első három vallásháború után mind az ifjú IX. Károly király (1560–1574), mind anyja, Medici Katalin ösztönén elszánták magukat a megegyezésre. Ezért adták hozzá a király húgát, Margitot a hugenotta Henrikhez, Navarra királyához. A hugenották másik vezetőjének, Coligny admirálisnak azonban sikerült rá-

beszélne a királyt, hogy az esküvő után siessenek a Spanyolország ellen harcoló németalföldi felkelők segítségére. Medici Katalin tudta, hogy a polgárháborúkban meggyengült Franciaország nem szállhat szembe Európa legerősebb katonai nagyhatalmával. Úgy vélte, hogy Coligny félreállításával kell megelőzni Franciaország háborús vereségét, egy kisebb vérontással kell elejét venni a nagyobbnak. Ezért szövetségre lépett a katolikus párt vezetőivel, a Guise családdal.

1572. augusztus 22-én azonban, négy nappal Bourbon Henrik és Valois Mária házassága után, bekövetkezett az első előre nem látott fordulat: a merénylő golyója csak megsebesítette az admirálist. IX. Károly kényszerhelyzetbe került: vagy kivizsgáltatja a merényletet, s ezzel szembefordítja magával a katolikus pártot, a párizsi köz-

Franciaország a vallásháborúk idején

Guise herceg megölése. XIX. századi festmény.

véleményt, a pápát és Spanyolországot, vagy nem, de akkor számíthat a fenyegetőző protestánsok bosszújára. Ezért úgy döntött, hogy a nagyobb zavargások elkerülése érdekében végezni kell Coligny legközelebbi híveivel is.

A testőrök és Guise herceg emberei augusztus 23–24-e éjjelén megölték az admirálist és más protestáns nemeseket. Az udvar ezzel véget is vetett volna az erőszaknak, csak hogy bekövetkezett a második előre nem látott fordulat: a szélsőséges prédikátorok által feltüzelt, nyomorgó párizsi nép (amelynek pedig csak a passzív segéderő szerepét szánták) bekapcsolódott az öldöklésbe. Három napon át tartó, őrjöngő mészárlás vette kezdetét. A királyi család rettegve zárkózott be a Louvre-ba, és hiába üzenték meg a városi előjáróságnak, hogy vessen véget az öldöklésnek, senki nem hallgatott rájuk. Mintegy két-háromezer embert öltek meg Párizsban, majd a katolikusok országszerte követték a párizsiak példáját. A meggyilkoltak pontos száma nem ismert; egyes történészek tízezer, mások harmincezer áldozatról írnak. Az események irányítása tehát egyszerűen kicsúszott a francia kormányzat kezéből, s egy korlátozottnak szánt akció fajult korlátlan és értelmetlen öldökléssé.

Újabb és egyre véresebb vallásháborúk követték egymást, míg végül megoldhatatlannak látszó válsághelyzet alakult ki. III. Henrik király (1574–1589) engedményei életre hívták a fanatikus katolikusok Szent Liga nevű szervezetét, amelyet a Guise hercegi család és Spa-

nyolország is támogató. A királynak nem voltak gyermekei, öccse meghalt (1584), így legközelebbi férfi rokona, a hugenotta Bourbon Henrik, Navarra királya lett a trón várományosa. A párizsi katolikusok ezt nem voltak hajlandók elfogadni. A király hadsereget hívott a fővárosba, mire 1588 májusában Párizs utcáin barikádok emelkedtek, és a királynak menekülnie kellett a fanatikus katolikusok kezére került fővárosból. Megtorlásként még ez év decemberében a blois-i rendi gyűlésen testőreivel kivégeztette a Guise család fenyegetően fellépő vezetőit, és szövetségre lépett Bourbon Henrikkal. A lázadó Párizst már közösen vették ostrom alá, csak hogy a királynak egy fanatikus szerzetes, Jacques Clément egy levéllel elvonta a figyelmét, majd váratlanul hasba döfte. III. Henrik másnap meghalt.

Bourbon Henrik pedig ott állt pénz nélkül, hadsereg nélkül, és az a feladat várt rá, hogy meghódítsa királyságát, elűzze a Ligát segítő spanyol csapatokat, és véget vessen annak a háborúsorozatnak, amelybe a Valois-dinasztia belepusztult.

A SZOKNYAVADÁSZ SIKEREI

IV. Henrik (1589–1610) a Szent Lajos hatodik fiától származó Bourbon Antal és Jeanne d'Albret, navarrai királynő fia volt; anyja halála (1572) után az apró állam királya. A jókedvű, lovagias, humanista férfi élete harcokkal, kőborlással és szcrelmi kalandokkal telt, a franciák csak Szoknyavadász (*Vert-Galant*) néven emlegették. Amikor III. Henrik halálos ágyán örökösevé nyilvánította, csak Franciaország egyhatoda állt az ellenőrzése alatt. Angliától és a protestáns német államoktól kért támogatást, és Arques-nál (1589) majd Ivrynél (1590) aratott győzelmeivel bebizonyította, hogy van esélye a sikerre. Ivrynél hangzott el híres kijelentése: „Ha lovassági zászlóink hiányoznak, csak kövessétek fehér tollforgómat, ott találjátok a győzelem és dicsőség útját!” Sok humánus gesztusa volt: Párizs újabb ostroma közben megengedte, hogy a betegek, a nők és a gyermekek elhagyják a várost.

Mivel alattvalóinak többsége hithű katolikus volt, 1593-ban Saint-Denis székesegyházában jó időzítéssel ünnepélyesen áttért az ő vallásukra – bár valószínűleg sohasem mondta, hogy „Párizs megér egy misét”. Fél év múlva a chartres-i dómban királlyá szentelték, s ezzel megtört a jég. 1594-ben bevonulhatott Párizsba, egy év múlva

IV. Henrik király.
Ismeretlen XVII. századi
festő műve.

a pápa is feloldozta. Ettől kezdve inkább lefizette, mintsem legyőzte a királyi címének érvényességét vitató főurakat. Sully herceg, a pénzügyek intendánsa szerint évi jövedelmének kétszeresét költötte rájuk.

A Ligát támogató spanyolokkal folytatott háborúnak a vervins-i békével (1598) vetett véget, amelyben megerősítették a cateau-cambrésis-i békét. Hugonotta alattvalóit a nantes-i ediktummal (1598) nyugtatta meg, amellyel végre sikerült lezárnia a vallásháborúkat. Nem a tolerancia nevében, amelyet ebben a században bűnnek tekintettek, hanem a belső béke érdekében sajátos kiváltságos csoporttá nyilvánította 19–20 milliós országa mintegy 1 250 000 kálvinista lakosát: vallásszabadságot, politikai és katonai kiváltságokat biztosított számukra. Városokat és erődöket bocsátott rendelkezé-sükre, nemzeti zsíratot és katonai szervezetet tarthattak fenn, ennek fejében fizették a tizedet, és tiszteletben tartották a katolikus ünnepeket. A nantes-i ediktum hatalmas felháborodást keltett a katolikusok körében; a királynak csak 1609-re sikerült elfogadtatnia valamennyi parlamenttel (bíróssággal). Pedig nemcsak szabadságot adott

a hugenottáknak, hanem egyben korlátozta is terjeszkedésüket, és ediktumával megújulásra ösztönözte a katolikus egyházat.

A béke lehetővé tette a gazdasági újjáéledést, s megalapozta a királyság XVII. századi megerősödését. Sully herceg, a belügyek irányítója csökkentette az államadósságot, megduplázta a bevételeket, s megteremtette a költségvetés egyensúlyát. Ennek érdekében a király hatalma egy részét is áruba bocsátotta: ha a bírói és pénzügyi hivatalok megvásárlói hajlandóak voltak befizetni egy új adót, a *paulette*-et, 1604-től hivatalaikat örökösöikre hagyhatták. A király támogatta a mezőgazdaságot, az útépitést és a Kanadába induló felfedezőket. Champlain ekkoriban hajózott fel az észak-amerikai Szent Lőrinc-folyón (1603), majd megalapította Quebec városát (1608).

IV. Henrik az oktatástígy fejlesztése érdekében még régi ellenségeit, az 1594-ben kiutasított jezsuitákat is hajlandó volt visszahívni (1603). Franciaországhoz csatolta a lyoni szerződéssel Savoyától elvett Bresse, Bugey, Valromey és Gex vidékét (1601), valamint ősei birtokait, Béarnt és Navarrát (1607). A külpolitikában Hollandia és Anglia szövetségese maradt. Csakhogy idős korában is bolondult a nőkért, és 1610-ben kis híján tönkretette egész életművét. A Jülich–Kleve-i örökösödés ügyét kihasználva háborúra készüldött a nálánál katonailag jóval erősebb német–római császár és Spanyolország ellen, mert Condé herceg spanyol területre, Brüsszelbe szöktette előle ifjú feleségét, akibe a király halálosan szerelmes volt. Indulása előtt azonban egy magányos merénylő, a féleszű vallási megszállott, Ravaillac a párizsi utcán felugrott hintójába, és leszúrta.

XIII. LAJOS DÖNTÉSE

Mivel XIII. Lajos (1610–1643) apja halálakor még csak kilencéves volt, régensnőként egyelőre anyja, IV. Henrik második felesége, a firenzei Medici Mária vette át a kormányzást (1610–1617). A történészek meglehetősen elítélik ezt a nem túlságosan okos, hisztériára hajlamos, testes asszonytságot, pedig nem is kormányzott olyan rosszul. Egy kettős házassággal kibékült Spanyolországgal: Erzsébet lányát IV. Fülöphez adta, fiát pedig a spanyol Ausztriai Annával házassította össze. Ezzel biztosította a békét, ugyanakkor nem égette fel az Anglia felé vezető hidakat sem: másik lányát, Henrietta Máriát a leendő I. Károly jegyezte el. Egy főúri lázadást a rendi gyűlés ösz-

szezhívásával (1614–1615) szerelt le; a küldöttek királypárti érzelmeit ügyesen használták fel a monarchia megerősítésére. Csakhogy Medici Mária túlságosan nagy hatalmat adott külföldi barátnője, Galigai asszony és ennek férje, Concini kezébe, és nem ismerte fel, hogy fia, XIII. Lajos készen áll a hatalom átvételére.

Dumas *A három testőr* című regénye és a belőle készült filmek alapján XIII. Lajos úgy él a köztudatban, mint lusta és gyenge uralkodó, akit egy ravasz bíboros kihasznál és megtévesztett. Mindennek semmi történelmi alapja sincs. XIII. Lajos vasakaratú, okos, kötelességtudó, mélyen vallásos, de nem fanatikus ember volt, aki gyenge egészségével mit sem törődve agyondolgozta magát királysága megerősítése érdekében. Katonás volt és egyszerű, homosze-
xuális hajlamokkal (melyeknek sohasem engedett), a nőkkel szemben pedig félnék és gátlásos. A nép „Igazságosnak” nevezte.

Richelieu bíboros páncélban.
Henri Motte XIX. századi festő
művének részlete.

1617 áprilisában vette át a hatalmat, miután hívei – Luynes főlovászmester vezetésével – a Louvre udvarán pisztolylövésekkel végeztek Concinivel. Luynes lett első kegyence és főminisztere, csakhogy tehetetlennek bizonyult a belső ellenzékkel és a Habsburgokkal szemben. XIII. Lajos végül Richelieu bíborosban találta meg azt a nagy tehetségű munkatársat, akiben megbízhatott. 1624 tavaszán hívta meg a királyi tanácsba, és első miniszterévé nevezte ki. Kapcsolatukról nem állítható, hogy minden feszültségtől mentes lett volna, a király néha túlságosan is megterhelőnek érezte Richelieu szellemi fölényét, a bíboros pedig állandóan attól rettegett, hogy elveszíti királya bizalmát. Ennek ellenére XIII. Lajos megértette és elfogadta a bíboros politikai törekvéseit, aki pedig teljesen alárendelte magát királya szolgálatának. E két tehetséges és erős egyéniség dinamikus kapcsolata volt az alapja közös kormányzatuk stabilitásának és rendkívüli sikereinek.

Fő céljuk a királyi hatalom megerősítése volt a hugenottákkal, a francia főnemességekkel és a külföldi nagyhatalmakkal szemben. Richelieu azonban rengeteg pénzt költött a tudományok és a művészetek támogatására is, 1634-ben ő alapította meg a Francia Akadémiát. Hatalmát a kliensrendszer működésére alapozta, vagyis a kegyek és támogatások osztogatásának ősi gyakorlatára. Csakhogy ő a király első minisztereként sokkal több állást és pénzt, nagyobb befolyást és tekintélyt tudott biztosítani párhíveinek, ezért őt sokkal többen támogatták, segítették és informálták a királyság különböző tartományaiiban, mint politikai ellenfeleit. Klienshálózata a fejlett államapparátus pótlékeként működött: azt a szélesebb körű társadalmi együttműködést biztosította, amelyet a király rendelkezésére álló maroknyi hivatalnokkal még nem lehetett megvalósítani.

Az első komolyabb problémát a hugenották jelentették. Szükség esetén ugyanis akár 25 000 fős hadsereget is ki tudtak állítani, ami meghaladta az állandó királyi hadsereg létszámát. Mint veszélyeztetett kisebbség, állandóan készen álltak a katonai akciókra, s amikor a király 1620 nyarán a korona tulajdonává nyilvánította az aprócska délnyugati Béarn tartományt, azonnal az angol királyhoz fordultak segítségért. Három vallásháborúra került sor (1620–1622, 1625–1626, 1627–1629); a harmadikban végül a király és a bíboros 30 000 katonával körülzárt a lázadó és az angolokkal szövetséges La Rochelle városát. Másfél kilométeres gátat építettek a tengeren, Richelieu vértben és vörös palástban járta be az ostromműveket,

XIII. Lajos pedig saját kezűleg forgatta az ásót és a csákányt. Az angolok nem tudták segíteni az ostromlottakat, akik csaknem egy évig tartó nélkülözések után, 1628 októberében megadták magukat. Az 1629. június 18-án Alèsben aláírt úgynevezett „kegyelmi ediktum” megerősítette a nantes-i ediktum valamennyi vallási és jogi kiváltságokkal kapcsolatos előírását, katonai és politikai engedményeit azonban felszámolta: a hugenottáknak le kellett mondaniuk politikai gyűléseikről, helyőrségeikről és erődítményeikről. A protestáns főurak ettől kezdve nagyobb óvatosságot és engedelmességet tanúsítottak.

Marillac pecsétőr vált a Richelieu törekvéseivel szembenálló politika megtestesítőjévé, mert a belügyekben reformokra, a külügyekben pedig békére törekedett. Ő hívatta össze az előkelők gyűlését (1626–1627), amelynek támogatásával igen fontos intézkedéseket fogadtatott el: lerombolták az ország belsejében álló, a védelem szempontjából felesleges erődítményeket, és kimondták, hogy a király közvetlen jogi fennhatóságot gyakorol az egész ország felett. Az átfogó, mélyreható reformokhoz azonban békére és nyugalomra lett volna szükség. Csakhogy Európában a harmincéves háború küzdelmei dúltak, s Richelieu úgy vélte, Franciaország nem maradhat ki a nagyhatalmi küzdelmekből. Előbb biztosította, hogy az észak-itáliai spanyol birtokok és osztrák területek között fekvő Veltlin-völgy maradjon a semleges svájciak kezén, majd beavatkozott az 1627-ben kirobbant mantovai örökösödési háborúba, nehogy a spanyolok túlságosan nagy befolyásra tegyenek szert Savoyában.

XIII. Lajosnak választania kellett Richelieu és Marillac politikája között. Utóbbi mellett nem csak Spanyolország támogatói, a pápára hallgató „vakbuzgók” és Medici Mária anyakirályné hívei álltak, hanem olyan realista politikusok is, akik figyelembe vették a nép nyomorát és a belső felkelések veszélyét. Richelieu és hívei azonban nagyhatalmi szempontokból indultak ki: az állam elsődleges feladata az ország köré spanyol tartományokból kovácsolt „Habsburg gyűrű” szétverése, s a francia király európai vezető szerepének biztosítása. Ehhez protestáns szövetségesekre van szükség, s ha elkerülhetetlen, közvetlenül is be kell avatkozni a háborúba. A társadalomnak pedig el kell viselnie a francia nagyhatalmi státusz biztosításához szükséges, újabb és súlyosabb adókat.

1630. november 10-én, a „rászedettek napján” Medici Mária egy hisztérikus jelenet során kis híján rávette a betegeskedő XIII. Lajost

Richelieu elbocsátására. Az udvar már meg volt győződve a politikai változásról, a király azonban másnap mégis magához hívatta a bíborost, s biztosította töretlen bizalmáról. Marillac börtönben halt meg, fivérét kivégezték, mások a Bastille-ba kerültek, az anyakirályné pedig házi őrizetbe. A király döntött: Richelieu nagyhatalmi politikáját, a dicsőséget választotta. A béke, a reform és a takarékoság helyett a katonai terjeszkedést, és azt a megerősített, központosított kormányzatot, amelyet az utókor abszolút monarchiának keresztelt el.

AZ ELSŐ GYŐZELMEK

A bíboros a harmincéves háborúban először a Habsburgok ellen harcoló svédeket támogatta, 1634-es nördlingeni vereségük után azonban közvetlenül is be kellett avatkoznia, ha el akarta kerülni a császáriak és a spanyolok győzelmét. Ehhez azonban pénz kellett. Ekkor vált általánossá, hogy valamennyi adókerületbe királyi megbízottat, vagyis intendánst küldtek, aki ellenőrizte az igazságügyet, a közbiztonságot, s legfőképpen a pénzügyeket. 1632-től az adóbevételek pár év alatt megháromszorozódtak, a királyi hadsereg létszáma pedig, amely az 1620-as években még nem érte el a 30 000 főt, 1634-re 100 000-re, 1640-re 200 000-re, 1643-ra 250 000-re nőtt. Franciaországnak korábban nem volt hadiflottája, 1642-re viszont Toulon kikötőjében már több mint nyolcvan hajót tudtak összevonni.

Amikor 1635-ben XIII. Lajos hadat üzent a spanyol királynak, a francia államnak még nem voltak tapasztalt tábornokai, sem harcedzett seregei, és túl sok fronton indított egyszerre támadást. Pénzügyileg viszont jobban állt régóta harcoló és ezért régóta költelező ellenfeleinél. A rövid távú veszélyeket így hosszú távon érvényesülő előnyök ellensúlyozták. 1636-ban a németalföldi spanyol csapatok kis híján eljutottak Párizsig, ahol valódi pánik tört ki. Már a bíboros is menekülésre gondolt, amikor „szürke eminenciása”, a kapucinus József atya, legfőbb politikai tanácsadója mégis maradásra bírta. Végigkocsizott hát Párizson, szónoklatokat tartott az utcákon, és meglepődve tapasztalta, hogy ideiglenesen sikerült népszerűvé válnia.

Az ország erőforrásait kíméletlenül kiaknázták, aminek természetesen megvolt az ára. Périgord-ban 1637-ben a „croquant-ok”, Normandiában 1639-ben a „mezítlábasok” ragadtak fegyvert – mindkét

elnevezés a szegényparaszságra utal. Richelieu tíz év alatt nyolc főúri összeesküvést leplezett le és torolt meg. 1632-ben a Brüsszelbe menekült anyakirályné és XIII. Lajos öccse, Gaston próbálta meg felháztartani Languedocot a kormányzó, Montmorency herceg cinkosságával. A következő évben az első miniszteri címre pályázó Châteauneuf pecsétőr fejét elcsavarta Chevreuse hercegnő (a Dumas-regény Myladyjének egyik mintaképe), s közösen törtek a bíboros vesztére. 1634-ben Gastonnak, a király öccsének engedély nélkül kötött házasságát kellett érvényteleníteni, aki két év múlva elfogadta Montrésor és Soissons grófok ajánlatát a bíboros meggyilkolására. 1637-ben a királyné, Ausztriai Anna árult el államtitkokat leveleiben spanyol fivérének, a király plátói szerelme, La Fayette kisasszony pedig megpróbálta rábeszélni XIII. Lajost Richelieu elbocsátására. 1641-ben Soissons grófja tört be az országba spanyol csapatok élén, 1642-ben pedig Richelieu újabb összeesküvést leplezett le, amelynek élén a király kegyence, Cinq-Mars állt. A hóhérok szorgosan tevékenykedtek. A Montmorency család egyik sarjának, Bouteville grófjának 1627-ben azért kellett hóhér bárdja alá hajtania a fejét, mert nyíltan és tüntetően megszegte a párbajozást betiltó királyi rendeletet.

1640-től vált érzékelhetővé a fordulat a háború menetében, amikor a francia csapatok minden fronton előretörtek, Spanyolország-nak pedig Portugália és Katalónia lázadásával is szembe kellett néznie. A végső győzelmet azonban sem a király, sem bíborosa nem érte meg. Richelieuvel 1642 decemberében mellhártyagyulladás végzett. „Ellenségeim mindig az állam ellenségei voltak” – jelentette ki büszkén halálos ágyán. XIII. Lajos semmit sem változtatott politikáján az életéből hátra lévő öt hónap során, és Richelieu utódát is megtalálta az itáliai Mazarin bíboros személyében, akit első miniszterré (1642), majd fia, XIV. Lajos keresztapjává (1643) nevezett ki.

A király halála (1643) után Mazarin volt az, aki folytatta és betetőzte XIII. Lajos és bíborosa életművét. A vonzó, kulturált és ügyes férfi, egy római kishemesi család sarja a francia régenstanács elnökeként és Ausztriai Anna anyakirályné bizalmas politikai tanácsadójaként az ország kormányzója lett. (A szerelmi kapcsolatukról terjesztett híresztelések teljesen alaptalanok.) Richelieu diplomáciai tevékenységét folytatva német területeken indított támadásokkal és svéd támogatással elérte, hogy a harmincéves háborút lezáró vesztfáliai békeszerződés (1648) Elzász déli részét Franciaországhoz csatolja, és megszilárdítsa a királyság nagyhatalmi helyzetét.

KRONOLÓGIA

1483–1498	VIII. Károly uralkodása.
1494–1495	VIII. Károly hadjáratot vezet Itáliába Nápoly birtokbavételéért.
1498–1515	XII. Lajos uralkodása.
1499–1501	XII. Lajos itáliai háborúi során meghódítja Nápolyt és Milánót.
1515–1547	I. Ferenc uralkodása.
1515	I. Ferenc fényes győzelmet arat a marignanói csatában.
1516	I. Ferenc Freiburgban örökbéke-szerződést köt a svájciakkal.
1521	Kezdetét veszi az első francia–Habsburg háború.
1525	A páviai csatában a franciák súlyos vereséget szenvednek; I. Ferenc fogságba esik.
1526–1529	I. Ferenc második Habsburg-ellenes háborúja.
1534	A „plakátok esete”: katolikusellenes plakátok jelennek meg több királyi kastélyban.
1536–1538	I. Ferenc harmadik Habsburg-ellenes háborúja.
1539	I. Ferenc Villers-Cottrêts-ben kiadott rendelete utasítja a helyi plébánosokat a születések pontos nyilvántartására, és kötelezővé teszi az északfrancia nyelvjárás használatát.
1542–1544 [*]	I. Ferenc negyedik Habsburg-ellenes háborúja; crépyi (soissons-i) béke.
1545	Királyi katonák mészárolják le a dél-franciaországi valdenseket.
1545–1563	Tridenti zsinat.
1547–1559	II. Henrik uralkodása.
1552	II. Henrik hadat üzen V. Károly császárnak.
1557	II. Fülöp spanyol király csapatai Saint-Quentinnél legyőzik a franciákat.
1558	A francia csapatok Calais visszafoglalásával az utolsó angol helyőrséget is felszámolják a kontinensen.
1559	A cateau-cambrésis-i békeszerződés lezárja a Valois–Habsburg háborúkat.
1562	Wassyi mészárlás: a vallásháborúk kezdete Franciaországban.
1562–1598	A vallásháborúk kora.
1572. aug. 18.	Bourbon Henrik és Valois Margit házassága.
1572. aug. 23–24.	Szent Bertalan éjszakáján a katolikusok több ezer protestánszt mészárolnak le Párizsban.
1574–1589	III. Henrik uralkodása.

1588	III. Henrik elmenekül a fanatikus katolikusok kezére került Párizsból, és szövetséget köt Bourbon Henrikkel.
1589–1610	IV. Henrik uralkodása.
1589	IV. Henrik győzelmet arat Arques-nál.
1590	IV. Henrik győzelmet arat az ivryi csatában.
1593	IV. Henrik áttér a katolikus hitre.
1598	A vervins-i béke és a nantes-i ediktum lezárják a francia vallásháborúk korát.
1608	A Szent Lőrinc-folyón felhajózó Samuel de Champlain megalapítja Quebec városát.
1610–1643	XIII. Lajos uralkodása.
1610–1617	Régensnőként Medici Mária kormányozza Franciaországot.
1620–1629	Dél-Franciaországban kiújulnak a vallásháborúk.
1624	XIII. Lajos Richelieu bíborost nevezi ki első miniszterévé.
1630. nov. 10.	A „rászedettek napja”.
1632–1642	Főúri összeesküvések Richelieu bíboros ellen.
1634	Richelieu megalapítja a Francia Akadémiát.
1635	Franciaország bekapcsolódik a harmincéves háború küzdelmeibe.
1637	A „crocquant-ok” lázadása Périgord-ban.
1639	A „mezítlásosok” felkelése Normandiában.
1642	Richelieu bíboros halála; XIII. Lajos Mazarin bíborost nevezi ki első miniszterévé.
1643	Condé herceg Rocroi-nál legyőzi a spanyol csapatokat.
1648	Megkötik a harmincéves háborút lezáró vesztfáliai békét.

A NAPKIRÁLY KORA

• 1648–1715 •

Jean-Antoine Watteau (1684–1721): L'Amore Quieto

A társadalom és a politikai rendszer általános válságát jelző felkeléssorozat, a Fronde lázongásainak leverése (1653) után megerősödött a királyi hatalom. XIV. Lajos egységesítés és újítás helyett megelégedett az engedelmességre kényszerítéssel, világhírű udvara élén viszont kitűnően alakította a mindenható egyeduralkodó szerepét. Tényleges és látszólagos sikerei megrémítették Európa uralkodóit, akik a biztonságosabb határok kialakítására törekvő királyt világuralmi tervekkel gyanúsították, és több szövetséget kötöttek ellene. A megerősödött Franciaország azonban kiállta a háborúk erőpróbáit.

FRANCIAORSZÁG A XVII. SZÁZADBAN

Franciaország a kihasználatlan, de bőséges természeti és társadalmi erőforrások országa volt. Mezőgazdasága és közlekedési rendszere nem sokban különbözött a középkoritól, fejletlen ipara miatt pedig fémtermékek behozatalára szorult. Bár a mai Kanada keleti részét már birtokba vették, a gyarmatosítás terén is alaposan lemaradt Spanyolország, Portugália, Anglia és Hollandia mögött. Pénzügyi rendszere rendkívül elavult volt, állami bank nem létezett.

A kortársak szemében mégis Európa leggazdagabb királyságának számított. Hatalmas és változatos területe lehetővé tette a mezőgazdaság legkülönbözőbb ágazatainak eredményes művelését. Európa legnépesebb és legsűrűbben lakott állama volt: népessége a harmincévente (1597, 1630, 1662, 1694, 1710) visszatérő éhínségek és járványok ellenére is húszmillió körül mozgott. Azokban a korszakokban, amikor egy hatékony államgépezet képes volt fenntartani a belső békét és egyenletesen kiaknázni az ország erőforrásait, Franciaország Európa vezető nagyhatalmává válhatott.

A társadalomban szinte mindenki rendelkezett bizonyos kiváltságokkal, akinek volt állandó lakhelye és munkahelye. A tartományok, városok, céhek kiváltságainak előnyeiből a szegényebbek is részesülhettek. Nem a kiváltságok különítették el egymástól a társadalmi csoportokat, hanem a földjáradék: egyesek fizették, mások felvették. Tíz francia alattvaló közül kilenc éjjel-nappal keményen dolgozott, hogy a tizedik kényelmesen élhessen, nemesi vagy polgári módon.

A lakosság legalább 80%-a a parasztsághoz tartozott, a legkiszolgáltatottabb és legjobban megterhelt, összetett társadalmi csoporthoz. A francia paraszt személyében szabad volt, jobbágyság nem létezett, földesúri függés viszont igen. Földjét eladhatta, bérbe adhatta – de csak a földesúr engedélyével, akinek különféle járadékokkal tartozott. A földesúri terhek mellett fizette a faluközösség kiadásait, az egyházi tizedet, az állami adókat, és ha saját földje nem volt elegendő, a bérbe vett földek járadékát. A vidék lakossága három csoportba sorolható: a lakóhellyel nem rendelkező, nem adózó, kóborló elemek (válságok idején jelentősen felduzzadó) rétegére, az állandó lakhellyel rendelkező, de gazdasági függésben és létbizonytalanságban élők rétegére (ez volt a legnagyobb csoport), és a falvak lakosságának mintegy egytizedét kitevő, független gazdákra és családtagjaikra, akik olykor már piacra is termeltek.

A lakosság körülbelül 15–17%-a élt városokban; többségük céhekbe tömörülve, kis műhelyekben dolgozott. Munkaadóikkal szemben kiszolgáltatottak voltak, de még együtt laktak, étkeztek és dolgoztak velük, s rengeteg egyházi ünnep biztosított pihenést számukra. A parasztoknál jóval kevesebb adót fizettek, és különféle segélyek révén támogatásban is részesülhettek.

A járadékosok osztályát a gazdag nemesek és gazdag polgárok alkották. A papság gyakorlatilag két osztályra tagolódott: egy része a nemességhez tartozott, alsó rétegei pedig a parasztság sorsában osztoztak. A gazdagság és a társadalmi tekintély alapja a földbirtok volt, amelyet közvetlenül (saját művelésben), közvetett módon (bérlők alkalmazásával), vagy a földesúri jogok révén aknázhattak ki. A franciák 1–1,5%-át kitevő nemességet sajátos kiváltságok, életmódjuk, számukra fenntartott hivatalok és bizonyos fokú (nem jelentős) adómentesség különböztette meg a közrendűektől. A közvetett (fogyasztási) adókat ők is fizették, s csak a közvetlen adó, a *taille* alól mentesültek. Ezt azonban csak az ország északi részén

vetették ki személyre szólóan, a déli területeken a földeket nyilvánították adókötelesnek vagy adómentesnek. Itt tehát az adóköteles föld nemesi birtokosa is fizette a *taille*-t. A nemesség távolról sem volt egységes: az udvar dúsgazdag arisztokratái, a bíróságok „taláros nemessége” és a birtokain élő, elszegényedéstől fenyegetett, vidéki nemesség gyakran fordult szembe egymással.

A polgárság ugyanilyen megosztott volt: a válságok által fenyegetett kisiparosokat és kiskereskedőket, a földbirtokaik biztos jövedelméből élő járadékosokat, a szabad foglalkozású értelmiséget és a nagyvállalkozók igen szűk rétegét kizárólag az kötötte össze, hogy valamennyien városokban éltek, nem voltak nemesek, és vagyonuk mentesítette őket a fizikai munkától. A gazdagabbak azonban a nemesi ranggal járó hivatalok megvásárlásával a nemesség soraiba emelkedhettek.

A XVII. században a királyság még mindig nem volt egységes állam, hanem különböző tartományok, városok, vallási intézmények, társadalmi rétegek és foglalkozási csoportok halmaza, amelyek valamennyien féltékenyen őrizték ősi kiváltságaikat és előjogaikat. Még mindig más törvények, más mértékek és más adók voltak érvényben, és más-más eljáráásokat beszéltek az egyes tartományokban. A középkori felfogás szerint ezeket kizárólag az kötötte össze, hogy valamennyien egy király uralma alá tartoznak, aki afféle legfelsőbb bírói szerepet tölt be. A királynak azonban az újkori háborúskodások során egyre magasabb adóbevételekre, egyre több katonára és hivatalnokra lett szüksége. A döntő fordulat a harmincéves háború idején következett be, amikor XIII. Lajos és Richelieu bíboros nagyhatalmi politikája drasztikus gyorsasággal alakította át a királyság jellegét: a legfelsőbb bírói szerepkörrel a hangsúly áttevődött a király kormányzó hatalmára. Olyan uralkodó lett, aki a nemzetközi életben betöltött vezető szerep miatt kénytelen minél hatékonyabban kiaknázni országa erőforrásait. Egyre nagyobb terheket rótt alattvalóira, egyre inkább beleszólt mindennapi életükbe, és egyre több régi hivatalt szorított háttérbe. Richelieu és XIII. Lajos halála után, a királyi hatalom meggyengülésének idején ezért a társadalom különböző rétegei egyaránt felléptek az új, utóbb abszolút monarchiának nevezett kormányforma ellen.

A FRONDE (1648–1653)

A Fronde, a párizsi utcagyerekek parittyájáról elnevezett felkeléssorozat nem forradalom volt, hiszen a résztvevők nem kívántak szakítani a hagyományos királysággal, inkább a politikai rendszer és a társadalom általános válságát jelezte. Régi politikai hatalmukat visszaszerezni kívánó főnemesek, az új királyi hivatalnokokra féltékeny, régi bírói és pénzügyi tisztviselők, hataloméhes intrikusok és kalandvágyó szépasszonyok játszották benne a vezető szerepet. Abban valamennyien egyetértettek, hogy korlátozni kell a központi hatalmat, de ezt valamennyien saját érdekükben szerették volna megtenni, riválisaikat lehetőleg kizárva a hatalomból. A háborús terhek miatt kimerült, éhező tömegek pedig mindenhol készen álltak arra, hogy az utcára vonuljanak. A bűnbakot az itáliai származású Mazarin bíborosban találták meg, aki XIV. Lajos kiskorúsága idején Ausztriai Anna, XIII. Lajos özvegye mellett első miniszterként állt a kormány élén.

A Fronde négy szakaszból állt. A parlamentek (bíróságok) Fronde-ját (1648–1649) Mazarin adóügyi rendelkezései váltották ki. A bírák összegyűltek, adócsökkentést követeltek, s azt akarták elérni, hogy jogukban álljon elfogadni vagy elutasítani a királyi rendeleteket. Vezetőiket letartóztatták, mire 1648. augusztus 26–27-én Párizs utcáin megjelentek a barikádok. Egy időre engedni kellett, hiszen a főurak egy része (például Turenne vikomt) a lázadó bírákat támogatta. 1649 januárjában az udvar Saint-Germainbe szökött, Párizs népe felfegyverkezett, Condé herceg pedig a királyi hadsereg élén ostromolni kezdte a fővárost. Amikor néhány főúr már a spanyolokkal kezdett tárgyalni, a bírák megelégteltek a lázongást, s április elejére kiegyeztek a kormánnyal.

A hercegek Fronde-ját (1650–1651) az váltotta ki, hogy Mazarin és Ausztriai Anna letartóztatta az egyre nagyobb hatalmú, sértőn viselkedő Condé, Conti és Longueville hercegeket. Erre több tartomány (Normandia, Burgundia) is fellázadt, amelyeket az ifjú királynak személyesen kellett lecsendesítenie. A párizsi parlament 1651 elején a hercegek szabadon bocsátását kérte, újra mozgósította a népet, majd pert indított Mazarin ellen, aki kénytelen volt a kölni érsekhez menekülni. Ettől kezdve csak leveleiben adhatott tanácsokat az anyakirálynénak és fiának.

A nemesek Fronde-ját (1651) 463 köznemes párizsi gyűlése alkotta, akik azt követelték, hogy hívják össze rendszeresen a rendi

Párizsi felkelők a Fronde idején, amint éppen heves vitát folytatnak a parlament elnökével.
François-André Vincent festménye 1779-ből.

gyűlést, s e gyűlés kapjon olyan hatalmat, mint az angol parlament. Ez egyaránt felháborította a kormányt, a bírakat és a főúrákat, s a papi gyűlés sem állt a nemesek mellé. A párizsi parlament feloszlatta a gyűlést, a nemesek pedig hazatértek, mivel a kormány ígéretet tett a rendi gyűlés összehívására. Ebből azonban nem lett semmi, mert XIV. Lajos tizenhárom évesen nagykorúvá nyilvánították, s az ifjú királyt egyetlen ígéret sem kötötte, amelyet korábban anyja tett a nevében.

Condé herceg Fronde-ja (1651–1653) volt a válság leghosszabb és a legpusztítóbb szakasza. A sértett és nagyravágyó herceg, az ország egyik legjobb hadvezére szövetségre lépett Spanyolországgal. Mivel Mazarin elhamarkodottan visszatért, újra általánossá vált a lázongás, és 1652-ben Párizs is Condé kezére került. A fővárosban mészárlásokra került sor, s ezúttal Turenne volt az, aki a király ne-

vében ostromolni kezdte Párizst. Július 2-án maga Montpensier hercegő, a király nagynénje jelent meg a falakat védő erőd, a Bastille bástyáin, és ő rendelte el, hogy az erőd ágyúi nyissanak tüzet a kapuk előtt álló királyi hadseregre. Mazarin bölcsen másodszor is száműzetésbe vonult, a párizsi előkelőségeket pedig megriasztotta a fokozódó anarchia, így a király 1652 októberében bevonulhatott fővárosába. Pár hónap múlva Mazarin visszatért, az utolsó tartományi lázadásokat pedig 1653 nyarán verték le.

A mozgalom megosztottsága, katonai gyengesége és ideológiai hiányosságai miatt vallott kudarcot. Ekkor ugyanis még senki sem tudta elképzelni, hogy más törvény is létezhet, mint a király akarata: amint nagykorú lett, semmi alapja nem volt többé az ellenállásnak. A polgárháború egész tartományokat tett tönkre, Franciaország lakossága kétmillióval csökkent, s az anarchia mind a társadalmat, mind a fiatal XIV. Lajost meggyőzte az erős királyi hatalom szükségességéről.

A belső rendet Mazarin irányításával, ügyes engedményekkel állították helyre. Lajost felszentelték (1654), a bíboros alapos politikai

Mazarin bíboros.
Philippe de Champaigne festménye.

A „Nagy” Condé. Antoine Coysevox mellszobra. A herceg 22 éves korában legyőzte a spanyol csapatokat Rocroi-nál (1643), a Fronde egyik legveszedelmesebb lázadója, majd XIV. Lajos egyik legnagyobb tábornoka lett.

Charles Le Brun festményén Turenne látható, XIII. és XIV. Lajos egyik legtehetségesebb tábornoka. Számtalan győzelmet aratott a harmincéves, a devolúciós és a holland háborúban.

oktatásban részesítette, az intendánsokat visszaküldték a tartományok élére, a párizsi parlamentet pedig a szigor, a hízélgés és a vesztegetés megfelelő arányú adagolásával csendesítették le. Ez utóbbi folyamat jól tükrözi az abszolút monarchia legendája és valósága közti különbséget. 1655. április 13-án a vadászatát félbeahyó ifjú király felháborodottan és ellentmondást nem tűrően tiltotta meg a bírának, hogy rendeletei törvényességét vitassák – ezután Mazarin több rendeletet visszavont, s a parlament elnökének 100 000 aranyat fizetett ki. Látszólag tehát a király parancsolt, és mindenki engedelmeskedett, valójában azonban alkukra és kölcsönös engedményekre került sor.

A bíborosnak sikerült lezárnia a spanyolokkal vívott háborút is. Miután Cromwell-lel katonai szerződést kötött (1657), a német fejedelemekkel pedig létrehozta a Rajnai Szövetséget (1658), a spanyolok is belátták, hogy békét kell kötniük. A pireneusi békével (1659) Franciaország megkapta Roussillon és Artois tartományokat, Condé hercegnek megkegyelmezték, XIV. Lajos pedig házasságot köthetett Mária Teréziával, IV. Fülöp spanyol király jelentéktelen leányával. Az ifjú király ekkor lázadt fel életében először és utoljára a királyi szerep követelményei ellen: ő Mazarin unokahúgába, a szép és

okos Marie Mancinibe volt szerelmes, és őt szerette volna feleségül venni. Anyja hallani sem akart ilyesmiről, Mazarin pedig bebizonyította, hogy nem családja, hanem választott hazája, Franciaország érdekei az elsődlegesek számára. Hosszas veszekedés és általános sírás-rívás után a fiatalember végül lemondott szerelméről, s belátta, hogy Európa egyik legnagyobb uralkodójának az állam érdekeit szem előtt tartva, nem a szívére hallgatva kell döntenie.

Amikor az oly sokat gyalázott Mazarin 1661-ben meghalt, nem csak a belpolitikai nyugalmat, az európai békét és Franciaország nagyhatalmi helyzetét hagyta XIV. Lajosra, hanem az általa kiválogatott, legtehetségesebb főtisztviselőket is (Lionne, Colbert, Le Tellier stb.). Valamennyien nemesi származásúak voltak, bár nemességük újabb keletű volt, mint a régi, híres családoké, akik annyi problémát okoztak a Fronde idején. Családtagjaikkal, rokonaikkal és utódaikkal együtt a következő évtizedekben valamennyien vezető szerepet játszottak a monarchia kormányzásában.

A FÉNYKOR (1661-1685)

XIV. Lajos 184 centiméteres termetével a XVII. században magas férfinak számított. Kitűnő fellépésű, nagy munkabírási, rendkívüli önuralommal és akaraterővel rendelkező, tehetséges és igen méltóságteljes uralkodó volt. Pierre Goubert történész „a távolságtartás művésze” nevezte, mert sohasem veszítette el az önuralmát. A nőkkel végtelenül udvariasan bánt. Egész életében egyetlen-szer fordult elő, hogy megütött valakit (egy lakájt, aki süteményt lopott az orra előtt). Más alkalommal, amikor egy szemtelen nemesember felbosszantotta, odasétált az ablakhoz, és kihajította rajta sétabotját, e szavak kíséretében: „Nehogy megfélemedezzek magamról!” De nem csak önmagáról, királyi kötelezettségeiről sem feledkezett meg. Amikor például végbélsípollyal műtötték (természetesen fájdalomcsillapítók nélkül), csak néhány sóhaj hagyta el a száját, s egynapos pihenőt sem engedélyezve magának még aznap délutánra összehívta minisztereit.

A királyi hatalom elvi alapjairól ugyanúgy gondolkodott, mint elődei. Úgy vélte, hogy hatalma isteni eredetű, semmilyen más földi hatalomnak (a pápának vagy a császárnak) nincsen alárendelve, alattvalói nem ellenőrizhetik őt – ugyanakkor azonban nem tulajdo-

nosa országának, és komoly kötelességei vannak. Csak letéteményese a hatalomnak, mindent megtehet, amit akar, de nem akarhat mindent, amit megtehet. Tiszteletben kell tartania a vallás előírásait, az úgynevezett természetes jogot (a tulajdon és a személyek sérthetlenségét), a kiváltságokat, valamint a királyság alaptörvényeit (örökösödési törvény stb.). Mindezek régi nézetek voltak – az ifjú király inkább a hatalomgyakorlás terén bizonyult újítónak.

Mazarin halála után nem nevezett ki első minisztert. A királyi tanácsból eltávolította valamennyi rokonát, még anyját is. Több tanács alkotta a kormányt, de a legfontosabb döntéseket három-négy miniszterével beszélte meg. Apja egyetlen mindenható miniszter országos kapcsolatrendszerére támaszkodott, ő pedig uralkodása első harminc évében két nagy hatalmú miniszter klánját használta fel. Az államapparátus fejletlensége miatt e klánok családi kapcsolatai nélkül egyelőre nem tudta volna kormányozni az országot. Mindkettőt részesítette a hatalomból, de mindkettőt szigorúan az ellenőrzése alatt tartotta, és gondja volt rá, hogy a hatalmat egyik se sajátíthassa ki. A végső döntéseket mindig ő maga hozta meg.

Az egyik miniszteri klán élén Colbert állt, a pénzügyi főintendáns, a gazdasági ügyek irányítója. Ő foglalkozott a jogi, tengerészeti, művészeti és tudományos kérdésekkel is. Nyitottabb, dinamikusabb társadalmi törekvéseket képviselt, a nemzetközi kereskedelem és a gyarmatok fontosságát hangsúlyozta. Olyan nemességre szeretett volna támaszkodni, amely aktívan bekapcsolódik a kereskedelembe és az iparba, mint az angol nemesség. A másik klán élén előbb Le Tellier, Mazarin egykori minisztere, majd fia, Louvois márki állt. A hadügy és a diplomácia irányításában játszottak vezető szerepet, ők képviselték a szárazföldi terjeszkedés és a határok megerősítésének programját, a rendi korlátok megszilárdítására, katonáskodó nemesség létrehozására törekedtek. A király békeidőben Colbert, a háborúban Louvois csoportját állította az előtérbe, de mindig érezte velük, hogy senkinek nincs biztos és végleges pozíciója.

Colbert ésszerűsítette a pénzügyi rendszert, és hatékonyabbá tette a régi államgépezet működését – anélkül, hogy reformokat vezetett volna be. Megteremtette a költségvetés egyensúlyát, megkértszerzte az állam bevételeit, s felére csökkentette kiadásait. Híres merkantilizmusa egyszerű és régóta ismert alapelvekre épült: a gazdagság forrása a nemesfém, s mivel Franciaországnak nincsenek le-

Claude Lefebvre festménye
Colbert-t ábrázolja.
A nagy miniszter nem
a merkantilizmus elméletének
megalkotója, inkább egy
ősi gyakorlat leghatékonyabb
képviselője volt.

lőhelyei, akkor gazdagodhat meg, ha többet ad el, mint amennyit vásárol, ha visszaszorítja Hollandia és Anglia kereskedelmi befolyását. Szabályozni próbálta a gazdasági élet minden ágazatát, utakat és csatornákat építtetett, minden iparost testületekhez csatlakoztatott, sok manufaktúrát és kereskedelmi társaságot alapított. A külföldi iparcikkeket védővámokkal tartotta távol a határoktól, és minden jó szakembert megpróbált Franciaországba csábítani. Királyi rendeletben biztosította a nemeseket arról, hogy a nagykereskedelem „nem derogál”, vagyis nem veszíthetik el miatta kiváltságait. Álma az egységes és minden részletében szabályozottan működő királyság volt, ezért rengeteg felmérést végeztetett intendánsaival, és több törvénykönyvet is kiadott, amelyek jelentős előrelépést jelentettek Franciaország majdani egységesítése felé.

Fáradhatatlan tevékenykedése ellenére Colbert mégis csak mérsékelt sikreket könyvelhetett el. A gazdaság fejlődésnek indult, a kincstár megtelt, de rendeleteinek egy részét sohasem hajtották végre. Nem sikerült érdeklődést keltenie a franciákban az ipar és

a kereskedelem iránt. A gazdagok többsége továbbra is földet, hivatalt és járadékot vásárolt, vagyis inkább a kicsi, de biztos haszonra törekedett, ahelyett, hogy a nagyobb gazdagságot ígérő, de kockázatos kereskedelmi és ipari vállalkozások felé fordult volna.

XIV. Lajos maga sem támogatta mindenben Colbert törekvéseit. Úgy vélte, igazságos királyként védelmeznie kell az ősi kiváltságokat, az erőszakos újítások pedig úgyszólván komoly ellenállásba ütköznek. Ennek köszönhető, hogy uralkodásával jóval nyugalmasabb korszak köszöntött Franciaországra, mint Richelieu vagy Mazarin kormányzása idején. Egységesítés és újítás helyett megelégedett az engedelmességre kényszerítéssel. Igaz, a parlamentek és a tartományi rendi gyűlések politikai befolyását csökkentette, Párizst egy új rendőrbiztosi hivatallal tartotta ellenőrzése alatt, a városok pénzügyeit pedig a kormány ellenőrzése alá vonta. A helyi önkormányzatot azonban nem számolta fel, inkább a központi kormányzat szolgálatába állította. Az új királyi hivatalnokok együtt tevékenykedtek a régi önkormányzatok tisztviselőivel. A helyi elitet nem szorították háttérbe – inkább megnyerték. A centralizáció óvatossága, a központi hatalom mérséklése tette lehetővé, hogy a húszmillió társadalmat egy 700–800 fős központi államapparátus irányítsa, amely 1665-ben minden helyi ügynökével együtt is mindössze 47500 főből állt. XIV. Lajos sokat emlegetett abszolutizmusa tehát nem a központi hatalom egyeduralkodója volt, hanem sajátos történelmi kompromisszum a helyi és a központi kormányzat között – ennek köszönhető sikerét.

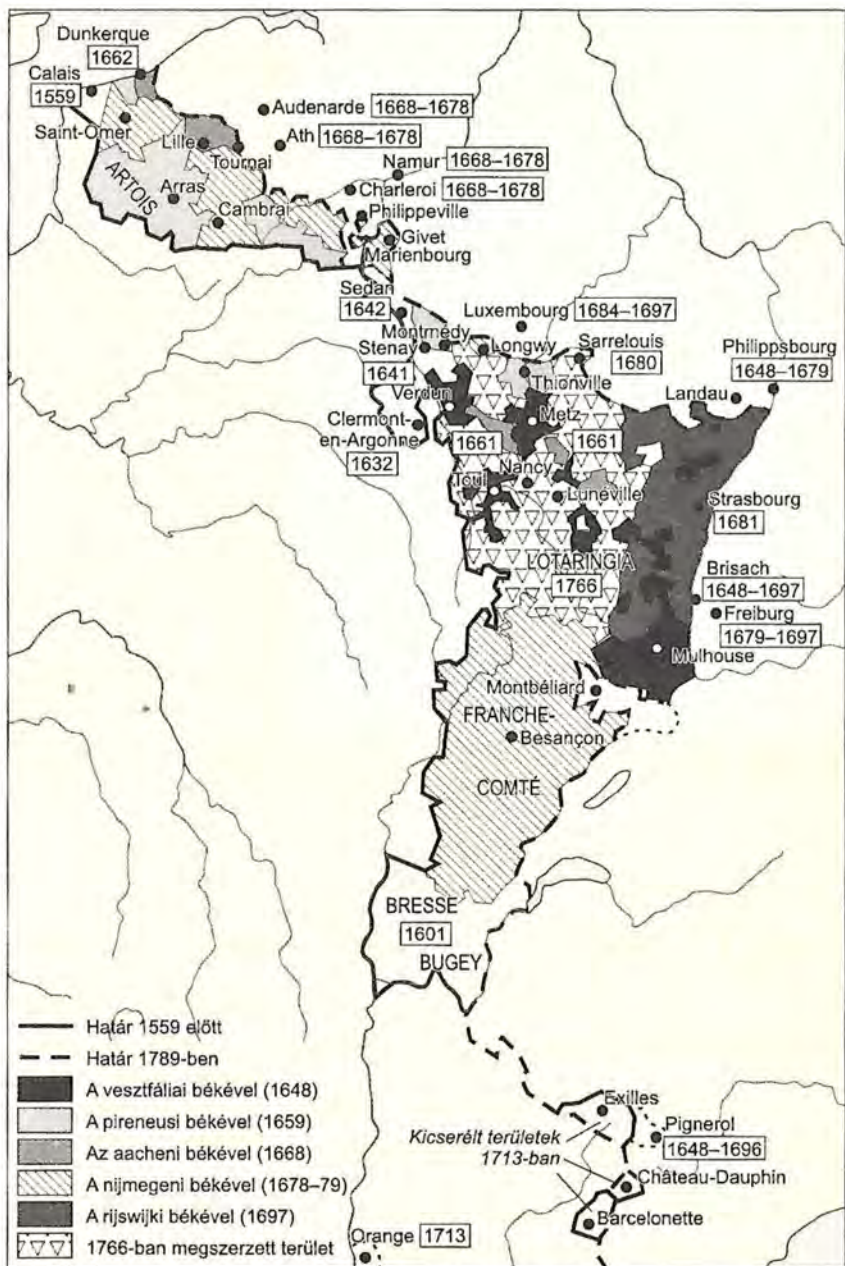
E kompromisszumot azonban rendkívül hatékony propagandával leplezték. A király és Colbert biztos ízléssel támogatta a kor leghatékonyabb íróit (La Fontaine), zenészeit (Lully), építészeit (Le Vau), képzőművészeit (Le Brun) és tudósait (Huygens). XIV. Lajos már gyermekkorában, nyilván Mazarin tanácsára, 3000 livre életjáradékot adományozott a korszak legnagyobb filozófusának, Descartes-nak, aki a Fronde zavargásai miatt valószínűleg semmit sem kapott meg ebből az összegből. Később igen nagyra értékelte a klasszikus francia drámaíró óriásait, Corneille-t és Racine-t, és Molière-t is megvédte szenteskedő támadóitól. Minden művészeti ágban testületeket (úgynevezett akadémiákat) hoztak létre. Nagyszabású ünnepek és egyéb látványosságok segítségével a király a főnemességet újra az udvarba szoktatta, eltávolította minden államügytől, és megfosztotta önállóságától. Egyes balettekben

maga is fellépett; egyik szerepéről kapta a „Napkirály” nevet. A francia klasszicizmus művészete a rend, a fegyelem és az ókori hagyományok hangsúlyozásával azt hirdette, hogy az emberi indulatokat az értelem és az államérdek nevében meg kell zabolázni.

A király rendezvényeihez szűknek bizonyultak a régi királyi kastélyok, ezért kezdtek meg Párizstól huszonnégy kilométerre a Versailles-i kastély építését. A munkálatok költségesek voltak, de távolról sem tették tönkre Franciaországot. Az éves kiadásoknak 3–4%-át fordították az építkezésre, és olyan látványos királyi rezidenciát hoztak létre, amelyet egész Európában csodáltak, és utánozni is kezdtek. A király életmódját még sokáig a kastélyról kastélyra vándorlás határozta meg, a szórakozás, az ünnepek és a szerelem. Híres szeretőinek azonban (az önzetlen La Vallière hercegnőnek és az intrikus Montespan márkinőnek) azonban semmilyen beleszólásuk nem volt a politikába.

XIV. Lajos külpolitikai céljait a személyes becsvágy mellett az a törekvés határozta meg, hogy biztonságosabb és könnyebben védhető határokat alakítson ki. Ehhez persze Le Tellier és Louvois vezetésével modernizálni kellett a francia hadsereget. Az előléptetéseket érdemhez vagy szolgálati időhöz kötötték, Vauban marsall vezetésével új erődrendszert építettek ki, s a hadsereg létszámát 1678-ra 280 000-re növelték. A haditengerészettel is foglalkozó Colbert jóvoltából 1671-re Franciaországnak több hadihajója volt, mint Angliának és Hollandiának együttvéve. Az állam kiadásainak több mint a felét békeidőben is a hadseregre fordították, háborúban ez az arány elérte a 75%-ot. A király a hagyományoknak megfelelően a Habsburgokat, vagyis a császárt és a spanyol királyt tekintette országa legfőbb ellenfeleinek, a tengeri hatalmakat, Angliát és Hollandiát, későbbi nagy riválisait még lebecsülte. A gyarmatosítás nem vonzotta – egy határ menti város megszerzését többre tartotta tengerentúli tartományok elfoglalásánál.

Colbert-nek köszönhetően különösebb erőfeszítések nélkül sikerült előteremteni XIV. Lajos első háborújának, a devolúciós háborúnak (1667–1668) a költségeit. A háborút Spanyolország ellen vívták, arra hivatkozva, hogy a brabanti „devolúciós” (visszaháramlási) szokásjog alapján az elhunyt IV. Fülöp birtokainak egy része XIV. Lajos feleségét, Mária Teréziát illeti. Két gyors hadjárat után az aacheni békeszerződés több várost Franciaországnak juttatott az északi határ mentén.

Franciaország határainak változásai a XVII–XVIII. században

XIV. Lajos.
Henri Testelin festménye.

Második háborúját (1672–1679) XIV. Lajos Angliával szövetségben indította meg Hollandia ellen. Talán a vallási és gazdasági elmentések miatt, talán azért, mert Hollandia nem támogatta előző háborúját – vagy egyszerűen csak újabb hódításokra törekedett. 1672-ben sikerült megszállnia csaknem egész Hollandiát, a túlzó francia követelések miatt azonban nem kerülhetett sor békekötésre. A hollandok megnyitották a gátakat, így a francia csapatokat a tenger tartóztatta fel. A békepárti főtisztviselőt, Johan de Wittet az utcán koncolta fel a nép; minden hatalmat az ifjú helytartó, III. (Orániai) Vilmos kezébe helyeztek. XIV. Lajos kérlelhetetlenségével csak annyit ért el, hogy Hollandiában hatalomra segítette legádázabb ellenfelét, s mivel a háborút nem tudta befejezni, egyre több európai állam kapcsolódott be a küzdelmekbe. Franciaország erőfőlénye végül mégis érvényesült, és a háború árát ezúttal is Spanyolország fizette meg: a nijmegeni békeszerződésekkel (1678–1679) átadta Franche-Comté tartományt és több dél-németalföldi várost. Az

elhúzódó háború viszont tönkretette Colbert gazdasági eredményeit. Az állam adósságokat halmozott fel, a manufaktúrák és több kereskedelmi társaság beszüntette működését. Colbert kénytelen volt az általa megvetett régi eszközökhöz folyamodni: hivatalokat és királyi birtokokat adott el, emelte az adókat, sőt még kölcsönök felvételére is rákényszerült.

Az 1680-as évek elején Franciaország elérte hatalma csúcspontját; Európában szinte semmi sem történhetett XIV. Lajos engedélye nélkül. Ennek egyrészt Franciaország ereje (demográfiai fölénye, jól szervezett államgépezete és nagy létszámú hadserege) volt az oka, másrészt ellenfeleinek ideiglenes gyengesége. Angliát belpolitikai gondok, a császárt a török veszély, Spanyolországot pénzügyi problémák kötötték le, Oroszországban pedig még nem kezdődtek meg Nagy Péter reformjai. XIV. Lajos egyes flandriai, elzászi és luxemburgi tartományokat már háború nélkül, arra hivatkozva vett birtokba, hogy valaha Franciaországhoz került területekhez tartoztak – ezt nevezték reuniós, vagyis újraegyesítési politikának. 1681-ben francia csapatok szállták meg Strasbourgot, és amikor a spanyol király 1683-ban a hódítások miatt hadat üzent, XIV. Lajos nem talált magának szövetségeseket, s kénytelen volt aláírni a regensburgi szerződést (1684) a törökök által szorongatott császárral. Húsz évre fegyverszünetet kötöttek, s erre az időre a francia király valamennyi újonnan elfoglalt területét megtarthatta. Minden jel arra mutatott, hogy Franciaország Amerikában is kiterjedt gyarmatbirodalmat építhet ki: 1682-ben La Salle, a híres felfedező elérte a Mississipp-i torkolatát, az egész vízgyűjtő medencét francia gyarmattá nyilvánította, és Lajos királyról Louisianának nevezte el.

A NAGY MEGPRÓBÁLTATÁSOK KORA (1685–1715)

Az 1680-as évektől fordulat következett be a király magánéletében, a gazdasági és kulturális életben, valamint a nemzetközi erőviszonyokban egyaránt. XIV. Lajos 1682-ben végleg letelepedett a versailles-i kastélyban, eltávolodott a francia társadalomtól, és megszűnt népével mindéddig fenntartott közvetlen kapcsolata. Vallásossága elmélyült, eltűntek mellőle a királyi szeretők, s első felesége halála (1683) után titokban elvette régi szerelmét, Maintenon márkinőt. (Második felesége egy bűnöző nemesember lánya volt,

Pierre Mignard festményén
Madame de Maintenon látható,
aki kislány korában libákat őrzött,
felnőttként pedig kora legnagyobb
uralkodóját hódította meg eszével,
józsánágával és a gyermekek iránti
szeretetével

aki apja börtönében látta meg a napvilágot. Kegyelemkenyéren nőtt fel, egy rokkant költő felesége, majd a király törvénytelen gyermekeinek nevelőnője lett. Az uralkodó szépsége mellett eszére, a gyerekek iránti szeretetére és kiegyensúlyozott magatartására figyelt fel.) Az udvari élet egyre gépiesebbé, unalmasabbá vált, megnőtt az etikett jelentősége. A művészek támogatása csökkent, 1690-ben szinte teljesen megszűnt.

Kulturális téren véget ért a királyi felügyelet alatt álló klasszicizmus hegemoniája, s kezdetét vette a hagyományokat és tekintélyeket megkérdőjelező felvilágosodás térhódítása. A tartós áresés hatására fejlődésnek indult a távolsági kereskedelem, amely nagyobb hasznot hozott, mint a földjáradék. A francia kereskedővárosok tevékenysége aggasztani kezdte a brit kereskedőket; ez vezetett az Augsburgi Liga háborújával meginduló „második-százéves háborúhoz”, vagyis a waterlooi csatáig tartó, meg-megújuló brit-francia konfliktusokhoz.

XIV. Lajos – személyes vallásossága ellenére – egyes egyházi jövedelmek kérdésében konfliktusba került XI. Ince pápával, ezért megpróbálta megfélemlíteni Rómát. 1682-ben közzétette az úgynevezett gallikanizmus négy cikkelyét. Ennek lényege az volt, hogy a király és a francia (gallikán) egyház nem fogadja el minden esetben

a pápa döntését, hanem megőrzi saját hagyományait és önállóságát. Hogy Rómával szemben elnyerje a francia egyház támogatását, XIV. Lajos szembefordult a hugenottákkal. Az 1685-ös fontainebleau-i ediktummal visszavonta az 1598-as nantes-i ediktum rendeleteit. A református vallás gyakorlását eltiltotta, a reformátusok templomait leromboltatta, iskoláikat bezáratta, lelkészeiket száműzette. Mintegy 200 000 módos és művelt hugenotta távozott Hollandiába, Angliába és Brandenburgba.

A vallási türelmetlenség politikájának veszedelmes következményei voltak. Felélesztette az ellenzéki szellemet: az egykori reformátusokból rossz katolikusok, majd egyre radikálisabb antiklerikálisok váltak. A protestáns államokban megnőtt az ellenszenv a francia uralkodó iránt, és a katolikus fejedelmek is egyre jobban tartottak erőszakosságától. Amikor Lajos saját jelöltjeit szerette volna a pfalzi és kölni választófejedelemség trónjára ültetni, a függetlenségüket féltő német fejedelmek létrehozták ellene az Augsburgi Ligát (1686). A brit parlament pedig XIV. Lajos legfőbb ellenfelétől, III. Vilmos holland helytartótól kért segítséget a katolikus és abszolutista törekvésekkel gyanúsított II. Jakab királlyal szemben. A „dicsőséges forradalom” eredményeképpen III. Vilmos 1689-ben brit uralkodó lett, s egyesíthette XIV. Lajos ellen a tengeri hatalmak erőforrásait.

A francia uralkodó abban reménykedett, hogy – ha elég fenyegetően lép fel – háború nélkül is ugyanúgy engedményekre kényszerítheti ellenfeleit, mint négy éve, Regensburgban. 1688 szeptemberében kiáltványban követelte, hogy a regensburgi fegyverszünetet alakítsák át örökbéke-szerződéssé, seregei pedig megszállták Avignont, Köln, Liège-t, és bevették Philippsburgot. A blöff azonban ezúttal nem vált be; I. Lipót császár készen állt a háborúra, s vele együtt szövetségesei is: Hollandia, Nagy-Britannia és Spanyolország.

Az Augsburgi Liga háborúja (1688–1697) egyszerre zajlott Európában, Észak-Amerikában, a Karib-tengeren és India partjainál. Nem voltak sem győztesek, sem legyőzöttek, a harc általános kimerüléssel ért véget. A rijswijki békeszerződésekben (1697) az idősödő, lehangadó XIV. Lajos, akinek tekintettel kellett lennie a francia gazdasági válságra és a spanyol trón öröklésének egyre időszerűbb problémájára is, jelentős engedményeket tett. Visszaadta a reuniók során elfoglalt valamennyi területet, csak Elzász északi része, Strasbourg, Hispaniola szigetének nyugati része (Saint-Domingue) és egy

indiai város maradt a kezén. Nagy-Britannia viszont megtette az első lépéseket a tengeri hegemonia megszerzése felé.

A francia társadalmat ezekben az években a század egyik legnagyobb éhínsége sújtotta: két év rossz termése 1693–1694-re 1 300 000 halálos áldozatot követelő katasztrófát idézett elő. Megjelentek az abszolút monarchia első nyílt kritikusai is. Fénelon érsek a hagyományos, vallásos monarchia emlékét felidézve támadta a király költséges háborúit, Vauban marsall pedig a társadalom racionális átszervezését sürgette; „királyi tized” néven olyan egységes adót javasolt, amelyet kiváltságok nélkül vetnek ki, minden jövedelemre.

A francia monarchia azonban még képes volt alkalmazkodni az új időkhöz. Louvois halála (1691) után a királynak már nem volt szüksége a miniszterek klienshálózatára, létrejöhetett az úgynevezett „adminisztratív monarchia”, amelyben a király közvetlenül tárgyalt valamennyi főtisztviselőjével. XIV. Lajos tulajdonképpen ekkor tért át a személyes kormányzásra, nem 1661-ben, ahogyan sok történész állítja. 1694-ben bevezették az általános fejadót, a *taille* után a második közvetlen adót, amelynek kivetésekor már nem csak a születést, hanem a vagyont, a gazdagságot is figyelembe vették. Ez arra utalt, hogy a rendi kereteken belül olyan társadalom van kialakulóban, amelyben nem a születés, hanem a vagyon határozza meg az egyén helyzetét. Az új Szent Lajos-rendjelhez (1693) már közrendűek is hozzájuthattak, Alsó-Normandiában 1699-ben kísérletet tettek a tized bevezetésére, 1700-ban pedig új, konzultatív kereskedelmi tanácsot hoztak létre a kereskedővárosok képviselőinek részvételével.

A király is megváltozott: már nem a dicsőség, hanem a béke megőrzése volt az elsődleges célja. Két felosztási szerződést kötött a tengeri hatalmakkal (1698, 1700), hogy elkerülje a spanyol örökség kapcsán fenyegető háborút. II. Károly spanyol király azonban végrendeletében Lajos unokáját, Anjou hercegét jelölte meg örökösének, aminek következtében a francia király 1700-ra furcsa helyzetbe került. Ha tiszteletben tartja a felosztási szerződést, biztosítja a békét Angliával és Hollandiával, de háborúra kényszerül a császárral, aki Károly fiának szánta a spanyol trónt – és Spanyolországgal is, amely ellenáll majd a felosztásnak. Ha a végrendeletet fogadja el, akkor is harcra kényszerül a császárral – de Spanyolország a szövetségese lesz, és talán el tudja kerülni a háborút a tengeri hatalmakkal. Ez a megoldás tűnt ésszerűbbnek.

Anjou hercege V. Fülöp néven békésen el is foglalta a spanyol trónt; meggondolatlan intézkedéseivel XIV. Lajos azonban pár hónap alatt elérte, hogy az európai nagyhatalmak ismét összefogjanak ellene. Tűszul ejtette ugyanis a francia határok menti várak holland helyőrségeit, úgy tűnt, hogy Madridot ezentúl Párizsból fogják kormányozni, ráadásul a száműzött II. Jakab fiát a haldokló apa kérésére Lajos elismerte Nagy-Britannia uralkodójának. Ezzel a spanyol örökösödési háború (1701–1714) elkerülhetetlenné vált. XIV. Lajos ellen felsorakozott Nagy-Britannia, Hollandia, Ausztria, Hannover és Brandenburg.

Ez bizonyult a királyság legnehezebb háborújának, ráadásul a Cévennek hegységben kegyetlen vérontással járó protestáns gerillaháború bontakozott ki (1702–1705), melyet a felkelők zubbonyáról (*la camisole*) vagy éjszakai támadásairól (*la camisade*) a camisard-ok háborújának nevezték. A brit Marlborough herceg és az osztrák szolgálatba álló Savoyai Jenő 1704-es blenheimi győzelme után II. Rákóczi Ferenc, XIV. Lajos magyar szövetségese sem reménykedhetett tovább abban, hogy nyugatról támogatást kap Habsburg-ellenes szabadságharcához. Még ugyanebben az évben a brit flotta bevette Gibraltárt, amivel megalapozta földközi-tengeri uralmát. A sorozatos vereségek után 1709-ben XIV. Lajos békét kért.

A nehézségeket egy időjárási katasztrófa tetőzte be 1708–1709 telén, amikor nem csak a folyók fagytak be, de Marseille-nél még a tenger is. Elpusztultak a gyümölcsfák, a háziállatok, a gabonaárak pedig az egekig szöktek. Az áldozatok számát 630 000-re becsülték. Az országban éhséglázadások törtek ki, és a monarchia történetében példátlan lépésekre került sor. Először Chamillart, a pénzügyi főfelügyelő volt kénytelen lemondani – nem azért, mert elveszítette a király kegyét, hanem a közvélemény nyomására. Ugyanilyen újdonságnak számított az is, hogy 1709 júniusában XIV. Lajos üzenetet intézett a francia néphez, amelyben elmagyarázta, hogy miért nem tudja befejezni a háborút. Ellenfelei ugyanis azt kívánták tőle a béke fejében, hogy nyújtson fegyveres segítséget V. Fülöp ellen. XIV. Lajos viszont úgy döntött, hogy ha mindenképpen háborúznia kell, inkább ellenfelei, mint unokája ellen fog harcolni. Már nem engedelmességet kért, hanem támogatást, mintha belátta volna, hogy az isteni jogra való hivatkozás az új században nem lesz elegendő. A régi társadalmi rend lassú bomlása tehát eljutott odáig, hogy a király már nem főnemesei-

hez, hanem az egész nemzethez szólt. Az üzenetet a francia csapatoknál éljenzés fogadta, s a társadalom kész volt további háborús áldozatokra. A mindenkire érvényes tized-adó ideiglenes bevezetése (1710) újabb rést ütött a kiváltságok falán.

Érdemes volt kitartani: a franciaellenes koalíció felbomlott. A brit választásokon a békepárti toryk arattak győzelmet. 1711-ben pedig meghalt I. József császár; öröksége öccsére, Károly főhercegre szállt. A franciaellenes szövetség a spanyol trónt szánta Károlynak, csak-hogy bátyja halála után az ő kezében egyesültek volna az osztrák és a spanyol Habsburgok birtokai. Ennyire a britek és a hollandok sem akarták megerősíteni Ausztriát. 1712-ben a denaini csatában aratott francia győzelem pedig azt jelezte, hogy az ország még képes jelentős katonai erőfeszítésekre.

A háborút az utrechti (1713), rastatti és badeni (1714) békeszerződések zárták le. Franciaország elveszítette kisebb telepeit és Dunkerque kikötőjének erődjait, de megőrizhette gyarmatait, 1700-as határait, és továbbra is Bourbon uralkodó ült Spanyolország trónján. Franciaország hegemoniája a múlté lett, kelet-európai befolyását elveszítette, de vereségei ellenére is jelentős nagyhatalom maradt.

A Napkirály életének utolsó éveit örökösödési és egyházi problémák keserítették meg. Elveszítette fiát, unokáit és több dedunokáját, 1714-re négyéves dedunokája maradt az egyetlen utóda. A vallási zsarnokság utolsó gesztusaként 1710-ben lebontatta a janzenisták Port-Royal nevű kolostorát, sőt a következő évben temetőjüket is feldúlták. A janzenisták bűne az volt, hogy a vallásgyakorlás külsőségei helyett inkább a belső meggyőződés és az isteni kegyelem fontosságát hangsúlyozták. A pápa 1713-ban *Unigenitus...* címmel egy bullát is kiadott ellenük, ezt azonban már sok gallikán érzelmű francia pap sem fogadta örömmel.

XIV. Lajos 1715. szeptember 1-jén halt meg, a lehető legméltóságteljesebben, miután megkérte dedunokáját, hogy ne kövesse a példáját, arra törekedjen, hogy békében éljen szomszédaival, és könnyítsen a nép terhein. Sohasem hangzott el a szájából a híres mondat: „Az állam én vagyok” – sőt, halálos ágyán éppen az ellenkezőjét mondta: „Én elmegyek, de az állam örökre itt marad.” Vagyis egyáltalán nem azonosította magát az állammal, hanem önmagát tekintette első szolgájának.

Uralkodása nem volt zsarnokság, hiszen a társadalmi csoportok vezetőivel kötött alkukon alapult. Ez azonban nem volt nyilvánvaló

a kortársak számára, mert a hivatalos propaganda azt hirdette, hogy mindenben a királyi akarat dönt. Valójában csupán ügyes kompromisszumot kötött a helyi elittel: saját hatáskörén belül minden kis „hatalom” szabadon működhetett – de nem szólhatott bele a királynak fenntartott hadügyekbe, külügyekbe, pénzügyekbe és a hivatalok osztogatásába. A lehető leghatékonyabb működésre készítette az ősi társadalmi és politikai rendszert, de nem újíttotta, nem reformálta meg. Pedig a pénzügyek terén Franciaországra ráfért volna néhány reform; hiába volt gazdagabb és népesebb Nagy-Britanniánál, a britek két és félszer több adót fizettek. Vagyis a rendszeresen ülő, nemzeti képviseleti testülettel (a brit parlamenttel) közösen kormányzó brit uralkodó sokkal hatékonyabban tudta kiaknázni országa erőforrásait, mint a francia király.

A kortársak számára azonban ez még nem volt nyilvánvaló. Csak azt látták, hogy XIV. Lajos gazdagabb, jobban kormányzott és könnyebben védhető országot hagyott utódjára, mint amilyent ifjúkorában örökölt. Olyan országot, amely katonai, politikai és kulturális téren is követendő példának számított Európában.

KRONOLÓGIA

1643–1715	XIV. Lajos, a Napkirály uralkodása.
1648–1649	A parlamentek Fronde-ja.
1650–1651	A hercegek Fronde-ja.
1651	A nemesek Fronde-ja.
1651–1653	Condé herceg Fronde-ja.
1658	Mazarin német fejedelmekkel létrehozta a Rajnai Szövetséget.
1659	A pireneusi béke rendezi Franciaország és Spanyolország viszonyát.
1660	XIV. Lajos feleségül veszi IV. Fülöp spanyol király lányát, Mária Teréziát.
1661	Mazarin bíboros halála. Megkezdődik a versailles-i királyi kastély építése.
1667–1668	Devolúciós háború Spanyolország ellen; aacheni békeszerződés.
1672–1679	Háború Hollandia ellen; nijmegeni békeszerződés.
1681	Francia csapatok szállják meg Strasbourgot.
1682	XIV. Lajos közzéteszi a gallikanizmus négy cikkelyét. La Salle eléri a Mississippi torkolatát; megalapítja Louisiana francia gyarmatot.

1684	A regensburgi szerződésben I. Lipót császár elismeri a francia „újraegyesítéseket”.
1685	A fontainebleau-i ediktumban XIV. Lajos megtiltja a protestáns vallás gyakorlását.
1686	A függetlenségüket féltő német fejedelmek létrehozzák XIV. Lajos ellen az Augsburgi Ligát.
1688–1697	Az Augsburgi Liga háborúja; rijswijki békeszerződés.
1698	XIV. Lajos a spanyol örökség kapcsán felosztási szerződést köt Angliával és Hollandiával; két év múlva újabb szerződést írnak alá.
1701–1714	Spanyol örökösödési háború; a háborút az utrechti, rastatti és badeni békeszerződések zárják le.
1702–1705	A Cévenneken protestáns gerillaháború bontakozik ki (a camisard-ok háborúja).
1704	Blenheimi csata. A brit flotta elfoglalja Gibraltárt.
1710	XIV. Lajos lebontatja a janzenisták Port-Royal nevű kolostorát.
1713	XI. Kelemen pápa bullája elítéli a janzenista tanokat, és határozottan kiáll a pápai főhatalom mellett.
1715	XIV. Lajos halála.

A RÉGI REND ARANYKORA

• 1715–1789 •

Jean-Honore Fragonard (1732–1806): La Bergere

AXVIII. század a francia gazdaság és kultúra aranykora volt, a felvilágosodás eszméi innen terjedtek el Európa-szerte. A társadalom gyarapodott és gazdagodott. A gyakori háborúk azonban rendkívüli terhet róttak a francia államra, és 1786-ra a felhalmozódó államadósság a pénzügyi összeomlás szélére sodorta a kormányzatot.

GAZDAGODÁS ÉS FELVILÁGOSODÁS

A XVIII. század távolról sem volt a hanyatlás vagy a válság kora. A mai történészek gazdasági és kulturális aranykornak tekintik. Franciaország népességének sikerült végre átlépnie azt a bűvös határvonalat, amelyet az élelemtermelés korábbi színvonala oly tartósan kijelölt számára. Az ország lakossága 1700 és 1790 között 21 millióról 28 millióra nőtt. Az éghajlat felmelegedése következtében ugyanis nőttek a terméshozamok, és az élelemválságok is egyre ritkábbak lettek. Az 1720-as marseille-i járvány után a pestis sem tért vissza többé. Növekedett a termelés, felgyorsult a városok fejlődése, a gyarapodó népesség pedig egyre gyakrabban mutatta meg az erejét.

A mezőgazdasági technika nem sokat változott, sokkal szembeötlőbb volt az ipar fejlődése. A pénzügyi stabilizáció, az áremelkedés, az új piacok megnyitása és a brit újítások fokozatos átvétele alapján a történészek az ipari forradalom előtti „nekifutás” időszakának nevezik ezt a korszakot. A termelés fejlődött, de a hagyományos struktúrákat még nem feszítette szét. A gazdaság igazi „húzóágazata” a kereskedelem volt: 1715 és 1789 között a belföldi kereskedelem ötszörösére, az Európával folytatott kereskedelem négyszeresére, a gyarmatokkal folytatott kereskedelem pedig tízszeresére nőtt.

Franciaország jelentős gyarmatbirodalommal rendelkezett. Nem az óriási kiterjedésű Louisiana (a Mississippi vízgyűjtő medencéje)

és Új-Franciaország (Kelet-Kanada) bizonyult a legjövödelmezőbbnek, hanem a cukortermelő karib-tengeri szigetek, Guadeloupe, Martinique, Sainte-Lucie, Marie-Galante, Tobago, s közülük is kiemelkedett Saint-Domingue (a mai Haiti). Dél-Amerikában Guyana egy része, Indiában öt város (Chandernagor, Pondichéry, Karikal, Yanaon és Mahé), az indiai-óceáni Île-de-France (a mai Mauritius) és Bourbon-sziget (a mai Réunion), Afrikában pedig Szenegál partvidéke volt francia kézen.

A társadalom rendi korlátainak egyre kisebb lett a jelentőségük. A nemesség a közvetett adók mellett 1694 óta fizette a fejadót, 1749-től pedig a huszadot is. Felső, gazdag rétegekből igen sokan kapcsolódtak be az új típusú vállalkozásokba: bányákat, kohókat létesítettek, vagy birtokaikon bevezették az angol mezőgazdasági újításokat. A polgárok közül a leggazdagabbak olyan hivatalokat vásároltak, amellyel átléphetek a nemesség rendjébe. A polgárság legfőbb vágya ugyanis nem a nemesség felszámolása, hanem a nemesi rang megszerzése volt. A társadalom csúcán a vagyon elmosta a rendi különbségeket: a gazdag nemesekből és gazdag polgárokból létrejött egy gazdasági érdekeit és kultúráját tekintve egységes elit. Olyan társadalmi rend körvonalai kezdtek kibontakozni, amelyben a születés helyett egyre inkább a vagyon határozza meg a társadalmi tekintélyt. A népességnövekedés és az áremelkedés persze feszültségeket is okozott: az 1770-es évektől a polgárság nehezebben tudott hivatalt vásárolni, több szabad foglalkozású, értelmiségi polgár maradt állás nélkül, a parasztság körében pedig csökkent az egy főre eső megművelhető földterület nagysága. A növekvő gazdagság távolról sem egyenletesen oszlott el a francia társadalomban. Főként az északi, keleti és déli tartományok gyarapodtak, a nagy kikötők és a nagyobb városok. A középső területek, a hegységek nehezen járható vidékei és Bretagne falvai stagnáltak. Az angolok és a hollandok után azonban még így is a franciák éltek a legjobban a korabeli Európában.

Jelentősen átalakult a kormányzat. A központban hat főtisztviselő került előtérbe, a későbbi miniszterek előfutárai: a kancellár (az igazságügy irányítója), a pénzügyminiszter szerepét betöltő pénzügyi főfelügyelő és a négy államtitkár, a külügyé, a hadügyé, a tengerészeté és a királyi udvartartásé. A tartományokban a parlamentek (törvénysszékek) képviselték a király bírói hatalmát, a kormányzók a király katonai hatalmát, a főszerep azonban az intendánsoknak jutott,

akiknek az adószedés irányítása volt a legfontosabb feladatuk. A kormány egyre többet foglalkozott gazdasági ügyekkel, támogat-
ta a mezőgazdasági ismeretterjesztést, és különböző felméréseket
végeztetett. A központi hivatalok közül a Hidak és Utak Hivatala bi-
zonyult a legeredményesebbnek: ötven év alatt 30 000 kilométer kö-
vezett utat építtetett, amivel nem csak a közlekedést fejlesztette, ha-
nem a kereskedelmet és a hírközlést is, és helyi élelemhiányok
esetén lehetővé tette a gyors intézkedést.

A nagyhatalmi helyzet fenntartása azonban egyre nehezebbnek
bizonyult. Ennek az ország földrajzi elhelyezkedése volt az oka. Há-
borúk esetén ugyanis Ausztriának, Poroszországnak és Oroszorszá-
gnak elegendő volt a szárazföldi, Nagy-Britanniának pedig a tengeri
hadviselésre koncentrálnia, Franciaország azonban egyszerre kény-
szerült tengeri és szárazföldi hadviselésre. Az elhúzódó háborúk
ezért a francia kormányra jóval nagyobb terhet róttak, mint más ál-
lamokra, és súlyos pénzügyi problémákat vontak maguk után.

A francia kulturális élet viszont még sohasem gyakorolt olyan je-
lentős befolyást az európai társadalmak felső rétegeire, mint ebben
a században. Mivel a Hollandiából és Angliából kiinduló felvilágo-
sodás innen terjedt el Európa-szerte, Franciaország a kontinens ve-
zető kulturális nagyhatalma lett, a francia nyelv pedig a művelt eu-
rópaiak „világnyelve”. A francia írók és filozófusok művei
világszerte ismertté váltak. II. Frigyes porosz király Voltaire-t, II. Ka-
talin orosz cárnő Diderot-t hívta meg udvarába, és mindkét uralko-
dó franciául írta legfontosabb műveit. A gazdagodó és egyre több
szabad idővel rendelkező francia társadalom felső rétege klubok-
ban, kávéházakban, szalonokban, szabadkőműves páholyokban és
„akadémiáknak” nevezett vidéki tudományos társaságokban vitatta
meg az új eszméket.

Melyek voltak ezek? A felvilágosodás hívei az ókori és középkori
tekintélyeket elutasítva, nem vallási és nem metafizikai alapon ma-
gyarázták a világ jelenségeit, hanem a tapasztalati tényeket elsődle-
gesnek tekintve, az ész erejében bizakodva, és azt remélve, hogy az
emberiség előtt a fejlődés végtelen távlatai nyílnak meg. Mindez tá-
volról sem tekinthető a polgárság ideológiájának, inkább egy vi-
szonylag szűk, művelt, gazdag, elegendő szabad idővel rendelkező
nemesi, polgári és papi réteg szellemi mozgalmának. A felvilágoso-
dás eszméi nem alkottak olyan összefüggő rendszert, amely egyet-
len társadalmi csoport érdekeit szolgálta volna, az új kultúra fogal-

mait és nyelvezetét a legkülönbözőbb (arisztokratikus, monarchikus vagy demokratikus) politikai célok érdekében is felhasználhatták. Ezek az eszmék eltérő módon jelentkeztek Európa különböző országaiban, s képviselőik távolról sem értettek mindenben egyet; annyi azonban bizonyos, hogy a világot immár nem kiismerhetetlennek és változtathatatatlannak, hanem megismerhetőnek és megváltoztathatónak tartották.

Franciaországban adták ki a felvilágosodás eszméinek legnagyobb összefoglaló művét, az *Enciklopédiát* (1751–1772), s francia írók és gondolkodók (Montesquieu, Voltaire, Diderot és Rousseau) váltak a felvilágosodás legismertebb képviselőivé. Vallási téren toleranciát hirdettek, támadták az előítéleteket, a dogmatizmust, a fanatizmust és a babonákat. Többségük azonban nem volt sem ateista, sem materialista. Isten lényét a természetbe olvasztották (panteizmus), vagy szerepét a teremtésre korlátozták (deizmus), de a vallást a társadalmi rend nélkülözhetetlen elemének tekintették. A személyes érdeket összeegyeztethetőnek tartották a közérdekkel, a csoportérdeket pedig nem ismerték el, mert úgy vélekedtek, hogy az értelmes ember képes felismerni, mi szolgálja az egész közösség érdekét, s e szerint is cselekszik. (Ez a felfogás a század végén, a forradalom idején alaposan megnehezítette a politikai kompromisszumok kialakítását.) Hittek abban, hogy az emberek természetüket tekintve lényegileg egyformák, s léteznek bizonyos mindenkire egyaránt érvényes, „természetes” jogok és törvények, amelyek a lehető legtöbb ember boldogságát biztosítják. A politikai hatalmat szerintük nem csak a hagyományok, hanem a társadalom beleegyezése, egyetértése is szentesítheti. A zsarnokságot Montesquieu nyomán a törvényhozó, a végrehajtó és az igazságszolgáltató hatalom szétválasztásával akarták kiküszöbölni. A felvilágosodás képviselői között az abszolutisztikus, az arisztokratikus és a demokratikus kormányzásnak egyaránt voltak hívei, a forradalmi törekvések azonban távol álltak tőlük, mert a társadalom fejlődését a tudás terjedésétől vagy a kellően felvilágosított uralkodók reformjaitól remélték.

Az írástudás terjedésének köszönhetően megnőtt a sajtó, az újságok és a röpiratok befolyása. Kialakult a „közvélemény” fogalma, és egyre többen vallották, hogy nem lehet ezzel szembeszegülve kormányozni. Az új világnézet hívei kevésbé kötődtek a régi vallási és politikai tanításokhoz, hittek a tudomány hatalmában, a reformok sikerében, a társadalmi fejlődés lehetőségében. Úgy vélekedtek, hogy

a világ átalakítható, és a változások feltétlenül javulást, fejlődést eredményeznek majd. E felvilágosult világnézet persze csak a társadalom igen szűk, legfeljebb néhány százeczres felső rétegében terjedt el, ez a szűk réteg azonban vezető szerepet töltött be, és meg volt győződve róla, hogy idővel a tömegeket is meg tudja győzni a reformok szükségességéről.

XV. LAJOS URALKODÁSA (1715–1774)

XV. Lajos uralkodását – az áttekinthetőség érdekében – általában hat korszakra osztják.

Az első időszakban (1715–1723) Orléans hercege kormányozta Franciaországot régensként. XIV. Lajos eredetileg egy népesebb régenstanácsra akarta ruházni a hatalmat, a királyság „alaptörvényeit” azonban ő sem szeghette meg. Öccsének tehetséges fia, Orléans hercege a párizsi parlament és a főnemesség támogatásával megsemmisíttette végrendeletét, és az öt éves király mellett régensként egy személyben gyakorolta a hatalmat. Ennek azonban megvolt az ára. A párizsi parlament visszakapta régi politikai szerepét, amelyet a „Napkirály” megvont tőle: újra jogában állt törvényességi kifogást emelni a kormány rendeleteivel szemben. A régens a főnemességet is bevonta a kormányzásba: miniszterek helyett hét főnemesi tanáccsal együttműködve kezdett kormányozni. (Ezt nevezték *polysynodie*-nak, „több tanács” rendszerének.) Az új gyakorlat azonban nem vált be, három év múlva visszatértek a miniszterek.

A gazdasági fellendülést a régens egy skót bankár terveinek támogatásával próbálta meggyorsítani. John Law a mai monetaristák előfutáraként azt vallotta, hogy a fizetőeszközök bősége idézi elő a prosperitást. Előbb magánbankot alapított (1716), amely bankjegyeket bocsátott ki, majd egy gyarmati kereskedelemmel foglalkozó társaságot (1717). Bankja 1718-ban állami bankká vált, kezelésébe vette az állami pénzügyeket, Indiai Társasága felvásárlásokkal szinte monopolizálta a francia külkereskedelmet, maga Law pedig 1720-ban pénzügyi főfelügyelő lett. Az általánossá váló spekuláció légkörében azonban elmulasztották időben korlátozni a papírpénz kibocsátását, és amikor Law ellenfelei bizalmatlanságot szítottak, hirtelen mindenki vissza akarta váltani részvényeit és papírpénzét. Az általános pánikban (1720) az egész rendszer összeomlott, Law kénytelen volt

külföldre menekülni. A látványos kudarc ellenére a kísérlet fellendítette a kereskedelmet, lehetővé tette az államadósság jó részének kifizetését, sőt a parasztság is megszabadulhatott adósságai egy részétől. A bukás azonban megerősítette a franciák bizalmatlanságát mindenféle papírpénz és állami bank iránt, ezáltal késleltette a modern bankrendszer kialakulását.

Külügyi téren a régens békepárti volt, angolbarát és spanyolelles politikát folytatott. A francia–brit–holland–osztrák négyes szövetséggel akadályozta meg a spanyol terjeszkedést Itáliában, és közvetített az I. Péter cár nagy északi háborúját lezáró béke megkötésében (1721).

A régenség a kultúrtörténetben is önálló korszakot jelentett: a kecsességet, vidámságot sugárzó rokokó ekkor lépett végleg a fenséges és ünnepélyes klasszicista stílus helyébe, ekkor születtek a felvilágosodás első fontosabb művei (például Montesquieu *Perzsa levelek* című regénye), a francia társadalom felső rétegével pedig a szórakozás és az ünnepségek feledtették XIV. Lajos szigorú, háborús éveit.

Fleury, Franciaország
harmadik nagy bíborosa
Hyacinthe Rigaud festménye.

A régens halála után rövid időre (1724–1726) Bourbon herceg ragadta magához a kormány irányítását. Két esemény fűződik a nevéhez. Az egyik a király házassága: a herceg előkelő rokonság nélküli királynét szeretett volna, ezért az ifjú XV. Lajost 1725-ben összeházasította a száműzött lengyel király, I. (Leszczyński) Szaniszló lányával, Máriával. A másik fontos esemény a pénz, a *livre* értékének 1726-os stabilizálása volt, amely a forradalmi időszaktól eltekintve még közel száz évig érvényben maradt.

Az ifjú és ekkor még igen népszerű király 1726-ban kijelentette, hogy maga fog kormányozni, valójában azonban szeretett nevelőjére, Fleuryre, a francia történelem harmadik nagy bíborosára bízta az ügyek tényleges irányítását. Az intelligens, de érzékeny, visszahúzódo és depresszióra hajlamos király mindenben támogatta a bölcs és óvatos főpapot, aki hetvenhárom éves korában került a kormányzat élére.

Fleury bíboros kora (1726–1743) a belső és külső béke megőrzésére tett erőfeszítések időszaka volt. A belső békét a janzenista vita veszélyeztette. XI. Kelemen pápa 1713-ban kiadott *Unigenitus...* kezdetű bullája élesen elítélte a janzenista tételeket, és határozottan kiállt a pápai hatalom mellett, amivel nagy felháborodást keltett Franciaországban. A janzenisták (akiket erkölcsi szigor és az emberi tettekkel szemben az isteni kegyelem fontosságának hangsúlyozása jellemezett), a *richer*-isták (akik szerint nem a főpapokat, hanem a papi gyűléseket illeti az egyházi hatalom) és a gallikánok is (akik a francia egyház önállóságát védelmezték) szembefordultak a pápai politikát támogató jezsuitákkal. Melléjük álltak a parlamentek, a Sorbonne és az alsópapság, s e csoportok a század közepére sajátos ellenzékké olvadtak össze. Fleury mérsékelt gallikán volt, de a királyi hatalom védelmében háttérbe szorította a janzenistákat, és 1730-ban a királyság törvényei közé iktatta az *Unigenitus...* kezdetű bullát, hogy a bírák se lázonghassanak ellene. A parlamentek azonban folytatták az agitációt, s kezdték olyan politikai hatalommal rendelkező testületeknek tekinteni magukat, amelyeknek jogukban áll értelmezni a törvényeket.

A külpolitikában sokáig sikerült megőrizni a békét. Fleury előbb a Gibraltárt ostrom alá vevő Spanyolországot bírta rá a békekötésre (1727), majd Ausztriát és Nagy-Britanniát békítette össze: előbbi feloszlatta Oostende-ben létesített kereskedelmi társaságát, utóbbi pedig elismerte a Mária Terézia örökösödését biztosító törvényt,

XV. Lajost kora egyik
legszebb férfiának
tartották.
Quentin de La Tour
festménye.

a *Pragmatica Sanctio*-t (1731). A lengyel örökösödési háborúban (1733–1735) azonban Fleury kénytelen volt támogatni a király apósát, aki megpróbálta visszaszerezni egykori trónját. Lengyelországba mégis csak egy aprócska sereget küldött, a fő seregek Lotaringiára és Milánóra támadtak. A bécsi békében (1738) sikerült megszerezni Lotaringiát a király apósa számára, azzal a kikötéssel, hogy halála után a francia királyra száll majd. Fleury az osztrák örökösödési háborúba (1740–1748) sem akart nagyobb erővel bekapcsolódni, bár szövetségese azonban tehetetlennek bizonyult, és Franciaországot hadüzenet nélkül is hamarosan osztrák invázió fenyegette. Fleury halála (1743) után XV. Lajos ezért a hadsereg élére állt, és hadat üzent mind Nagy-Britanniának, mind Mária Teréziának (1744). Ő volt az utolsó francia király, aki személyesen részt vett egy csatában, az angolok ellen vívott, győztes fontenoyi ütközetben (1745). A következő időszakot (1743–1757) Pompadour koraként emlegetik. Ez a gyönyörű, művelt és szellemes márkinő, a párizsi szalonélet egyik vezető személyisége öt éven át volt a király szeretője, és haláláig (1764) bizalmas barátnője maradt. Politikai befolyását ko-

Pompadour márkinő.
Quentin de La Tour
festménye.

rábban igencsak eltúlozták; ráadásul a márkinő jóval többet költött a király szórakoztatására, mint amennyi pénzt tőle kapott. A közvélemény azonban harácsoló kegyencnőnek tartotta, amivel önkéntelenül is ártott a királyság tekintélyének, hiába támogatta bőkezűen a legkiválóbb művészeket és tudósokat.

XV. Lajos népszerűségének csökkenésében több tényező is közrejátszott. Túlzó mendemondák terjedtek el a versailles-i Szarvaspark nevű lakónegyedről, ahol a király szeretői számára lakásokat bérelt; a diszkrét viszonyokat a pornográf gúnyiratok perverz orgiákká nagyították. Az aacheni békeszerződésben (1748) a tartós rendezés reményében XV. Lajos lemondott a meghódított Osztrák Németalföldről, amin sokan felháborodtak, s úgy érezték, a háborús erőfeszítések hiáhavealóak voltak. A parlamentek folytatták a politikai agitációt, s a királyi tekintély aláásásától sem riadtak vissza. Azt hirdették, hogy ők a királyság „ősi alkotmányának” védelmezői az abszolutizmus újításaival szemben. Népszerűtlen volt az új adó, a huszad bevezetése is (1749), amelyre ráadásul az 1747–1748-as rossz termés után került sor. Ebben a közhangulatban termékeny ta-

lajra találtak a legabszurdabb rémhírek is: 1749–1750-ben például elterjedt, hogy az udvar tagjai gyerekeket rabolnak, mert egy leprás herceg a vérükben fürödvé akar meggyógyulni. Az 1760-as évek elején pedig azt híresztelték, hogy a kormány éhínséget szít, hogy drágábban adhassa el a gabonát. Az agitáció, a gúnyiratok és a gyűlölködő rölapok is szerepet játszottak abban, hogy a párizsi parlament egyik bírójának labilis idegzetű szolgálja, Damiens 1757. január 5-én megpróbálta leszúrni a királyt.

Át kellett alakítani a külpolitikai kapcsolatrendszert is, mert Franciaország régi szövetségesei (Lengyelország, Svédország, Törökország) már nem voltak képesek szembeszállni az új nagyhatalmakkal, Oroszországgal és Poroszországgal. Mivel a gyarmatokon érlelődött az új brit–francia konfliktus, Franciaország szövetségese, Poroszország pedig szerződést kötött Nagy-Britanniával, az elszigetelődés elkerülése érdekében a kormány megkötötte a francia–osztrák versailles-i szerződést (1756). Ezt nevezték diplomáciai forradalomnak: Franciaország legrégebbi ellenfelével lépett szövetségre. XV. Lajos azonban hiába reménykedett abban, hogy az európai háború a szövetség jóvoltából rövid lesz, és kormánya a gyarmatokra koncentrálhat; a hétéves háború (1756–1763) rendkívül nagy terhet rótt az államra. Ekkor hangzott el a király legtöbbet idézett kijelentése: „Utánunk az özönvíz!” – amely azonban nem cinizmusról, hanem fekete humorról árulkodik. 1757-ben ugyanis sor került már egy gyilkossági kísérletre, háborús vereségekre, a Halley-üstökös visszatérését is várták, és a király valami olyasmit akart mondani: „Mi jöhet még ezután?”

1758 és 1770 között Choiseul herceg volt a kormány vezető személyisége. Ezúttal a vidéki parlamentek tiltakoztak „a miniszterek zsarnoksága” ellen. Mivel 1759-ben Portugáliából kitiltották a jezsuitákat, a janzenisták és a parlamentek azonnal a külföldi példa követését sürgették. Choiseulnak pénzügyi tervei miatt szüksége volt a parlamentek támogatására, ezért engedett. A gallikán szellem győzedelmeskedett a pápai hatalmat képviselő rend felett: 1764-ben XV. Lajos kitiltotta a jezsuita rendet Franciaország területéről.

A parlamenteket azonban ez a siker csak felbátorította, és szembeszálltak valamennyi adóreformmal, alaposan megnehezítve ezzel a hadviselést. A hétéves háborút lezáró párizsi békével (1763) Franciaország az apró Saint-Pierre és Miquelon szigeteken kívül minden észak-amerikai területét elveszítette. A Kanadánál is értékesebbnek

tekintett karib-tengeri szigeteket azonban sikerült megtartani, s Franciaország új tartományokkal kárpótolhatta magát: Leszczyński Szaniszló halála után 1766-ban végleg bekebelezhette Lotaringiát, két év múlva pedig Genováól megvásárolta Korzikát.

A kormány komoly lépéseket tett a hadsereg és a hadiflotta fejlesztése érdekében: egységesítette a fegyverzetet, az egyenruhákat, a fegyelmi intézkedéseket és a laktanyákat. Ekkor szerelték fel a tüzérseget azokkal a modern, kisebb és hatékonyabb ágyúkkal, amelyek olyan jó szolgálatot tettek a forradalmi és a napóleoni háborúk idején. Brest és Toulon hajógyáraiban is komoly munka folyt: 1772-ben már 66 sorhajó, 35 fregatt és 21 korvett állt a hadiflotta rendelkezésére. Az amerikai függetlenségi háborúban és a forradalmi háborúkban elért későbbi sikerek jórészt az ekkor bevezetett újításoknak tulajdoníthatók. Egyelőre azonban békére és nyugalomra volt szükség, hogy a reformok eredményei megmutatkozzanak. 1770-ben viszont egyszerre fenyegette a monarchiát egy belpolitikai és egy külpolitikai válság – ezek végre határozott fellépésre készítették az uralkodót.

A parlamentek lázongása folytatódott. A kormány 1765-ben több bretagne-i parlamenti bírót behörtönöztetett, 1766-ban pedig XV. Lajosnak személyesen kellett megleckéztetnie a párizsi parlamentet. Mindez nem használt: Bretagne parlamentje vizsgálatot indított Aiguillon herceg, a tartomány katonai főparancsnoka ellen. A kormány megvédte kinevezettjét, az ügy pedig a párizsi parlament elé került, amely kizárta a herceget a királyság főrendjeinek sorából. Lajos érvénytelenítette a döntést, a parlamentek azonban tovább macskuskodtak, és Choiseul herceg nem szállt szembe velük elég határozottan.

Ezzel egy időben az a veszély fenyegetett, hogy az ország háborúba keveredik Nagy-Britanniával, még mielőtt megmutatkozna a katonai reformok eredménye. A mai Falkland-szigetek miatt konfliktus robbant ki a brit és a spanyol kormány között. Choiseul ketős játszmába kezdve támogatást ígért a spanyol királynak. XV. Lajos azonban semmiképpen nem akart háborút, 1770 végén ezért minden tisztsége alól felmentette Choiseult, majd egy átfogó reformintézkedéssel lecsapott a parlamentekre is.

XV. Lajos utolsó éveit (1771–1774) a triumvirátus koraként emlegetik, a kormány legtekintélyesebb tagjaira, Aiguillon külügyminiszterre, Maupeou kancellárra és Terray pénzügyi főfelügyelőre utalva.

Maupeou a párizsi parlament fennhatósága alá tartozó területen hat új törvényszéket hozott létre, a parlament politikai hatalmát felszámolta, illetékességi körét szűkítette. Több ősi bíróságot feloszlattak. Az igazságszolgáltatást ingyenessé tették, s ami a legfontosabb: megszüntették a bírósági hivatalok vásárolhatóságát. Terray abbé a század egyik legsikeresebb pénzügyminisztereként 60 millióval növelte a kormány bevételeit, kiadásait pedig 20 millióval csökkentette. Mérsékelte a deficitet és az államadósságot is. Az adórendszer hatékonyabbá tétele érdekében hozzájárított a földbirtokok felméréséhez, és statisztikai hivatalt állított fel.

Az állam pénzügyi gondjai tehát mérséklődtek, a király pedig ezentúl a parlamentek beleszólása nélkül uralkodhatott. Politikája azonban rendkívül népszerűtlennek bizonyult, azt híresztelték, hogy az uralkodót legújabb szeretője, az alacsony sorból származó du Barry grófnő irányítja. Ez persze nem volt igaz. A király ellenfelei azonban nemcsak kiváltságaik védelmében támadták Maupeou kormányát, hanem azért is, mert úgy vélekedtek, hogy ilyen átfogó újításokat nem lehet társadalmi egyetértés (vagyis valamiféle képviselői testület hozzájárulása nélkül bevezetni. Nem tudjuk, hosszú távon mennyire bizonyulhatott volna eredményesnek ez a politika – a király 1774 májusában meghalt.

XVI. LAJOS NÉHÁNY BOLDOG ÉVE (1774–1789)

XV. Lajos unokája az általános optimizmus légkörében kezdte meg uralkodását. E jobb sorsra érdemes uralkodó komolyan vette feladatait, rengeteget dolgozott, és jó ideig igen nagy népszerűségnek örvendett. Felvilágosult gondolkodású minisztereket nevezett ki, és a közvélemény megnyugtására eltörölte Maupeou reformjait. A parlamentek visszatérhettek, de tizennégy éven át nem okoztak gondot a kormánynak, és ez a lépés semmiképpen sem jelentette a reformpolitika megtagadását.

Először a király pénzügyi főfelügyelője, a neves fiziokrata közgazdász, Turgot vezetett be fontos reformokat. Meghirdette a gabona szabad kereskedelmét, csak hogy egy kisebb kenyérhiány 1775-ben súlyos zavargásokhoz vezetett, amelyeket „lisztháborúnak” neveztek el. A király mindenesetre továbbra is támogatta miniszterét, akinek indítványai és újításai mára hagyományos társadalmi rendet veszé-

Joseph Ducreux
ezt a portrét 1792-ben, a börtönben
készítette XVI. Lajos királyról

lyeztették. Az útkarbantartási munkakötelezettséget, a *corvée*-t, amelyre csak a *taille* adót fizető rétegeket kötelezhették, Turgot általános pénzadóval váltotta fel, ami az első lépés volt az adóügyi egyenlőség megteremtése felé. A munka szabadságának nevében felszámolta a céheket, ez pedig egyet jelentett a testületek társadalma elleni támadással. Ellenfelei szervezkedni kezdtek, miniszterterárai cserbenhagyták, és a király is szembefordult türelmetlen, olykor őt magát is megleckéztető miniszterével. 1776-ban leváltotta Turgot-t, reformjait eltörölték.

Turgot utóda Necker lett (1776–1781), egy svájci származású közrendű protestáns bankár, aki elődjénél jóval óvatosabbnak mutatkozott. Nem ellenezte pénzügyi nehézségekre hivatkozva a nagyhatalmi politikát, mint Turgot, aki kijelentette, hogy a kormány pénzügyileg összeomlana egy újabb háború terhei alatt. Amikor pedig Vergennes külügyminiszter (1774–1787) úgy vélekedett, hogy Franciaországnak érdeke bekapcsolódni az amerikai függetlenségi háborúba, Necker adóemelés nélkül, pusztán kölcsönökből előteremtette a hadviselés költségeit.

A reformok egyre sokasodtak. Eltörölték a kínvallatást, javítottak a falusi papság helyzetén, fejlesztették a tengerészetet, és előkészít-

tették a protestánsok egyenjogúsítását (erre 1787-ben került sor, a forradalom előestéjén). Saint-Germain hadügyminiszter a költségvetés növelése nélkül is közel kétszeresére fejlesztette a hadsereg létszámát, fellépett a katonai rangok adásvétele ellen, szabályozta az előléptetések rendjét, és tizenhat rendszeresen gyakorlatozó hadosztályra osztotta fel a francia hadsereget. Tizenkét vidéki katonai kollégiumot létesített, ezek elvégzése után lehetett jelentkezni a párizsi katonai iskolába. Igaz, egy 1781-es rendelet bizonyos katonai rangokat fenntartott a legalább negyedik generációs nemesek számára, az intézkedés azonban nem a közrendűek, hanem az új ne-

Franciaország tartományai a XVIII. században

mesek ellen irányult: így próbálták támogatni az elszegényedett vidéki nemességet. Jelentős lépéseket tettek a képviseleti rendszer megvalósítása felé. Már Turgot is azt tervezte, hogy a tulajdonosok helyi, választott képviselő-testületei fognak segédkezni az adók elosztásában, Necker pedig létre is hozott négy tartománygyűlést. Minden jel arra mutatott, hogy a névleg abszolút monarchia előbb-utóbb önként átadja a helyét egy képviselő-testületek által korlátozott monarchiának.

Az amerikai függetlenségi háborúba 1778-ban kapcsolódott be a kormány. Ezzel egy időben zajlott a bajor örökösödési háború (1778–1779), de mivel ezúttal sikerült elkerülni, hogy Franciaország a kontinensen is háborúba keveredjék, a kormány – XV. Lajos kormányaival ellentétben – minden erejét a tengerentúlra koncentrálhatta. Az 1783-as versailles-i béke visszaadta Franciaországnak valamennyi szigetét, amelyeket a brit flotta a háború során elfoglalt, valamint a hétéves háborúban elvesztett Szenegált és Tobagót. Dunkerque kikötőjének erődjét is újjáépíthették, amit még az utrechti béke tiltott meg. Ez volt az egyetlen francia siker a „második százéves háború” néven emlegetett, 1688-tól 1815-ig tartó brit–francia konfliktusokban. A győzelemnek azonban igen nagy ára volt. A történészek máig vitatkoznak azon, hogy Necker 1776 és 1781 között mennyi kölcsönt vett fel. Ő maga 530 milliót ismert el, mások szerint azonban az egész háború 1500 millióba került.

Necker a békekötéskor már nem volt miniszter. Még 1781-ben úgy próbált meg ellenfelei fölé kerekedni, hogy helyet követelt magának az államtanácsban, mire a zsaroláson felháborodott király menesztette. Utódai csak fokozatosan ébredtek rá, hogy ezúttal akkora adósság halmozódott fel, amelyet már nem lehet törleszteni a régi módszerekkel. Calonne, aki 1783-ban lett a pénzügyek főfelügyelője, néhány évig abban reménykedett, hogy a gazdaság fejlődése majd önmagától megoldja a kincstár gondjait. Túl gyors eredményt azonban nem várt: úgy vélte, az államadósság negyedét huszonöt év alatt lehet felszámolni. A monarchiának azonban erre már nem volt ideje.

1786 több szempontból is szerencsétlen évnek bizonyult. Az 1720 és 1775 közötti prosperitást egy rövidebb gazdasági válság követte, amelyet éppen az 1780-as évek közepén kezdett felerősíteni az aszály és a takarmányhiány. Ekkor kötöttek kereskedelmi szerződést Nagy-Britanniával, s az olcsó angol textiláru elárasztotta a francia piacokat. A közvélemény szemében ebben az évben veszítette

Marie-Antoinette
királyné arcképe.
Élisabeth Vigée-Lebrun
festőnő alkotása.

el minden hitelét Lajos népszerűtlen felesége, az osztrák Marie-Antoinette a hírhedt nyakláncper kapcsán. Egy szélhámosnő ugyanis – a teljesen ártatlan királynéira hivatkozva – kicsalt egy gyémánt-nyakláncot Rohan bíborostól; a per során aztán nyíltan hirdették, hogy a királyné megkapta az ékszer, csak letagadja. És ebben az évben ébredt rá Calonne, hogy a pénzügyi válság sürgős intézkedéseket tesz szükségessé.

Számításai szerint az állam bevétele 475 millió, a kiadás 587 millió livre volt, az államadósság viszont 1250 millió livre. Az államcsődöt csak átfogó pénzügyi, gazdasági és közigazgatási reformprogrammal lehet elkerülni, közölte a királlyal. Programjában szerepelt az adóügyi egyenlőség, a politikai képviselet és a gazdasági szabadság elve – a régi rendszer elleni támadásával a miniszter a forradalom későbbi törvényhozóinak radikális, a múltat megtagadó, kiváltságellenes álláspontját előlegezte meg. XVI. Lajos pedig beleegyezett a reformprogram megvalósításába – és ezzel elhúzódó politikai válság vette kez-

detét egy olyan időszakban, amikor a rossz termés előbb csak nyugtalanította, majd mozgósította Franciaország szegényebb rétegeit. A tömegeket mozgósító gazdasági válság, az államgépezetet megbénító pénzügyi-politikai válság és az a felvilágosodásból származó, általánosan elterjedt meggyőződés, mely szerint Franciaország régi rendszerét át kell alakítani, három éven belül a régi rend megsemmisüléséhez vezetett.

KRONOLÓGIA

1715–1774	XV. Lajos uralkodása.
1715–1723	Régensként Orléans hercege kormányozza Franciaországot.
1716–1720	John Law pénzügyi reformjai.
1721	Orléans hercege közvetítő szerepet vállal az északi háború lezárásában.
1724–1726	Bourbon herceg áll a francia kormányzat élén.
1725	XV. Lajos feleségül veszi a lengyel Leszczyńska Máriát.
1726–1743	Fleury bíboros kora.
1730	Franciaországban törvénybe iktatják XI. Kelemen pápának a janzenista tanokat elutasító bulláját.
1733–1735	Lengyel örökösödési háború.
1738	Bécsi béke: Lotaringia Leszczyński Szaniszló birtokába kerül.
1740–1748	Osztrák örökösödési háború; aacheni béke.
1743–1757	Pompadour márkinő kora.
1745	Fontenoyi ütközet.
1751–1772	Megjelenik a francia <i>Enciklopédia</i> .
1756	A XVIII. század diplomáciai forradalma: megkötik a francia–osztrák versailles-i szerződést.
1756–1763	Hétéves háború; párizsi béke.
1757	Robert François Damiens merénylete XV. Lajos ellen.
1758–1770	Choiseul herceg áll a francia kormányzat élén.
1764	Kitiltják Franciaországból a jezsuita rendet.
1765–1766	Éles konfliktus alakul ki a kormányzat és a parlamentek között.
1766	Leszczyński Szaniszló halála után Franciaország bekebelezi Lotaringiát.
1768	Franciaország megvásárolja Genovától Korzika szigetét.

1770	XV. Lajos meneszti Choiseul herceget.
1771–1774	A „triumvirátus” (Aiguillon külügyminiszter, Maupeou kancellár és Terray pénzügyi főfelügyelő) kora.
1774–1792	XVI. Lajos uralkodása.
1774–1776	Turgot pénzügyi főfelügyelő reformjai.
1775	„Lisztháború”.
1776	XVI. Lajos Jacques Neckert nevezi ki pénzügyi főfelügyelővé.
1778	Franciaország beavatkozik az amerikai függetlenségi háborúba.
1781	XVI. Lajos meneszti Neckert.
1783	Versailles-i béke.
	XVI. Lajos Calonne-t nevezi ki pénzügyi főfelügyelővé.
1786	Átmeneti gazdasági válság bontakozik ki Franciaországban. A „nyakláncper” kapcsán egyre népszerűtlenebbé válik XVI. Lajos osztrák felesége, Marie-Antoinette.

Az Emberi Jogok Nyilatkozata új evangéliuma. Ismeretlen festő, 1798.

Egy gazdasági, illetve egy pénzügyi-politikai válság következtében 1789-ben összeomlott az abszolút monarchia politikai rendszere. Megtagadták a régi társadalmi rendszer alapjait is: felszámolták a kiváltságokat, kihirdették a jogi egyenlőséget, elfogadták a nemzeti szuverenitás elvét. Csakhogy sem az alkotmányos monarchiával, sem a terrorista diktatúrával, sem a mérsékelt köztársasággal nem sikerült létrehozni olyan politikai rendszert, amely megfelelt volna az új társadalmi rendnek és az új eszméknek, s elfogadható lett volna a franciák többsége számára is. A forradalom öröksége, a háború végül a legtehetségesebb hadvezért juttatta hatalomra.

A FORRADALOM JELLEGE ÉS OKAI

A forradalom kirobbanását ma már nem magyarázhatjuk ugyanúgy, ahogyan az elmúlt kétszáz év történészei tették, akik az állam elnyomó jellegére, a tömegek nyomorára vagy a nemesség és a polgárság társadalmi ellentétére hivatkoztak.

A francia monarchia nem zsarnoki, hanem széleskörű társadalmi támogatást élvező, az önkormányzat elemeit megőrző rendszer volt. Nagy gondot fordított az ipar és a kereskedelem támogatására, utak, kikötők építésére. Az életszínvonal pedig, ha nem is egyenletesen, de minden társadalmi réteg körében emelkedett. A lakosság egy jelentős része természetesen megélhetési gondokkal küzdött, Európa legtöbb országában azonban jóval nagyobb volt a szegénység, mint Franciaországban.

A társadalmi ellentéteket sem szabad eltúloznunk. A nemesség nem volt élőlétközdő: fizette az adókat, felső rétege bekapcsolódott a nagyipari és nagykereskedelmi vállalkozásokba, és nyitott volt a feltörekvő polgárság előtt. A gazdag polgár és a gazdag nemes

között nem létezett semmiféle kulturális vagy gazdasági ellentét – mindössze jogi helyzetük volt különböző. A polgárság öntudatra ébredése és szembefordulása a nemességgel inkább következménye, semmint oka volt a forradalmi válságnak.

Az 1970-es évek óta ezért a történészek többsége már nem „osztályharcnak”, nem hosszú távú, gazdasági ellentétek által meghatározott társadalmi küzdelemnek tekinti a francia forradalmat, amelyben a kapitalizmust képviselő polgárság csap össze a feudalizmust képviselő nemességgel, hanem ennél jóval összetettebb, nem gazdasági-társadalmi, hanem inkább politikai-ideológiai jellegű folyamatnak.

A XVIII. század folyamán ugyanis már megszilárdultak Franciaországban annak a társadalmi rendnek a körvonalai, amelyben nem a születés, hanem a vagyon arisztokráciája kormányoz, vagyis nem a nemesek, hanem a gazdag nemesek és a gazdag polgárok. A forradalom nem létrehozta, inkább csak szentesítette ezt a társadalmi átalakulást. Arról azonban nem jött létre közmegegyezés a társadalomban, hogy ez az új uralkodó réteg milyen politikai rendszerben és milyen elvek szerint fogja kormányozni az országot. A franciák kimondták, hogy minden hatalom a nemzettől származik (ez a nemzeti szuverenitás elve), de még nem sikerült megtalálniuk azt az új politikai rendszert, amely megfelelt volna az új társadalmi rendnek és az új eszméknek, s ugyanakkor elfogadható lett volna a hagyományaikhoz ragaszkodó franciák többsége számára is. Az előző évszázadban lezajlott társadalmi-gazdasági átalakulás ugyanis ahhoz elég jelentős volt, hogy szétzilálja a régi rendszert, ahhoz azonban nem volt elég átfogó, hogy tudatosítsa az uralkodó rétegekben, milyen politika felel meg leginkább érdekeiknek. Ezért a forradalom során igen gyakran nem az érdekek, hanem az eszmék és a pillanatnyi politikai megfontolások határozták meg az egyes politikai csoportosulások törekvéseit.

François Furet és Mona Ozouf francia történészek így fogalmazták meg a forradalom lényegét: „A demokrácia születése... A régi rend az emberi egyenlőtlenség és az abszolút monarchia világa volt, 1789 zászlaján azonban megjelentek az emberi jogok és a népszuverenitás... Ami 1789 és 1799 között megsemmisült, az nem a társadalom lényege volt, hanem kormányzata és elvei.”

A régi politikai rendszert két egymástól függetlenül keletkező, majd összekapcsolódó, s egymás hatását felerősítő válság buktatta

meg. Az egyik egy rövid gazdasági válság volt, amelyet az 1788-as rossz termés és a rendkívül hideg tél súlyosbított, és amely 1789-re mozgósította a városi és vidéki tömegeket. A másik a politikai válságba átnövő pénzügyi válság, amely 1789-re megbénította a kormányzatot. A politikai válság reformmozgalomhoz vezetett, amely számíthatott az éhező néptömegek támogatására is – az állam pedig ezúttal nem tudta, s talán nem is akarta a szokásos módon leverni a lázongókat.

Nem tudta – mert a társadalom vezető csoportjai, a liberális arisztokraták, a kiváltságaikat féltő vagy éppen a képviseleti rendszer létrehozására törekvő bírák és a tartományi szabadságjogaik miatt aggódoó vidéki nemesek talán sohasem szegültek még szembe ilyen határozottan a kormánnyal. S talán nem is akarta – mert maga a király és miniszterei is hajlottak a reformokra. Rájuk is hatott a felvilágosodás optimizmusa, melynek legfontosabb üzenete az volt, hogy van fejlődés a történelemben, a múlt eltörölhető, s a romjain felépített új rendszer minden szempontból jobb lesz a réginél. Minden bizonnyal ennek tulajdonítható az a tény, hogy a válság idején a politikai vezetők nem a régi rend visszaállítására vagy kisebb módosításokkal történő megszilárdítására törekedtek, hanem annak teljes felszámolására.

1789

A pénzügyi gondokkal küszködő monarchia pénzügyminiszterei 1786-tól nagyszabású adóreformokat vettek tervbe. Az úgynevezett „előforradalom” idején (1787–1788) azonban a régi rend kiváltságos testületei, az Előkelők Gyűlése, a parlamentek (bíróságok) és a tartományi rendi gyűlések megghiúsították törekvéseiket. Úgy vélekedtek, hogy ilyen nagy jelentőségű intézkedéseket csak a szélesebb társadalmi csoportokat képviselő rendi gyűlés hagyhat jóvá. A pénzügyi gondok és a növekvő ellenállás végül rábírták XVI. Lajos királyt, hogy 1789 májusára összehívja a rendi gyűlést. Ezzel az elvileg abszolút monarchia tulajdonképpen „beadta lemondását”, s megtette az első lépést a képviseleti kormányzattá alakulás felé.

Egy ideig úgy tűnt, hogy a rendi gyűlést az 1614-es szabályok szerint fogják összehívni, vagyis a három rend, a papság, a nemes-

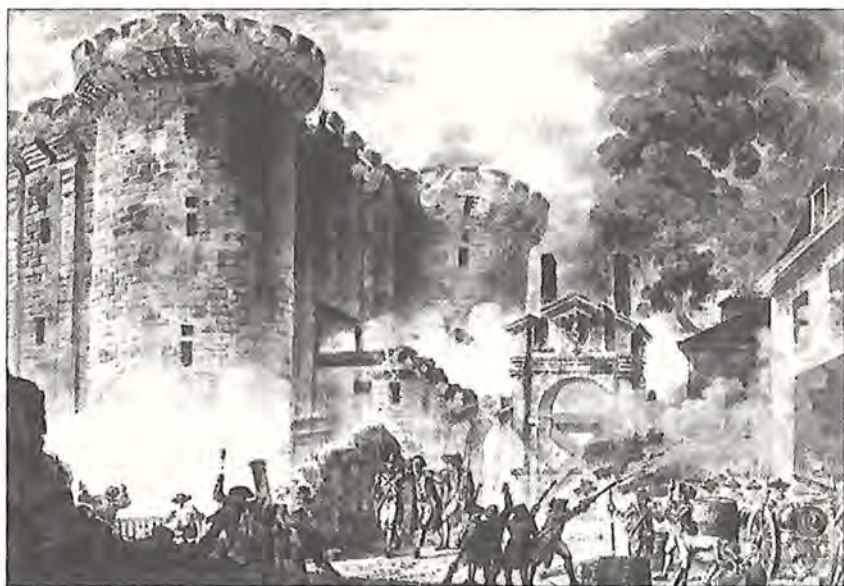
ség és a közrendűek egyenlő számú képviselőt választanak, akik külön ülészeknek, és rendenként egy-egy szavazattal rendelkeznek. A társadalmi elit nem nemes tagjai azonban megalázkodónak érezték, hogy hiába zárkóztak fel gazdaságilag és kulturálisan a nemességhez, most mégis a parasztok és a városi iparosok mellé sorolták őket. Ez a vita szította fel a nemességgellenes érzelmeket a polgárság körében, de nem csak ők tiltakoztak a régi szabályzat ellen, hanem a felvilágosult nemesek és papok is.

1789-ben a rendi gyűlés választásai mozgósították az országot, miközben megszületett az új, forradalmi ideológia is. Sieyès abbé *Mi a harmadik rend?* című röpiratában megfogalmazta azt a hamis, de a politikai csatározások során jól felhasználható tételt, hogy a kiváltságokat egyetlen szűk, a társadalomnak semmiféle hasznot nem hajtó réteg bitorolja, amely könnyűszerrel leválasztható a nemzetről. Híres röpirata nemcsak nagy hatású támadás volt a kiváltságok ellen, hanem egyben az egy és oszthatatlan nemzeti szuverenitás elvének megfogalmazása is, amellyel a későbbiekben megnyithatták az utat a hatalom koncentrációja és társadalmi ellenőrzésének felszámolása előtt.

1789-ben tulajdonképpen három forradalomra került sor, amelyek különböző társadalmi rétegek körében robbantak ki, és céljaik is eltértek egymástól, kölcsönhatásuk eredménye azonban a régi rend teljes megsemmisülése lett.

A Versailles-ban ülésező rendi gyűlés forradalmát felvilágosult papi (Sieyès, Grégoire), nemesi (La Fayette, Mirabeau) és polgári (Mounier, Barnave) vezetők irányították. Céljuk az alkotmányos monarchia megteremtése volt. A rendi különbségekkel nem törődve Alkotmányozó Nemzetgyűlésnek nyilvánították magukat, s később a versailles-i labdaházban (június 20.) ünnepélyesen esküt tettek, hogy alkotmányt készítenek Franciaországnak. XVI. Lajos nem volt a reformok ellensége – csak éppen sokkal óvatosabban akart haladni, mint a nemzetgyűlés. A képviselők azonban nem bíztak benne, hiszen már önmagukat tekintették az oszthatatlan hatalom képviselőinek, és Mirabeau vezetésével nyíltan megtagadták a király parancsait („Mi a nép akaratából vagyunk itt, és csak a szuronyok hatalmának engedünk!”).

A városok forradalmát a kenyér drágulása készítette elő, és az robbantotta ki, hogy a növekvő népi nyugtalanság miatt a király hadsereget vont Párizs és Versailles köré. Amikor a népszerű pénz-

A Bastille elfoglalása 1789. július 14-én. Ismeretlen festő műve.

ügyminisztert, Neckert is elbocsátotta, Párizsban július 12-én felkelés tört ki. A Városházán nemzetőrséget állítottak fel, újjáalakult a városi előjáróság, majd július 14-én a fegyvert és lőport kereső felkelők elfoglalták a Bastille erődöt. A király nem akart vérontást, ezért három nap múlva Párizsba ment, hogy szentesítse az új városi hatóság megalakulását és a nemzetőrség felállítását. A Bastille-ban egyébként mindössze hét fogoly tartózkodott, négy hamisító, két őrült és egy nemesember, akit erkölcstelensége miatt saját családja kérésére börtönöztek be. Egyik sem volt politikai fogoly. Mégis mindenki meg volt győződve róla, hogy a nép „a zsarnokság börtönét” foglalta el, s hamarosan elfeledkeztek róla, hogy már maga a királyi kormányzat is tervbe vette a feleslegessé vált erőd lebontását. Egy vállalkozó hét hónap alatt eltüntette az erődöt; köveiből és egyéb maradványaiból elképesztő mennyiségű emléktárgy készült, amelyeket jó pénzért értékesített.

A városok országsszerte követték Párizs példáját: békés úton vagy erőszakos megmozdulások eredményeképp új előjáróságokat hoztak létre, és nemzetőrségeket állítottak fel. A régi kormányzat megsemmisült. Megszületett a hazafiság jelképe: a háromszínű kokárda

és zászló, amelyet a királyi lobogó fehér színéből és a fővárost jelképező kék és vörös színekből a párizsi nemzetőrség új parancsnoka, La Fayette márki állított össze.

A falvak forradalmát „nagy félelem” néven emlegeti a történetírás. Az előző évi rossz termés következtében jelentkező élelemhiány, a felfokozott várakozások, valamint a június végétől országszerte terjedő rémhírek mozgósították a parasztokat, akik felfegyverkeztek, és a földesúri rendszer ellen fordultak. Földesuraikat erőszakkal lemondatták kiváltságaikról, hatalmuk dokumentumait és külső jeleit pedig megsemmisítették.

Az ijesztő méreteket öltő felkeléssorozat hatására augusztus 4-e éjszakáján az Alkotmányozó Nemzetgyűlés – egyre erősödő hazafias lelkesedés közepette – eltörölte a földesúri jogokat, a városi, tartományi és testületi kiváltságokat, a hivatalok vásárolhatóságát és a papi tizedet – vagyis a régi társadalmi rendszert. Az *Emberi és polgári jogok nyilatkozata* pedig (augusztus 26.) az új rendszer alapjait is lefektette. „Az emberek szabadnak, jogilag egyenlőnek születnek, és azok is maradnak”, mondta ki a nyilatkozat, s a szabadságot, a tulajdont, a biztonságot és az elnyomatásnak való ellenállást „az ember természetes és elvülhetetlen jogainak” nyilvánította. A népszuverenitás elve alapján azt is kimondta, hogy senki sem gyakorolhat olyan hatalmat, amelyet nem a nemzet ruházott rá.

A kivívott eredményeket egy újabb erőszakos megmozdulással sikerült biztosítani. A kenyérhiány és az udvar ellenforradalmi szándékairól terjesztett hírek miatt nyugtalanzkodó párizsi asszonyok október 5-én Versailles-ba vonultak. Másnap hajnalban megtámadták a palotát, kis híján végeztek a királynéval, és arra kényszerítették a királyi családot, hogy költözzön Párizsba. Mindez megrémítette a forradalom mérsékeltebb híveit, megnehezítette a politikai kompromisszumokat, és sokak szemében elfogadhatóvá tette az erőszak alkalmazását. Azok a képviselők, akik Mounier vezetésével angol típusú kétkamarás képviselő-testületet és abszolút érvényű királyi vétőjogot szerettek volna megszavaztatni, vereséget szenvedtek, és vezetőik egy része elhagyta az országot. A forradalom lefékezésére tett első kísérletek kudarcot vallottak.

AZ ALKOTMÁNYOS MONARCHIA (1789–1792)

Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés 1789-től 1791-ig felvázolt egy új társadalmi és politikai rendszert. A kiváltságokon alapuló rendi társadalmat és az abszolút monarchia államát a törvény előtt egyenlő, személyes szabadságjogokkal rendelkező egyének társadalmával és a népszuverenitást választásokkal érvényre juttató képviseleti rendszerrel váltotta fel. Felszámolta a nemességet, átszervezte az egyház-ügyet, a megyerendszert kiépítve pedig racionális és decentralizált közigazgatási rendszert hozott létre. Az eredményeket az 1791-es alkotmány foglalta össze. Bár az új alkotmány a politikai jogok gyakorlását (a választójogot és a képviselői státuszt) vagyoni feltételekhez kötötte, az új eszmék jegyében megszülettek az első kísérletek az egyenlőség további (nőkre, zsidókra, rabszolgákra való) kiterjesztésére is. A jogok kiterjesztésének szükségességében ekkor még olyan későbbi ellenfelek is egyetértettek, mint Robespierre, a terror későbbi ideológusa és Condorcet, a liberális filozófus.

Ekkoriban alakultak ki a politikai jobb- és baloldali mai fogalmai. 1789 őszén az abszolút érvényű királyi vétójog hívei a szavazatok könnyebb összeszámlálása érdekében az elnöktől jobbra, ellenfeleik pedig balra foglaltak helyet. Ettől kezdve nevezték a reakciós, óvatos vagy konzervatív csoportokat jobboldaliaknak, a demokratikusabb, radikálisabb, újító törekvések képviselőit pedig baloldaliaknak.

Franciaországban tehát gyökeres átalakulásra került sor – holott a társadalom csak mérsékelt reformokra hatalmazta fel képviselőit. A felvilágosult törvényhozók egészen új rendszert hoztak létre, mégpedig a lakosság többsége számára idegen és ismeretlen elvek alapján. Nem csoda, hogy az új rendszer alapjainak lerakása során új konfliktusok alakultak ki, amelyek lehetetlenné tették a forradalmi átalakulás békés lezárását. Felerősödött a városok és a falvak ellentéte, mivel az új törvényhozók intoleráns és agresszív módon vezették be az újításokat, ügyet sem vetve az általuk elmaradottnak tekintett parasztság igényeire. Feszültségeket és gyanakvást ébresztett az 1789 nyara óta tartó emigráció, a hadsereg bomlása és az egyház-ügy is. „Nemzeti javakká” nyilvánították, vagyis egyszerűen elkobozták az egyház földjeit, abban reménykedve, hogy eladásukkal rendezhetik az államadósságot. Csakhogy a „nemzeti javakra” beváltható államkötvények, az assignaták hamarosan papírpénzzé váltak, s megindították az inflációt. Az infláció pedig megnehezítet-

Franciaország megyéi 1790-ben

te a bérből élők helyzetét, s arra ösztönözte a törvényhozókat, hogy kényszerítő eszközökkel próbálják szabályozni a gazdasági életet. Ráadásul elkerülhetetlenné vált az egyházügy teljes átszervezése. Ehhez azonban a nemzetgyűlés nem kérte ki sem a pápa, sem a francia egyház beleegyezését, ezért a papság fele szembefordult a forradalommal: nem volt hajlandó esküt tenni az új egyházi törvényekre.

Az infláció és az egyházügyi viták által mozgósított városiak nyugtalanságát a radikális sajtó és a felerősödő klubmozgalom tovább fokozta. A kistulajdonosokból, bér munkásokból és szegényebb értelmiségiekből álló városi aktivisták, a sans-culotte-ok

(„térdnadrág nélküliek”) – összeesküvésekre gyanakodva – a legjelentéktelenebb eseményekre is erőszakkal reagáltak.

A józan, békés és kölcsönös kompromisszumokat a forradalmi ideológia tette lehetetlenné. A francia forradalom politikusai nem ismerték el az emberek egyéni vagy csoportérdekeit, mert a felvilágosodás örököseiként úgy vélték, minden racionális emberi lény képes belátni, hogy mit követel a közérdek, s ha belátja, e szerint kell cselekednie. Valamennyien úgy vélték, hogy ők képviselik a közjót, míg ellenfeleik jó esetben ostoba, rossz esetben önző és bűnös emberek, akikkel nem tárgyalni kell, hanem meg kell őket büntetni. A népszuverenitást pedig ugyanolyan egységes és oszthatatlan hatalomnak tekintették, mint a régi rendszer idején a királyi szuverenitást. Ezért az Alkotmányozó Nemzetgyűlés a monarchisták minden erőfeszítése ellenére sem volt hajlandó ténylegesen megosztani a hatalmat a királlyal, aki megaláztatásai miatt egyre inkább szembefordult a forradalommal.

1791 júniusában XVI. Lajos családjával együtt elszökött Párizsból, hogy csapatainak körében kedvezőbb helyzetből tárgyalhasson a nemzetgyűléssel. Egy Varennes nevű városkában azonban elfogták, és visszavitték Párizsba. Az ügy súlyos belpolitikai válsághoz vezetett. Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés a további radikalizálódás elkerülése érdekében visszaültette trónjára a királyt, a nemzetőrség azonban tüzet nyitott a köztársaságpárti tüntetőkre (Mars-mezei mésszárlás, július 17.). A császár és a porosz király a szökési kísérlet után úgy érezték, tenniük kell valamit XVI. Lajos érdekében. Nem akartak háborút, ezért csak egy hangzatos nyilatkozatot adtak ki Pillnitzben, de ez is elegendő volt ahhoz, hogy Franciaországban felerősödjön a fenyegetettség érzése. Az általános gyanakvás légkörében összeülő új törvényhozó testület, a Törvényhozó Nemzetgyűlés (1791–1792) bűnbakokat keresett, s megtorló intézkedéseket fogantatosított az emigránsok és a papság ellen.

1791 ősztől a különböző politikai csoportosulások egyaránt a háborúban látták a belpolitikai válságból kivezető utat, a háborús politikától remélték céljaik megvalósítását: a királypártiak az uralkodó helyzetének megszilárdulását, a radikálisok pedig ennek éppen az ellenkezőjét. A Törvényhozó Nemzetgyűlés előbb az emigránsoknak menedéket kínáló trieri és mainzi érseket fenyegette meg, majd hadat üzent az érsekek védelmére kelő császárnak (1792. április 20.). A háború azonban ahelyett, hogy megszilárdít-

A forradalmi pátosz példája: Rouget de Lisle, a *Marseillaise* szerzője először éneklí el a dalt Philippe Frédéric de Dietrich, Strasbourg polgármestere szalonjában. Isidore Pils festménye.

totta volna az alkotmányt, inkább „forradalmasította a forradalmat”. Erre utal az a jelképes erejű tény is, hogy a hadüzenet után öt nappal megszületett a forradalom két újabb jelképe: Párizsban működésbe lépett a guillotine – egy útonállót végeztek ki vele –, Strasbourgban pedig ugyanezen a napon Rouget de Lisle megírta a később *Marseillaise* címen híressé vált indulót. A háború tehát egyszerre indította el Franciaországot a hazafias szenvedélyek és a tömegmészárlások felé. Az első katonai kudarcok hatására ugyanis felerősödött az ellenségnek tekintett csoportok üldözése, és a vereségek mozgósították a városok radikálisabb csoportjait. Ezek egyre veszedelmesebb ellenségnek tekintették XVI. Lajost, és 1792. augusztus 10-én a Tuileriák palotája elleni véres rohammal megdöntötték a királyságot.

Az államhatalmat Párizsban öt héten át három szerv gyakorolta: a fokozatosan elnéptelenedő Törvényhozó Gyűlés, egy ideiglenes végrehajtó tanács és a felkelő kommün (vagyis a városi tanács). Az általános pánikhangulatban a párizsiak fegyveres csoportjai a börtönökben meggyilkoltak mintegy ezernégyszáz foglyot. Az országba betört osztrák, porosz és emigráns hadseregeket a valmyi ágyúpárbajban (szeptember 20.) sikerült visszavonulásra kényszeríteni. Az

új alkotmányozó szerv, a Nemzeti Konvent (1792–1795) választásain a zűrzavaros viszonyok miatt a társadalomnak csak egy radikális kisebbsége vett részt; a forradalmi kisebbség által megválasztott képviselők kikiáltották a köztársaságot (szeptember 21–22.), ami a társadalom többsége számára semmit sem jelentett.

A Nemzeti Konventben a Hegypárt tagjai (Danton, Marat, Robespierre, Saint-Just stb.) – tekintettel a háborús viszonyokra – készen álltak a szabadságjogok és a tulajdonjog ideiglenes korlátozására, valamint a tömegek követeléseinek ideiglenes kielégítésére. A tulajdont és a személyes szabadságot védelmező, Gironde megyéről elnevezett párt (Brissot, Vergniaud, Condorcet stb.) mindezt veszedelmesnek tartotta. A harmadik csoportosulás, a Síkság (vagy Mocsár) óvatosabb képviselői (Sieyès, Cambacérès, Boissy d'Anglas stb.) a külpolitikai veszély felerősödése vagy mérséklődése szerint támogatták hol egyik, hol másik pártot.

1792 végén a francia seregek meghódították Belgiumot, a Rajna-vidéket, Savoyát és Nizzát. A sikerek hatására egyre elbizakodottabbá váló Konvent immár közvetlen kihívást intézett minden európai monarchia ellen, s bejelentette, hogy a megszállt területeken bevezeti a forradalmi vívmányokat. Ugyanilyen kihívásnak számított, hogy egy koncepció per után lenyakasztatta a királyt (1793. január 21.). A Konvent legifjabb képviselője, Saint-Just így szónokolt a pert megelőző viták során: „Sohasem fogom szem elől téveszteni, hogy amilyen szellemben ítélnék a király felett, olyan szellemben fogják megalapítani a köztársaságot. Ítéletük elmélete közhivatalaik elméletévé válik majd. Amennyi filozófia lesz ítéletükben, annyi szabadság lesz alkotmányukban...” Igaza lett. A köztársaságot olyan szellemben alapították meg, amilyen szellemben ítéletet mondtak XVI. Lajos felett: igazságtalanul, elfogultan, rosszhiszeműen, a más nézeteket vallók elpusztítására törekedve. Az a gyanú és rosszindulat, amely a király vádiratát áthatotta, valóban a közhivatalok „elméletévé” változott. És a franciák pontosan annyi szabadságban részesültek, amennyi „filozófia” hatotta át a király felett mondott ítéletet. Pár éven belül a francia társadalom egésze szembefordult a köztársasági államformával, s egy teljes emberöltőnek kellett elteltie addig, amíg egy újabb nemzedék fellevenítette a köztársasági eszméket.

A FORRADALMI KORMÁNYZAT (1793–1794)

1793 elején az újabb francia hadüzenetek hatására Nagy-Britannia vezetésével európai koalíció jött létre Franciaország ellen (1793–1797), pedig ekkoriban már belföldön is nagyobb volt a forradalom ellenfeleinek, mint híveinek a száma. A parasztság az új adók, az egyházi reformok, az élelmiszerek elkobzása és a sorozások miatt országszerte lázadni kezdett; Vendée megye felkelőinek mozgalma 1793 márciusában a Loire folyótól délre több megyére áttért, s véres polgárháborúvá fajult. E háború kibontakozása kapcsán is megfigyelhetjük a világot fehérekre és feketékre felosztó forradalmi ideológia veszedelmes politikai következményeit. A Nemzeti Konvent képviselőiben fel sem merült, hogy a parasztok esetleg tényleges sérelmek miatt elégedetlenkednek, senki nem javasolta, hogy meg kellene őket hallgatni. Ehelyett kimondták, hogy akit fegyverrel a kézben fognak el, azt azonnal ki kell végezni. A konfliktus kölcsönös engedményekkel történő rendezése helyett így mindkét fél rövid idő alatt eljutott a tömegmészárlásig, a parasztok ellen harcoló

Az ellenforradalmi pátosz példája:
 Pierre Guérin festményén
 Henri de La Rochejaquelein,
 a vendée-i felkelés egyik vezetője látható.
 Mögötte a fehér zászló,
 mellén a felkelők jelvénye,
 a szívből kiemelkedő kereszt.

Föderalista felkelések 1793-ban

köztársasági csapatok parancsnokai pedig pár hónap múlva már a népiertás lehetőségét fontolgatták.

A Hegypárt és a Gironde egyre kiélezettebb politikai küzdelmeinek az olcsóbb kenyeret és a bűnbaknak kikiáltott politikusok megbüntetését követelő párizsi sans-culotte-ok fellépése vetett véget. 1793. június 2-án ágyúkkal felszerelve körülzárták a Konvent épületét, amivel elérték a Gironde huszonkilenc tagjának és két miniszternek házi őrizetbe vételét. A felkelés lehetővé tette, hogy a Hegypárt erélyes intézkedéseket foganatosítson a forradalom vé-

delmében, de egyben igen veszélyes gyakorlatot vezetett be: a törvényhozó testület kényszerítését fegyveres erőszakkal. A történetek miatt ráadásul több város is szembefordult Párizssal. A köztársaságnak már nem csak a külfölddel és a lázadó parasztokkal kellett szembeszállnia, hanem a lázadó városok (Caen, Bordeaux, Lyon, Toulon, Marseille) úgynevezett „federalista felkeléseivel” is.

A veszedelmes háborús és polgárháborús helyzet felerősítette azt az intoleranciára és büntető intézkedések alkalmazására irányuló hajlamot, amelynek lehetőségét a forradalmi ideológia kezdettől fogva magában hordozta. Ekkoriban még a Nemzeti Konvent mérsékeltebb képviselőinek is úgy tűnhetett, hogy kizárólag kegyetlen megtorlással, terrorral lehet elejét venni a külföld és a belső ellenforradalom győzelmének, s ráadásul ezt követelik azok a fővárosi tömegek is, akiknek támogatása nélkül aligha lehet megnyerni a háborút. Az emberi jogok tiszteletén mindennek következtében felülkerekedett a korlátlan népszuverenitás ideálja. E szerint az egységes népakaratot semmi nem korlátozhatja, tehát a népakaratot megtestesítő törvényhozó testület, sőt az általa megválasztott végrehajtó szerv hatalma is korlátlan. A Nemzeti Konvent ezért nem léptette életbe az 1793 nyarán elfogadott, szélsőségesen demokratikus alkotmányt, hanem ideiglenesen felszámolta a személyes szabadságot, és a képviselőiből megválasztott forradalmi kormányzatot rendkívüli hatalommal ruházta fel (1793–1794).

1793 tavaszán felállították a forradalmi törvényszéket, teljhatalmú konventbiztosokat küldtek a megyékhez és a hadseregekhez, majd létrehozták a forradalmi kormányzat vezető szervét, a Közjóléti Bizottságot. E híres testületnek Barère, Couthon, Héroult de Séchelles, Lindet, Prieur de la Marne, Saint-Just, Jeanbon Saint-André, Robespierre, Carnot, Prieur de la Côte-d’Or, Collot d’Herbois és Billaud-Varenne voltak a tagjai. Nyáron meghírdették az általános mozgósítást, ősszel pedig egy újabb párizsi felkelés eredményeképpen bevezették a terrort és az általános ármaximálást. Kimondták, hogy „Franciaország ideiglenes kormányzata a békekötésig forradalmi jellegű”. Minden állami testületet és hivatalnokot a rendkívüli hatalommal felruházott Közjóléti Bizottság ellenőrzése alá helyeztek. Az ország anyagi és szellemi erőforrásainak mozgósításával sikerült felfegyverezni és élelemmel ellátni a 750 000 főre növelt hadsereget. Megváltoztatták az alkalmazott harcmodort, új és tehetséges tiszteket léptettek elő tábornokokká. Az első eredmények már 1793 vé-

A cholet-i menekülés. Jules Girardet festményén a felkelő parasztok fejvesztve menekülnek a köztársasági csapatok győzelme után.

gén megmutatkoztak: leverték a városok lázadását, szétzúzták a parasztfelkelők csapatait, és feltartóztatták a határokon az angol, osztrák és holland seregeket.

A társadalom támogatását azonban terrorral kényszerítették ki. Mintegy félmillió személyt vettek őrizetbe. A legtöbb kivégzésre 1793 decemberében és 1794 januárjában került sor (a parasztfelkelések és a városi lázadások leverése után), valamint 1794 júniusában és júliusában (a katonai győzelem kivívásával egy időben és azt követően). Ez az időrendi eloszlás arra utal, hogy a terror nem pusztán önvédelmi intézkedés volt, hanem 1794-re új funkciókat is kapott: fenntartása és kiterjesztése azt leplezte, hogy a társadalom egyetlen rétege sem támogatja a diktatúrát. A kivégzettek több mint 85%-a az egykori harmadik rend tagja volt – ez a tény arra utal, hogy a terrort inkább a polgárháború, mint az osztályharc eszközének kell tekintenünk. 35–40 000 lehetett az ítélettel vagy ítélet nélkül kivégzettek, valamint a börtönökben meghalt személyek száma, a vendéc-i polgárháború áldozatainak száma pedig a mérsékeltebb becslések szerint is megközelíthette a 200 000-et.

Egyesek elismerik a terror szörnyűségét, mégis azt mondják, hogy a francia köztársaság ennek segítségével vívta ki katonai győzelmeit, s vetett véget a belső lázadásoknak. Valójában azonban a terror egyszerre volt következménye és előidézője az ellenforradalmi megmozdulásoknak; megmentette a köztársaságot a katonai

bukástól, de szembefordította vele a társadalom többségét. Egyszerre irtotta és szította az ellenforradalmat, ott is ellenségeket támasztva, ahol békésebb fellépéssel el lehetett volna fogadtatni a köztársaságot.

Mire a fleurusi csatában (1794. június 26.) aratott győzelem katonai szempontból feleslegessé tette a forradalmi kormányzat további működését, a terror már nem csak a forradalom ellenfeivel és korábbi vezetőivel (a királyi családdal, az alkotmányos monarchistákkal és a Gironde tagjaival) végzett, hanem 1794 tavaszán az ügynevezett ultraforradalmárokkal (Hébert) és a Hegypárt mérsékeltjeivel (Danton, Desmoulins) is. A diktatúra fokozatosan elfojtotta a népi mozgalmakat; néhány hónap múlva már csak a kormányzat minden intézkedését fanatikusan támogató Jakobinus Klub működhetett. Hiába próbáltak meg új naptár és forradalmi ünnepek bevezetésével egy új kultúrát kialakítani: a többségükben katolikus franciák egyáltalán nem rokonszenveztek sem az ultraforradalmárok keresztényellenes kampányával és „Ész Istennő”-jével, sem Robespierre „Legfelsőbb Lény”-ével. Mind a franciák, mind a külföldiek szemében a nyaktiló, a guillotine vált a forradalom jelképévé.

A forradalmi kormányzat legtekintélyesebb vezetője Robespierre volt. A későbbi korok radikális forradalmárai és diktatúrákat dicsőítő történészei nagy tisztelettel adóztak ennek a szigorú, aszketikus személyiségnek. Sohasem mulasztották el megemlíteni, hogy kortársaitól a „Megvesztegethetetlen” nevet kapta, mintha az anyagi ügyekben tanúsított megbízhatósága ellensúlyozhatná az emberéletek feláldozása terén tanúsított nagyvonalúságát, s mintha a francia történelemben rajta kívül nem is lettek volna tiszta kezű és clvhú politikusok. 1794-re Robespierre már nem a katonai győzelem kivívásához szükséges, ideiglenesen felhasználható eszköznek tekintette a terrort, amelyet a győzelem után minél gyorsabban fel kell számolni, hanem az erkölcsi megújulás eszközeként, amelyhez addig kell ragaszkodni, amíg az erény általánossá nem válik. Ezért a hírhedt prairiali törvénnyel (1794. június 10.) feleslegessé nyilvánították a nyilvános kihallgatást, a vádlottak védelmét és a bizonyítékok ismertetését is – a forradalmi törvényszék mindezek mellőzésével is halálra ítéltette az elé kerülő szerencsétleneket.

A terror azonban 1794 tavaszától már a Hegypártot is rettegésben tartotta. A forradalmi kormány belső ellentétei lehetővé tették, hogy 1794. július 27-én (a forradalmi naptár szerint thermidor 9-én)

a Nemzeti Konvent tomboló vita után letartóztassa Robespierre-t és legközelebbi munkatársait, az ifjú Saint-Justöt és a tolószékben élő Couthont. Le Bas, Saint-Just barátja és az ifjabb Robespierre önként csatlakozott hozzájuk. A letartóztatottak egy részét azonban nem fogadták be a börtönökbe, másokat pedig a Robespierre-t követő kommün szabadított ki, ezért a Városházára mentek. Híveik felkelésről szóttek terveket, de Robespierre-ben volt annyi tisztesség, hogy önmaga védelmében nem tett közzé felkelésre hívó kiáltványt. A megrettent Konvent törvényen kívül helyezte Robespierre-t és társait, fegyveresei az éjszaka folyamán behatoltak a Városházára, mindenkit foglyul ejtettek, és másnap ki is végeztették őket. A Nemzeti Konvent pár nap alatt felszámolta a terrort és a diktatúrát, visszavonta a forradalmi kormányzat intézkedéseit.

A PARLAMENTÁRIS KÖZTÁRSASÁG (1794–1799)

A Nemzeti Konvent képviselői megpróbálták visszatérni az 1789–1791-es időszak elveihez. A parlamentáris kormányzat megszilárdítására és a tulajdonosok uralmának biztosítására törekedtek. Társadalmi támogatottságuk azonban nem volt: a forradalom által szított gyűlölködést, bosszúvágyat, a társadalmi, vallási, politikai és regionális ellentéteket nem lehetett egyik napról a másikra elfelejteni, s az elmúlt évek során az erőszak a politika megszokott eszközévé vált. A Konvent mérsékeltjei tartós, működőképes és békés rendszert szerettek volna kiépíteni, miközben harcra kényszerültek az egykori terroristák, a párizsi nép, a Hegypárt maradéka, az emigránsok és az új jobboldal ellen.

1794 őszén felelősségre vonták a terror során leginkább kompromittált képviselőket. 1795 tavaszán lezajlott a párizsi sans-culotte-ok utolsó felkelése. Jelszavuk ez volt: „Kenyert és az 1793-as alkotmányt!” Az éhező nép betört a Konventbe, az egyik képviselő levágott fejét lándzsahegyen nyújtották át az elnöknek. A képviselők a hadsereg segítségével lefegyverezték a külvárosokat, és leszármoltak a Hegypárt maradékával is. Délen fehérterror bontakozott ki, júniusban az emigránsok partra szálló hadseregét kellett legyőzni. Megmutatkoztak a katonai újítások első eredményei: 1795-ben anektálták Belgiumot, megszállták a Rajna bal partját és Hollandiát, Poroszország és Spanyolország pedig Baselben békét kötött Fran-

Nicolas Sébastien Maillo
festményén a Konvent elnöke,
Boissy d'Anglas kalapot emel
képviselőtársa, Féraud
levágott feje előtt.
Az esetre 1795. május 20-án
került sor, amikor a felkelő nép
betört az ülésterembe.

ciaországgal. A katonai győzelmek azonban nem tették népszerűbbé sem a Nemzeti Konventet, sem új alkotmányát.

A képviselők társadalmi támogatás híján csak saját hatalmuk meghosszabbításától remélhették a köztársaság fennmaradását. Ezért kimondták, hogy az új törvényhozás kétharmadát a Nemzeti Konvent volt tagjainak kell alkotniuk. Az emiatt kirobbant októberi – a forradalmi naptár szerint vendémiaire-i – felkelésnek Bonaparte tábornok ágyútűzzel vetett véget. A leköszönő Konvent hiába hirdette meg, hogy a forradalom véget ért, vendémiaire-i „búcsúfellépésével” nem sikerült felszámolnia a politikai ellentéteket.

Az 1795-ös alkotmány a hatalmi ágak hangsúlyozott szétválasztásával, valamint gyakori választásokkal próbálta megakadályozni egy újabb diktatúra létrejöttét. A végrehajtó hatalom élén az öttagú Direktórium, a törvényhozás élén pedig két kamara, az Ötszázak Tanácsa és a Vének Tanácsa állt. Az új kormányzat jelentős eredményeket könyvelhetett el: a Bonaparte itáliai hadjáratát (1796–1797) lezáró campoformiói békével győztesként fejezhették be az első koalíció háborúját. Már csak Nagy-Britannia harcolt Franciaország ellen. Sikertelt rendezni a pénzügyeket is, felszámolni a régi rendszertől örökölt és tovább növelt államadósságot. A hatékonyabb

adószedés lehetővé tette a kiegyensúlyozott állami költségvetés megteremtését. Ennek kedvező hatása azonban csak hosszabb távon érvényesülhetett, a politikai sikereket már csak a következő rendszer arathatta le.

A kormány továbbra is arra kényszerült, hogy hol jobboldali, hol baloldali ellenfeleivel szemben lépjen fel, olykor alkotmányellenes eszközöket is felhasználva – ami csak fokozta népszerűtlenségét. 1796-ban Babeuf és Buonarroti kommunista összeesküvését számolták fel. (Ez volt az első mozgalom, amely a magántulajdon azonnali megszüntetését tűzte ki céljául.) Az 1797-es választásokon a jobboldal aratott győzelmet, amely a Direktórium elleni fellépésre készült. A baloldali direktorok szeptemberben katonákkal vétették körül az Ötszázak és a Vének Tanácsának épületeit, a jobboldal vezetőit le tartóztatták („fructidori államcsíny”). Az 1798-as választásokon a bal-

Charles Ronot *Az utolsó hegy pártiak* című festményén azok a képviselők láthatók, akiket 1795 tavaszán ítélték halálra a népfelkelés támogatása miatt. Az ítélet után a törvényszék lépcsőházában egy kézről kézre adott tőrrel végeztek magukkal.

oldal aratott jelentős győzelmet. A Direktóriumnak ezúttal a hadsereg beavatkozása nélkül is sikerült módosítania a választások eredményét („floréali államcsíny”).

A békét sem sikerült biztosítani, mert a Direktórium ideológiai és pénzügyi okokból ragaszkodott a forradalomtól örökölt agresszív, terjeszkedő külpolitikához. Ez volt ugyanis a forradalom egyetlen népszerű öröksége. 1795 óta Franciaország megszállt csatlósállamokat, úgynevezett „testvérköztársaságokat” hozott létre Hollandiában, Svájcban és Itália különböző részein. 1798-ban Bonaparte vezetésével hadsereget küldtek Egyiptomba, majd flottával próbálták segíteni az ír felkelőket. Az európai hatalmak ezt nem tűrhették: létrejött a második franciaellenes koalíció (1798–1802).

Itáliában Szuvorov, német területen Habsburg Károly főherceg mért vereséget a franciákra. Bonaparte elfoglalta Máltát, Alexandriát és Kairót, de miután Nelson Abukirnál megsemmisítette flottáját (1798), Egyiptomban rekedt. A külső veszély ismét belső radikalizálódáshoz vezetett. Az 1799-es választásokon a baloldal aratott győzelmet. Júniusban az Ötszázak Tanácsa magyarázatot követelt a Direktóriumtól a katonai vereségekre, majd erőlesebb republikánusokat neveztek ki direktorokká és miniszterekké. Kényszerkölcsönt vetettek ki a gazdagokra, és elfogadták az úgynevezett túsztörvényt, amely mindenkit a terror intézkedéseire emlékeztetett. Párizsban újra hallattak magukról a jakobinusok, vidéken pedig ellenforradalmi lázongásokra került sor.

A katonai vereségek és a belső lázongások hatására a kormányzat vezető politikusai belátták, hogy a köztársaság fennmaradása érdekében erősebb végrehajtó hatalomra van szükség. Mivel a törvényes alkotmánymódosítás éveket vett volna igénybe, úgy tervezték, hogy katonai nyomással kényszerítik a képviselőket a szükséges reformok elfogadására. Az összeesküvésben a direktorrá választott Sieyès játszotta a vezető szerepet. Az Egyiptomból hadseregét hátrahagyva visszatérő Bonaparténak szánta a „kard” szerepét, azt remélve, hogy a képviselők megfélemlítése után a tábornok visszavonul, és nem fog beleszólni az új alkotmány elkészítésébe. Ebben azonban tévedett.

A forradalmi naptár nyomán brumaire-i államcsínynek nevezett fordulat során, 1799. november 9–10-én a Direktórium lemondott, Bonaparte katonái pedig szétkergették a tiltakozó Ötszázak Tanácsát. Az összeesküvők kijelöltek egy alkotmánybizottságot, amely

a három ideiglenes konzullal (Bonapartéval, Sicyès-zel és Ducos-val) összeállította az új alkotmányt. Ez lett a forradalom lezárásának dokumentuma, mert szakított a népszuverenitás elvével, nem tartalmazta az emberi jogok nyilatkozatát, nem törekedett a hatalmi ágak szétválasztására, s a köztársasági formák látszólagos megőrzésével tulajdonképpen monarchikus hatalmat hozott létre.

A FORRADALOM EREDMÉNYEI

Társadalmi téren a forradalom csak betetőzte a korábban kezdődő, hosszú távú átalakulást: az új Franciaországban nem a születés, hanem a vagyon előkelői alkották az uralkodó osztályt. A forradalom győzteseinek közé a módosabb polgárságot és a földesúri terhektől megszabaduló parasztságot sorolhatjuk. Veszteseik közé a nemességet (bár csak 2–3%-a vesztette életét, és 5%-a emigrált), a papságot (bár a XIX. században rövid idő alatt visszaszerezte vagyonát és befolyását), valamint a szegényebb rétegeket. Utóbbiakat a forradalom megfosztotta a közsegélyezés régi intézményeitől, amikor elkoぼozta a jótékonykodással foglalkozó egyház javait, új közsegélyezési 'szervezeteket viszont nem hozott létre.

A forradalom politikai következményei a legszembeötlőbbek: a későbbiekben egyetlen rendszer sem tagadhatta meg az állampolgárok törvény előtti egyenlőségét, és egyik sem nélkülözhatta a választott törvényhozó szerv támogatását. A kormányzat hatalma rendkívüli mértékben megnövekedett, az egyén és az államhatalom közül eltűnt minden közvetítő testület. Ez a régi monarchiánál jóval hatékonyabb (vagy éppen zsarnokibb) kormányzást tett lehetővé.

A forradalom gazdasági téren visszavetette Franciaországot. Bár a kiváltságok felszámolásával, a vállalkozás szabadságának meghirdetésével, az egységes piac és jogrendszer megteremtésével a forradalom elősegítette a kapitalizmus kibontakozását, az agrárstruktúra konzerválásával, a kistulajdon megszilárdításával, a tőkekoncentráció megnövekedésével, valamint a gazdasági fejlődést akadályozó, háborús és polgárháborús viszonyokkal hátráltatta azt. A távolsági kereskedelem megszűnt, az ország elvesztette gyarmatait, az ipari termelés csak az 1810-es években érte el újra az 1789 előtti szintet. Az ipari forradalom pedig még ötven évig váratott magára.

A forradalom hadügyi következményei rendkívül nagy jelentőségűek. Korábban a háború a királyok ügye volt, amelyet zsoldoshadseregekkel vívtak, korlátozott eszközökkel, korlátozott célokért. A forradalom után a háború a társadalom ügye lett, megvalósult az általános hadkötelezettség, és a forradalom példát teremtett az ország valamennyi erőforrásának a győzelem érdekében történő mozgósítására is. A hadseregek felduzzadtak, a defenzív stratégia helyét az offenzív vette át, a józan számítás helyét a nemzeti elfogultság, s új háborús célként megjelent a teljes győzelem és az ellenség teljes megsemmisítése. Bár mindezek az újdonságok csak fokozatosan váltak nyilvánvalóvá a XIX. század folyamán, a francia forradalom hadügyi újításai a totális háborúk korát nyitották meg.

A forradalom mind Franciaországban, mind Franciaországon kívül hatalmas ösztönzést adott a nemzeti fejlődésnek. Az önálló hagyományokkal, kultúrával és törvényekkel rendelkező, elkülönült tartományokból álló királyságok, a dinasztikus államok kora lejárt, helyükbe az egységes törvényekkel, kultúrával és közigazgatással rendelkező nemzetállamok léptek. Ekkor indult meg a nyelvi egységesülés is: egyes forradalmárok ellenforradalmi megnyilvánulásként értékelték a nyelvjárások használatát.

A kulturális következmények riasztóak voltak. Rengeteg kulturális érték pusztult el: kastélyok, kolostorok, templomok, kegytárgyak, sírok, a királyi és az egyházi hatalomhoz kapcsolódó legkülönbözőbb emlékek. Ennek a pusztításnak a jellemzésére alkotta meg 1794-ben Grégoire Konvent-tag a „vandalizmus” kifejezést. Mindezt az sem ellensúlyozhatta, hogy több tudományos központ is létrejött, és nagyszabású tervek születtek a közoktatásról – ezek megvalósítása ugyanis elmaradt.

Ideológiai téren a forradalom hatására a legkülönbözőbb és legellentétesebb tanok fogalmazódtak meg. A régi rend védelmezői ekkor alkották meg „a trón és az oltár szövetségének” reakciós ideológiáját. A brit Edmund Burke a forradalom hatására írta meg *Tőprengések a francia forradalomról* (1790) című művét, megteremtve ezzel a modern konzervativizmus alapjait. Európa-szerte megerősödtek a liberális mozgalmak, amelyek csak 1789–1790 örökségét fogadták el. A francia liberális gondolkodók a forradalom tanulságai alapján ismerték fel, hogy el kell vetniük a korlátlan népszuverenitás elvét: egyetlen hatalom sem lehet korlátlan, még a többségé sem, valamennyinek tiszteletben kell tartania a kisebbsé-

gek jogait, főként a legkisebb kisebbségét, az egyénét. A radikális, forradalmi összeesküvések is megsokasodtak az elkövetkező években, amelyek résztvevői a forradalmi kormányzatot tekintették példaképüknek. A francia forradalom idején tűzte ki először közvetlen céljául egy kisebbség (Babeuf, Buonarroti) a tulajdon kommunista felszámolását. Egyes történészek a forradalmat hatalmas kohóhoz hasonlították, amelyben az utóbbi két évszázad politikai eszmerendszereit kovácsolták ki. Bibó István pedig arra hívta fel a figyelmet, hogy ekkor született meg a két „legterméketlenebb” embertípus: a hivatásos forradalmár (aki csak erőszakos megmozdulások útján tudja elképzelni a változást) és a hivatásos reakciós (aki még a legbékésebb reformoktól is retteg).

A forradalom egyszerre hagyta ránk egy olyan korszak lelkesítő emlékét, amelyben hinni lehetett előbb egy ország, majd az egész emberiség erkölcsi megújulásában, teljes átalakulásában, illetve azt a riasztó tapasztalatot, hogy milyen szörnyűségeket lehet elkövetni e vonzó eszmék nevében. Hamis színekben tünteti fel a francia forradalmat az, aki csak a lelkesítő emlékeket idézi fel – és az is, aki kizárólag a riasztó tapasztalatokra hívja fel a figyelmet.

KRONOLÓGIA

1787–1788	Franciaország kiváltságos testületei sorra megakadályozzák a kormányzat pénzügyi reformterveinek megvalósítását.
1789. május 5.	Versailles-ban összeül a francia rendi gyűlés.
1789. június 20.	A labdaházi eskü.
1789. július 12.	Párizsban felkelés tör ki.
1789. július 14.	A párizsi felkelők elfoglalják a Bastille-t.
1789. július 17.	XVI. Lajos Párizsban jóváhagyja az új városi hatóság létrejöttét és a nemzetőrség felállítását.
1789 nyara	A francia városok országszerte követik Párizs példáját; új eöljáróságokat hoznak létre, és nemzetőrségeket szerveznek. A „nagy félelem” időszaka: a vidék forradalma Franciaországban. Megkezdődik az emigráció.
1789. aug. 4–5.	A nemzetgyűlés eltörli a földesúri jogokat, a városi, tartományi és testületi kiváltságokat, a hivatalok vásárolhatóságát és a papi tizedet.
1789. aug. 26.	A nemzetgyűlés elfogadja az <i>Emberi és polgári jogok nyilatkozatát</i> .

1789. október 5–6. A párizsi asszonyok Versailles-ba vonulnak; a tömeg követelésére a királyi család Párizsba költözik.
1789. december Assignata néven államkötvényeket bocsátanak ki, amelyeket hamarosan papírpénzként használnak.
1790. július 12. Elfogadják az egyház polgári alkotmányát.
1791. június 20. XVI. Lajos családjával együtt szökni próbál Párizsból.
1791. július 17. A nemzetőrség tüzet nyit a köztársaságpárti tüntetőkre: Mars-mezei mészárlás.
1791. aug. 27. II. Lipót császár és II. Frigyes Vilmos porosz király kiadja a pillnitz-i nyilatkozatot.
1791. szept. 13. A király szentesíti a nemzetgyűlés által elfogadott új alkotmányt.
1791. október 1. Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés feloszlása után Párizsban összeül a Törvényhozó Nemzetgyűlés.
1792. április 20. A nemzetgyűlés hadat üzen I. Ferenc császárnak.
1792. április 25. Párizsban először hajtanak végre kivégzést guillotine-nal. Rouget de Lisle Strasbourghban megírja a később *Marseillaise* néven híressé vált indulót.
1792. aug. 10. A Tuileriák ostroma; a nemzetgyűlés felfüggeszti a királyt. Megalakul a felkelő Kommün.
1792. szept. 20. Valmyi csata. Összeül az új alkotmányozó gyűlés, a Nemzeti Konvent.
1792. szeptember 21–22. A Konvent képviselői kikiáltják a köztársaságot.
- 1792 novemberétől A francia seregek meghódítják Belgiumot (jemappes-i csata), a Rajna-vidéket, Savoyát és Nizzát.
1793. január 21. A Konvent ítélete nyomán kivégzik XVI. Lajost.
1793. március Anglia megszervezi az első koalíciót a forradalmi Franciaország ellen. Vendée megyében felkelés tör ki a köztársasági kormányzat ellen.
1793. március 10. Megalakul a Forradalmi Törvényszék.
1793. április 6. Megalakul a Közfőléti Bizottság.
1793. június 2. A felfegyverzett párizsi sans-culotte-ok és a nemzetőrség tagjai körülférik a Konventet; követelésekre számos girondi képviselőt letartóztatnak.
1793. június 24. A Konvent új, demokratikus alkotmányt fogad el, amely azonban nem lép életbe.
1793. július 13. Charlotte Corday meggyilkolja Marat-t.
1793. aug. 23. A Konvent határozatot hoz az általános népfelkelésről.
1793. szeptember –október A Közfőléti Bizottság maximálja az árakat, és elköbozza a köztársaság ellenségeinek vagyonát; bevezetik a forradalmi terrort.

1793. október –november	Bevezetik a forradalmi naptárt.
1793. október 16.	Kivégzik Marie-Antoinette-et.
1794. április 5.	Kivégzik Dantont.
1794. június 10.	A prairiali törvény kimondja, hogy az ítélethozatalhoz nincsen szükség a bizonyítékok ismertetésére, nyilvános kihallgatásra és a vádlottak védelmére.
1794. június 26.	Fleurusi csata.
1794. július 27.	Letartóztatják, majd másnap kivégzik Robespierre-t és társait; a forradalmi kormányzat megbukik.
1794 ősze	Felülsségre vonják a terror során leginkább kompromittálódott képviselőket.
1795-től	Franciaország katonai győzelmei: megszállt csatlósállamokat hoznak létre Hollandiában, Svájcban és Itáliában, anektálják Belgiumot, megszállják a Rajna bal partját.
1795. május 20–24.	Lezajlik a párizsi sans-culotte-ok utolsó felkelése; a Konventbe betörő felkelők lefejezik Féraud képviselőt.
1795. július 22.	Spanyolország és Poroszország Baselben békét köt Franciaországgal.
1795. október 5.	Bonaparte Napóleon ágyútűzzel vet véget a vendémiaire-i felkelésnek.
1795. október 26.	Az új alkotmány elfogadása után feloszlik a Nemzeti Konvent.
1795–1799	A Direktórium évei.
1796	Babeuf és Buonarroti kommunista összeesküvése.
1796–1797	Bonaparte Napóleon itáliai hadjárata; campoformiói béke.
1797. szept. 4.	„Fructidori államcsíny”: letartóztatják a választásokon győztes jobboldal vezetőit.
1798. május 11.	„Floréali államcsíny”: a Direktóriumnak a hadsereg bevetése nélkül sikerül befolyásolnia a választások eredményét.
1798. május –1799 augusztus	Bonaparte Napóleon egyiptomi hadjárata; a franciák elfoglalják Máltát, Alexandriát és Kairót, de Nelson admirális Abukirnál megsemmisíti a francia flottát.
1798	Szerveződni kezd a második franciaellenes európai koalíció.
1799. nov. 9–10.	„Brumaire-i államcsíny”: három konzul (Bonaparte, Sieyès és Ducos) veszi át a hatalmat, új alkotmányt dolgoznak ki. Első konzulként Napóleon teljhatalmat szerez.

NAPÓLEON

• 1799–1815 •

Lorenzo Tiepolo (1736–1776): A dajka és a katonák

Napóleon egyszerre volt a forradalom demokratikus és liberális törekvéseinek felszámolója, valamint a tulajdonosok számára is elfogadható forradalmi vívmányok védelmezője. Bár államcsínnyel ragadta magához a hatalmat, belpolitikai és katonai sikerei miatt sokáig népszerű maradt. Kormányzata kezdetben csak egy újabb honmentő diktatúra volt, amely megvédi a társadalmat a belső és külső ellenségtől, majd fokozatosan egyre autokratikusabbá vált. Amikor pedig zsarnoksággá fajult, és a katonai sikerek is véget értek, a társadalom elfordult Napóleontól.

A KONZULÁTUS SIKEREI (1799–1804)

1799-ben Bonaparte Napóleon személyében egy rendkívüli munkabírási, emlékezőtehetségű és alkotókészségű, elszegényedett korzikai kisnemesi családból származó katonatiszt jutott hatalomra Franciaországban. Mint korzikai és mint katonatiszt a francia társadalom egyik rétegével sem azonosult teljesen. Ez lehetővé tette, hogy a pártok és csoportok fölé emelkedve, a közös érdekek szószólójaként lépjen fel, de éppen ezért nem tudta felmérni azt sem, hogy meddig bízhat társadalmi támogatottságában, és mikor fognak elfordulni tőle a franciák. Katonai diktátor lett volna? Uralmát katonai győzelmek igazolták a társadalom előtt, és államcsínnyel ragadta magához a hatalmat, mégsem kellett katonák segítségével kormányoznia, mert a franciák többsége sokáig támogatta őt. Kezdetben úgy tűnt, kormányzata csak egy újabb közjóléti diktatúra lesz, amely a forradalom örökségét és a hazát védi. Volt benne bizonyos nagyvonalúság és nagylelkűség: többször is hajlandó volt megbocsátani az ellene összeesküvőknek. Azt viszont természetesnek tekintette, hogy a csatatéren tízezreket küldhet a halálba.

Az 1799-es alkotmány, vagyis a konzulátus alkotmánya megőrizte az általános választójogot, a választópolgárok „három lépcsőben” leadott szavazatai alapján azonban csak egy „nemzeti lista” készült. A törvényhozás feladatai megoszlottak az államtanács, a szenátus, a tribunátus és a törvényhozó testület között. A két utóbbi testület tagjait a szenátus tagjai választották ki a „nemzeti listán” szereplő polgárok közül, a szenátus és az államtanács tagjait pedig az első konzul nevezte ki. A feladatok szétaprózódása miatt egyik törvényhozó testület sem tehetett szert politikai hatalomra. Tényleges hatalma csak a végrehajtó testületnek volt, főként az első konzulnak, aki törvénykezdeményezési jogot is kapott, a második és a harmadik konzul ugyanis csak tanácskozási joggal rendelkezett. A három konzult senki nem választotta meg, nevüket egyszerűen belefoglalták az alkotmányba: Bonaparte lett az első, Cambacérès a második, Lebrun a harmadik konzul.

A népszuverenitás elve tehát nem érvényesült többé. A forradalom azon vívmányaihoz azonban, amelyeket a társadalom vezető rétegei (a polgári, paraszti és nemesi tulajdonosok) elfogadtak, vagyis a jogi egyenlőséghez, a képviseleti rendszerhez, az egyházi tulajdon áruba bocsátásához és a terjeszkedő, nacionalista külpolitikához az új rendszer is ragaszkodott – csakhogy immár a társadalmi rend és a tulajdon védelmének biztosításával.

Bonaparténak néhány év alatt – a régi rend és a forradalom eredményeit egyaránt felhasználva – sikerült megoldania a forradalomtól örökölt problémák többségét. Életművének ez a része rendkívül tartós örökségnek bizonyult.

Közigazgatási reformjai csaknem kétszáz évre meghatározták Franciaország kormányzati rendszerét. A centralizáció megerősítésére törekedett: a választott testületek háttérbe szorultak az első konzul által kinevezett nagyhatalmú tisztviselők, a megyék prefektusai, a kerületek alprefektusai és a községek polgármesterei mögött. Párizst megfosztották túlságosan nagy hatalmú, egységes közigazgatási testületétől, a kommüntől; tizenkét kerületre osztották, s valamennyinek a korábbinál csekélyebb hatáskörű közigazgatási testülete és polgármestere lett.

1804-ben tették közzé a később Napóleoni Törvénykönyv (*Code Napoléon*) néven emlegetett Polgári Törvénykönyvet (*Code Civil*). Ezzel megvalósult a régi rend uralkodóinak és a forradalmi gyűléseknek a törekvése: Franciaország jogrendszere teljesen egységessé

Jozefin, Napóleon első felesége.
A császár elvált tőle, hogy dinasztiát
alapíthasson, mégis az ő neve volt
az utolsó szó, amit halálos ágyán kiejtett.
Isabey alkotása.

vált. Bár a családban az apa és a férj, a gazdaságban a munkaadó, a társadalomban pedig a tulajdonosok és az állam vezető szerepét erősítette meg, a törvénykönyv véglegesítette a kiváltságok eltörlését, a jogi egyenlőséget és a gazdasági szabadságot. Rendelkezéseinek nagy része a XX. században is érvényben maradt.

1800-ban megalakult Franciaország Bankja, amely a kormánnyal szoros kapcsolatot tartva szabályozta a pénzpiacot. 1802-re helyreállt a költségvetési egyensúly és a bizalom: az állami járadékokat újra fém pénzben fizették. Az 1803-ban bevezetett frank az első világháborúig megőrizte értékét.

A társadalmi ellentétek mérséklése és a belső béke biztosítása érdekében Bonaparte engedélyezte az emigránsok büntetlen hazatérését. Nem rendeztek többé ünnepségeket a király kivégzésének évfordulóján, s a deportált baloldaliak is amnesztiát kaptak. Vendée felkelőivel tárgyalásokat kezdtek; a felkelők a sorozások beszüntetése és az adóhátralékok elengedése fejében végül letették a fegyvert. A banditizmust rendkívüli bíróságok felállításával számolták fel.

Az egyháziügyi rendezés egészen a XX. század elejéig érvényben maradt. Bonaparte 1801-ben konkordátumot írt alá VII. Pius pápával. A római katolicizmust „a franciák többségének vallásává” nyilvánították, de nem államvallássá. A katolikus papság hűségeskü és az eladott egyházi birtokokról való lemondás fejében állami fizetést kapott, az egyház alapítványokat létesíthetett, örökségeket és ado-

mányokat fogadhatott el. A püspököket az államfő nevezte ki, de kánonjogilag a pápa iktatta be. A plébánosokat szoros függésben a püspökök alá rendelték. Bonaparte később egyezményt kötött a protestáns és a zsidó egyházakkal is.

Hadi sikereivel az első konzul végleg meghódította a francia társadalmat. Második itáliai hadjáratában Marengónál (1800. június 14.) legyőzte az osztrákokat. Az Ausztriával aláírt lunéville-i béke (1801. február 9.) és az angolokkal kötött amiens-i békeszerződés (1802. március 25.) után a francia társadalom megkönnyebbülve ünnepelte a tízéves háborúskodás lezárását.

A győzelmet és békét hozó, gazdasági és társadalmi stabilitást biztosító rendszer fenntartása érdekében a szenátus előbb az első konzul hatalmának tízéves meghosszabbítását javasolta, majd 1802-ben népszavazással élethossziglani konzullá nyilvánították Bonapartét. A monarchia irányába való eltolódást két esemény gyorsította fel: a szakítás Nagy-Britanniával (1803) és egy jobboldali összeesküvés felszámolása (1804), melynek során német területen elfogták, Franciaországba hurcolták és kivégezték Enghien hercegét, a Bourbonok rokonát. A szenátus arra hivatkozott, hogy szilárdabb alapokra kell helyezni a rendszert, és Bonapartét 1804. május 18-án a franciák császárává nyilvánította.

I. Napóleon 1804. december 2-án koronázta meg önmagát a Notre-Dame-ban, a pápa jelenlétében. Esküje pontosan jelezte, hogy a forradalom győzteseinek, az előkelőknek, a tulajdonos osztályoknak az uralkodója, és az ő érdekeiket fogja védelmezni: „Esküszöm, hogy megvédem a köztársaság területi integritását, tiszteletben tartom és tartatom a konkordátum törvényeit és a szabad vallásgyakorlást, a törvény előtti egyenlőséget, a politikai és polgári szabadságjogokat, a nemzeti javak eladásának visszavonhatatlanságát, adókat és vámokat csak a törvényesség betartásával vetek ki, fenntartom a becsületrend intézményét, kormányzásom idején pedig semmi más nem tartok szem előtt, mint a francia nép érdekeit, boldogságát és dicsőségét.”

A CSÁSZÁRSÁG SIKEREI (1804–1807)

Napóleon annak köszönhette rendkívüli győzelmi sorozatát, hogy a katonai és polgári hatalom egyszemélyes birtokosaként a társadalom valamennyi erőforrását a hadügy szolgálatába állíthatta, és a le-

Napóleon, amint éppen megkoronázza feleségét
Jacques-Louis David híres festményének részletén

hető legteljesebb mértékben tökéletesítette mind a régi rend, mind a forradalom katonai újításait (új fegyverzet, általános hadkötelezettség, agresszív hadviselés, kisebb, mozgékony katonai egységek létrehozása stb.). Az európai nagyhatalmak pedig csak 1812 után voltak képesek közösen fellépni ellene.

Nagy-Britanniával már 1803-ban megszakadtak a diplomáciai kapcsolatok, mert mindkét fél azzal vádolta a másikat, hogy nem tartja be az amiens-i béke előírásait. A brit kormány csalódott, mert nem sikerült kereskedelmi szerződést kötnie azzal a Franciaországgal, amelynek befolyása Európa-szerte megnövekedett. A szakítást Napóleon sem bánta, mert császárságát egy újabb győzelemmel kívánta megszilárdítani. A harmadik koalíciót létrehozó Nagy-Britannia megszállását tervezte, s hatalmas hadsereget gyűjtött össze Boulogne-ban (1805). A csatornán való átkelést azonban a brit flotta

Bernadotte marsall, egy „Napóleon”, akinek sikerült megőriznie trónját. Napóleon hatalmának csúcspontján svéd trónörökösé nyilvánították, és Svédországban máig az ő utódai uralkodnak. A forradalmi időkben állítólag a mellére tetováltatta: „Halál a zsarnokokra!” David festményének részlete.

Joachim Murat, Napóleon sógora és harcostársa, akit Nápoly királyává nevezett ki. 1814-ben cserbenhagyta Napóleont, hogy megőrizhesse trónját, de aztán meggondolatlanul újra mellé állt, amiért kivégezték. François Gérard festménye.

megakadályozta, majd a Trafalgar-foknál Nelson megsemmisítette a szövetséges francia–spanyol flottát (október 21.). A „Nagy Hadserg” (*Grande Armée*) ekkorra már német területre vonult, s Ulmnál kapitulációra kényszerítette Mack tábornok osztrák seregét (október 19.), majd Austerlitznél, a „három császár csatájában” (december 2.) elsőprő vereséget mért orosz és osztrák ellenfeleire. Ausztria a pozsonyi békével (december 26.) kilépett a koalícióból.

1805 eseményei jelezték, hogy ezután a tengereken a brit flotta, a szárazföldön pedig Napóleon lesz az úr. Franciabarát német uralkodók létrehozták a Rajnai Szövetséget (1806), aminek következtében felbomlott a Német–római Császárság. A császári hatalom kezdett dinasztikus színezetet ölteni. Az Itáliai Királyságnak Napóleon lett a királya, nevelt fia, Eugène Beauharnais az alkirálya. Nápolyban József bátyját, Hollandiában Lajos öccsét, Berghen sógorát, Murat-t ültette trónra, húgai pedig itáliai hercegségeket kaptak.

1806-ban a negyedik koalícióhoz (1806–1807) csatlakozó Poroszország került sorra. A francia hadsereg egy nap alatt (október 14-én) két porosz hadsereget semmisített meg Jenánál és Auerstedtnél. Az elfoglalt Berlinben Napóleon kihirdette a kontinentális zárlatot (1806): megtiltotta az angolokkal folytatott kereskedelmet, abban reménykedve, hogy gazdasági nyomásgyakorlással sikerülhet térdre kényszeríteni a szigetországot. Ezután lengyel területre vonult, s az eylaui el-

döntetlen ütközet (1807. február 8.) után Friedlandnál (június 14.) győzelmet aratott az orosz csapatok felett. I. Sándor cár békét kért, és a Nyemen folyó közepén, egy tutajon találkozott Napóleonnal. A tilsiti békeszerződésben (1807. július 7.) Poroszország nyugati tartományaiából létrehozták a Vesztfáliai Királyságot Napoleon öccse, Jeromos számára, lengyel területeiből pedig a Varsói Nagyhercegséget.

Napoleon hatalmának csúcspontjára jutott. A kontinensen nem maradt ellensége, csak szövetségesei (Oroszország, Spanyolország) és meggyengített egykori ellenfelei (Poroszország, Ausztria). Észak-Itália királya, a Rajnai Szövetség védnöke, Svájc közvetítője volt. Rokoni ültek Hollandia, Vesztfália, Nápoly és Berg trónjain, a Varsói Nagyhercegség a vazallusa volt, Svédország pedig tőle kért trónörököszt (Bernadotte marsallt).

Franciaországban megszilárdult az új uralkodó osztály, az úgynevezett előkelők uralma. A legtöbb adót fizető választópolgárokat nevezték így, a nemesi és polgári nagybirtokosokat, nagyvállalkozókat, bankárokat, tisztviselőket és a tisztikart. A prosperitás, a földesúri jogok eltörlése, az egyházi földek kiárúsítása és a nemesi birtokok arányának csökkenése a parasztság helyzetének javulását eredményezte. A közös tulajdonú földeket is eladták, ezáltal nőtt a kistulajdonosok száma. A bérek a háborúk következtében 1802 és 1807 között átlagosan 20%-kal nőttek, két válságos évtől (1805, 1811) eltekintve nem volt munkanélküliség, a kenyér árát pedig a kormány mesterségesen alacsonyan tartotta – mindezért a munkások is támogatták a császárságot.

A harmincmillió lakosú Franciaország – a kontinensről kizárt Anglia helyébe lépve – kereskedelmi téren vezető szerepet szerzett Európában, s a brit konkurenciától megszabadult ipara is fejlődésnek indult. A kontinentális zárlat fellendítette északi és keleti megyéi, valamint az országhoz csatolt Belgium gazdaságát, ahol a szénbányászatnak köszönhetően kibontakozhatott az ipari forradalom. Lyon textilipara és szárazföldi kereskedelme is fellendült. A középső területek viszont szegények maradtak, ezekről sokan elvándoroltak. A nyugati és déli partvidék egykor igen gazdag kikötővárosai a blokád miatt mentek tönkre. Ezeken a területeken nagy volt az elégedetlenség, jobb- és baloldali összeesküvésekre is sor került. Párizs lakossága 500 000-ről 700 000-re nőtt. A főváros természetesen megőrizte vezető szerepét a művészetek és a kultúra terén; a klaszikus és keleti elemeket felhasználó *empire* stílus Európa nagy részén uralkodóvá vált.

A FORDULAT ÉS A BUKÁS (1808–1815)

A győztes császár kormányzata egyre autokratikusabbá, külpolitikája egyre dinasztikusabbá vált. Ennek következtében fokozatosan szembekerült a kor olyan szellemi áramlataival, mint a nacionalizmus, a liberalizmus vagy az újjáéledt katolicizmus, és olyan konfliktusokba bocsátkozott, amelyek már meghaladták az ország erejét.

A helpolitikában Napóleon felhagyott a forradalom örökségének és a köztársasági hagyományoknak az ápolásával. 1807-ben felfüggesztették a tribunátus működését, és a törvényhozó testület is egyre ritkábban ülésezett. Napóleon egyre kevésbé tűrte a kritikát; tehetséges, önálló minisztereitől (Fouché rendőrminisztertől és Talleyrand külügyminisztertől) megvált, helyükre önállótlan ügyintézőket állított. Nőtt a cenzúra nyomása, a párizsi színházak és lapok többségét elnémították. A szabadság elleni támadásokhoz az egyenlőség elleni fellépés társult. Bár 1802-ben már a becsületrend alapítása is felháborodást keltett, 1808-ban Napóleon létrehozta a császári nemességet. Az állami, egyházi és katonai funkcionáriusok, összesen mintegy 3300 személy, rangjuknak megfelelően hercegi, grófi, bárói és lovagi címeket kaptak (persze pénzügyi vagy jogi kiváltságok nélkül).

A spanyol háború (1808–1814) kirobbantása volt az első olyan külpolitikai lépés, amelyet nem lehetett igazolni francia nemzeti érdekekkel. Spanyolország Franciaország hű szövetségese volt, 1808-ban Napóleon a spanyol királyi család viszályát kihasználva mégis lemondatta IV. Károlyt és fiát, VII. Ferdinándot saját bátyja, József javára. Az egyház vezetésével országos ellenállási mozgalom bontakozott ki. A háború áterjedt Portugáliára is, ahol Wellington vezetésével brit hadsereg szállt partra. A franciaellenes mozgalom sikerei egész Európában szenzációt keltettek, Poroszország társadalmi és hadügyi reformokat vezetett be, Ausztria pedig fegyverkezni kezdett.

Napóleon hadserege élén Madridba vonult (1808. október–1809. január), de Ausztria hadba lépése miatt a spanyol háborút nem sikerült lezárnia. Az 1809-es osztrák hadjáratra (az ötödik koalíció háborújára) Napóleon nem számított, így elveszítette a kezdeményezésből fakadó előnyöket. Az asperni csatában vereséget szenvedett (május 21–22.), német területen felkelések robbantak ki ellene, brit sereg szállt partra Hollandiában, VII. Pius pápa pedig nem tartotta be a blokádot, majd Róma megszállása miatt kiátkozta a császárt.

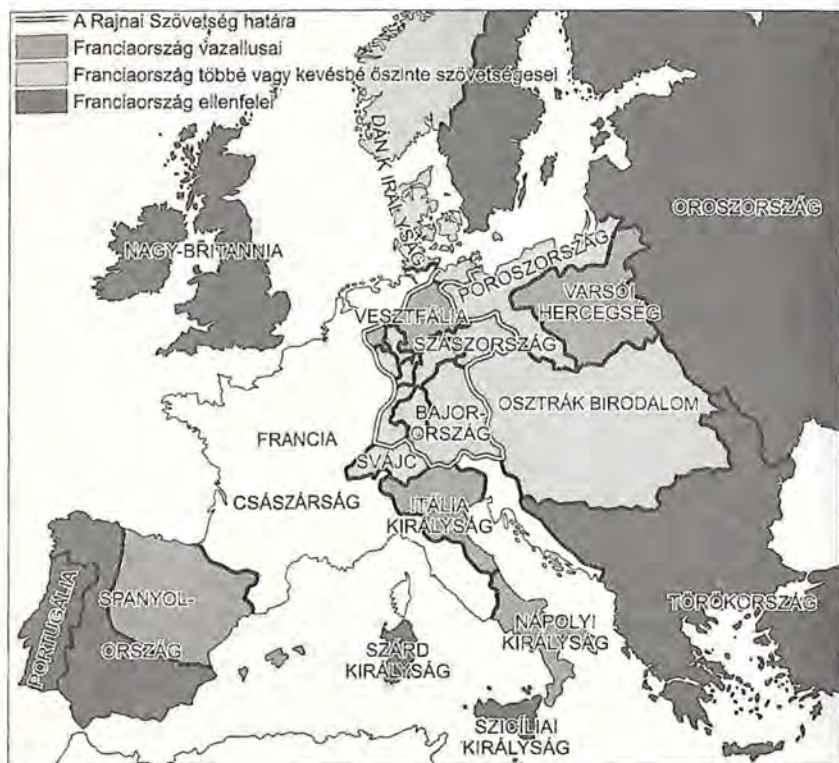
Joseph Fouché

Charles Maurice de Talleyrand

Napóleon azonban ezen a válságon még úrrá tudott lenni. Nevelt fia, Eugène Beauharnais itáliai alkirály a győri csatában vereséget mért a bátran harcoló, de rosszul vezetett magyar nemesi felkelőkre (június 14.), maga a császár pedig Wagramnál győzte le Ausztriát (július 6.). Ferenc császár aláírta a bécsi békét. Az angolokat elűzték, a pápát Savona várába zárták, a franciaellenes felkeléseket pedig mindenhol elfojtották. 1810-ben Ferenc császár a lányát, Mária Lujzát is hozzáadta Napóleonhoz, aki dinasztiát akart alapítani. „Róma királya” címmel felruházott fiának megszületésekor (1811) úgy tűnt, reményei meg is valósulnak.

Csakhogy Európa-szerte fellángolt a franciaellenes nacionalizmus, Franciaországban a nép a sorozások miatt nyugtalankodott, a politikai vezetők pedig kételkedni kezdtek a rendszer jövőjében. A forradalom hódításai (Belgium, a Rajna bal partja, Savoya, Nizza, Piemont) után a Francia Császárság ugyanis bekebelezte Hollandiát és az északnyugati német területeket (1810), Genovát, Pármát (1805), Toscanát (1807), Rómát (1809), Svájc délnyugati részét (1802), Katalóniát (1812–1813) és – Illír Tartományok néven – az Adriai-tenger keleti partvidékét (1809). Minderre a kontinentális zárlat kiterjesztése érdekében került sor, az annexiók azonban felháborították az európai uralkodókat, és nyugtalanították a franciákat is, akik kö-

Európa 1812-ben

zül egyre többen vélekedtek úgy, hogy a korlátlan hódítások csak katasztrófához vezethetnek. Fouché rendőrminiszter például már 1807-ben ezekkel a szavakkal búcsúzott az osztrák követől: „Ha magukat legyőztük, már csak Oroszország van hátra... Na és persze Kína...” A pápa fogsága egyházi problémákat vont maga után. 1811-ben több bank csődje és a rossz termés következtében gazdasági válság köszöntött a birodalomra, s bár ügyes intézkedésekkel sikerült elkerülni a párizsi megmozdulásokat, egyes megyékben éheztek az emberek, három városban pedig lázongásokra is sor került.

A francia–orosz gazdasági és politikai ellentétek háborúhoz vezettek. Oroszország nem exportálhatott semmit Nagy-Britanniába, Franciaország pedig közel kétszer akkora értékben adott el árut Oroszországnak, mint amennyit vásárolt tőle. Az arany kiáramlott, ezért az orosz hatóságok egyre kevésbé tartották be a kontinentális

zárlatot. I. Sándor cárt nyugtalanította a Varsói Nagyhercegség területének 1809-es megnövelése, és némi joggal érezte úgy, hogy semmi haszna nem származott a tilsiti szerződésből. Napóleon ráadásul 1811-től fenyegető lépéseket tett, új szerződést követelt, majd miután a cár Angliával létrehozta a hatodik koalíciót (1812–1814), 1812 júniusában megindította oroszországi hadjáratát. A borogyinói csata (szeptember 7.) után megszállta Moszkvát, de a cár nem kért békét, s a kezelhetetlen méretűre felduzzasztott császári hadsereg saját ellátási nehézségei miatt lassanként felmorzsolódott. Az orosz seregek és a korán beköszöntő tél csak teljessé tették pusztulását. Több mint 560 000 katona lépte át Oroszország határát, a téli visszavonulás után a francia csapatok maradványaiból azonban csupán egy 30 000 fős sereget lehetett felállítani.

1813-ban már az orosz hadseregek vonultak nyugat felé. Poroszország királya szövetségre lépett a cárral. Napóleon a szársországi hadjáratban Lützellnél (május 2.) és Bautzellnél (május 20.) vereséget mért ellenfeleire, de győzelmeit nem tudta kihasználni. Mivel nem volt hajlandó Metternich kancellár kérésére kivonni hadseregét a német területekről, Ausztria is csatlakozott ellenfeleihez. Bár a drezdai csatában (augusztus 26–27.) Napóleon még győzni tudott, Lipcsénél, a „népek csatájában” (október 16–19.) katasztrofális vereséget szenvedett. Wellington vitoriai győzelme (június 21.) után le kellett mondania Spanyolországról. Minden német állam szövetségre lépett Ausztriával, Svájc kimondta semlegességét, Murat nápolyi király szembefordult Napóleonnal, novemberre pedig Hollandiából is kivonultak a francia megszállók. A birodalom megsemmisült.

Az 1814-es franciaországi hadjárat során a koalíció hadseregeit egy fásult, a béke kedvéért a megszállásba is beletörődő társadalom fogadta. Amióta a birodalom megsemmisült, a sorozás és az adók teljes terhét a franciáknak kellett viselniük. Napóleon 80 000 katonával zseniálisan védekezett a megszállók 250 000 fős hadseregei ellen, néhány kisebb csata után azonban Párizs kapitulált (március 31.). A szenátus megfosztotta Napóleont a tróntól (április 2.), marsalljai pedig két nap múlva lemondásra kényszerítették. A szövetségsek Elba szigetére száműzték kétmillió járadékkal, s jobb jelölt híján úgy döntöttek, hogy Franciaország trónjára visszaültetik a „legitim” Bourbon-dinasztiát.

Az első restauráció (1814) békésnek ígérkezett. A párizsi békeszerződés (május 30.) kifejezetten nagylelkűnek bizonyult: visszaállí-

tották Franciaország 1792-es határait, hozzácsatolták Savoya két területét, visszakapta indiai, szenegáli és karib-tengeri telepeit, s nem esett szó jóvátételről, megszállásról vagy a francia hadsereg létszámának korlátozásáról. Még a Franciaországba hurcolt műkincsek visszaidézését sem követelték. XVIII. Lajos (1814/1815–1824) elismerte egy liberális alkotmány szükségességét, s mindent megtett a belpolitikai helyzet békés rendezése érdekében. Megtorlásra, tisztogatásokra nem került sor. Napóleon azonban elhagyta Elbát, és 1815. március 1-jén partra szállt Franciaországban. Az ellene küldött hadseregek mellé álltak, XVIII. Lajosnak pedig menekülnie kellett Párizsból.

Napóleon „száznapos uralma” idején liberális szellemben módosította a császárság alkotmányát. A háború kiújulásának azonban senki nem örült, a választásoktól a lakosság nagy része távol maradt. A bécsi kongresszuson (1814–1815) üléselő nagyhatalmak törvényen kívül helyezték Napóleont, aki csak abban reménykedhetett, hogy az osztrák és az orosz hadseregek megérkezése előtt sikerül külön-külön legyőznie a briteket és a poroszokat. Betört Belgiumba, Blücherre kisebb vereséget mért Ligny-nél (június 16.), de Waterloon-nál (június 18.) nem sikerült meghátrálásra kényszerítenie Wellingtont, a csatátérre érkező poroszok pedig teljessé tették vereségét. Június 22-én újra lemondott. Angliába akart menekülni, de a szövetségesek kezére került, akik az atlanti-óceáni Szent Ilona szigetére száműzték.

Napóleon visszatérése lehetetlenné tette a bel- és külpolitikai helyzet békés rendezését. A második párizsi békeszerződés (1815. november 20.) már elvette Franciaországtól Savoya maradékát és több északi várost, 150 000 fős megszálló hadsereget küldött a határ menti megyékbe, és 700 milliós hadisarcot írt elő. A francia társadalomban pedig élesen szembekerültek egymással az „ultrák” és a liberálisok, délen fehérterrorra került sor, több tábornokot kivégeztek, legalább 50 000 fő elveszítette az állását, szélsőségesen reakciós kamara gyűlt össze, és Franciaország társadalma újra két táborra szakadt.

Napóleon pedig Szent Ilonán arra használta fel száműzetését, hogy 1821-ben bekövetkezett haláláig teljesen átformálja a róla kialakított képet. Emlékirataival sikerült is meggyőznie a franciák következő nemzedékét arról, hogy nem zsarnok volt, hanem a szabadság bajnoka, nem a népek elnyomója, hanem a nemzeti törekvések képviselője, nem az előkelők uralkodója, hanem a szegények császára, s kormányzata nem nemzeti katasztrófához vezetett, hanem sosem látott dicsőséghez.

KRONOLÓGIA

- 1769 Egy korzikai kismemes fiaként megszületik Bonaparte Napóleon.
- 1799 „Brumaire-i államcsíny”: három konzul, veszi át a hatalmat. Első konzulként Napóleon teljhatalmat szerez.
- 1800 Megalakul Franciaország Bankja.
Napóleon második itáliai hadjárata; marengói csata (június 14.).
- 1801 Lunéville-i béke (február 9.).
Bonaparte Napóleon konkordátumot ír alá VII. Pius pápával.
- 1802 Napóleon megkötí az amiens-i békeszerződést az angolokkal (március 25.).
Napóleon népszavazással élethossziglani konzullá nyilvánítják.
Napóleon megalapítja a francia becsületrendet.
- 1803 Megszilárdul az 1795-ben bevezetett frank értéke.
Megszakadnak a francia–brit diplomáciai kapcsolatok; Nagy-Britannia megkezdi a harmadik koalíció szervezését.
- 1804 Enghien herceg kivégzése.
A szenátus a franciák császárává nyilvánítja Bonapartét (május 18.), aki a Notre-Dame-ban megkoronázza magát (december 2.).
Érvénybe lép a Polgári (Napóleoni) Törvénykönyv.
- 1805 Kudarcba fullad Nagy-Britannia megszállásának terve; a trafalgarai tengeri ütközetben (október 21.) Nelson admirális megsemmisíti a francia–spanyol flottát.
A franciák Ulmnál győzelmet aratnak az osztrákok felett (október 19.).
Austerlitznél, a „három császár csatájában” (december 2.) Napóleon legyőzi az orosz–osztrák seregeket; Ausztria a pozsonyi békével (december 26.) kilép a franciaellenes koalícióból.
- 1806 Megalakul a Rajnai Szövetség, felbomlik a Német–római Császárság.
Létrejön a negyedik franciaellenes koalíció.
A jeni és az austerlitz-i csatákban (október 14.) a franciák legyőzik a porosz seregeket.
Napóleon bevonul Berlinbe, ahol kihirdeti a kontinentális zárlatot.
- 1807 Az eylaui eldöntetlen ütközet (február 8.) után a friedlandi csatában (június 14.) a franciák legyőzik az orosz csapatokat.
A tilisíti békeszerződéssel (július 7.) megalakul a Vesztfáliai Királyság és a Varsói Nagyhercegség.
- 1808 Napóleon „császári nemességet” alapít.
Napóleon lemondítja IV. Károly spanyol királyt; megkezdődik a spanyol háború.
- 1809 Megkezdődik az ötödik koalíció háborúja: osztrák hadjárat.
Az asperni csatában (május 21–22.) vereséget szenvednek a francia csapatok.
A győri csatában (június 14.) vereséget szenvednek a magyar nemesi felkelők.
A wagrami csatában (július 6.) a franciák legyőzik az osztrák csapatokat; bécsi béke.

1809	Napóleon Savona várába zárátja VII. Pius pápát.
1810	Napóleon feleségül veszi I. Ferenc császár lányát, Mária Lujzát. A svéd rendek trónörökössé nyilvánítják Bernadotte marsallt.
1811	Megszületik Napóleon fia, Róma királya, a „Sasfiók”.
1812	Megalakul a hatodik franciaellenes koalíció. Napóleon megindítja oroszországi hadjáratát (június); borogyinói csata (szeptember 7.). Hadserege megsemmisül.
1813	Napóleon a szászországi hadjárat során győzelmeket arat Lützennél (május 2.) és Bautzennél (május 20.). A francia csapatok győzelmet aratnak a drezdai csatában (augusztus 26–27.). A lipcsei „népek csatájában” (október 16–19.) a francia sereg súlyos vereséget szenved.
1814	Párizs kapitulál a szövetségesek csapatai előtt (március 31.). Napóleon kénytelen lemondani (április 4.); a szövetségesek száműzik Elba szigetére. Az európai helyzet rendezése érdekében összeül a bécsi kongresszus. Franciaország trónját Bourbon XVIII. Lajos foglalja el.
1815	Napóleon visszatér Franciaországba (március 1.). A waterlooi vereség (június 18.) véget vet Napóleon „száznapos uralmának”. A szövetségesek száműzik Napóleont Szent Ilona szigetére. A második párizsi békeszerződés (november 20.) terület-elcsatolásokkal és hadisarcokkal sújtja Franciaországot, a határ menti megyékbe megszálló csapatok érkeznek.
1818	Bernadotte marsall XIV. Károly néven elfoglalja Svédország trónját.
1821	Napóleon halála.

A FORRADALOM ÉS A CSÁSZÁRSÁG
„MÁSODIK FELVONÁSA”

• 1815–1871 •

Anne-Louis Girodet-Trioson (1767–1824): Osszián és Napóleon marsalljai

A XVIII. század folyamán kialakuló, majd a forradalom és a császárság idején megszilárduló új társadalom hatvan éven át kereste azt az államformát, amely biztosítja a forradalom vívmányait, megvédelmezi a tulajdont, ugyanakkor elfogadható a franciák többsége számára is. Mintha újra lejátszódott volna az 1789 és 1815 között zajló dráma: előbb az isteni jogra hivatkozó monarchiával kísérleteztek (1815–1830), ezt az alkotmányos keretek közé szorított királyság követte (1830–1848), majd a köztársaság (1848–1852), a bonapartista császárság (1852–1870), s még a forradalmi terrorista diktatúra újabb kísérlete sem maradt el (1871).

A RESTAURÁCIÓ (1815–1830)

Szinte valamennyi tankönyv idézi azt a régi mondást, amely szerint a Bourbonok, akik Napóleon bukása után visszatértek Franciaországba, „semmit sem felejtettek, és semmit sem tanultak”. Hatásos megállapítás ez, de semmi köze a valósághoz. A restauráció nem a reakció és az ellenforradalom győzelme volt, hanem nagyvonalú kísérlet a régi rend, a forradalom és a császárság örökségének összeegyeztetésére. Franciaországban XVIII. Lajos uralkodása idején működött először huzamosabb ideig képviseleti kormányzat, amely jóval liberálisabbnak bizonyult Napóleon császárságánál.

XVI. Lajos öccse az emigrációban felvette a XVIII. Lajos nevet, mert bátyjának börtönben elhunyt kisfiát tekintette XVII. Lajosnak. 1814. április 24-én szállt partra Franciaországban. A köztársaság emlékéhez ekkor már csak egy szélsőséges kisebbség ragaszkodott. Az előkelők tulajdonuk biztonsága és társadalmi státuszuk megőrzése fejében hajlandóak voltak elfogadni a monarchiát, amelyet több liberális gondolkodó is szükségesnek tartott a „kiegyensúlyozott” alkotmány érdekében. A forradalom, a császári zsarnokság és a há-

François Gérard festménye
hűen tükrözi XVIII. Lajos
intelligenciáját
és mozgásképtelenségét

borúk nemzedéke békére vágyott: a nép kifogta a lovakat, és élje-nezve vontatta új királya hintáját – pedig alighanem XVIII. Lajos volt minden idők legkövérebb francia uralkodója. Köszvénye miatt mozgásképtelenné vált, tolószékben élt.

A szenátus által készített alkotmányt XVIII. Lajos elutasította: „Nem a szenátus kegyelméből akarok király lenni, de alkotmányt akarok adni népemnek, mert ezt sugallja a század szelleme, s mert még mindig jobb alkotmányt adni, mint kapni.” A király által készített alkotmány, a „Charta” azonban nem sokban különbözött a szenátusétól. Kétkamarás törvényhozást hoztak létre, kinevezett felsőházzal és választott alsóházzal. Biztosították a közteherviselést, a jogi egyenlőséget, a személyi és sajtószabadságot. Az adót a törvényhozás szavazta meg, a császári nemesség megőrizhette címeit, és az egyházi földek felvásárlóit sem zaklatták. A katolicizmust államvallássá nyilvánították, de továbbra is folyósították a protestáns lelkészek állami fizetését. Azok a férfiak kaptak választójogot (körülbelül 90 000 fő), akik legalább évi 300 frank adót fizettek. A választhatók körét még szűkebbre szabták: a legalább évi 1000 frank

adót fizető férfiak lehettek képviselők (15–16 000 fő). Érvényben maradt a polgári törvénykönyv, s megtartották a centralizált császári közigazgatást is. Tulajdonképpen az történt, hogy a modern társadalmi, politikai és jogi berendezkedés fölé elhelyeztek egy „isteni jogon” kormányzó uralkodót, aki az alkotmány hírhedt 14. cikkelye értelmében rendkívüli helyzetben a kamarák nélkül is kormányozhatott. XVIII. Lajos azonban sohasem próbált élni ezzel a lehetőséggel. (Öccse már nem volt ilyen bölcs.)

Egyes történészek „oktrojálnak”, vagyis felülről kikényszerítettnek nevezik az alkotmányt, és megfélemeznek arról, hogy a király mindkét kamarához elküldte elfogadásra. Személyesen jelentette ki a kamarák előtt, hogy a Chartát a múlt tapasztalatai alapján hozták létre – ennél nyíltabban aligha ismerhette volna el, hogy nagyon is sokat tanult a történelemből. Minisztereinek 71%-a szolgált korábban a forradalmat vagy a császárságot. Chateaubriand, a híres író helyeselte ezt: „A király nem tesz különbséget azok között, akik őt, és akik a hazát szolgálták.”

Az új rendszernek persze voltak népszerűtlen és irritáló intézkedései és vonásai is, mint a fehér (királyi) lobogó használata, az emigránsok kormánykézen maradt földjeinek visszaadása, a katonák egy részének nyugdíjazása, és főként a szélsőséges királypárt fenyegetőzése. Csakhogy XVIII. Lajos még 1815-ös menekülése és a waterlooi csata után sem volt hajlandó változtatni az alkotmányon, továbbra is a kiegyezésre, a társadalmi és politikai béke helyreállítására törekedett. Amikor a szélsőséges (ultra) királypárt 1815-ben elnyerte a képviselői helyek 78%-át, egy év múlva maga a király oszlatta fel a bosszúvágytól égő, az egyház politikai szerepét növelni szándékozó, intoleráns képviselőházat. Igaz, ezzel nem csak a reakciók bosszúhadjáratát akadályozta meg, hanem a parlamentarizmus megszilárdulását is: kormányai nem a képviselők, hanem a király támogatásának köszönhetően maradtak hatalmon.

Mérsékelt királypárti miniszterelnököket nevezett ki: Richelieu herceg (1815–1818) a jobbközép, Decazes (1818–1820) a balközép támogatásával kormányzott. 1818-ra a hadisarc kifizetésével elérték a megszálló csapatok távozását, a Szent Szövetség aacheni kongresszusán pedig Franciaország csatlakozhatott a nagyhatalmak szövetségéhez.

A liberalizálódásnak egy értelmetlen politikai gyilkosság vetett véget: egy magányos bonapartista, Louis Pierre Louvel 1820 február

A korabeli, szentimentális festmény Berry hercegének haldoklását ábrázolja, akit az Opera bejáratánál szűrt le egy merénylő. Felesége már terhes volt a későbbi Chambord grófjával. Ismeretlen festő műve.

13-án az Opera bejáratánál leszúrta a király unokaöccsét, Berry herceget. Ezzel akarta megakadályozni, hogy fennmaradjon a Bourbonház, a herceg felesége azonban már terhes volt. A liberálisok és a királpártiak ellentétei ismét felerősödtek: újra bevezették a korábban eltörölt cenzúrát, az államellenes bűnökkel gyanúsított személyeket három hónapig per nélkül is börtönben tarthatták, és szigorították a választási törvényt. A király ismét Richelieu-t kérte fel kormányalakításra (1820–1821), a konzervatívok választási győzelme után azonban kénytelen volt a szélsőséges királpárti Joseph de Villèle gróftot kinevezni miniszterelnökké (1821–1827).

1823-ban 100 000 fős hadsereget küldtek a spanyol liberálisok ellen, VII. Ferdinánd király támogatására. A siker megszilárdította a kormány helyzetét, a csekély társadalmi támogatottságot élvező titkos társaságok szórványos összeesküvései sem jelentettek veszélyt. A forradalmi nemzetőrség egykori parancsnoka, az öreg La Fayette szomorúan állapította meg: „Csaknem egész Franciaország elégedett a Charta által nyújtott, szerintem csekély szabadsággal.”

Gazdasági téren lassú, de biztos gyarapodás vette kezdetét. Bár a textilipar fejlődésnek indult, a franciák 72%-a továbbra is mezőgazdasági munkából élt. A születések száma csökkent: Franciaország lélekszáma az 1815-ös 30 milliőről 1830-ra mindössze 32,4 millióra nőtt, ami a korábbi évszázad népességszaporulatához képest visszaesést jelentett. A konkordátumot nem vonták vissza, de a kormányok helyreállították a katolikus egyház anyagi bázisát, több ezer templomot újra megnyitottak, és fiatalították az egyház személyi állományát. Rendkívüli kulturális virágzás bontakozott ki: a francia tudomány és a romantikus művészet sikeresebb hódítónak bizonyult a napóleoni hadseregeknél.

A restauráció alkotmányos monarchiája végül nem azért bukott meg, mert a francia társadalom szembefordult vele, hanem azért, mert a tehetséges XVIII. Lajost alkalmatlan utód követte a trónon. X. Károly (1824–1830) minden tekintetben bátyja ellentéte volt: hatvanhét évesen is elegáns, karcsú, méltóságteljes férfi maradt, csak éppen híján volt minden politikai érzéknek. Uralkodása optimista

X. Károly portréja koronázási öltözékben. François Gérard festménye.

hangulathban kezdődött: bejelentette, hogy tiszteletben fogja tartani az alkotmányt, közkegyelmet hirdetett a politikai foglyoknak, és felszámolta a cenzúrát. Az egykori emigránsoknak juttatott jóvátétel és az egyház hatalmának helyreállítása azonban nyugtalanságot keltett. 1827-ben az uralkodó feloszlatta a minisztereit szidalmazó nemzetőrséget, és ismét bevezették a cenzúrát. A navarinói csatában (1827) a francia flotta a brittel és az oroszsal együttműködve vereséget mért a török flottára; ezt követően a kormány vezető szerepet játszott a független Görögország megszületéséhez vezető londoni tárgyalásokon (1829). A közhangulat romlását azonban a külpolitikai sikerek sem ellensúlyozhatták. A király ugyanis gyengének ítélte Martignac vikomt kormányát (1828–1829), és 1829-ben a rendkívül népszerűtlen Jules de Polignacot nevezte ki miniszterelnökké.

Polignac nacionalista külpolitikával akarta lefegyverezni ellenfeleit. Az algíri francia konzul ekkoriban olyannyira felbosszantotta az algíri bejt, hogy az arcul csapta a legyezőjével. A francia kormány ki akarta használni az alkalmat, és 1830-ra elfoglalta Algéria három városát. Az afrikai gyarmatbirodalom megalapozásával azonban egyelőre senki sem törődött. A király egy fenyegető hangvételű trónbeszédére adott válasz miatt feloszlatta a képviselőházat, csak hogy a kormánypárt az új választásokon is vereséget szenvedett. A mákacs X. Károly nem ismerte fel, hogy senki nem kíván rendszerváltozást, csak Polignacot kellene menesztenie, és a nyugalom rögtön helyreállna. Július 25-én újra feloszlatta a képviselőházat, módosította a választójogi törvényt, és szigorította a sajtócenzúrát. Intézkedéseinek hatására Párizsban forradalom robbant ki.

Amit X. Károly tett, ahhoz az alkotmány 14. cikkelye értelmében joga volt, csak hogy most már mindenki azzal gyanúsította, hogy fel akarja számolni a képviseleti kormányzatot. A liberális újságírók tiltakozását tüntetés és felkelés követte. A júliusi forradalom „három dicső napja” során (27–29.) a párizsiak elfoglalták a Városházát és a főbb középületeket. X. Károly csak megkésve engedett, s mire lemondott unokája javára, a mérsékelt liberálisok (Thiers, Perier, La Fayette) a további radikalizálódás elkerülése érdekében már a Bourbon-ház orléans-i ágából származó Lajos Fülöpöt támogatták. X. Károly családjával együtt méltóságteljesen Nagy-Britanniába távozott, az öreg La Fayette pedig a Városháza erkélyén, a háromszínű lobogó alatt megcsókolta Lajos Fülöpöt, s így kiáltott: „Íme, itt a legjobb köztársaság!” A nép éljenzett; Lajos Fülöpöt az ideiglenes kor-

mány feladatait ellátó párizsi közigazgatási bizottság a királyság főparancsnokává nevezte ki (július 31.), a nemzetgyűlés pedig királynővá választotta (augusztus 7.).

Ami 1830-ban történt, az a XIX. század folyamán még megismétlődött néhányszor: az aktív, forradalmár kisebbségek fellépése mindig aggodalmat váltott ki a franciák többségéből, s az első lelkes hetek vagy hónapok elmúltával rendre konzervatív rendszerek kerültek hatalomra.

A JÚLIUSI MONARCHIA (1830–1848)

Lajos Fülöp harcolt a forradalom hadseregében, 1793-ban emigrált, visszatérése után pedig a királyság leggazdagabb és legnépszerűbb liberális arisztokratája vált belőle. Józan volt, nagylelkű és óvatos: az „arany középut” politikáját képviselte a legitimista jobboldal és a republikánus baloldal között. Az új rendszert a király egyszerű öltözködése miatt „polgárkirályságnak” is nevezték.

Fő problémáját François Furet a következőképpen fogalmazta meg: „Franciaországban, amely száz éve megszállottan a hatalom megalapozásáról elmélkedett, s ahol a közvéleményt lenyűgözte a forradalmi eredet drámája, a júliusi monarchia egyszerű tény volt, megfosztva a legitimitás méltóságától. Monarchikus volt, és elárulta a monarchiát; forradalmi volt, és elárulta a forradalmat. Veszélyes kompromisszum volt a királyi szuverenitás és a népszuverenitás között, s ahelyett, hogy mindkét hagyomány előnyeit élvezhette volna, mindkét oldalról megvetették.”

Újra a háromszínű lobogó lett a nemzeti zászló, az örökletes felsőházi tagságot eltörölték, a cenzúrát felszámolták, az egykori „királygyilkosok” hazatérhettek, a katolicizmust pedig államvallás helyett ismét „a többség vallásának” nevezték. A választhatóktól nem 1000, hanem csak 500 frank évi adót követeltek, a választóktól pedig nem 300-at, hanem csak 200-at. Utóbbiak létszáma ezzel 90 000-ről 170 000-re nőtt, 1846-ban pedig 241 000-re (holott Angliában 1832-től már 800 000-en rendelkeztek választójoggal). A politikai rendszer tehát liberálisabb lett, demokratizálását azonban óvatosan elkerülték.

Az 1830-as forradalom utóhatásaként a monarchiát még évekig meg-megújuló támadások érték a republikánusok, legitimisták és bonapartisták részéről. Lajos Fülöp ellen nyolc merényletet kísérel-

LES POIRES,

Peintes à la cour d'assises de Paris par le Directeur de la CHARIVARI.

Vendues pour payer les 6,000 fr. d'amende du journal le Charivari.

Ce croquis ressemble à Louis-Philippe, vous condamnerez donc?

Alors il faudra condamner celui-ci, qui ressemble au premier

Puis condamner cet autre, qui ressemble au second.

Et enfin, si vous êtes conséquents, vous ne sauriez absoudre cette poire, qui ressemble aux croquis précédents.

(Extrait du journal Le Charivari. Tallandier, Roger-Viollet.)

A *Le Charivari* című vicclap híres karikatúrája, amelyen Lajos Fülöp király feje fokozatosan körtévé alakul át. E rajz olyan közismertté vált, hogy később elég volt egy körtét lerajzolni, és máris mindenki tudta, kiről van szó.

tek meg. A lyoni takácsok két lázadását (1831, 1834) a hadsereg verte le. A köztársaságiak több felkelést robbantottak ki Párizsban (1832, 1834, 1839), Berry hercegnő, X. Károly menyje pedig kalandregénybe illő módon próbálta fellázítani a nyugat-franciaországi parasztságot (1832). Napóleon unokaöccse, Lajos Napóleon 1836-ban megpróbálta elfoglalni a strasbourgi laktanyát, 1840-ben pedig Boulogne városát. A hadsereg és a rendőrség azonban valamennyi megmozdulással szemben eredményesen lépett fel, s a nyugalom az 1830-as évek második felétől fokozatosan helyreállt.

Hogy királysága forradalmi eredetét feledtesse, Lajos Fülöp nem támogatta a lengyel felkelést (1830–1831), elutasította a fiának felkínált belga trónt (1831), és menesztette az egyiptomi brit törekvések ellen fellépő Thiers-kormányt is (1840). Ezzel elnyerte Nagy-Britannia tartós szövetségét. A külügyekben továbbra is igen óvatosnak

mutatkozott – amiért a romantika és a nacionalizmus nemzeti dicsőségre áhítozó új nemzedéke állandóan bírálta. „Igénytelen volt Franciaország nevében” – írta róla Victor Hugo, Lamartine pedig azt vette a kormány szemére, hogy „Franciaország unatkozik”.

Pedig a király mindent megtett az ország modernizációja és kulturális fejlődése érdekében. A büntető törvénykönyv reformjával (1832) eltöröltek több ősi büntetést, 1841-ben pedig megtiltották a nyolcévesnél fiatalabb gyerekek alkalmazását a gyárakban. 1838-ban amnesztiát kaptak a politikai foglyok. A Guizot-féle közoktatási törvény (1833) minden községet iskola létesítésére kötelezett, ami hatalmas előrelépést jelentett a nemzeti kultúra egységesítése terén. Az 1840-es években kétszeresére nőtt az elemi oktatásban részesülők száma; 1829-ben a besorozottak 45%-a tudott olvasni, 1848-ban már 64%-uk. A király 1830 emlékére emlékművet állíttatott a Bastille téren, és restauráltatta a versailles-i kastélyt, amelyen a következő feliratot helyezték el: „Franciaország minden dicsőségének emlékére”. A Diadalív felavatásával (1836) és Napóleon hamvainak hazaszállításával (1840) a császári hagyományok is hivatalos elismerésben részesültek.

A képviselőházban a Guizot vezette jobbközép hadakozott a társadalmi tekintetben konzervatív, külpolitikai téren azonban merészebb akciókra vágyó balközéppel (Thiers) és a jogok óvatos kiterjesztését követelő, úgynevezett dinasztikus baloldallal (Barrot). Thiers nem bánta volna, ha a brit uralkodó példáját követve „a király csak uralkodik, de nem kormányoz”, míg Guizot helyeselte a király aktív politikai szerepvállalását. „A trón nem üres fotel” – mondta. A republikánusoknak csak húsz-egynéhány képviselőjük volt a több mint négyszáz fős képviselőházban. A legitimista arisztokrácia nagy része visszavonult a politikai élettől.

A kormányzati stabilitásra a korszak legnagyobb liberális történésze, Guizot jelentette a garanciát, először Soult marsall kormányának külügyminisztereként (1840–1847), majd miniszterelnökként (1847–1848). 1789 liberális vívmányainak megszilárdítását tekintette feladatának, ezért a reakciótól és a jakobinusoktól egyaránt távol álló, toleráns, alkotmányos monarchia híve volt. A népszuverenitás helyett azonban az „ész szuverenitásában” hitt, vagyis a politikai jogok gyakorlását a felvilágosult és anyagilag független polgárok számára kívánta fenntartani. A választójogot csak ennek a csoportnak a megerősödésével, fokozatosan akarta kiterjeszteni. Hírhedt kijelentésé-

François Guizot.
Paul Delaroche festménye.

vel – „Gazdagodjatok meg, és lesz választójogotok!” – csak az új uralkodó osztály nyitottságát kívánta hangsúlyozni. A gazdasági és kulturális fejlődés azonban lassabban haladt, mint remélte, ezért a reformerck szemében a reakció cinikus képviselőjévé vált. Stabil pártrendszer híján a kormányt támogató többséget csak állami hivatalok osztogatásával tudta biztosítani. Az új nemzedék számára azonban ez már nem volt elfogadható. „Guizot személy szerint megvesztegethetetlen – írta Victor Hugo –, mégis vesztegetéssel kormányoz. Olyan, mint egy tisztességes nő, aki bordélyt vezet.”

Franciaországban az 1840-es években igen lassú, forradalom nélküli iparosodás vette kezdetét. Nőtt a fogyasztás, nőtt a tőkeberuházás, s ami a legfontosabb, megindult a vasútépítés. Lyon maradt az ország legjelentősebb ipari központja. Néhány nagyvárosban megjelentek az első nagyüzemek, de az ország Angliához képest még mindig a bőséges és rosszul fizetett munkaerő hazájának számított. A legdinamikusabban a bankrendszer fejlődött. Algériában folytatódott a gyarmati terjeszkedés: 1840-től a franciák elhúzóódó háborút vívtak Abdel-Káder arab emír ellen. Az emír 1847-ben megadta magát; ezt követően házi őrizetben élt Franciaországban. (Csak III. Napóleon engedte szabadon.)

A társadalom vezető csoportjait továbbra is a földbirtokosok és a hivatalnokok alkották. A földbirtok maradt a vagyon, a befolyás és a tekintély forrása: az elektorok háromnegyede ennek köszönhette választójogát. 1839-ben a képviselőházi helyek 38%-át tisztviselők

töltötték be, 29%-át földbirtokosok, 19%-át szabad foglalkozású értelmiségiek, és csak 13%-át kapták bankárok, iparosok és kereskedők. A „polgárkirályság” elnevezés tehát egyáltalán nem azt jelentette, hogy a vállalkozó polgárság vette át az ország irányítását. 1840-ben a legtöbb adót fizető állampolgárok kétharmada, a képviselőknek pedig egyharmada még mindig nemes volt – természetesen clójakok nélkül.

Mivel a „republikánus” jelző használatát 1835-ben betiltották, az ellenzék „radikálisnak” kezdte nevezni magát. Maroknyi képviselője az alsóházban Ledru-Rollin vezetésével általános választójogot követelt. Számukra ez volt a politikai reform és a társadalmi demokrácia biztosítéka. Az új nemzedéknek már nem voltak közvetlen tapasztalatai a forradalom és Napóleonnal kapcsolatban, amelyet – alaposan megszépielve – egyre gyakrabban idéztek fel.

A parlamenten kívüli ellenzék 1832-től emlegette a „szocializmust”. Ez jelentette számukra valamennyi társadalmi rend nem létező, ideális alternatíváját. (A „kapitalizmus” elnevezés jóval későbbi.) A „szocializmus” hívei csak abban értettek egyet, hogy a testvériség és az egyenlőség nevében elutasították a gazdasági és politikai liberalizmust. Buchez a keresztényszocializmus előfutára volt, Cabet kommunista alapon támadta a magántulajdont, Louis Blanc azt remélte, hogy az állam által támogatott „társadalmi műhelyek” szabad versenyben kiszoríthatják a tőkés vállalatokat, Proudhon pedig a minden állami erőszaktól mentes, önkormányzattal rendelkező közösségek által irányított társadalmi rend megvalósítását hirdette. Blanqui a szervezett, hivatásos forradalmárok puccsszerű hatalomátvételét tartotta szükségesnek. A munkások körében mindebből annyi terjedt el, hogy joguk van a munkához, a választójoghoz, a szervezkedéshez és az állami támogatáshoz.

A MÁSODIK KÖZTÁRSASÁG (1848–1852)

Az 1846-os mezőgazdasági válságot követő pénzügyi válság következtében egyre többen küzdöttek megélhetési gondokkal. Ugyanekkor az ellenzék arra törekedett, hogy mozgósítsa a társadalmat: bankettkampányt indított, nyilvános vacsorákon tartott szónoklatokban követelte a választójog kiterjesztését. Az 1848. február 22-re tervezett bankettet a kormány betiltotta, mire tüntetések-

re és fegyveres összecsapásokra került sor Párizsban. 23-án barikádokat emeltek. A nemzetőrség közvetíteni próbált, a megrémült király leváltotta Guizot-t. Az esti ünneplő felvonulás során azonban véletlenül lövöldözés tört ki, amit a nép szándékos mészárlásnak tekintett, és folytatta a harcot. 24-én Lajos Fülöp Angliába menekült. A képviselőházba betörték a felkelők, mire a képviselők a Városházára vonultak, és ideiglenes kormányt alakítottak.

Az új kormány liberális republikánusokból (Dupont de l'Eure, Arago, Garnier-Pagès, Crémieux) és radikális republikánusokból (Lamartine, Ledru-Rollin) állt, s a történelem során először tagja lett egy szocialista (Louis Blanc) és „Albert, a munkás”. (Ez utóbbi nem volt se Albert, se munkás: hivatásos forradalmár volt, és Alexandre Martinnek hívták.) Kikiáltották a köztársaságot (február 24.); deklarálták a munkához való jogot, a férfiakra kiterjedő általános választójog alapján nemzetgyűlési választásokat írtak ki, a gyarmatokon felszámolták a rabszolgaságot, biztosították a teljes sajtószabadságot, és bezárták az adósok börtönét. Párizsban tíz órára, vidéken tizenegyre csökkentették a napi munkaidőt, a munkanélküliek számára pedig „nemzeti műhelyeket” hoztak létre. (Munkát azonban csak

Az 1848 júniusában kitört munkásfelkelés barikádjai Párizsban

Alexis de Tocqueville,
a XIX. század legjelentősebb
politikai gondolkodója.
Théodore Chassériau festménye.

a legritkább esetben tudtak adni nekik, így a „műhelyek” a munkanélküli-segélyezés központjaivá váltak.)

A tüntetők a rendkívüli állapotot jelképező, a forradalom szimbólumává váló vörös zászlót szerették volna nemzeti lobogóvá nyilvánítani, Lamartine külügyminiszter azonban lebeszélte őket erről; az egyetértés jeleként vörös szalagot kötöttek a trikolorra. Ekkor vált nemzeti jelképpé a szabadságot szimbolizáló, frígiai sapkát viselő allegorikus nőalak, Marianne. Párizsban általános lelkesedés közepette egymást követték a testvériséget demonstráló ünnepségek, vidéken azonban a 45%-os adóemelés miatt az új rendszer egyáltalán nem volt népszerű.

Az áprilisi választásokon a konzervatív vidéki lakosság túlsúlya érvényesült: a május 4-én összeülő alkotmányozó nemzetgyűlés képviselőinek többsége monarchista és mérsékelt republikánus volt. (Vagyis mind X. Károly, mind Lajos Fülöp monarchiája megszilárdult volna, ha bevezetik az általános választójogot.) Május 15-én tüntetők özönlöttek el a képviselőházat, mire a megaláztatás miatt dühöngő képviselők bebörtönözték a népi mozgalom szocialista vezetőit. A forradalmi lelkesedés helyét az osztálygyűlölet vette át. Június 21-én a költségekre hivatkozva bezárták a munkanélkülieket segé-

lyező nemzeti műhelyeket; a következő napokban a város keleti részén már barikádok emelkedtek. Véres utcai harcok során Cavaignac tábornok hadserege több ezer felkelőt agyonlőtt (június 24–26.), 11 000 embert behörtönöztek. Amikor erről értesült, Lajos Fülöp így sóhajtott fel Angliában: „Hát igen, a köztársaságnak könnyű! Mer lövetni a népre.”

A konzervatív republikánusok átvették a hatalmat. Visszaállították a tizenkét órás munkanapot (de ezt sem tartották be), visszaszorították a forradalmi klubmozgalmat és a baloldali sajtót. Louis Blanc kénytelen volt Angliába menekülni. Az alkotmányozó nemzetgyűlés által elfogadott új alkotmány a végrehajtó hatalmat rendkívül széleskörű jogokkal ruházta fel, amit Alfred Cobban brit történész „a köztársaság késleltetett öngyilkosságának” nevezett. A köztársasági elnököt a férfiakra kiterjedő általános választójog alapján a lakosság választotta meg. Az elnök törvényeket javasolhatott, feloszlathatta az egykamarás törvényhozást, ő nevezte ki valamennyi főtisztviselőt, valamint a megyék prefektusait és alprefektusait. Már nem esett szó a munkához való jogról, csak a segélyezésről.

A december 10-én tartott elnökválasztáson mindenki megdöbbenésére a nevetséges puccskísérleteiről ismert Lajos Napóleon herceg, a császár Lajos nevű öccsének fia szerzte meg a szavazatok háromnegyedét. Győzelmét szinte kizárólag nevének köszönhette: a franciák számára a császárság ekkoriban már egyet jelentett a nemzeti dicsőséggel, a szilárd és erőskezü kormányzattal. A forradalmi felfordulás után a többség minden jel szerint erre vágyott.

Az alkotmányozó nemzetgyűlés feloszlott. Helyét a törvényhozó nemzetgyűlés vette át, amelyben élesen elkülönült a legitimista, orléans-ista, bonapartista és katolikus képviselők Rendpártnak nevezett többsége, valamint a mérsékelt és „vörös” republikánusok Hegypártnak nevezett kisebbsége. Utóbbiakat egy újabb tüntetés gyengítette meg: 1849. június 13-án a baloldal tiltakozni próbált az ellen, hogy Rómában francia hadsereg állítsa helyre a pápa uralmát. A Rendpárt ostromállapotot hirdetett, harminc képviselőt kizártak a gyűlésből, a Hegypárt elveszítette vezetőit, s immár Ledru-Rollin is száműzetésbe kényszerült. Az elnök pedig a helyzetet kihasználva már nem képviselőkől, hanem saját híveiből alakított kormányt.

Persze nem csak pártküzdelmek zajlottak ekkoriban: közsegélyezési kormányhivatalt hoztak létre (1849), a városi kórházakat kötelezték a vidékiek befogadására (1851), engedélyezték kölcsönös

segélynyújtási társaságok működését, majd nemzeti nyugdíjpénztárt alapítottak (1850). Megkezdődött Párizs átépítése.

A következő két év során vidéken megerősödtek a republikánusok: több helyi választáson és pótválasztáson sikert arattak, és 1852-ben békés hatalomátvételre készültek. Mindez megriasztotta a Rendpártot, amely 1850-ben sorra hozta az úgynevezett „reakciós törvényeket”. Lehetővé tették, hogy a papok tanítói képesítés nélkül is oktatói állást kapjanak, az egyetemeket egyházi irányítású bizottságok alá rendelték. Visszaállították a kauciót: a lapalapításnak újra feltételül szabták bizonyos összeg letétbe helyezését. Következményeit tekintve a legveszedelmesebb törvény az általános választójog ellen irányult: kimondták, hogy csak az választhat, aki legalább három évig egy helyen lakik, és nem választható az, aki valaha csődbe ment vagy börtönben ült. A rendelkezés mintegy hárommillió állampolgárt fosztott meg választójogától.

1851-re kiéleződött az elnök és a képviselőház konfliktusa. Lajos Napóleon menesztette a párizsi helyőrség parancsnokát, aki a Rendpárt embere volt, a képviselők pedig megtagadták tőle a kiadásaira szánt összeg növelését. Ha az alkotmány megengedte volna, hogy a következő elnökválasztáson is induljon (amit valószínűleg megnyert volna), Lajos Napóleon talán megelégedett volna a köztársasági elnöki poszttal. Csakhogy sohasem tudott bánni a pénzzel; mindig nagylelkűen osztogatta, és hatalmas adósságokat halmozott fel. Nyilvánvaló volt, hogy leköszönése után anyagi csőd és az adósok börtöne vár rá. A képviselők is különböző vizsgálatokkal fenyegettek, ezért végül úgy döntött, hogy hatalmának, szabadságának (és talán életének) megőrzése érdekében nyíltan szembefordul a nemzetgyűléssel. Az általános választójog 1850-es korlátozása lehetővé tette, hogy a köztársaság megdöntője a demokrácia védelmezőjeként lépjen fel.

Lajos Napóleon a maga államcsínyét sokkal ügyesebben készítette elő és hajtotta végre, mint nagybátyja 1799-ben. A hadsereg és a párizsi rendőrség vezetését saját híveire bízta, féltestvérét, Mornyt pedig belügyminiszterré nevezte ki. 1851. december 2-án hajnalban – az austerlitzi csata és a császári koronázás évfordulóján – a hadsereg megszállta a főváros stratégiai pontjait, a nemzetgyűlést feloszlatták, vezetőit őrizetbe vették. A párizsiakkal plakátok tudatták, hogy a köztársasági elnök helyreállítja az általános választójogot, feloszlatja a nemzetgyűlést, ostromállapotot hirdet ki – majd népszava-

III. Napóleon híres volt titkolózó, kiismerhetetlen arckifejezéséről.
Franz Xaver Winterhalter festménye.

zással kéri a lakosság támogatását az általa tervezett reformokhoz. A képviselők hiába próbálták fellázítani az utcák népét. Egyikük, Baudin a következő választ kapta: „Csak nem képzeli, hogy megöletjük magunkat azért, hogy maga megkapja a huszonöt frankos napidíját?” Baudin így válaszolt: „Várr csak, barátom, hamarosan meglátod, hogyan hal meg valaki napi huszonöt frankért!” A hadsereg könnyűszerrel szétkergette azt a két-háromszáz lázadót, akik mégis barikádokat emeltek, és Baudin az elsők közt esett el.

A vérontást tehát nem sikerült elkerülni. Párizsban az egyik körúton több száz áldozata volt egy szerencsétlen és szükségtelen sortűznek, és a huszonhét megyére kiterjedő köztársasági megmozdulásokat is fegyveres erővel kellett felszámolni. 26884 személyt tartóztattak le, 247-et hadbírótság elé állítottak, 239-et Guyanába, 9549-et Algériába deportáltak, több ezret rendőri felügyelet alá helyeztek. Napóleon nem számított ekkora ellenállásra, és a megtorlás emléke élete végéig gyötörte.

Mindezek ellenére a december 21-én megtartott népszavazáson a szavazók háromnegyede elfogadta az új alkotmányt, amelyben tíz évre meghosszabbították az elnök mandátumát. 1852 novemberében pedig 7800 000 szavazattal 250 000 ellenében elfogadták a császárság visszaállítását is. Az új rendszer létrejöttét 1852. december 2-án hir-

dették ki, az austerlitz csata negyvenhetedik és az államcsíny első évfordulóján. Mivel I. Napóleon és Mária Lujza fiát, a Bécsben nevelkedett és 1832-ben elhunyt herceget tekintették II. Napóleonnak, az új császár a III. Napóleon nevet vette fel.

A MÁSODIK CSÁSZÁRSÁG (1852–1870)

A bonapartizmus sikerének magyarázata ideológiájának végtelen primitívségében rejlik: sok ember kormányzata nem lehet jó, mert a pártok csak saját, önző céljaikat követik – egy rendkívüli ember kormányzata viszont jó, mert ő csak a nemzet egészének az érdekeit tartja szem előtt. Sajátos szintézise volt ez a régi és az új rendnek: erős, tekintélyes, monarchikus központi hatalomra van szükség, amely megszilárdítja a rendet és a belső békét, megvédi a forradalom legfontosabb vívmányát, a törvény előtti egyenlőséget, és biztosítja az új és régi tulajdonosok nyugalmát. A rendszer látszólag nem számolja fel a parlamentarizmus minden elemét, de tényleges hatalmat nem biztosít a választott testületeknek. A demokráciát viszont nem utasítja el, sőt kifejezetten törekszik a széleskörű társadalmi legitimációra; az uralkodó alkalmanként népszavazásokat rendel el, amelyeken a nép – azáltal, hogy támogatja politikai döntéseit – tulajdonképpen átruházza szuverenitását az uralkodóra. A hivatalos ideológia a nemzeti egységet hangsúlyozza, és a széthúzást nyilvánítja a legsúlyosabb bűnnek. A rendszer külpolitikai téren is nacionalista célokat fogalmaz meg. Bár nem katonai diktatúra, egy katonai vereség halálos veszélyt jelent számára, mert a hazafias érzelmek a vesztes ellen fordulhatnak, és kiderülhet, hogy a „rendkívüli ember” semmiben sem különbözik a többiektől.

Talán nincs még egy szereplője a francia történelemnek, akit annyit ócsároltak volna, mint a második császárság uralkodóját. A republikánusok szemében ő volt a köztársaság árulója, a hazafiak véreskezű hóhéra, a császári trónon ágáló, szálnalmas komédiás. Victor Hugo „Kis Napóleonnak” nevezte. A XX. század végén azonban több francia történész is akadt, akik szerint sokkal inkább rászolgált a „Nagy Napóleon” névre, mint nagybátyja.

III. Napóleon nem tagadta meg kalandor múltját. Gyakran saját miniszterei tudta nélkül hozott döntéseket – 1854-ben például minisztereinek tiltakozása ellenére kapcsolódott be a krími háborúba.

A császár és a császárné
Ange Tessier festményének
részletén

A brit és francia katonák kitartásának, valamint az orosz hadsereg felkészületlenségének köszönhető győzelmet fényes sikernek lehetett beállítani. A nagyhatalmak 1856-ban, a párizsi béketárgyalásokon a császári külügyminiszter elnökletével rendezték ellentéteiket; Napóleon ekkor Európa döntőhírájának, Franciaország pedig vezető nagyhatalomnak tűnt.

A császár 1858 nyarán Plombières-ben a Szárd Királyság miniszterelnökével, Cavourral is titokban tárgyalt. Sikertült kiprovokálni a Szárd Királyság elleni osztrák támadást, a francia csapatok így megindulhattak szövetségesük védelmében. Ausztria azonban kemény ellenfélnek bizonyult; vereségei után erődítményekbe vonult vissza, Poroszország pedig fenyegetően mozgósított a francia határok mentén. III. Napóleon ráadásul sokkal emberségesebb volt, mint nagybátyja, s a solferinói vérfürdő (1859. június 24.) láttán szíve mélyéig megrendült. Szövetségeit cserbenhagyva fegyverszünetet kötött Ferenc Józseffel, aki lemondott Lombardiáról. Bár a császár eredetileg csak négy nagyobb itáliai állam létrehozását tűzte ki célul, a nemzeti mozgalom hamarosan csaknem egész Itáliát egyesítette. Mivel Napóleon jó képet vágott a történetekhez, Franciaországhoz csatolhatta Savoyát és Nizzát. Az eredményt újabb győzelemként lehetett elkönyvelni.

Napóleon támogatta a Szezei-csatorna megépítését (1859–1869), újabb külpolitikai sikereket azonban már nem tudott felmutatni. 1861-ben brit és spanyol támogatással az államadósság behajtása érdekében francia csapatok szálltak partra Mexikóban. A francia császár Ferenc József öccsét, Habsburg Miksát próbálta meg egy franciabarát, katolikus, az Egyesült Államok ellen is felhasználható birodalom trónjára ültetni. Az amerikai polgárháború befejezése után, 1867-re azonban ki kellett vonnia csapatait Mexikóból. Miksát ellenfelei kivégezték. Napóleon a porosz–osztrák háborúban (1866) is elszámította magát: nem támogatta Ausztriát, és hagyta megerősödni Poroszországot.

Az igazi újdonságot a császár szociális és gazdaságpolitikája jelentette. Jól ismerte a Saint-Simon-ista szocialisták és a liberális közgazdászok eszméit, s könyvet írt *A szegénység felszámolásáról*. Nemcsak a gazdasági fejlődés meggyorsítására törekedett, hanem arra is, hogy a munkások és a szegényebb rétegek is részesüljenek a fejlődés eredményeiből. Elődei úgy vélekedtek, hogy a francia ipart védővámokkal kell támogatni, a munkások bérét pedig korlátozni kell, különben nem dolgoznak. Napóleon ennek pontosan az ellenkezőjét vallotta. 1860-ban a francia gyáriparosok nagy felháborodására szabadkereskedelmi szerződést kötött Nagy-Britanniával, kijelentve, hogy „konkurrencia nélkül az ipar fejlődésképtelen”. A szerződés meg is hozta a kívánt eredményt: a fogyasztási cikkek ára csökkent, a védővámok révén addig igencsak elkényeztetett francia iparosok pedig rákényszerültek a modernizációra.

A dolgozókat életkörülményeik javításával akarták kivonni a radikális mozgalmak befolyása alól. Törvény született a nyugdíjpénztárakról (1854), s a császár határozott támogatásával legalizálták a sztrájkokat (1864). 1866-ban eltörölték az 1791-ben elfogadott, hírhedt Le Chapelier-törvényt, amely megtiltotta a munkások szervezkedését. A kormány 1864-ben az Internacionálé megalapítását sem ellenezte.

Napóleon sajátos nézeteket vallott az algériai gyarmatosításról is. A hadsereget felszólította, pontosan mérjék fel és jelöljék ki az egyes törzsek földterületeit, hogy gátat vessenek az európai bevándorlók terjeszkedésének. Arról beszélt, hogy Algériát nem gyarmattá, hanem független arab királysággá kell tenni, amelynek ő ugyanolyan császára lenne, mint Franciaországnak. Reformjainak végrehajtását azonban a francia bevándorlók megakadályozták.

A második császárság idején bontakozott ki Franciaországban az ipari forradalom. 1848 és 1869 között a nemzeti jövedelem 50%-kal, a mezőgazdaság termelése 58%-kal, az iparé pedig 73%-kal nőtt. Bár a francia vasöntődék termelése mindössze 20%-a volt az angol öntődék teljesítményének, a vasúthálózat kiépítésével mégis sikerült létrehozni az egységes nemzeti piacot. A középkori Párizs ekkor alakult át a tágas bulvárok, sugárutak, nagyáruházak és óriási parkok modern nagyvárosává. Haussmann-nal, Szajna megye prefektusával a császár megújította az úthálózatot, a vízellátást, a csatornarendszert, megépíttette az Operát, a Vásárcsarnokot, a város nagy parkjait és tereit.

Minden alapot nélkülöz az a republikánus legenda, mely szerint a császár csak azért építtetett ki széles sugárutakat Párizsban, hogy – felkelés esetén – könnyebben lövethesse ágyúkkal a felvonulókat. A nagyszabású bontások és építkezéseket a modern várostervezés követelte meg. Nem is kellett felkelésektől tartani, mert az alsóbb rétegek életszínvonala növekedni kezdett: Franciaország társadalma gazdagodott, évi kétmilliárd aranyat takarított meg. (A poroszoktól elszenvedett vereség után ebből sikerült olyan gyorsan kifizetni az ötmilliárdos hadisarcot.)

Kulturális téren már nem bizonyult ennyire sikeresnek és újjító-nak a rendszer. Az utókornak a második császárságról leginkább Offenbach operettjei és a kánkán jutnak az eszébe, illetve a polgári álszemérmesség: Flaubert-nek *Bovaryné* című regénye (1856), Baudelaire-nek pedig *A romlás virágai* (1857) című verseskötete miatt kellett bíróság elé állnia erkölcstelenség vádjával. (Baudelaire-t háromszáz frank pénzbüntetésre ítélték, és hat verset ki kellett hagynia a kötetből, Flaubert-t felmentették.) Az a tény már kevésbé közismert, hogy amikor az első impresszionisták 1863-ban nem mutathatták be festményeiket a hivatalos festészet fórumán, a Szalonban, maga a császár engedélyezte számukra az önálló kiállítást.

A politikai rendszer is liberalizálódott. Az 1852-es császári alkotmány szerint a miniszterek a császárnak tartoztak felelősséggel, nem a képviselőháznak. A képviselőket „küldötteknek” nevezték, nem kezdeményezhettek törvényeket, csupán engedelmesen megszavazhatták a császár által kezdeményezett, az államtanács által előkészített és a szenátus által is elfogadott törvénytervezeteket. 1859-ben azonban teljessé vált az amnesztia, 1860-tól a küldöttek már megvitathatták az éves trónbeszédet, kérdéseket intézhettek a miniszte-

rekhez, 1861-től pedig beleszólhattak a költségvetésbe is. 1867-től szabadabbá vált a sajtó, a küldöttek vitát kezdeményezhettek a miniszterekkel. A liberalizálódás 1870-ben érte el a csúcspontját: ettől az évtől a kormányt a képviselők is felelősségre vonhatták, s mind a képviselőház, mind a szenátus megkapta a törvénykezdeményezés jogát. Franciaország parlamentáris monarchia lett; a fejlődés egyértelműen a mai, igen erős végrehajtó hatalommal rendelkező, plurális képviseleti rendszer irányába mutatott.

1870. május 8-án az újabb népszavazáson a szavazati joggal rendelkezők 82%-a vett részt; 7336000 „igen” szavazattal 1560000 „nem” és 1894000 távolmaradó ellenében elfogadták a liberális reformokat. A republikánus Gambetta azon kesergett, hogy „a császárság még sohasem volt ennyire erős”. Senki nem sejthette, hogy a rendszernek alig négy hónapja van hátra.

A POROSZ–FRANCIA HÁBORÚ ÉS A KOMMÜN (1870–1871)

A spanyol kormány 1869-ben felajánlotta az ország trónját Hohenzollern-Sigmaringen Lipót hercegnek, I. Vilmos porosz király távoli rokonának. A francia politikusok egy pillanatra megfélemltek arról, hogy a modern képviseleti rendszerek korában az uralkodók családi kapcsolatainak már távolról sincs olyan nagy jelentőségük, mint száz évvel korábban volt, s megrémültek attól a lehetőségtől, hogy országukat délről és északkeletről egyaránt a Hohenzollern-ház államai fogják közre. Aki ismerte a történelmet, annak V. Károly császár XVI. századi világbirodalma jutott az eszébe. Ezért a francia diplomácia 1870 nyarán felkérte az Emsben tartózkodó porosz királyt, hogy beszélje le rokonát a trón elfogadásáról. I. Vilmos ezt meg is tette, a további biztosítékokat követelő francia küldöttet azonban nem fogadta. Mivel Bismarck kancellár előnyösnek vélte a porosz–francia háború mielőbbi kirobbantását, az esetről beszámoló emsi táviratot úgy fogalmazta át, hogy az sértő legyen Franciaországra nézve. A nacionalista sajtó tüzet okádott, az indulatok csaknem valamennyi politikust elragadták – Franciaország július 19-én hadat üzent.

A császár nem örült a háborúnak; ismerte Franciaország katonai gyengeségét és Poroszország erejét. Egy általa még 1866-ban

kinevezett bizottság hadügyi reformokra tett javaslatot: a 300 000 fős francia hadsereget 824 000 fősre szeretnék volna növelni, amelyet szükség esetén egy 400 000 fős „mobil gárdával” is kiegészíthetnek. A jobboldal azonban feleslegesnek és költségesnek, a baloldal pedig gyanúsak találta a reformjavaslatokat. Így aztán 1870-ben az Északnémet Szövetség 900 000 katonája állt szemben a változatlan létszámú francia hadsereggel. A császár azt is tudta, hogy Franciaországnak nem lesznek szövetségesei a háborúban. De mivel egész pályafutása a francia nacionalizmus érzelmeinek felszításán alapult, a háborús helyzetben nem fordulhatott szembe a közvéleménnyel.

Franciaország kezdetben mindössze 235 000 katonát tudott összehívni a határ mentén, míg a modernebb hadszervezettel és fegyverezettel, valamint képzettebb tiszttal rendelkező Poroszország 426 000 főt. Pár nap alatt két francia hadsereg is vereséget szenvedett. Az egyiket Metzben bekerítették, a másik a császár és MacMahon marsall vezetésével észak felé vonult, de Sedannál csapdába került, és szeptember 2-án kapitulált. A vereség hírére Párizsban szeptember 4-én egyetlen csepp vér kiontása nélkül felszámolták a császárságot. Ahogyan azt a rendszerváltások kialakult forgatókönyve előírta, a képviselők a Városházára vonultak, és új, ezúttal „nemzetvédelmi” elnevezésű kormányt alakítottak.

III. Napóleon porosz fogságba került, majd 1871 márciusában Angliában telepedett le. Minden párt őt gyalázta, nevetséges, bukott zsarnoknak tekintették. A franciáknak sikerült megfélemlíteniük arról, hogy mind politikai rendszerét, mind korábbi katonai kalandjait támogatták, hadügyi reformterveit visszautasították, és az 1870-es hadüzenetre is a közvélemény kényszerítette a császárt. Egyes történészek szerint a franciák tulajdonképpen saját szenvedélyeik és előítéleteik egy részét tagadták meg, amikor elítélték III. Napóleont, bár továbbra sem tudtak teljesen megszabadulni a romantikus és teátrális politizálás, az erős ember kultusza és az egységes nemzet ábrándképeitől.

A háború azonban nem ért véget a császár bukásával. Gambetta belügyminiszter léghajón elhagyta a szeptember közepén bekerített fővárost, hogy Tours-ban, majd Bordeaux-ban szervezze az ellenállást. Több új hadsereget állítottak fel, ezek azonban a kisebb sikerek ellenére végül sorra vereséget szenvedtek. A Metzben bekerített hadsereg is megadta magát. Párizsban három kitörési kísérlet után a kormány fegyverszünetet kötött, a versailles-i palota tükörtermé-

A Német Császárság kikiáltása a versailles-i palota tükörtermében. Anton von Werner festménye. Az emelvényen I. Vilmos császár, középen Bismarck látható.

ben pedig a németek kikiáltották a Német Császárságot (1871. január 18.). Február 8-án új francia nemzetgyűlést választottak, amely Versailles-ban ülésezett, és Thiers-re bízta a végrehajtó hatalmat. Előzetes békeszerződést írtak alá (február 26.), s a németek pár napra megszállhatták Párizs Champs-Élysées-től délre fekvő részét.

Csak hogy Párizsban az ostrom idején 340 000 fős fegyveres nemzetőrséget állítottak fel, amely felháborodással fogadta a békefeltételeket (Elzász és Lotaringia elcsatolása, ötmilliárd frank hadisarc) és a monarchista többségű nemzetgyűlés működését. Március 18-án spontán népfelkelés akadályozta meg, hogy a kormánycsapatok elszállítsák a nemzetőrség ágyúit. A kormány elhagyta Párizst, amely így – minden előzetes forradalmi szándék és előkészület nélkül – a nemzetőrség kezére került.

A nemzetőrség megválasztotta a párizsi kommünt, a város egy-egy közigazgatási területét. Az elvben 92 fős, a mérsékeltek távozása miatt azonban jóval kisebb létszámú, körülbelül 65 fős városi tanács „többsége” blanquista, neojakobinus és egykori 48-as forradalmárokból állt, akik mindent a politikai erőszak eszközével kívántak megoldani, „kisebbsége” pedig demokratikusabb, proudhonista szocialistákból, akiket inkább a társadalmi kérdések érdekelték. 50%-uk tartozott a munkásosztályhoz, a többiek kistulajdonosok és értelmiségiek voltak. 34-en álltak kapcsolatban az I. Internacionáléval. Szimbólumuk a forradalmat jelképező, a „polgári” trikolórral szembeállított vörös zászló lett.

Nem törekedtek a kapitalizmus és a magántulajdon felszámolására, inkább a munkások és munkaadók érdekeinek egyeztetésére, és olyan autonóm városi kormányzat létrehozására, amely megvédi a „szociális” köztársaságot a konzervatív nemzetgyűléssel szemben. Rögtönzött intézkedéseiket inkább az antiklerikalizmus, az 1793–1794-es forradalmi kormányzat emlékei, a dolgozók jobb életkörülményeinek biztosítására való törekvés és a mérsékelt, reformista szindikalizmus határozta meg, nem pedig a szinte ismeretlen marxista szocializmus. Haladékat adtak a szegényeknek tartozásaik és az elmaradt lakbérek kifizetésére, a zálogházakból visszaszolgáltatták az olcsóbb tárgyakat. A munka-, ipar- és kereskedelemügyi bizottság vezetője, a magyar Frankel Leó javaslatára napi tíz órára csökkentették a munkaidőt. A megüresedett lakásokba hajléktalan családokat költöztettek, a Versailles-ba távozott gyárosok üzemeit pedig kártalanítás ellenében átadták a dolgozóknak. Ez azonban inkább egyedi esetekben alkalmazott politikai büntetés volt, semmint a magántulajdon kisajátítása.

Más intézkedéseivel azonban a kommün jelentősen túllépte egy városi közigazgatás hatáskörét: elválasztotta az államot az egyháztól, meghirdette az ingyenes, világi és kötelező közoktatást és az állandó hadsereg felszámolását. A porosz hadsereg és a Versailles-ban ülésező nemzetgyűlés katonáinak kettős gyűrűjében persze semmi esélye nem volt a győzelemre. A franciák többsége békét akart; azt remélte, hogy a poroszok minél előbb távoznak, és gyűlölte a párizsi „vörösöket”, akik ezt késleltetik. Miután a kormány április 4-én megkezdte Párizs ostromát, a kölcsönös megtorlások mindkét oldalon egyre kegyetlenebbé váltak.

A kommun kormányzata megosztott volt, működése egyre kiszámíthatatlanabb és zűrzavarosabb, a nemzetőrök pedig tapasztalatlanok voltak és fegyelmezetlenek. A 130 000 fős kormánycsapatok a „véres hét” (május 21–28.) folyamán foglalták vissza Párizst a mintegy kilencszáz barikádon védekező, 10–20 000 főre csökkent nemzetőrségtől. Pottier ekkor írta meg az *Internacionálé* című híres indulót. A kommunárok körülbelül száz túszt kivégeztek, a harcok során keletkezett tüzek és szándékos gyújtogatás következtében pedig leégett a Városháza, a Tuileriák, a Pénzügyminisztérium, az Államtanács, az Igazságügyi Palota és sok más középület. Egész Európa hitetlenkedve figyelte a történeteket. „Igaz, hogy a franciák egymással harcolnak, miközben poroszok vannak Párizs körül?” – kérdezte Turgenyev orosz írótól a kocsisa, majd az igenlő válasz hallatán csak legyintett: „Na, akkor el is lehet temetni őket!” A kormánycsapatok vesztesége összesen 3500 halott és sebesült volt, míg a kommun hívei közül több mint 10 000 fegyverest öltek meg, és 40 000 foglyot ejtettek. 12 500 embert állítottak bíróság elé, 95-öt halálra ítélték, 23-at kivégeztek, 4000-et Új-Kaledóniába deportáltak.

A párizsi kommun legfontosabb következménye a köztársaság megszilárdulása volt: a mérsékelt republikánusok a megtorlással bebizonyították, hogy képesek fenntartani a rendet és megvédeni a tulajdont. Ezzel vége is szakadt a francia forradalom utóhatásaként vissza-visszatérő, hagyományos forradalmi megmozdulásoknak, és a következő két évtizedben a szocialista mozgalom is visszaszorult. Európa szocialistáinak egy része azt a következtetést vonta le a történetekből, hogy erőszakkal nem lehet megvalósítani a szocializmust, más része pedig azt, hogy ehhez sokkal több erőszakra van szükség. A párizsi kommun emlékét ezért a XX. században a szélsőbaloldal és a kommunisták sajátították ki – habár a kommun tagjai és védelmezői nem voltak kommunisták.

KRONOLÓGIA

1814–1824	XVIII. Lajos uralkodása
1814	Életbe lép Franciaország új alkotmánya, a Charta.
1818	Franciaországból távoznak a szövetséges megszálló csapatok. Az aacheni kongresszuson Franciaország csatlakozik a Szent Szövetségéhez.
1820	Egy bonapartista merénylő meggyilkolja Berry herceget. Ismét bevezetik a cenzúrát, szigorítják a választási törvényt.
1823	A francia kormány csapatokat küld Spanyolországba VII. Ferdinánd király támogatására, a liberálisok ellen.
1824–1830	X. Károly uralkodása.
1827	X. Károly feloszlatja a nemzetőrséget, és újra bevezeti a trónra lépésekor eltörölt cenzúrát. A navarinói csatában a brit–francia–orosz flotta győzelmet arat a törökök felett.
1829	Londoni konferencia: Görögország függetlenné válik. X. Károly a népszerűtlen Jules de Polignacot nevezi ki kormányfővé.
1830	Az algériai hódítás kezdete. A kormánypárt választási veresége miatt X. Károly feloszlatja a képviselőházat (július 25.), módosítja a választójogi törvényt, és szigorítja a sajtócenzúrát. A júliusi forradalom (július 27–29.) megfosztja trónjától X. Károlyt; a trónra a Bourbon-dinasztia orléans-i ágából származó Lajos Fülöpöt hívják meg.
1830–1848	Lajos Fülöp uralkodása.
1830-as évek	Republikánus, legitimista és bonapartista mozgalmak és lázongások Franciaország-szerte.
1832	Megreformálják a büntető törvénykönyvet.
1833	Guizot-féle közoktatási törvény.
1836	Felavatják a párizsi Diadalívet.
1840	Hazaszállítják Franciaországba Napóleon hamvait.
1840–1847	Háború Abdei-Káder arab emír ellen.
1841	Törvényben tiltják meg a nyolcévesnél fiatalabb gyerekek alkalmazását a gyárakban.
1846	Mezőgazdasági, majd pénzügyi válság sújtja Franciaországot.
1847–1848	Ellenzéki bankettkampány.
1848. február	Forradalom tör ki Párizsban (február 22.). Ideiglenes kormány alakul, Lajos Fülöp elmenekül az országból. Kikiáltják a (második) köztársaságot (február 24.), liberális és népi-jóleti reformokat léptetnek életbe.
1848. május 4.	Összeül az alkotmányozó nemzetgyűlés.

1848. jún. 24–26.	A munkanélküli-segélyezést végző nemzeti műhelyek bezárása miatt Párizsban véres utcai harcok kerül sor; Cavaignac tábornok katonái elfojtják a felkelést.
1848. dec. 10.	Köztársasági elnökké választják Bonaparte Napóleon unokaöccsét, Lajos Napóleont.
1850	„Reakciós törvények” a republikánusok visszaszorítása érdekében.
1851. dec. 2.	Lajos Napóleon államcsínyre; felosztatják a nemzetgyűlést, új alkotmány lép életbe (december 21.).
1852. nov.	Népszavazás hagyja jóvá a császárság visszaállítását.
1852. dec. 2.	Bonaparte Napóleon unokaöccse III. Napóleon néven Franciaország császára lesz.
1854	Törvény születik a nyugdíjpénztárakról.
1854–1856	Franciaország részt vesz a krími háborúban. A háborút lezáró béketárgyalásokra Párizsban kerül sor.
1859	Franciaország beavatkozik az osztrák–piemonteai háborúba; solferinói csata (június 24.). III. Napóleon Villafrancában fegyverszünetet köt Ferenc Józseffel (július 11.).
1859–1869	Megépül a Szezi-csatorna.
1860	Franciaországhoz csatolják Savoyát és Nizzát. Francia–brit szabadkereskedelmi szerződés.
1863	Az impresszionisták első kiállítása Párizsban.
1864	Habsburg Miksa francia támogatással megpróbálja megszerezni Mexikó trónját.
1866	Eltörlik a munkások szervezkedését tiltó Le Chapelier-törvényt.
1869–1870	A „liberális császárság” kiépítése.
1870. július 19.	A sérelmes „emsi távirat” nyomán Franciaország hadat üzen Poroszországnak.
1870. szept. 2.	Sedani csata.
1870. szept. 4.	III. Napóleont Párizsban megfosztják trónjától; megbukik a második császárság.
1871. január 18.	A versailles-i palota tükörtermében kikiáltják a Német Császárságot.
1871. február 8.	Megválasztják az új francia nemzetgyűlést, amely Versailles-ban ül össze. Az új kormány élére Adolphe Thiers kerül.
1871. március 18.	Népfelkelés tör ki Párizsban.
1871. március –május	Párizsi kommun.
1871. máj. 21–28.	A „véres hét” folyamán a kormánycsapatok visszafoglalják Párizst.

A HARMADIK KÖZTÁRSASÁG

• 1870–1940 •

Paul Gauguin (1848–1903): Üdvözlégy, Mária

A mérsékelt, majd radikális republikánusok által irányított harmadik köztársaság gyakori politikai válságai ellenére is a társadalom többsége által elfogadott, működőképes rendszerré vált, politikai, gazdasági, gyarmati és kulturális sikerekkel. Nagy áldozatok és sok szenvedés árán győztesen került ki az első világháborúból is, de demográfiai és pénzügyi téren tartósan meggyengült, s valamennyi régi értéke megkérdőjeleződött. 1940-ben, a német támadás hatására összeomlott.

KIRÁLYSÁG VAGY KÖZTÁRSASÁG? (1870–1879)

Az 1870-es években minden esély megvolt a királyság helyreállítására. A nemzetgyűlés monarchista többsége ugyan nem volt egységes: a legitimisták Chambord grófját, X. Károly unokáját, az orléans-isták pedig Párizs grófját, Lajos Fülöp unokáját szerették volna a trónra ültetni. Mivel előbbinek nem voltak gyermekei, a megoldás magától értetődőnek tűnt: előbb Chambord grófja lesz király, halála után pedig Párizs grófja. Csakhogy Chambord grófja ragaszkodott ősei fehér zászlájához, nem volt hajlandó elfogadni a háromszínű nemzeti lobogót, s amíg alkudoztak vele, fogytakozni kezdett a monarchisták többsége. A republikánusokról kiderült, hogy képesek biztosítani a békét és a rendet, megvédelmezni a tulajdont, és jobban megfelelnek a társadalom arisztokrataellenes előítéleteinek, egyenlőség iránti vágyának is, mint a királypártiak. Utóbbiak ráadásul támogatták a pápa világi hatalmának helyreállítására irányuló mozgalmat, ez pedig azzal a veszéllyel járt, hogy Franciaország esetleg háborúba keveredik Olaszországgal és az éppen katolikusellenes politikát folytató Bismarck Németországgal.

Thiers, akit kormány- és államfővé választottak, régóta úgy vélekedett, hogy „a köztársaság oszt meg bennünket a legkevésbé”, de

Chambord grófja, aki annyira ragaszkodott ősei lobogójához, hogy egy királyságról is lemondott érte.
Schiwter báró festménye.

a királypártiak megnyugtatóására egyelőre a monarchia elől sem zárkózott el. Aláírta a háborút lezáró frankfurti békeszerződést (1871. május 10.), amely Németországhoz csatolta Elzászt és Észak-Lotaringiát, az ötmilliárd frank hadisarc gyors megfizetésével pedig elérte, hogy a német csapatok 1873-ra kivonuljanak Franciaországból. Kormányra újjászervezte a hadsereget is, de amikor nyíltan kiállt a köztársaság mellett, a királypártiak megbuktatták. Saját jelöltjüket, MacMahon marsallt állították a helyére hét évre, remélve, hogy addig dűlőre jutnak Chambord grófjával. Ő azonban továbbra sem fogadta el a francia hazafiságot jelképező trikolorót, amiért Thiers gúnyosan a köztársaság megalapítójának nevezte. 1874-ben már leszavazták a királyság visszaállítására tett javaslatot, 1875-ben pedig egyetlen szavazat többséggel úgy határoztak, hogy a kialakult rendszert véglegesnek tekintik. Vagyis – Gambetta szavaival – „belehátráltak a köztársaságba”.

Adolphe Thiers,
Lajos Fülöp trónra segítője és minisztere,
III. Napóleon rendszerének ellenfele,
a harmadik köztársaság első elnöke.
Fénykép.

Alkotmányos törvények sorával kétkamarás törvényhozást hoztak létre, amelyben a választott képviselőház és a részben választott szenátus egyaránt kezdeményezhetett törvényeket. Az elnököt a két ház közösen választotta meg. A minisztereket az elnök nevezte ki, de a kamaráknak tartoztak felelősséggel. Mac-Mahon ugyan elbocsátotta a többség által támogatott, republikánus kormányt, 1877-ben pedig a képviselőházat is feloszlatta. Az alkotmány szerint ehhez joga volt, a republikánusok mégis úgy érezték, hogy az elnök személyes kormányzata került szembe a parlamentáris kormányzattal. Amikor mind a képviselőház (1877), mind a szenátus (1879) választásán ők arattak győzelmet, Mac-Mahon belátta vereségét, és lemondott. Utódai többé egyszer sem oszlatták fel a képviselőházat, s a passzív államfői szereppel megelégedve engedelmesen kinevezték a többség által támogatott miniszterelnököket. A népszuverenitás, a képviseleti demokrácia

A korabeli karikatúrán a parlament többségi pártjait jelképező dobozból Gambetta bukkan elő, s arra szólítja fel Mac-Mahont, hogy mondjon le, vagy engedelmeskedjen a republikánus többség akaratának.

és a parlamentarizmus győzelmével a hatalom végleg a képviselőház kezébe került.

A képviselőházban fokozatosan republikánus többség alakult ki. Chambord grófja gúny tárgyává vált, a bonapartisták trónjelöltje, III. Napóleon fia a brit hadsereg tagjaként elesett a zuluk elleni harcban (1879), a liberális orléans-isták pedig csatlakoztak a republikánusokhoz.

A királyságot persze több európai országban sikerült összeegyeztetni a parlamentáris rendszerrel, a francia politikusok jelentős része azonban úgy látta, hogy országukban valamennyi monarchista kísérlet veszélyeztette a szabadságot, és túlságosan nagy hatalmat adott a katolikus egyháznak. A republikánizmus a szabadság és a világi hatalom védelmét jelentette minden személyes, örökletes, önkényes és klerikális hatalommal szemben. A francia forradalom em-

lékét nem annak politikai radikalizmusa, hanem hazafiassága miatt tisztelték, s mivel úgy vélték, hogy a szabadság hívei 1789-ben, 1830-ban és 1848-ban csak a nép támogatásával győzhettek, a republikánusok a kisemberek védelmében készen álltak a társadalmi igazságosságért folytatott harcra. A katolikus egyházat a bonapartizmus védelmezőjének, a szabadság ellenségének tartották. A konzervatív vagy opportunisták republikánusok, mint Gambetta és Ferry, a fokozatos és lassú fejlődésben hittek, s készek voltak a kompromisszumokra, a reformok elhalasztására. A Clemenceau által vezetett radikális republikánusok viszont jobban ragaszkodtak elveikhez, nem rettentek meg a politikai konfliktusoktól, és nyitottabbak voltak a szegények szociális törekvéseivel szemben.

A KONZERVATÍV KÖZTÁRSASÁG (1879-1899)

A republikánusok győzelme lehetővé tette a forradalom liberális hagyományainak nyílt vállalását. A nemzetgyűlés Versailles-ból Párizs-ba költözött, a Marseillaise nemzeti himnusz lett (1879), július 14-e pedig nemzeti ünnep (1880). New York kikötőjében felállították a franciáktól kapott Szabadság-szobrot (1886), a polgármesteri hivatalokban megjelentek a frigiai sapkás Marianne-szobrok, a középületek homlokzatára felvésték a régi jelszót: Szabadság, Egyenlőség, Testvériség. Törvény született a sajtó- és gyülekezési szabadságról (1881), a szakszervezetekről (1884), a polgármestereket pedig kinevezés helyett választással iktatták be hivatalukba (1882). Az egyházzal egyelőre óvatosan bántak: csak a vasárnapi munkát (1880) és a válást engedélyezték (1884). 1881-ben bevezették az ingyenes, világi és kötelező közköztatást, de a hívők továbbra is küldhették gyermekeiket egyházi iskolába.

Az 1880-as években új lendületet vett a francia gyarmatosítás. A meglévő területek (Algéria, Szenegál, Új-Kaledónia, Kokinkína és Kambodzsa) védelme mindenhol terjeszkedéshez vezetett, ami nagyhatalmi szempontok és stratégiai megfontolások alapján akkor is igazolhatónak tűnt, ha gazdaságilag olykor ráfizetésesnek bizonyult. Ráadásul általános volt a hit a francia civilizáció és a keresztény vallás terjesztésének szükségességében. A republikánusok úgy vélekedtek, hogy az antiklerikalizmus nem lesz exportcikk. A XX. század elejére francia gyarmattá vált Nyugat-Afrika nagy része, Indo-

kína, Madagaszkár és Francia-Polinézia szigetei. Az első világháború kitörésekor a francia gyarmatbirodalom 10 millió km² területre terjedt ki, és 50 millió lakosa volt. A francia tőke kivétel is egyre nagyobb méreteket öltött, és nagy szerepet játszott az 1894-es francia–orosz szerződés megkötésében. Ezzel a szerződéssel sikerült kiűzni a nemzetközi elszigeteltségből, amelybe Bismarck szövetségi rendszerei juttatták az országot.

1887-re Boulanger hadügyminiszter a németekkel szembeni fenyegető fellépésének köszönhetően olyan népszerűvé vált Franciaországban, hogy a republikánusok bonapartista államcsínytől tartva kihagyták az új kormányokból, majd nyugdíjazták. A legkülönbözőbb jobb- és baloldali ellenzéki csoportok részvételével nagyszabású antiparlamentáris mozgalom bontakozott ki Boulanger mellett. Több választáson indították, hívei azt követelték, hogy oszlassa fel

Sadi Carnot köztársasági elnök meggyilkolása.

Egy Caserio nevű anarchista szúrta le Lyonban, 1894. június 24-én.

A *Le Petit Journal* illusztrációja.

a nemzetgyűlést, és vigye keresztül az alkotmány revízióját – ő azonban nem tudta elszánni magát a cselekvésre. 1889-ben Brüsszelbe menekült, ahol szeretője sírjánál öngyilkos lett. A republikánusok megkönnyebbülve, egy világiállítással ünnepelhették a francia forradalom centenáriumát. Ekkor vált Párizs jelképévé az Eiffel-torony.

Az 1890-es években botrányok, kormányválságok és merényletek okoztak riadalmat az egyre konzervatívabbá váló republikánusok államában. Kiderült, hogy a Panama-csatorna építését megkezdő nagyvállalat több képviselőt megvesztegetett (1892–1893). Megújult a baloldal és a jobboldal is. A szocialisták 1891. május 1-jei felvonulását Fourmies-ban sortűz fogadta, de 1893-ban már mintegy ötven szocialista képviselő került be az alsóházba. Többségük azonban mérsékelt volt, támogatta a republikánusokat, és a választásoktól várta a győzelmet. Aktivizálódtak az anarchisták is: bombát robbantottak a képviselőházban (1893), majd megölték Carnot köztársasági elnököt (1894). A korábban katolikus és királypárti jobboldal megújult, gondolkodásmódja laicizálódott. Az orléans-izmus modern konzervativizmussá vált, hívei elfogadták a köztársaságot, a parlamentarizmust és a liberalizmust, de gyanakvással viseltettek a nép iránt, és féltékenyen őrizték a társadalmi hierarchiát. A bonapartizmus és a legitimizmus parlamenten kívül agitáló, az utcai erőszaktól sem visszariadó, szélsőséges, köztársaságellenes, fajgyűlölő mozgalommá alakult. Nacionalizmusa a külső ellenfél helyett a nemzetellenesnek és idegennek tekintett, „belső ellenségnek” kiáltott csoportok, főként a zsidók ellen fordult. A régi vallási ellenségesség, a nacionalista idegengyűlölet és a modern bankügyekben, kereskedelemben jobban tájékozódó, s ezért gazdagodó zsidósággal szembeni társadalmi ellenszenv ekkoriban vált modern antiszemizmussá.

A republikánusok közeledtek a mérsékelt jobboldalhoz: nemcsak leszavazták a mérsékelt jövedelemadó tervét (1896), de védővámokkal támogatták a mezőgazdaságot is (1891). Igaz, korlátozták a nők és a gyerekek gyári munkáját (1892), de tagjaik közül egyesek már azt hangoztatták, hogy az ipari versengés helyett Franciaországnak inkább paraszti és mezőgazdasági hagyományait kellene őriznie, mintha a modern köztársaságnak a vidéki elmaradottság fenntartása lenne a feladata. XIII. Leó pápa lehetővé tette, hogy a francia főpapság is elfogadja a köztársaságot.

A Dreyfus-ügy (1894–1906) volt a korszak legjelentősebb politikai botránya. A francia kémelhárítás antiszemita előítéletek alapján kémkedéssel vádolta, és 1894-ben a guyanai Ördög-szigetre deportáltatta az ártatlan Alfred Dreyfus kapitányt. Ma már szinte elképzelhetetlen, hogy az 1870–1871-es vereség és a nemzeti megaláztatás miatt a századvég Franciaországában milyen rendkívüli tekintélyt élvezett a hadsereg. A hadsereg volt a politikától visszavonult régi arisztokrácia utolsó menedéke, a reváns egyetlen letéteményese, s kizárólag a hadsereg imádta egyesíthette a demokratákat és a királpártiakat. „A hazafiasság volt a modern eszmevilág egyetlen eleme, amelyet az ellenforradalmi jobboldal is elfogadott” – írta Maurice Agulhon francia történész. Ezért aztán amikor az elítélt Dreyfus ártatlanságát bizonyító dokumentumok kerültek elő, a franciák többsége hallani sem akart ezekről, s meg volt győződve róla, hogy kizárólag a haza ellenségei vádolhatják igazságtalansággal a hadsereget. Egyes antiszemita lapok hangvétele már a XX. századi nácizmus gyűlölködését vetítette előre.

Christiani báró rátámad Loubet e'nökre az auteu-i lóversenypályán, 1899. június 4-én.
Hírlapi illusztráció.

Egy szűk értelmiségi réteg (Clemenceau, Zola, Anatole France, Proust, Émile Durkheim, Jaurès, François Simiand stb.) mégis úgy érezte, hogy az igazság védelmében szembe kell szállnia az előítéletekkel, s bizonyos értékek védelmében aktív közéleti szerepet kell vállalnia. Clemenceau kijelentette, hogy a katonai igazságszolgáltatásnak csak annyi köze van az igazsághoz, mint a katonazenének a zenéhez. *L'Aurore* című lapjában közzétette Zola *Vádolom...* című nyilvános levelét, amelyben az író perújrafelvételt követelt (1898). A közvélemény megosztott volt: a többség a hadsereg tekintélyére és az államérdekre hivatkozva ellenezte a perújrafelvételt, amit a kisebbség az emberi jogokra hivatkozva követelt. Tüntetések, verekedések követték egymást, az antiszemiták egyre hangosabban követeltek halált a zsidókra. Amikor 1898-ban fény derült a Dreyfus-ügy bizonyítékainak meghamisítására, elszabadultak az indulatok. Zsidóellenes tüntetésekre került sor, amelyeknek Francia-Algériában több halálos áldozatuk volt. 1899-ben egyes szélsőjobboldaliak már az Élysée-palotára (az államfő székhelyére) akartak támadni, s az auteuil-i lőversenyen bottal ráhúztak Loubet elnök cilinderére. Az efféle provokációk végül erélyes fellépésre készítették a republikánusokat.

A RADIKÁLIS KÖZTÁRSASÁG (1899–1914)

A radikális republikánus Waldeck-Rousseau úgynevezett köztársaságvédelmi kormánya (1899–1902) elsőként fogott össze a szocialistákkal. A legfelsőbb haditanács átszervezésével megszilárdította uralmát a hadsereg felett, hadügyminisztere pedig a következő kijelentéssel hirdette meg, hogy nem fogja túrni a katonák politikai tevékenységét: „A sorban nincs pofázás!” A kormány véget vetett a szélsőségesek agitációjának, és elrendelte a perújrafelvételt Dreyfus ügyében. (1906-ban rehabilitálták.) Az 1901-es egyesületi törvény lehetővé tette modern, szervezett pártok létrehozását. Megalakult a radikálisok és a radikálszocialisták pártja, valamint két szocialista párt, a merevebb Guesde, illetve a rugalmasabb Jaurès vezetésével. (A két párt 1905-ben egyesült.) A kormány szocialista minisztere, Millerand tizenkét órában korlátozta a felnőttek, tíz órában a gyerekek napi munkaidejét, az állami vállalatoknál javította a munkakörülményeket, és munkaügyi tanácsot hozott létre, amely közvetítő szerepet vállalt munkáltatók és munkavállalók konfliktusaiban.

Combes kormánya (1902–1905) a radikálisok és a szocialisták körében egyaránt népszerű, kéréllhetetlen antiklerikális politikát folytatott. Az egyházi egyesületek többségének engedélyezési kérelmét elutasították, iskoláikat bezárták. A Szentszékkal megszakadtak a diplomáciai kapcsolatok (1904), ami a Rouvier-kormány idején (1905–1906) az állam és az egyház szétválasztását vonta maga után (1905). A köztársaság egyetlen vallást sem részesített többé előnyben, de biztosította valamennyi szabad gyakorlását. Az egyház javai állami és községi tulajdonba kerültek, amelyeket vallási egyesületek ingyen használhattak. A leltározást azonban egyes egyházközségek szentségtörésnek tekintették, és 1906-tól súlyos helyi incidensekre került sor. A hívők bezárkóztak templomaikba, barikádokat emeltek, köveket dobáltak a hivatalnokokra, s még egy haláleset is történt. Clemenceau belügyminiszter végül határozottan figyelmeztette a hatóságokat, hogy „nem kell embereket ölni ahhoz, hogy megszámolhassuk a gyertyatartókat”.

A gyarmati vetélkedés miatt Nagy-Britannia számított a legfőbb ellenfélnek, a konfliktusokat azonban sikerült békésen rendezni. 1898-ban a szudáni Fasodánál brit és francia csapatok néztek egymással farkasszemet, de a tárgyalások ezúttal is eredményre vezettek: az 1899-es egyezmény Szudánt brit, Kamerun egyes részeit pedig francia birtokká nyilvánította. II. Vilmos német császár agresszív lépéseinek hatására a francia politikusok belátták, hogy nem vehetik fel a versenyt egyszerre két ellenféllel, ezért 1904-ben egy londoni egyezményben újra elhatárolták egymástól a brit és francia gyarmati érdekszférákat. A szerződés francia elnevezése („szívélyes együttműködés”, vagyis *entente cordiale*) alapján hamarosan csak antant néven emlegették a brit–francia–orosz szövetségi rendszert, amely az 1907-es orosz–brit szerződéssel öltött végleges formát.

A francia népesség növekedése lelassult: 1876-ban 38,5 millió, 1911-ben 41,4 millió volt a lakosság száma. Franciaország a XIX. század közepéig Nyugat-Európa legnépesebb országának számított, a századfordulóra azonban Németország és Nagy-Britannia is megelőzte. A mezőgazdaságban a lassú, de biztos fejlődés jelei mutatkoztak: eltűnt az ugar, elterjedt a trágyázás, a burgonya, a kukorica és a cukorrépa. A második császárság idején fejlődésnek indult, modernizálódó bankrendszer megfelelő tőkét biztosított a nagyvállalkozók számára, a vasúthálózat pedig lehetővé tette az egységes, integrált nemzeti piac kialakulását. A széntermelés 1870 és 1914

között háromszorosára, a gőzgépek száma négyszeresére nőtt. A nagy ipari központok északon–északkeleten, Párizs, Le Creusot, Lyon és Saint-Étienne környékén, Lotaringia megmaradt részén, valamint a nagy kikötővárosok (Bordeaux, Le Havre, Nantes) körül alakultak ki. Gyors fejlődésnek indult a nehézipar és a vegyipar, de 1914-ben az ipari munkások 28%-a még otthonában dolgozott, és a déli megyék ipara is igen fejletlen maradt. Az 1880-as években ráadásul komoly válság jelei mutatkoztak: több bank és vállalat csődbe ment, a mezőgazdaságot pedig a filoxéra és a fokozódó nemzetközi rivalizálás következményei sújtották. 1860-ban még Franciaország volt a világ második kereskedő nagyhatalma; 1878-ra már Németország és az Egyesült Államok is megelőzte.

A gazdaság azonban 1896-ra kiheverte a válságot, és 1906-tól gyors fellendülés vette kezdetét. Ekkor terjedtek el a „második ipari forradalom” eredményei: az elektromosság, a robbanómotor és a vegyipar újításai, amelyek a mindennapi életet is kezdték átalakítani. Megjelent a metró, a személyautó és a repülőgép. Megrendezték az első nemzetközi autóversenyt (1903), amely világszerte ismertté tette a Renault, Peugeot és Michelin vállalatok nevét.

A francia gazdaságot azonban mindezek ellenére továbbra is a mezőgazdaság, a fém- és textilipar túlsúlya jellemezte, s a hagyományos iparágak csak lassan modernizálódtak. Ezt korábban általában a kisvállalkozások nagy számával magyarázták, csak hogy a gyorsabban modernizálódó Németországban is sok kisvállalkozás működött. Annyi bizonyos, hogy Franciaországban még 1911-ben is több műhely volt, mint üzem, s amíg a brit dolgozók 80%-a élt vállalati fizetésből, a francia dolgozóknak csupán 46%-a. A lakosság 56%-a még 1911-ben is vidéken élt. Németországban több mint ötven városnak volt 100 000-nél több lakosa, Franciaországban csak ötnek. A nők egyre nagyobb számban álltak munkába, bár politikai jogokat nem kaptak. A munkaerőigény miatt egyre több külföldi munkavállaló érkezett az országba.

A nemesség társadalmi presztízse és befolyása csökkent. A második császárság idején a prefektusok fele, 1871-ben a képviselők 34%-a volt nemes, 1913-ra azonban mindkét csoportban 10%-ra csökkent az arányuk. (A XX. század végén mintegy 3600 nemesi családot tartottak számon Franciaországban; tagjaik származásuk igazolását – kétezer frank ellenében – a pecsétőrtől kérhették. Persze igen sok a hamis nemesi cím, amelyet pusztá hiúságból használnak.)

Tüntető munkások és munkásnők a XX. század elején. Sajtófotó.

A XX. század elején a franciák egy nyolcada, mintegy ötmillió fő tartozott a polgársághoz, melynek értékeit (család, tulajdon, vallás, önállóság, függetlenség, józan mértékletesség) a társadalom nagy része elfogadta, életmódját pedig követendő példának tekintette. A munkások egyes szocialisták által megjósolt elszegényedése nem következett be, s bár a szegények aránya igen magas maradt, nem csak a társadalom felső rétege gazdagodott, hanem a középső is. A gazdaságilag aktív népesség fele a középosztályhoz tartozott, vagy nem állt távol tőle. A vidéki gazdaságok 76%-a még 1906-ban is félig önellátó, legfeljebb egy bérest alkalmazó családi vállalkozás volt. Mivel a falusi szegénység egy része a városokba költözött, vidéken is emelkedtek a bérek. S bár a parasztság körében a gazdasági modernizáció lassan haladt, a vasutaknak, a közoktatásnak, a sajtónak és a katonai szolgálatnak köszönhetően fokozatosan beolvadtak a modern nemzetállamba. Életszínvonaluk pedig ugyanolyan lassan, de biztosan emelkedett, mint a munkásságé.

Franciaország ismét a kulturális fejlődés élvonalába került. Innen terjedtek el a századvég művészetének stílusirányzatai (szimbolizmus, naturalizmus, impresszionizmus, szecesszió), majd a XX. század elején az avantgard művészeti irányzatok. A festménykereskedelem rendkívül jövedelmezővé vált: a francia festők és kereskedők

1910-ben 594 021 dollár értékben adtak el festményeket az Egyesült Államok lakóinak, és 133 305 dollár értékben német állampolgárok-nak. A Lumière fivérek jóvoltából az ország vezető szerepet játszott a tömegszórakoztatás új formájának, a mozinak a létrejöttében. Párizst „a fény városának” nevezték, amely vonzotta a gazdagokat, a turistákat, a szerencsevadászokat, a művészeket és a művészetbárákat.

Clemenceau miniszterelnöksége idején (1906–1909) megpróbálta bevezetni a jövedelemadót és a nyolcórás munkanapot, de csak a vasárnapi munkaszünetet sikerült kötelezővé nyilvánítania. A magasabb bért követelő munkásokat hiába kérte, hogy erőszak és törvénytelenységek nélkül sztrájkoljanak, végül kénytelen volt a karhatalmat bevetni ellenük, akárcsak a hortermelő délvidéki tüntetők ellen. Mindkét esetben vérontásra is sor került. A miniszterelnökkel együtt a radikálisok egy része is szembefordult a hazafiatlannak tartott munkásmozgalommal.

A háború előtti évek rövid életű radikális kormányainak fő gondja már a külpolitika volt. Az 1905 óta kétéves kötelező katonai szolgálat idejét három évre emelték, növelni kívánták a hadsereg létszámát, s egyre büszkébben vettek részt a mind gyakoribbá váló dísz-

Jean Jaurès szónokol
a képviselőházban.
Rousseau-Decelle festménye.

szemléken. Az 1880-as évek bohém szabadgondolkodói, akik csak a tudományban hittek, megöregedtek, s mellettük felnőtt egy katolikus, hazafias, komolyabb és erkölcsösebb új nemzedék. Mivel a köztársaságot már nem kellett félteni, a jobb- és baloldali nacionalizmusa sem különbözött többé olyan nagyon egymástól.

A háborút csak a baloldal kisebbsége ítélte el, melynek Jaurès volt a legbefolyásosabb vezetője. A baloldali polgári pártokkal való együttműködés („baloldali blokk”) szükségességét vallotta, a szocializmust inkább tekintette a republikánus eszmék kiegészítésének, mint tagadásának, s ragaszkodott az egyetemes béke ideáljához. Az univerzális értékek laikus és racionalista képviselőjeként a nacionalizmus, a gyarmatosítás és a militarizmus ellenfele volt. A haza védelmét természetesen szükségesnek tartotta, de úgy vélte, hogy a nemzetek között is az igazságosság elvének kell érvényesülnie, és azt követelte, hogy a politikusok a diplomácia terén, a munkások pedig az általános sztrájk eszközét is felhasználva mindent tegyenek meg a háború elkerülése érdekében. Mindezt a nacionalista csoportok ellenségüknek tekintették, azzal vádolták, hogy német ügynök, s a világháború előestéjén a Croissant kávéházban egy Villain nevű szélsőséges nacionalista agyonlőtte.

A KÖZTÁRSASÁG AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN (1914–1919)

A világháborút nem a nagyhatalmi érdekellentétek robbantották ki, hiszen ezek korábban sokkal kiélezettebbek voltak, mint 1914-ben. Inkább az volt a döntő tényező, hogy a sarajevói merénylet után egyetlen állam vezetői sem vállalták, hogy országuk a mozgósítás elmaradása miatt esetleg hátrányosabb helyzetbe kerüljön a többiekénél. A Szerbiának küldött osztrák hadüzenet után az egymást követő mozgósítások logikája automatikusan az antant és a központi hatalmak háborújához vezetett.

A francia társadalom különösebb öröm nélkül, de határozottan és egységesen vállalta a háborút. Még a szenátus is elfogadta a jövedelemadót. Viviani két szocialista politikust is befogadott „szent egység” elnevezésű kormányába (1914–1915), így a politikai ellentétek egy időre háttérbe szorultak. Nem volt szükség a hírhedt B-listákon szereplő, veszedelemesnek tartott forradalmárok letartóztatására sem,

még Jaurès fia is bevonult (és elesett). Mivel a németek Belgium felől támadtak, és a front francia területen húzódott, a franciák megnyugtathatták a lelkiismeretüket, hogy ők csak védekeznek.

1914 szeptemberének elején a német hadsereg huszonöt kilométerre megközelítette Párizst. Joffre vezérkari főnök kiadta az utasítást, hogy „inkább mindenki ölesse meg magát, de ne vonuljanak vissza”. Csak egy hét múlva sikerült a marne-i csatákban (szeptember 6–12.) biztonságos távolságra visszaszorítani a németeket. Az államfő, a kamarák és a kormány Bordeaux-ba távozott, s csak az év végén, az offenzíva megállítása, a lövészárók-háború kialakulása után tértek vissza Párizsba. A front vonala Párizs és a belga határ között félúton, északnyugat–délkeleti irányban húzódott, a csatornától a svájci határig, s a következő három évben legfeljebb tíz-tíz mérföldet mozdult valamelyik irányban.

A front és a háterszág két külön világ volt; egyik sem tudott túl sokat a másiktól. A háterszág némi inflációtól, áremelkedéstől, munkaerőhiánytól és állami beavatkozástól eltekintve élte a maga megszokott, régi életét, az újságokból pedig megtudhatta, milyen férfias, heroikus, erényes és sikeres küzdelmet folytatnak a francia katonák. A front a modern hadviselés jóvoltából a mindeddig ismeretlen, megalázó és elembertelenítő szenvedés világává változott: a katonák állandó tűzben, sárban és életveszélyben éltek.

1915-ben sikerült beléptetni a háborúba Olaszországot az antant oldalán, de a Champagne-ban és Artois-ban indított francia támadások ugyanúgy kudarcot vallottak, mint a Gallipoli elleni brit-francia vállalkozás (1915–1916). 1916-ban Verdunnél és a Somme folyónál folytak rendkívüli áldozatokat követelő, eredménytelen ütközetek. A főparancsnokot, Joffre-t marsallá nevezték ki az év végén, hogy a hadsereg élén Nivelle tábornokkal válthassák fel.

1917-ben Oroszország összeomlása azt jelentette, hogy amíg a háborúba belépő amerikaiak el nem jutnak Európába, a német hadsereg egy frontra koncentrálhat. Nivelle támadással akarta megelőzni őket, de katasztrofális kudarcot vallott. Helyét Pétain vette át, s a francia hadseregben lázongások törtek ki. Ezek jelentőségét nem kell eltúlozni: a katonák nem hagyták el a frontot, s nem is a háború befejezését követelték, csak azt, hogy tehetségesebb vezetők irányítsák őket, és kíméletesebben bánjanak az emberérettel. A lázongás megtorlása sem volt mértéktelen: 3427 ítélet született, 554 halálos, ebből 49-et hajtottak végre. A katonák életkörülményei ja-

Clemenceau a frontra látogat. Korabeli sajtófotó.

vultak, s az amerikaiak megérkezéséig nem került sor több elsietett akcióra. (Ezen alapult Pétain későbbi népszerűsége.)

A lázongások, a sztrájkok, az orosz forradalom hatása és a háború elhúzódása az addiginál határozottabb vezetést tettek szükségessé. „A háború túl komoly dolog ahhoz, hogy a katonákra bizzuk” – fogalmazta meg Clemenceau a politikai vezetés elégedetlenségét. A „szent egység” az ő kormányfői kinevezésével ért véget 1917-ben – a szocialisták ugyanis nem bocsátották meg neki háború előtti fellépését a sztrájkolókkal szemben. Clemenceau kormánya (1917–1920) az 1793-as és 1870-es honvédelmi hagyományokat felelevenítve, de az alkotmányt tiszteletben tartva és parlamenti többségre támaszkodva hozta meg a „határozottabb” háborús intézkedéseket. Két defetizmus-sal gyanúsított radikális politikust letartóztattak, a sztrájkokat megtorolták, a szocialistáknak pedig nem adtak útlevelet az Internacionálé svájci kongresszusára. Clemenceau elérte, hogy a szövetségesek egységes irányítása a francia Foch tábornok kezébe kerüljön, aki a németek 1918 tavaszán indított offenzívája után az újonnan érkezett amerikai egységek támogatásával sikeres ellentámadást kezdeményezett. A német forradalom és az antant túlereje miatt a németek fegyverszünetet kértek, amely 1918. november 11-én lépett életbe.

A köztársaság nem köthetett olyan nagylelkű békét, mint a régi rendszer királyai. A királyok zsoldosok életét áldozták fel, és csak Isten előtt kellett elszámolniuk a kiontott vérrel. A választott politikusok honfitársaik életét tették kockára, és választóik előtt kellett igazolniuk, hogy a győzelem megérte mindazt az addig példa nélküli pusztítást és szenvedést, amelybe került. Ezért a versailles-i békével (1919) nemcsak Elzászt és Észak-Lotaringiát szerezték vissza, nemcsak új gyarmatokra (Togo, Kamerun) és mandátumokra (Szíria, Libanon) tettek szert, hanem olyan megalázó békefeltételek elfogadására kényszerítették a veszteseket, amelyek magukban hordozták egy újabb háború veszélyét. Az sem volt véletlen, hogy Németországgal éppen Versailles-ban kötöttek békét: 1871-ben ugyanis itt kiáltották ki a Német Császárságot. A békeszerződés azonban ahhoz túl szigorú volt, hogy lehetővé tegye a kiegyezést a legyőzöttel, ahhoz viszont nem volt elég szigorú, hogy végzetesen meggyengítse.

Törökország nem fogadta el a sèvres-i béke (1920) feltételeit, inkább folytatta a háborút a számára kedvezőbb lausanne-i béke megkötéséig (1923). Németország erre nem volt képes, de a megalázó békefeltételek (a Rajna-vidék demilitarizálása, a Saar-vidék ideiglenes elszakítása, Nyugat-Poroszország elvesztése, jóvátételi kötelezettség stb.) veszedelmes politikai kísérletek számára készítettek elő a terepet. A Magyarországot megcsonkító trianoni béke (1920) pedig jó időre véget vetett a magyarok franciák iránti, régi keletű rokonszenvének. Franciaország ráadásul szerződéseket kötött a trianoni békeszerződés haszonélvezőivel, Jugoszláviával, Romániával és Csehszlovákiával. (Ezt nevezték kisantantnak.) Alfred Cobban brit történész szavaival élve a francia szövetségi rendszer azonban csak annyira volt erős, mint maga Franciaország. Márpedig Franciaország ereje igencsak megfogyatkozott.

A MEGGYENGÜLT KÖZTÁRSASÁG (1919–1930)

Franciaország megnyerte a háborút, amit szövetségesei támogatásán kívül a nemzeti egység erejének köszönhetett: a német támadások idején például a hátszágai sztrájkok száma is csökkent. A győzelemnek azonban igen nagy ára volt: 1 400 000 francia esett el, 750 000 teljesen megrokkant, tíz északi megye romokban hevert, az ország demográfiai helyzete pedig tovább romlott. 1911-ben 41,4

millió volt a lakosság létszáma, 1921-ben 39,1 millió, és az 1930-as évek végén már Olaszországnak is több lakója volt, mint Franciaországnak. A városok lassan növekedtek: a kétezzer főnél nagyobb lélekszámú városokban élők száma csak 1931-ben haladta meg a falvakban vagy egészen kis településeken élők létszámát. A mezőgazdaság nem volt különösebben produktív, vámokkal védték, keveset exportált. Franciaország, a világ egykori bankára eladósodott, pénzügyi rendszere összeomlott, gazdaságilag meggyengült. A harmincas évek végére a napóleoni idők óta szilárd és megbízható frank értéke 90%-kal csökkent.

Bár a háború utáni újjáépítés az 1920-as évek gazdasági fellendülésének köszönhetően gyorsan befejeződött, az áremelkedést nem követte a bérek emelkedése. A békés gazdálkodásra való átalálást kísérő nehézségek és a szovjet forradalom hatására 1919–1920-ban élénk szociális agitáció folyt az országban. Sztrájkok törtek ki, s még a Fekete-tengeren állomásozó flotta matrózai is lázadni kezdtek. Az átélt szörnyűségek hatására a társadalom széles köreibben vált népszerűvé a pacifizmus, az a meggyőződés, hogy a békét ezután mindenáron meg kell őrizni. Franciaország ráadásul adósa volt háborús szövetségeseinek, és a Németországtól követelt jóvátételektől várta pénzügyi gondjainak megoldását. A következő húsz évben ezért a külpolitikai szempontok jóval nagyobb szerepet játszottak a francia politikai életben, mint a háború előtt.

Nyilvánvalóvá vált ugyanis, hogy Franciaországnak csak három nagyhatalommal, Nagy-Britanniával, Oroszországgal és az Egyesült Államokkal szövetségben sikerült legyőznie Németországot. A világháború után azonban a három közül kettő, a kommunista Oroszország és az izolacionista Egyesült Államok kivonult az európai együttműködésből. Nagy-Britanniának és Franciaországnak kellett volna biztosítania, hogy Németország tiszteletben tartsa a versailles-i békeszerződés előírásait, csak hogy több angol politikus is úgy vélekedett, hogy enyhíteni kellene a békeszerződés szigorú feltételein. Határozott brit támogatás híján pedig Franciaország kénytelen volt újra meg újra meghátrálni a hetvenmilliós Németország előtt, amely Európa legerősebb állama maradt.

Ez a tény határozta meg a francia jobb- és baloldal átalakulását is. A katolicizmus helyett most már végérvényesen a nacionalizmus vált a jobboldal ideológiájának legfontosabb elemévé. Ezt tükrözi az egykori baloldalból a jobboldal vezérévé váló Clemenceau híres ki-

jelentése: „Franciaország tegnap Isten katonája volt, ma az emberiség katonája, s mindig is az eszmék katonája lesz!” A hangsúly nyilvánvalóan Franciaországon van, nem az eszméken. A baloldali nemzetközi jogról, az általános békéről és a nemzetközi együttműködésről beszélt, a jobboldal szemében viszont csak Franciaország biztonsága és nemzeti érdekei számítottak. A szélsőjobboldalon egyre nagyobb befolyásra tett szert Maurras, az *Action française* című lap alapítója. Szerinte a déli, latin, klasszikus civilizációjú Franciaországba minden rossz északról érkezett, a kritika és a zűrzavar szellemét terjesztő Reformációval, Revolúcióval, Romantikával és főként a Respublikával, amely meggyengítette a hazát, és kiszolgáltatta az „idegeneknek”: reformátusoknak, zsidóknak, szabadkőműveseknek. Vagyis a katolicizmus és a monarchia a jobboldal számára pusztán eszközökké vált az erős állam létrehozására és az egységes nemzet megteremtésére, önmagukban már nem jelentettek értéket.

A baloldal az emberiség, a béke és a hazafiság eszméinek összegyeztetésével próbálta elkerülni az újabb háborút. Ezért tisztelte mélysegesen Jaurès-t. A háború hatására radikalizálódott szocialisták egy része a tours-i kongresszuson (1920) megszavazta a csatlakozást a Kommunista Internacionáléhoz, és megalakította a Francia Kommunista Pártot. A francia forradalmi hagyományok iránti nosztalgia miatt a baloldali értelmiség és munkásság jelentős része ettől kezdve rokonszenvvel figyelte „a szocializmus építését”. A Szovjetunió ipari fejlődésének alaposan eltúlzott és megszépített eredményeit csak a szocialistának megmaradó kisebbség vezetője, Blum fogadta azokkal a kijelentéssel, hogy „rabszolgamunkával persze nem nehéz piramisokat építeni”.

A jobb- és baloldal egyensúlya továbbra is a harmadik köztársaság politikai életének jellegzetessége maradt. Az éles ellentét miatt ez nem stabilitást, hanem inkább labilitást eredményezett: a politikai szövetségek minimális módosulásai vagy erőeltolódásai is kormányok leszavazásához és megbuktatásához vezethettek. Ha például a radikális republikánusok ideológiai okokból szövetkeztek a szocialistákkal, az baloldali többséget eredményezett, ha pedig gazdasági okokból a mérsékeltelkekkel szövetkeztek, az jobboldalit. Ez magyarázza, hogy a két világháború között összesen negyvennégy rövid életű kormány váltotta egymást.

A forradalmi veszélytől való félelemnek és Clemenceau tekintélyének köszönhetően 1919-ben a konzervatívok „nemzeti blokkja”

győzött a választásokon. Mivel a hívő és hitetlen nacionalistákat a háború kibékítette, a jobboldal helyreállította a kapcsolatokat a Vatikánnal, és szentté avattatta Jeanne d'Arcot (1920). A németek által fizetendő háborús jóvátétel csökkentését Briand kormányfő (1921–1922) elfogadta volna Franciaország biztonságának brit garanciája fejében, de Millerand államfő lemondásra késztette. Poincaré kormánya (1922–1924) szigorúan megkövetelte a békefeltételek betartását, így aztán a német jóvátételi fizetések elmaradása miatt belga és francia katonák szállták meg a Ruhr-vidéket (1923). A francia állam pénzügyi helyzete azonban hamarosan meghátrálásra késztette a kormányfőt, s brit nyomásra végül elfogadta a jóvátétel fizetési határidejének a Dawes-tervben javasolt módosítását (1924).

Az 1924-es választásokat a szocialisták és radikálisok „baloldali kartellje” nyerte meg. Sikertült lemondatniuk Millerand államfőt, aki szerintük kompromittálta magát a „nemzeti blokk” támogatásával, és Doumergue-et ültették a helyére. A radikális Herriot kormánya (1924–1925) elismerte a Szovjetuniót, Jaurès hamvait a Panteonba szállíttatta, de konfliktusba került a katolikusokkal, és a pénzügyi gondokat sem tudta megoldani: a frank értéke csökkent, a tőkét kivonták az országból. A radikálisok ezért szövetségest váltottak, és új választások nélkül megalakulhatott Poincaré jobbközép „nemzeti egységkormánya” (1926–1929). Az ortodox pénzügyi politikával 1928-ra sikerült helyreállítani az értéke 80%-át elvesztő frank 1914 óta felfüggesztett konvertibilitását, de a leértékelés tovább csökkentette a családok megtakarított vagyonának értékét és a fizetésből élők életszínvonalát. Csak az 1928–1930-as fellendülés segített: 1930-ra a nemzeti jövedelem végre meghaladta az 1913-as szintet.

Briand külügyminiszter (1925–1932) a leszerelésre és a kollektív biztonságra törekedve jó kapcsolatokat épített ki egyes hasonló nézeteket valló német politikusokkal. A locarnói szerződéssel (1925) elérte, hogy Németország elismerje nyugati határait, és garantálja a Rajna-vidék demilitarizálását. Kellogg amerikai külügyminiszterrel közösen javasolt paktumának (1928) aláírói (előbb 15, végül összesen 62 állam) lemondtak a támadó háborúról mint a nemzetközi konfliktusok rendezésének eszközéről. A paktum megszegőit azonban semmilyen retorzió nem fenyegette, így a szerződés üres diplomáciai gesztus maradt. A beteg Poincaré helyébe

lépve (1929) Briand javaslatot tett az Európai Egyesült Államok létrehozására, előkészítette a hadsereg visszavonását a Ruhr-vidékről, majd elfogadta a német jóvátétel újabb csökkentését és átütemezését a Young-terv alapján.

Franciaországnak sikerült kiépítenie a világ második legnagyobb gyarmatbirodalmát: területe 1939-ben 12,3 millió km²-re terjedt ki, és 110 millió lakosa volt, nem számítva a mandátumok és protektorátusok lakóit. Az észak-afrikai területek közül Algériát Franciaország szerves részének tekintették, Marokkót és Tunéziát protektorátusnak. A francia kormányok újra meg újra próbálkoztak az algériai helyzet nagylelkű rendezésével, az arab lakosság beolvasztásával a francia társadalomba: 1919-ben Clemenceau akart teljes állampolgári jogokat biztosítani az arab társadalom felső rétegének, 1937-ben pedig Blum kormánya vetette fel, hogy harmincezer algériai arabot nyilvánítsanak francia állampolgárrá. A helyi fehér lakosságnak azonban erőszakos megmozdulásokkal mindig sikerült megakadályoznia a jogok kiterjesztését – hogy aztán a második világháborút követően rettentő árát fizessen önző és szűk látókörű politikájáért. Az arab lakosság az 1930-as évektől egyre kevésbé bízott a politikai reformokban, a jogok kiterjesztésében, és 1937-ben egy algíri tömeggyűlésen már nyíltan is elhangzott az önállóság követelése.

Francia Nyugat-Afrika nyolc gyarmatból állt (Szenegál, Mauritánia, Francia-Guinea, Elefántcsontpart, Szudán, Niger, Dahomey, Felső-Volta), Francia Egyenlítői-Afrika négyből (Csád, Oubangui-Chari, Gabon, Közép-Kongó), Togo és Kamerun pedig népszövetségi mandátumként került Franciaországhoz az első világháború után. Afrikában francia kézen volt még Francia Szomálipart és Madagaszkár. A gyarmatbirodalomhoz tartozott Réunion szigete, az Indiai-óceán egyes szigetei, Amerikában a Francia-Antillák (Martinique, Guadeloupe, Marie-Galante, La Désirade, Les Saintes, St-Barthélemy, St-Martin), Francia-Guyana, St-Pierre és Miquelon, valamint több aprócska sziget. Francia Indokínát Kokinkína gyarmat, valamint Tonkin, Annam, Kambodzsa és Laosz protektorátusok alkották. Indiában öt város maradt francia kézen (Pondichéry, Yanaon, Karikal, Mahé, Chandernagor), a Közel-Keleten mandátumként Libanon és Szíria, Óceániában pedig Új-Kaledónia, Wallis, Futuna, a Société-szigetek (Tahiti, Moorea, Sous-le-Vent-szigetek), a Marquises-, Gambier-, Tuamotou- és Touboutai-szigetek.

A FENYEGETETT KÖZTÁRSASÁG (1931–1940)

Az ipar viszonylagos fejletlensége és a frank 1928-as leértékelése késleltette a nagy gazdasági világválság hatását, amely csak 1931-ben vált érzékelhetővé Franciaországban. Ekkor azonban esni kezdtek az árak, és beköszöntött a munkanélküliség. Igaz, az említett fejletlenség miatt ez is mérsékeltebb volt, mint más országokban, viszont a válság az 1930-as évek végéig érezte hatását. Németország a válság miatt nem tudta tovább fizetni a jóvátételeket. Az 1932-es francia választásokon a baloldal győzött, de a szocialisták nem vettek részt a radikálisok kormányaiban, amelyek így meglehetősen tehetetlennek bizonyultak a pénzügyi és politikai nehézségekkel szemben. Megerősödtek a parlamentarizmus olyan jobboldali ellenfelei, mint a fasiszta tűzkeresztesek vagy a monarchista *Action française* (Francia Akció) szervezete.

Egy szélhámosról, a hamis részvényeket forgalmazó, s letartóztatásakor (1934) öngyilkosságot elkövető Staviskyról kiderült, hogy több parlamenti képviselő támogatását élvezte. Miután az államügyészi hivatal egyik munkatársát is meggyilkolták, a szélsőjobboldal a parlamentáris rendszer és a köztársaság elleni támadásra próbálta felhasználni a botrányt. Az *Action française*, az olasz fasiszták mozgalmát utánzó *Jeunesses patriotes* (Hazafias Ifjúság), a világháború veteránjainak „tűzkeresztesei” és más jobboldali szervezetek 1934. február 6-a estéjére nagyszabású tüntetést szerveztek. Még a kommunista vezetésű „régí frontharcosok” is csatlakoztak hozzájuk. Harmincezres tömeg gyűlt a képviselőház köré. Összetűzésekre került sor a környéket megszálló rendőrökkel, akik kénytelenek voltak tüzet nyitni. Tucatnyi tüntetőt és egy rendőrt megöltek, több százan megsebesültek.

Doumergue nemzeti egységkormány alakításával nyugtatta meg azokat, akik nem rendszer-, csak kormányváltást követeltek. A baloldal pedig úgy értelmezte a történeteket, hogy fasiszta államcsíny fenyegeti az országot, pártjai ezért vitáikat félretéve megkísérelték az együttműködést. 1935. július 14-én a kommunista Thorez, a szocialista Blum és a radikális Daladier pártvezetők mögött már több száz-ezer tüntető vonult a Bastille térről a République térre.

A hitlerista Németország fenyegető lépéseinek hatására Sztálin külpolitikája, s ennek következtében a francia kommunista politika irányvonala is megváltozott. A Kommunista Internacionálé 1935-ös

kongresszusán már elvetették azt a jelszót, hogy „a fasizmus és a szociáldemokrácia ikertestvérek”, s arra a következtetésre jutottak, hogy a kommunistáknak mindenhol szövetségre kell lépniük nem csak a szociáldemokratákkal, de még a radikálisokkal, liberálisokkal és konzervatívokkal is, hogy közös népfrontot alkossanak a fasizmus ellen.

1936 januárjában közzétették a népfront programját. Külpolitikai téren a kollektív biztonság és az 1935-ös francia–szovjet szerződés megerősítése volt a cél, a belpolitikában pedig a szélsőjobboldali szövetségek feloszlata, valamint a gazdasági és szociális reform. Jelszavuk ez volt: „Kenyér, béke és szabadság!” Mivel Pierre Laval kormánya (1935–1936) deflációs pénzügyi intézkedéseket hozott, nőtt a munkanélküliség, és csökkentek a bérek. A szocialista párt vezetőjét, Léon Blumot az *Action française* tagjai összeverték, s ezzel megteremtették a népfront mártírját. A közvélemény szemében a jobboldal egyet jelentett az erőszakos akciókkal, míg a baloldal a békés reformok és a hazafias egység jelszavait hangoztatta.

Az 1936 áprilisában megtartott választásokon a népfront képviselői győzelmet arattak. A legfőbb nyertesek a kommunisták voltak, utánuk a szocialisták következtek. A radikálisok ugyan veszítettek néhány mandátumot, de szövetségeseik nélkülük mégsem biztosíthaták volna az abszolút többséget. A jobboldal és a közép mindössze kétszázezer szavazattal veszítette el a választást, az eredmény tehát nem tartós társadalmi-politikai balratolódásra utalt, inkább a politikai helyzet pillanatnyi, ideiglenes változására. Minimális módosulások, kisebb parlamenti csoportok által végrehajtott fordulatok továbbra is elegendőek voltak a mérleg nyelvének ellenkező irányba billentésére, a labilis belpolitikai helyzet megváltoztatására.

Léon Blum szocialista és radikális párti politikusokból állította össze szokatlanul népes (harmincöt fős) népfrontkormányát (1936–1937), amelyet a kommunisták „részvétel nélkül” támogattak. A francia történelemben első alkalommal nők is helyet kaptak a kormányban (Brunschvicg, Lacore és Joliot-Curie).

A baloldal választási győzelme gyárfoglalásokkal együtt járó, országos sztrájkhullámot indított el; a munkások így akarták biztosítani, hogy az új kormány ne feledkezzen meg róluk. Júniusra mintegy kétmillió textilipari, vegyipari, építőipari és kereskedelmi dolgozó szüntette be a munkát. Blum összehívta a munkaadók és a szakszervezetek képviselőit a Matignon-palotába (ez volt a kormányfő és

a miniszterelnöki hivatal székhelye), s közösen új törvényeket dolgoztak ki. A munkahét ezután negyven órából állt, elismerték a munkások jogát két hét fizetett szabadságra és kollektív szerződések megkötésére, csatlakozhattak szakszervezetekhez, a tíz főnél több munkást foglalkoztató üzemekben „munkásdelegátusokat” választottak. A szakszervezetek lemondtak a gyárak megszállásáról, a béreket pedig 7–15%-kal emelték. Állami tulajdonba vették a hadi üzemeket, búaügyi hivatalt hoztak létre a gabona árának szabályozására, s tizenégy éves korig kötelezővé tették az iskolába járást. Még júniusban feloszlatták a jobboldal félkatonai szervezeteit. A nemzeti bank kétszáz legnagyobb részvényesből álló tanácsát egy valamennyi részvényest magában foglaló tanáccsal váltották fel.

A társadalom egy része lelkesen fogadta a szociális vívmányokat, mások a barbárok inváziójához hasonlították a munkások megjelénését a tengerparti üdülőhelyeken, és azt suttozták, hogy a zsidó Blum átadta Franciaországot a kommunistáknak. A jobboldali sajtó meghirdette, hogy „inkább Hitler, mint Blum”, és rágalmaival öngyilkosságha kergette Salengro belügyminisztert.

Az ipari termelés még mindig nem érte el az 1929-es szintet, a munkaidő leszállítása miatt nem is nagyon növekedhetett, a munkanélküliek száma pedig továbbra sem csökkent. A sztrájkok is újrakezdődtek. Blum a vásárlócrót szerette volna növelni, de csak megkésve, 1936. október 1-jén szánta rá magát a frank népszerűt-

Léon Blum szocialista politikus,
a népfrontkormány vezetője.
Sajtófotó.

Strandoló munkáshnők.
A fizetett szabadságnak
köszönhetően a tengerparti
üdülés az 1930-as
években terjedt el
a munkásság körében.

len, de elkerülhetetlen leértékelésre. A leértékelés mértéke azonban messze elmaradt a szükségestől. Az arany és a tőke továbbra is kiáramlott az országból.

A Blum-kormány európai szövetségeseinek passzivitása és a francia tisztikar kelletlensége miatt semmit sem tehetett a korábban demilitarizált Rajna-vidékre bevonuló német csapatok ellen. A spanyol polgárháború kirobbanásakor a baloldal a köztársaságpártiak, a jobboldal a francóisták támogatását követelte. A pacifizmus régi, szocialista hagyományaihoz ragaszkodó Blum számára a be nem avatkozás elvének meghirdetése tűnt az egyetlen kompromisszumos megoldásnak, amit – nagy megkönnyebbüléssel – az angolok is elfogadtak.

1937 elején a lakosságot újabb erőszakos incidensek és sztrájkok nyugtalanították. A jobboldal rasszista hangvételű támadásaival egyöntetűen a népfront ellen foglalt állást, a baloldal pedig a Spanyolországgal kapcsolatos viták miatt nem védte meg a kormányt. Az alapvetően konzervatív, stabilitásra vágyó francia társadalomban elterjedt az a meggyőződés, hogy a népfront csak zűrzavart, sztrájkokat, gazdasági hanyatlást és külpolitikai kudarcokat eredményezett. Amikor Blum megpróbálta ellenőrzése alá vonni a pénzpiacot, a szenátus radikális párti tagjai a jobboldallal együtt elutasították javaslatait, így 1937 júniusában le kellett mondania. Vagyis a radikálisok bizonytalansága miatt a jobboldal újra kormányra kerülhetett – új választások nélkül.

A szociális vívmányok egy része megsemmisült, a bérek csökkenni kezdtek, a fizetett szabadság azonban megmaradt. (Blum a második világháború után egyszer a következő üzenetet találta egy tisztítóba adott kabátja zsebében: „Köszönet a fizetett szabadságért!”) A népfront külpolitikai kudarcai miatt sokak számára úgy tűnt, hogy a kommunista párt és a mögötte álló Szovjetunió képes a leghatékonyabban megvédeni a demokráciát a nemzetiszocialista és fasiszta veszéllyel szemben. A francia kommunisták száma 30 000-ről (1933) 300 000-re nőtt (1937), pártjuk a baloldal legerősebb pártjává vált. Az antifasiszta harc következtében a baloldalon szinte lehetetlenné vált a szovjet rendszer bírálata – aki szóba hozta a szovjet munkatáborokat, az elnyomást és a koncepciók pereket, arra könnyen ráfoghatták, hogy a fasiszták oldalán áll.

Átalakult a francia jobboldal is. A betiltott „tűzkeresztesek” létrehozták a Francia Társadalmi Pártot, amelyhez több mint kétmillióan csatlakoztak, az egykori kommunista, Doriot pedig a fasiszta jellegű Francia Néppártot, több mint 200 000 taggal. A francia társadalom jobboldali csoportjainak egy része a népfront hatására immár jobban félt a megerősödő baloldaltól, mint az ősi ellenségtől, a németektől, és nyíltan kiegyezésre törekedett Hitlerrel.

Chautemps és Blum rövid életű kísérleteket tettek a népfrontkormány újjáélesztésére, majd 1938 áprilisában Daladier radikális párti kormánya a szocialisták helyett a jobbközéppel lépett szövetségre, és liberális politikával próbálta fellendíteni a gazdaságot. Bár egy család támogató törvénycsomagot elfogadtak (1939), a fasiszta Olaszország és a nemzetiszocialista Németország előrenyomulása elvonta a figyelmet a szociális kérdésekről.

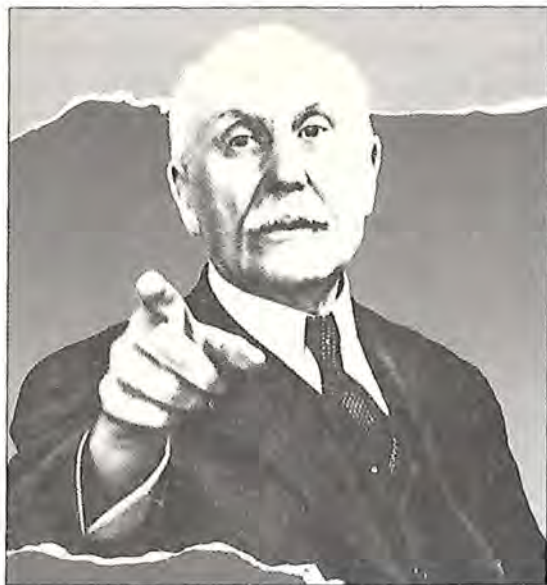
1938-ban, amikor Hitler a csehszlovák állam ellen fordult, Daladier-nak választania kellett a háború és cseh szövetségeseinek cserbenhagyása között. Mivel Nagy-Britannia miniszterelnöke, Chamberlain a békéltető politika híve volt, és Bonnet külügyminiszter sem támogatta az erélyesebb fellépést, Daladier elfogadta a müncheni egyezményt (1938. szeptember), amellyel a Szudéta-vidéket Németországhoz csatolták. A francia politikusok többsége rossz lelkiismerettel ugyan, de elfogadta ezt a megoldást, mivel a háborút – úgy tűnt – egy időre sikerült elkerülni. Illúzióik azonban hamarosan szertefoszlottak, amikor Hitler az egyezményeket megszegve elfoglalta Csehországot (1939. március). Franciaország ez ellen sem tehetett semmit, és nyilvánvalóvá vált, hogy olyan sze-

tepet próbált eljátszani Kelet-Európában, amelyhez nem voltak megfelelő erőforrásai.

Nagy-Britannia és Franciaország ezután határozottan Lengyelország megvédelmezése mellett foglalt állást. Hitler a szovjet-német meg nem támadási szerződéssel (augusztus 23.) azonban biztosította országa keleti határait. A Francia Kommunista Párt, amely eddig egyöntetűen elítélte a müncheni egyezményt, Németország helyett máris a brit és francia „imperialista” politikát tette felelőssé a háborús veszélyért.

1939. szeptember 1-jén Németország lerohanta Lengyelországot, mire Franciaország 3-án Nagy-Britanniával együtt hadat üzent. A hadműveletek azonban nem kezdődtek meg, mert a szövetségesek a blokádnak hatásában reménykedtek, Hitler pedig várta a megfelelő alkalmat. Ez volt a „furcsa háború” időszaka, amely a május 13-i német támadással ért véget. Napokon belül kiderült, hogy Franciaország a két világháború között nem tudta kellőképpen modernizálni és fejleszteni hadseregét, ráadásul csak defenzív stratégiával rendelkezett. Az első világháború tapasztalataiból ugyanis azt a tanulságot vonták le, hogy a megfelelően felkészített védelmi vonalat nem lehet áttörni. Ezért nem készültek támadási tervek (holott Franciaország csak így segíthette volna kelet-európai szövetségeseit), és nem vették figyelembe a motorizált és légi hadviselés új követelményeit sem. Csillagászati összegeként hatalmas erőrendszert építettek ki a német-francia határon (Maginot-vonal, 1927–1936), amelyet a németek Belgiumot és Hollandiát lerohanva egyszerűen megkerültek. Így bekerítették a francia, brit és belga hadseregeket, amelyeknek csak egy részét sikerült Dunkerque-nél kimenekíteni. 1,8 millió hadifogoly került Németországba. A francia hadsereg összcsozlott, a kormány Tours-ba, majd Bordeaux-ba menekült. Reynaud kormányfő június 16-án lemondott, helyettese, Pétain váltotta fel, aki 22-én aláírta a fegyverszünetet. Ugyanott (Rethondes-ban) és ugyanabban a vasúti kocsiban kellett aláírnia a megállapodást, ahol a németek tették ezt 1918. november 11-én.

A brit légierő július 3–6-án Mers el-Kébirnél kénytelen volt lebombázni a francia flotta egy részét, hogy az ne kerüljön az Anglia elleni támadásra készülő németek kezére. Az 1297 halálos áldozatot követelő támadást a németbarát erők ügyesen kihasználták; július 10-én a nemzetgyűlés minden hatalmat Pétain marsallra ruházott. Felszólította őt egy új alkotmány kidolgozására, amely „biztosítja

Pétain marsall.
Korabeli propagandafotó.

a Munka, a Család és a Haza jogait". Ezzel a harmadik köztársaság megsemmisült, politikai élete szétesett, a társadalmon dőbbenet és elkeseredés lett úrrá.

1939 februárja és 1946 májusa között Franciaországban mintegy 600 000 személy került különböző okok miatt táborokba. 1940-ig külföldiek, köztörvényes bűnözők és kommunisták, 1940-től cigányok, zsidók és ellenállók, 1944-től pedig németek, feketézők és kollaboránsok töltötték meg az ország területén felállított mintegy kétszáz internálótábor. Akárcsak Európa többi állama, az elkövetkező évek során Franciaország is a lágerek világává változott.

KRONOLÓGIA

1870–1940	A harmadik francia köztársaság fennállása.
1871. május 10.	Aláírják a porosz–francia háborút lezáró frankfurti békeszerződést.
1871–1875	Az államforma körüli viták Franciaországban.
1873	Franciaország területét elhagyják az utolsó német csapatok.
1879	A <i>Marseillaise</i> lesz Franciaország nemzeti himnusza.
1880	Július 14-én először rendeznek nemzeti ünnepet.
1881	Törvény születik a sajtó- és gyűlekezési szabadságról. Bevezetik az ingyenes, világi és kötelező közoktatást.
1884	Szakszervezeti törvény. Törvény teszi lehetővé a házasságok felbontását.
1886	New York kikötőjében felállítják a Szabadság-szobrot, a francia nép ajándékát.
1887–1889	Georges Boulanger korábbi hadügyminiszter támogatóinak körében antiparlamentáris mozgalom bontakozik ki.
1889	Párizsi világkiállítás; felépül az Eiffel-torony.
1891. május 1.	Fourmies-ban sortűz fogadja a szocialista felvonulókat.
1892–1893	Botrány tör ki a Panama-csatorna építése körül.
1893	Anarchisták bombát robbantanak a párizsi képviselőházban.
1894	Megkötik a francia–orosz szövetségi szerződést. Egy anarchista meggyilkolja Sadi Carnot köztársasági elnököt.
1894–1906	Dreyfus-ügy.
1895	A Lumière fivérek egy párizsi kávéházban megtartják az első filmvetítést.
1898–1899	Brit–francia „fasodai incidens” Szudánban.
1899	A auteuil-i lóversenyen támadás éri Émile Loubet köztársasági elnököt.
1901	Egyesületi törvény.
1903	Megrendezik az első nemzetközi autóversenyt.
1904	Londonban aláírják a brit–francia „entente cordiale”-t. Megszakadnak Franciaország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai.
1905–1906	Az egyházi vagyon leltárba vétele során súlyos helyi incidensekre kerül sor.
1908. március	Charles Maurras megalapítja az <i>Action française</i> című szélsőjobboldali lapot.
1914. július 31.	Egy nacionalista merénylő agyonlövi Jean Jaurès-t.
1914–1918	Első világháború.
1914. szept. 6–12.	Marne-i csaták.

1916	Véres ütközetek Verdunnei és a Somme folyónál.
1918. március 3.	Oroszország aláírja a breszt-litovszki békét.
1918. április 14.	A francia Ferdinand Foch tábornokot kinevezik a szövetséges csapatok főparancsnokává.
1918. nov. 11.	Németország Compiègne-ben aláírja a fegyverszünetet.
1919	A franciaországi választásokon a konzervatívok „nemzeti blokkja” arat győzelmet.
1919–1920	A Párizs-környéki békeszerződések.
1920	Megalakul a Francia Kommunista Párt. XIII. Leó pápa szentté avatja Jeanne d'Arcot.
1923	A német jóvátételi fizetések elmaradása miatt francia és belga csapatok szállják meg a Ruhr-vidéket.
1924	Elfogadják a német jóvátételek rendezését célzó Dawes-tervet. A franciaországi választásokon a szocialisták és a radikálisok „baloldali kartellje” arat győzelmet. A francia kormány elismeri a Szovjetuniót.
1925	Locarnói szerződés.
1927	A franciák megkezdik egy hatalmas erőrendszer kiépítését a német határon (Maginot-vonal).
1928	Briand–Kellogg paktum.
1930	Elfogadják a német jóvátételek csökkentéséről és átütemezéséről szóló Young-tervet.
1931-től	Jelentkezik Franciaországban a gazdasági világválság hatása.
1932	A franciaországi választásokon a baloldal arat győzelmet.
1933–1934	Stavisky-ügy.
1934. február 6.	Véres összetűzésekbe torkollik a szélsőjobboldali szervezetek nagyszabású tüntetése.
1935. július 14.	Párizsban nagyszabású baloldali tüntetésre kerül sor.
1936. január	Közzéteszik a népfront programját.
1936. március	Német csapatok vonulnak be a korábban demilitarizált Rajna-vidékre.
1936. április	A franciaországi választásokon győzelmet arat a népfront; Léon Blum vezetésével népfrontkormány alakul. Az országos sztrájkhullám nyomán a kormány bővíti a munkások jogait, élet- és munkakörülményeiket javító intézkedéseket fogad el.
1937. június	Blum kénytelen lemondani; a jobboldal ismét kormányra kerül.
1937	Az algériai arabok tüntetésén először hangzik el a függetlenség követelése.

1938. szeptember	Müncheni egyezmény.
1939. március	A németek bevonulnak Csehszlovákia megmaradt területeire.
1939. szept. 3.	Nagy-Britannia és Franciaország hadat üzen Németországnak.
1939. szeptember	„Furcsa háború”.
1940. május	
1940. május 13.	Német támadás éri Franciaországot.
1940. június 22.	A néhány nappal korábban hivatalba lépett új kormányfő, Philippe Pétain aláírja a fegyverszüneti megállapodást.
1940. július 3–6.	A brit légierő Mers el-Kébirnél lebombázza a francia flotta egy részét, hogy az ne kerüljön német kézre.
1940. július 10.	A nemzetgyűlés minden hatalmat Pétain marsallra ruház; megsemmisül a harmadik köztársaság.

Georges Braque (1882–1963): *Helios VI., Mauve-Héra*

A második világháborúban elszenvedett megsemmisítő vereség és a Vichy-rendszer dicstelen kormányzása dacára az ellenállást választó de Gaulle-nak néhány év múlva sikerült Franciaországot a győztesek oldalára állítania. A negyedik köztársaság (1945–1958) elindította a gazdasági fellendülést, és előmozdította az európai egység kiépülésének folyamatát, de a gyarmati rendszer válsága megbuktatta. 1958-ban de Gaulle létrehozta a sokkal szilárdabb ötödik köztársaságot, amely alapítóját is túlélte, s amely mélyreható gazdasági, társadalmi és kulturális változásokat tett lehetővé.

' A MEGSZÁLLT ÉS FELSZABADÍTOTT FRANCIAORSZÁG (1940–1944)

A németek elcsatolták Elzász–Lotaringiát, megszállták Franciaország északi részét a nyugati partvidékkel együtt, a fennmaradó területen pedig a Pétain marsall vezetésével megalakult francia kormány rendezkedhetett be. Ezt a rendszert Vichyről nevezték el, arról a fürdővárosról, amelyet Pétain kormánya székhelyül választott. Valamennyi állam elismerte, az Egyesült Államok és a Szovjetunió is.

A Vichy-rendszer – Ormos Mária szavaival – együttműködőként kezdte, bábállamként végezte. Élén nem önálló fasiszta párt állt, csak egy megrémült, megalkuvásra kész katonai és politikai csoport. Egyesek azért támogatták, mert biztosak voltak a németek végső győzelmében, mások pedig azt remélték, hogy Pétain képes lesz titokban felkészülni a visszavágásra, de valamennyien tévedtek. A rendszer egyre inkább a náci megszállók kiszolgálójává vált, s azt sem tudta kihasználni, hogy a flotta és a gyarmathierarchia a kezén maradt (a németek ugyanis abban reménykedtek, hogy mindkettőt felhasználhatják). Pétain antidemokratikus és autokratikus kormánya – anélkül, hogy a németek követelték volna – kizárta a zsidó-

Franciaország a második világháborúban

kat a közhivatalokból, a sajtó és az ipar vezető állásaiból, a külföldi zsidókat internáltatta (1940), az értelmiségi pályákon pedig numerus clausust vezetett be (1941). „Nemzeti forradalmat” hirdetve, a „Munka, Család, Haza” jelszavak jegyében a földművelés és a vallás értékeihez való visszatérést sürgette. Ezzel közelebb állt a traditionalista spanyol és portugál diktatúrákhoz, mint a társadalmat radikálisan átszervező nácihoz. Konzervatív tekintélyállamot kívánt

fenntartani, amivel a francia jobboldal egy része egyet is értett volna, csak hogy az alávetettség növekedése és a németek győzelmi esélyeinek csökkenése aláásta a rendszer tekintélyét.

Volt azonban valaki, aki egyetlen pillanatig sem volt hajlandó tudomásul venni Franciaország vereségét: Charles de Gaulle, az ötvenéves, magas, méltóságteljes dandártábornok. A katolikus középosztályból származott, mintaszerű családi életet élt, elmebeteg gyermekét ugyanolyan szeretettel nevelte húsz éven át, mint a két egészségeset, és olykor elkísérte feleségét az áruházakba, hogy rábeszélje, ne tagadjon meg magától egy-egy drágább ruhadarabot. Már a katonai iskolában azt mondták róla, hogy mindig úgy viselkedik, mint egy száműzött király. Az első világháborúban háromszor sebesült meg, a német fogolytáborból pedig négy alkalommal szökött meg, és négyszer vitték vissza. Három dologban hitt mélységesen: abban, hogy Franciaországnak kivételes küldetése van a világban, hogy a hazafiasság minden csoportérdeket egyesíthet, és hogy ő rendkívüli ember, aki egyszer még nagy szolgálatot tesz hazájának. (Tévedett: kétszer tett nagy szolgálatot Franciaországnak.) De bármennyire is hitt saját elhivatottságában, tiszteletben tartotta a francia társadalom akaratát, s a politikáról bölcsen konzervatív nézeteket hangoztatott: „Ugyan hogy lehetne hatékonyan kormányozni egy olyan országot, amelyben több mint kétszázféle sajt létezik?...”

1940-ben nemzetvédelmi miniszterhelyettes lett, s amikor kiderült, hogy Pétain lemond az ellenállásról, Angliába emigrált. Június 18-án tette közzé a BBC rádióadásában híres felhívását: a vereség nem végleges, a háború folytatódni fog, és „bármilyen történjék is, a francia ellenállás lángjának nem szabad kialudnia, és nem is fog kialudni”. Nem volt könnyű dolga, Szabad Franciaország elnevezésű mozgalmát fokozatosan mégis sikerült alternatív államgépezetté formálnia, és felvennie a kapcsolatot a franciaországi belső ellenállókkal.

Az angolszász hatalmak afrikai partraszállása miatt a németek 1942 novemberében megszállták az addig szabad franciaországi zónát, a fasiszta Olaszország pedig a Rhône-tól keletre fekvő területeket. Toulonban a francia flottát parancsnokai elsüllyesztették, hogy ne kerüljön német kézre. Pétain ezután is a helyén maradt, és készségesen hozzájárult a francia zsidóság német koncentrációs táborokba hurcolásához (1942). Összesen 90 000 Franciaországból elhurcolt zsidó vesztette életét, közülük 77 000 volt francia, a többi ide menekült külföldi. Bevezették a kötelező munkaszolgálatot, és az ellenál-

Egy ritkaságszámba menő fénykép: de Gaulle és felesége, Yvonne Vendroux londoni emigrációjuk idején

lás felszámolására „milícia” néven erőszakszervezetet hoztak létre (1943). 1944-ben a hadifoglyokkal és a munkára kötelezettekkel együtt a felnőtt francia férfiak 40%-a kénytelen-kelletlen Németország számára dolgozott.

A franciák többsége próbálta minimálisra korlátozni az együttműködést a megszállókkal, de csak 1942-től határolódott el egyértelműbben a kollaboránsoktól. Több százezren aktívan támogatták a német hatóságokat, több tízezren csatlakoztak a német hadsereghez. Egy másik kisebbség, mintegy háromszáz ezer fő az aktív ellenállást választotta. Illegális újságokat terjesztettek, hírszerzési feladatokat végeztek, szabotázsakciókat hajtottak végre, és többen a fegyveres küzdelemre is vállalkoztak. Utóbbiból a Francia Kommunista Párt is kivette a részét, hogy ellefedtesse, milyen megértőnek bizonyult a nácik iránt a szovjet–német meg nem támadási szerződés megkötése után (1939–1941). 1943-tól alakultak meg országszerte a *maqui*-k, a fegyveres ellenállás titkos gócai. Tagjaik számát 48 000-re becsülik. Az ellenállás résztvevői és támogatói közül 30 000 főt agyonlőttek, 60 000-et fogolytáborokba zártak, és 20 000-en estek el harc közben. (A Francia Kommunista Párt tehát

jócskán túlzott, amikor a felszabadulás után „a 75 000 agyonlőtt pártjának” nevezte magát.)

1943-ban de Gaulle Algériában már a Nemzeti Felszabadítás Francia Bizottsága, 1944 júniusában a Francia Köztársaság ideiglenes kormánya élén állt. 1944. június 6-án a szövetségesek partra szálltak Normandiában, augusztus 15-én pedig Provence-ban. A két hadsereg Dijon környékén találkozott szeptemberben. Párizsban augusztus 19-én felkelés tört ki, és utcai harcokra került sor. 24-én ideértek Leclerc tábornok amerikai vezetéssel harcoló francia katonái is, és másnap a németek megadták magukat. De Gaulle a Városháza ablakából integethetett az öt ünneplő párizsiaknak, s 26-án diadalmenetben vonult végig a Champs-Élysées-n. Ideiglenes kormányát a franciák és a szövetségesek is elismerték. Ennek rendkívül nagy jelentősége volt: sikerült elkerülni mind a polgárháborút, mind az alkudozást a Vichy-rendszer vezetőivel.

Az ellenállók
egyik illegális nyomdája
a német megszállás idején.
Középen Enrico Pontremoli áll,
mellette felesége
és barátjuk, Philipbert.
A fényképet Robert Doisneau
készítette.

Párizsi barikád
1944 augusztusában,
a felszabadítók bevonulása
idején. Sajtófotó.

A megszállók távozása és az új államhatalmi szervek megszilárdulása közti időszakban került sor a hírhedt „tisztogatásokra”. A helyi fegyveresek megtorló akciókat indítottak a kollaboránsok ellen, a németekkel szerelmi kapcsolatot létesítő nőket pedig kopaszra nyírással alázták meg. Mintegy 10 000 kivégzésre került sor ítélet és bírói eljárás nélkül, s mint minden elsietett megtorlásnak, ennek is rengeteg ártatlan áldozata volt. Körülbelül 125 000 fő került törvényszékek elé, 6763 halálos ítéletet hoztak. A szakértők ellentmondásos adatokat közölnek arról, hogy ebből hányat hajtottak végre: egyesek szerint 1500-at, mások szerint csak 791-et. 13 339 főt ítélték kényszermunkára, mintegy 25 000-et börtönbüntetésre. A gazdagabbak és befolyásosabbak könnyebben megúszták a büntetést. Egy kortárs író, Jean Paulhan ezt így fogalmazta meg: „Nyugodtan sétálnak köztünk azok a mérnökök, vállalkozók és építésszek, akik az Atlanti Falat [a németek óceánparti erőit] építették... Most új börtönöket építenek, ahová azokat az újságírókat zárják, akik ügyetlenül megírták, milyen jól építették meg az Atlanti Falat.”

De Gaulle 1943-ban.
Sajtófotó.

A tisztogatás emléke még sokáig megmérgezte a francia politikai életet. Egyetlen pozitív következménye a társadalmi-politikai elit megújulása volt: az 1946-ban megválasztott képviselők 85%-a korábban nem játszott jelentősebb politikai szerepet.

A NEGYEDIK KÖZTÁRSASÁG (1945–1958)

A második világháború kevesebb áldozatot követelt, mint az első: 600 000 francia halt meg. A termelés 1938-as szintjét már 1947-re, az 1929-es szintet pedig 1950-re sikerült elérni. A kül- és belpolitikai rendezés már nem bizonyult ilyen egyszerűnek.

De Gaulle mindent megtett annak érdekében, hogy Franciaország elfoglalhassa helyét a győztes nagyhatalmak között. Francia önkéntesek csatlakoztak a brit–amerikai haderőkhöz, Franciaország képviselői jelen voltak Németország kapitulációjánál (1945. május 8.), s bár a jaltai (február) és potsdami (július) találkozókra nem hívták meg őket, Németország egyik övezete francia megszállás alá került,

és Franciaország az ENSZ Biztonsági Tanácsának állandó tagja lett. Vagyis de Gaulle elfeledtette a franciákkal a vereséget és a megalkuvást. Michel Winock francia történész szavaival „szándékosan túlértékelte Franciaország szerepét saját felszabadításában... Felemelte a franciákat az ellenálló kisebbség szintjére, a hitleri Németországgal való együttműködés szégyenét pedig egy méltatlan kisebbségre hárította. De Gaulle visszaadta a franciák büszkeségét.”

1945 októberében népszavazást tartottak. (1944 óta már a nők is szavazhattak.) De Gaulle javaslatát elfogadva a szavazók 96,1%-a alkotmányozó hatalommal ruházta fel a megválasztandó nemzetgyűlést, vagyis lemondtak a harmadik köztársaság visszaállításáról. Megszavazták azt is, hogy a gyűlés hét hónapig tanácskozzék, majd az általa kidolgozott alkotmánytervezetet vessék alá népszavazásnak.

Az alkotmányozó gyűlés de Gaulle-t választotta az ideiglenes kormány vezetőjévé. A kormány Jean Monnet javaslatára Általános Tervezési Bizottságot hozott létre, amely vezető szerepet játszott a modernizációban. Államosították az északi szénmezőket és a legnagyobb bankokat, a munkások vállalati bizottságokat alakíthattak, s létrehozták a Nemzeti Közigazgatási Iskolát, a francia politikai elitképzőt. Az inflációt azonban nem sikerült megfékezni. A gyűlésben már a kommunisták, a szocialisták és a kereszténydemokrata Népi Köztársasági Mozgalom (*Mouvement républicain populaire*, MRP) tagjai szereztek többséget, akik alkotmányos kérdésekben szembenálltak a tábornokkal. Vagyis felbomlott az a nemzeti egység, amelyet de Gaulle a felszabadulás idején létrehozott. Ezért 1946 januárjában lemondott, ellenfeleire hagyva azokat a problémákat (a gazdasági újjáépítést, a német kérdést és a gyarmati kérdést), amelyeket egyelőre valószínűleg ő sem tudott volna a francia társadalom valamennyi rétege számára elfogadható módon megoldani.

A problémák közül az algériai válság ígérkezett a legsúlyosabbnak. 1945. május 8-án ugyanis Szétifben egy tüntetésen kibontották a független Algéria zöld-fehér-vörös zászlaját, amelyet a rendőrség el akart venni a tüntetőktől, ezért tüzet nyitott. A városba érkező hegylakók úgy vélték, csapdába csalták őket, s rettenetes mészárlást rendeztek a fehérek és a mérsékelt arab vezetők körében. A francia hatóságok két hónapig tartó megtorló akcióinak több ezer áldozata volt – ezzel megghiúsult a konfliktus békés rendezésének reménye.

Miután a kommunisták és szocialisták által javasolt egykamarás törvényhozást az 1946 májusában megtartott népszavazás elutasította,

a második alkotmányozó gyűlés létrehozott egy köztársasági tanácsot is. A köztársasági elnököt ez a két testület választotta meg, de szerepe nem sokban különbözött elődeiétől. De Gaulle nem értett egyet az alkotmánnyal, s kijelentette, hogy az államfőt szélesebb társadalmi rétegeknek kellene megválasztaniuk, és nagyobb hatalmat kellene a kezébe adni, hogy pártérdekektől függetlenül képviselhesse a nemzeti érdekeket. A szavazók 31,4%-a távol is maradt az urnáktól, így a negyedik köztársaság kezdettől fogva csak mérsékelt támogatást élvezett. Az új köztársaságot később is sok kritika érte gyakori kormányváltásai miatt, pedig a hidegháború veszedelmei és a gyarmati rendszer felbomlásának rendkívüli nehézségei közepette mégiscsak megtette az első és legfontosabb lépéseket a gazdasági fellendülés, az európai egység és a német–francia kiegyezés felé.

Első kormányát szocialisták, kommunisták és népi köztársaságiak alkották. A kommunistákat a bérpolitikai viták miatt Ramadier miniszterelnök már 1947 februárjában kizárta kormányából, de csak ősszel vált nyilvánvalóvá, hogy a hidegháború felé tartó Moszkva utasítására radikálisan szembe kell szállniuk minden nem kommunista törekvéssel. Legfőképpen pedig a Nyugat-Európa gazdasági talpra állását biztosító Marshall-tervet kellett elutasítaniuk – ezáltal bizonyossá vált, hogy nem szerezhettek többséget a választásokon. 1945-től a nyolcvanas évek elejéig a választópolgárok 20%-ának támogatását még így is meg tudták szerezni.

A választók nem tudhatták, hogy a Francia Kommunista Pártnak a harmincas évek óta kettős vezetése volt: a hivatalos vezetők, a titkárság, a központi bizottság és a kongresszusok tagsága mögött ott állt az a titkos, Moszkvából létrehozott és Moszkva által irányított szűkebb vezetőség, amelyet titkos volta egyszerre védelmezett a párt külső ellenségeitől és belső „disszidenseitől”. Az egyszerű párttagok számára csak a rendkívül aktív és tevékeny kommunista szervezetek léteztek, a nagy példányszámú sajtó, az ifjúság, a veteránok, a sportolók, a háziasszonyok, a diákok és más csoportok számára létrehozott egyesületek, valamint a nagyszabású rendezvények, amelyeken azt hirdették, hogy a párt tulajdonképpen a francia nemzeti hagyományok, a nagy forradalmak, a párizsi kommün, a népfront és az antifasiszta ellenállás XX. századi örököse. Michel Winock szerint a kommunizmus szervezte meg legeredményesebben annak a forradalmi maximalizmusnak a képviselését, amelynek ugyanolyan mély gyökerei vannak a francia társadalomban, akár-

Raymond Aron, a második világháború utáni évek legjelentősebb liberális politológusa. Sajtófotó.

csak a szélsőséges reakciónak. Ennek következtében a francia értelmiség körében harminc évre uralkodóvá váltak a baloldali, kifejezetten szovjetbarát eszmei irányzatok, amelyekkel csak a Raymond Aronhoz és Albert Camus-höz hasonló, független gondolkodók mertek és tudtak szembeszállni. A háború utáni három évtized leghíresebb írója és gondolkodója azonban az egzisztencialista Jean-Paul Sartre volt, aki kijelentette, hogy a Sztálin által kormányzott Szovjetunióban szabadon lehet bírálni a rendszert, és az emberek csak azért nem utaznak külföldre, mert nem akarnak.

A rendszer másik ellenzéki csoportosulását de Gaulle hozta létre 1947 áprilisában a Francia Nép Tömörülése (*Rassemblement du peuple français*, RPF) néven az alkotmányos reform, a kommunistaellenesség és a gazdasági liberalizmus programjával. A jobboldal azonban még jó néhány évtizedig nem tudta lemosni magáról a második világháború kollaboránsainak bélyegét, amelyet ellenfelei újra meg újra rásütöttek, s bár politikai téren gyorsan újjászerveződött, ideológiai és kulturális téren befolyása csökkent.

A szocialistáktól a mérsékelt jobboldalig terjedő centrista pártok Harmadik Erőnek nevezték el összefogásukat. A rendszer védelmét, az atlanti együttműködés és az európai egység fontosságát hangsúlyozták. Igaz, a hidegháború kezdetén Franciaország vezetői vegyes érzelmekkel csatlakoztak az amerikai–brit szövetséghez: a szovjet fenyegetést csak fokozatosan ismerték fel, sokan féltették a francia gyarmatbirodalmat, nyugtalanította őket Németország talpra állása, és a nagyhatalmi álmokról is nehezen mondtak le. A józanság még-

is felülkerekedett: aláírták a NATO (1949), valamint az Európai Szén- és Acélközösség (1951) szerződését. Ezzel lefektették az európai egység alapjait.

Az 1951-es „listakapcsolásos” választás előnyt biztosított a koalíciók számára: ha egy megyében a Harmadik Erő koalíciós pártjai szerezték meg a szavazatok abszolút többségét, megkapták a megye összes képviselői mandátumát. Ezzel sikerült korlátozni a két ellenzéki mozgalom térnyerését, bár a kommunisták és a gaulle-isták választási csalással vádolták a győzteseket. A magániskoláknak nyújtott támogatás miatt azonban a szocialisták kiváltak a Harmadik Erő koalíciójából, ezáltal mérsékelt jobbratolódásra került sor. Amikor az RPF egyes képviselői támogatták a kormányt, de Gaulle megszákította velük a kapcsolatot, mert nem akart a rendszert elfogadva visszatérni a politikai vezetők közé. 1953-tól a mozgalomban a bomlás jelei mutatkoztak.

A gazdasági életben az 1950-es évek közepén már érzékelhetőek voltak annak a fellendülésnek a jelei, amelyet a gazdaságtörténetesek később „dicsőséges harminc év” néven emlegettek, a költségvetési hiány és az infláció azonban a gyarmati háborúk miatt csak lassan mérséklődött. Indokínában 1946 óta harcoltak a Viet Minh ellenállási mozgalmával, Tunéziában és Marokkóban pedig függetlenségi mozgalmak bontakoztak ki. Az 1954-es Dien Bien Phu-nál elszenvedett vereség után Mendès-France radikális-szocialista kormánya (1954–1955), amelyet az RPF egykori tagjai is támogattak, a genfi egyezmények aláírásával (1954) véget vetett Franciaország indokínai háborújának. Önkormányzatot adott Tunéziának is. Algériában azonban egyre több vér folyt: 1954-ben a Nemzeti Felszabadítási Front (*Front de libération nationale*, FLN) merényletsorozatot indított, 1955-ben pedig elérte, hogy a környező vidék arab lakossága brutális mészárlást rendezzen Philippeville európai lakossága körében. Az Algériába küldött csapatok miatt a baloldal, Németország újrafegyverkezésének elfogadása miatt pedig a jobboldal fordult szembe Mendès-France kormányával, aki kénytelen volt lemondani.

A gyakori kormányváltások miatt 1955 végén feloszlatták a nemzetgyűlést. Az új választásokon a balközép Republikánus Front vereséget szenvedett, előretörték a kommunisták és Poujade antiparlamentarista, sovinszta, értelmiségellenes, provinciális, kistulajdont védelmező hívei. A szocialista Mollet kisebbségi kormánya

(1956–1957) elismerte Marokkó és Tunézia függetlenségét, aláírta a Közös Piacot megalapító római szerződést, a szuezi válság idején azonban kudarcot vallott, és az algériai válsággal sem tudott megbirkózni.

1956-ban nagy felzúdulást keltett, hogy a Francia Kommunista Párt nyíltan helyeselte a magyar forradalom szovjet tankokkal történő, véres leverését. Rengetegen léptek ki a pártból, a párt székháza előtt, a Le Peletier utcában pedig halálos áldozatot is követelő verekedésre került sor. Párizs városi tanácsa ekkor döntött úgy, hogy a székház melletti kereszteződést a magyar forradalmárok tiszteletére Kossuthról nevezi el. Ugyanekkor az Egyesült Államok a Szovjet-unióval egyetértésben nem támogatta a francia, brit és izraeli csapatoknak a Szuezi-csatornát államosító Egyiptom elleni támadását. A csapatokat vissza kellett vonni, a sértett nemzeti önérzet pedig már de Gaulle visszatérését készítette elő.

Algériában kegyetlen háború bontakozott ki a Nemzeti Felszabadítási Front (FLN) és a csaknem félmillió francia katona között, akik az egymillió európai telepest (a „feketelábúakat”) védelmezték. A háború nem egy algériai tömegmozgalom eredménye volt. Egy radikális arab kisebbség merényletei olyan megtorló intézkedésekre késztették a helyi francia hatóságokat, amelyek egyesítették az arab lakosságot az európaiak ellen. Mértékadó francia becslések szerint a harcoknak és merényleteknek 30 000 francia és 300 000 arab áldozata volt. Az FLN rendkívül brutális gyilkosságait a francia egységek csak kínvallatás alkalmazásával tudták megfékezni. Ez pedig szembefordította a francia közvélemény egy részét a költséges, elhúzódó háborúval, amely ártott Franciaország nemzetközi megítélésének, és a belpolitikai ellentéteket is kiélezte.

1958-ban a Gaillard-kormány elfogadta volna az amerikai és brit közvetítést a háború befejezése érdekében, ami azonban tartós kormányválsághoz vezetett Franciaországban, és összeesküvéshez az algériai telepések és katonák körében. Májusban maga Coty köztársasági elnök kérdezte meg de Gaulle-t, hajlandó lenne-e kormányt alakítani. Ugyanerre ösztönözte őt egy algíri napilap, május 13-án pedig kirobbant az algíri lázadás. Massu tábornok, a város katonai parancsnokának vezetésével Közjóléti Bizottságot hoztak létre „Francia Algéria” megmentésének programjával, és nyilvánosan de Gaulle támogatását kérték. Megszerezték az ellenőrzést Korzika felett, és készen álltak egy franciaországi invázióra is. Párizsban a kor-

mány átadta a hatalmat Salan tábornoknak, a hadsereg főparancsnokának, aki szintén de Gaulle-hoz fordult.

Ebben a válságos helyzetben a tábornok mesteri taktikusnak bizonyult, és újra megmentette hazáját a polgárháborútól. Az algíri lázadókkal megfélemlítette a párizsi politikusokat, a felkelőkkel pedig tudatta, hogy lehetőleg államcsíny nélkül, törvényesen szeretné megkapni a hatalmat. A döntő lépést az jelentette, hogy Coty elnök kormányalakításra kérte fel, amit de Gaulle május végén meg is tett. A nemzetgyűléstől hat hónapra teljhatalmat kapott, és megbízták az új alkotmány kidolgozásával, amelyet népszavazással kellett jóváhagyatnia. De Gaulle Algírba utazott, ahol híres kijelentésével („Megértettem magukat!”) és más gesztusokkal mindenkit megnyugtatót, semlegesítette a hadsereget, s addig húzta az időt, amíg szeptember végén a népszavazáson résztvevők közel 80%-a el nem fogadta alkotmánytervezetét. (Csak 15% maradt távol a szavazástól.)

Az új alkotmány jelentős mértékben növelte a köztársasági elnök hatalmát. Mandátuma hét évre szól, újraválasztható, ő nevezi ki a miniszterelnököt (akit azonban az amerikai kormánnyal ellentétben a képviselők is elmozdíthatnak), joga van a nemzetgyűlés felosztatására, népszavazások kiírására, válsághelyzetben rendkívüli hatalmat gyakorolhat. A törvényhozás és a végrehajtás határozott szétválasztása nem tette lehetővé, hogy valaki egyszerre legyen miniszter és képviselő. A kétkamarás törvényhozás (parlament) a közvetlenül megválasztott nemzetgyűlésből és a közvetett módon választott szenátusból áll. Kilencfős alkotmányos tanács ellenőrzi a törvényhozást.

A kortársak közül többen bírálták az új alkotmányt, amely jelentősen kiszélesítette az elnök jogkörét, s bonapartista, fasiszta veszélyt emlegettek. Ma már sokan úgy vélik, hogy az ötödik köztársaság alkotmányának az erős elnöki hatalom bevezetésével sikerült kiegyensúlyozottabbá és népszerűbbé tennie a köztársaságot. A képviselők és a szenátorok által képviselt oligarchikus, illetve a választópolgárok által képviselt demokratikus tényező mellett a hosszú ideig hatalomban maradó államfő képviseli a monarchikus tényezőt, az egy személyben megtestesülő nemzeti egységet – amely a sajátos francia hagyományok miatt nagyon is népszerű. Sokkal könnyebb ugyanis egy (1962 óta közvetlen népszavazással megválasztott) közismert személyiséghez kötődni, mint egy több száz fős képviselőtestülethez. A politika egyre személytelenebb vilá-

gában ez a választás mégiscsak valamiféle közvetlen kapcsolatot teremt a társadalom tagjai és az államfő között.

Az alkotmány kidolgozásával egy időben elkészültek a tervek a frank leértékeléséről és az új frank bevezetéséről (amely száz régi frankot ért), a költségvetési deficit felszámolásáról, a külkereskedelem felszabadításáról és a vámok Közös Piacon belüli csökkentéséről. Új gaulle-ista párt alakult Unió az Új Köztársaságért (*Union pour la nouvelle République*, UNR) néven, amely a novemberi törvényhozási választásokon a mérsékelt jobboldallal együtt a parlament legerősebb pártja lett. December végén a folyamat betetőzéseként de Gaulle-t az electorok szavazatainak 78,5%-ával az ötödik köztársaság első elnökévé választották.

AZ ÖTÖDIK KÖZTÁRSASÁG ELSŐ ÉVTIZEDEI (1958–1981)

Az új kormányzatnak a gyarmati rendszer békés lebontása volt a legsürgetőbb feladata. Az alkotmány első cikkelye kimondta, hogy „a tengerentúli területek népei szabad elhatározással, az alkotmányt elfogadva Közösséget alkothatnak”, de Guinea már erre is „nem”-mel szavazott. Az 1960-as években Fekete-Afrika államai sorra a függetlenséget választották, s inkább együttműködési szerződéseket kötöttek Franciaországgal.

Az algériai kérdés rendezése de Gaulle politikai mesterműve volt. Támogatóinak többsége ugyanis ragaszkodott Algéria megtartásához, a hadsereg nem volt hajlandó kivonulni, az FLN pedig nem volt hajlandó felhagyni a terrorizmussal. Az elnök viszont tisztában volt vele, hogy Algériát nem lehet beolvasztani. „Egyes korszakokban vannak bizonyos problémák, amelyekre nincsen megoldás” – ismerte el tárgyilagosan. Előbb megpróbált elfogadható ajánlatokat tenni az arab lakosságnak a Francia Közösség létrehozására, modernizációs ötéves tervre, majd 1959 szeptemberében felajánlotta, hogy négyéves tűzszünet után az algériai nép döntsön saját sorsáról: választhat a teljes függetlenségre, a beolvadás és a szövetség között. Az algériai francia hadsereg két alkalommal lázadt fel de Gaulle ellen (1960. január 24.–február 1., 1961. április 22–25.), de a közvélemény az elnök mellett állt: az 1961-es népszavazáson az anyaországiak 75,2%-a támogatta önrendelkezést biztosító politikáját. Az FLN-nel

folytatott tárgyalásokat az eviani egyezménnyel sikerült lezárni (1962. március 18.). De Gaulle jobboldali kormánya megtehetette azt, amit a társadalom egy baloldali kormánytól nem fogadott volna el: elismerte Algéria függetlenségét, amit az anyaországiak 90,6%-a népszavazással is megerősített.

Közel egymillió európai menekült el Algériából, Titkos Hadsereg Szervezete (*Organisation Armée Secrète*, OAS) nevű terrorcsoportjuk pedig két merényletet is megkísérelt de Gaulle ellen. 1961. szeptember 8-án az országúton egy harminckilós plasztikbombát robbantottak fel az elnök autója mellett, 1962. augusztus 22-én pedig egy kommandó (amelynek három magyar származású tagja is volt) géppuskatűz alá vette az elnököt és feleségét szállító autót. A kocsit tizennégy találat érte, de senki nem sebesült meg. „Ezek az emberek úgy lőnek, mint a disznók!” – állapította meg megvetően de Gaulle, és egész este morgott magában: „Micsoda kontárok!”

Az algériai háború hatására a francia gyarmathatalom többi tagja már békésen nyerte el függetlenségét. A Francia Közösség titkárságát 1961 májusában az együttműködési minisztérium váltotta fel.

Külpolitikai téren de Gaulle ugyanúgy Franciaország függetlenségét szerette volna hangsúlyozni, mint a negyedik köztársaság. Ezért folytatta a francia nukleáris fegyverek kifejlesztését, s bírálta az amerikai hegemoniát a NATO szervezetében. Kivonta a földközi-tengeri francia haderőket a NATO ellenőrzése alól (1959), majd 1960. február 13-án a Szaharában felrobbantották az első francia atombombát. Az európai egységtörekvéseket megpróbálta Franciaország számára kedvezőbb mederbe terelni: megerősítette a Nyugat-Németországhoz fűződő kapcsolatokat, Nagy-Britannia kizárására törekedett, és egy államközi, vagyis nem államok feletti európai közösség kiépítését szorgalmazta.

Ezzel sok szocialista, radikális és független képviselő sem értett egyet. A Pompidou-kormányt 1962-ben leszavazták, mire de Gaulle feloszlatta a képviselőházat, és népszavazást rendelt el a közvetlen elnökválasztásról. A pártok újra bonapartista törekvésekkel vádolták, de a merényletek nyomán megnőtt népszerűségének köszönhetően a szavazók 61,76%-a támogatta az alkotmány módosításával kapcsolatos terveit. A törvényhozási választásokon a gaulle-ista pártoknak, az UNR-nek és a Munka Demokratikus Uniójának (*Union démocratique du travail*, UDT) kis híján sikerült megszerezniük a többséget. A függetlenek támogatásával Pompidou újra kormányfő lett (1962–1968).

Andrew Shennan brit történész megfogalmazása szerint az 1960-as évek közepén de Gaulle azon fáradozott, hogy a béke és a prosperitás banális világában megőrizze a francia nemzet „nagyóságát és dicsőségét”. A hidegháború kétpólusú világrendjében megpróbálta előkészíteni egy többpólusú, rugalmasabb világrend létrehozását. Ezért mondott nemet arra a brit–amerikai javaslatra, hogy a brit és francia nukleáris haderőt egyesítsék a NATO-parancsnokság alatt álló amerikai haderőkkel, nemet mondott Nagy-Britanniának a Közös Piachoz való csatlakozására (1963), és felvette a diplomáciai kapcsolatokat Kínával (1964). Ezzel egy időben kampányt kezdett az amerikai pénzügyi és gazdasági befolyás visszaszorítása érdekében. Miután az 1965-ös elnökválasztás második fordulójában sikerült győzelmet aratnia a baloldal jelöltjével, Mitterrand-nal szemben, 1966-ban Franciaország összes haderőt kivonta a NATO parancsnoksága alól, magából a szövetségből azonban nem lépett ki. Moszkvába látogatott (1966), „igazságtalannak” nevezte az Egyesült Államok vietnami háborúját, ezután pedig egyre vitathatóbb lépéseket tett. A harmadik arab–izraeli háború idején ellenségesnek tűnt Izraellel és a Nyugattal szemben, egy montreáli látogatáson pedig megéljenzte a „szabad Quebecet” (1967), amit a kanadai szövetségi kormányzat a belügyekbe való beavatkozásnak tekintett.

Belpolitikai téren a hosszú távú gazdasági sikerek megalapozására törekedett, s nem vette kellőképpen figyelembe a megnövekedett fogyasztói igényeket. Úgy érezte, hogy a nemzeti érdekeket szem előtt tartó franciáknak egy ideig még le kell mondaniuk az anyagi bőségről, s azt hitte, erről meg is tudja győzni őket. Kormányzata a politikai és pénzügyi stabilitással azonban lehetővé tette az 1950-es években megindult gazdasági fejlődés és modernizáció folytatódását. 1946 és 1977 között a nemzeti össztermék ötszörösére, az ipari termelés 1954 és 1984 között háromszorosára nőtt. Franciaország végre valódi ipari nagyhatalom, a világ egyik legnagyobb exportőre lett.

1968 májusában a párizsi egyetem nanterre-i épületének pár száz szélsőbaloldali diákja által kezdeményezett mozgalom össznemzeti politikai válságot idézett elő. Okait a szociológusok abban látták, hogy a felsőoktatásban korábban részt nem vevő családokból érkező diákok a túlszűfolt, kellőképpen nem fejlesztett iskolákban, az új környezetben bizonytalanul válva, illetve a munkanélküliség miatt jövőjükért aggódva csatlakoztak a fogyasztói társadalom, a túlságosan hierarchikus társadalmi struktúra és az idősebb generáció érté-

Tüntető fiatalok összecsapása a rendőrséggel 1968 májusában. Sajtófotó.

kei elleni lázadáshoz. Május 3-án megszállták a Sorbonne-t. A tanári kar és a kormány azzal a dilemmával találta magát szemben, hogy vagy tehetetlenül tűri az oktatás megbénítását és a barikádok építését, vagy rendőri fellépéssel mártírokat teremt a mozgalom számára. Előbb az utóbbi, azután az első megoldáshoz folyamodtak. Az üzemekben az alacsony bérek miatt elégedetlen munkásság 13-án sztrájkba kezdett, s két hétig úgy tűnt, hogy az államgépezet megbénult. A szocialista Mitterrand már be is jelentette, hogy szükség esetén vállalja az elnöklétséget, a kommunisták pedig május 29-én nagyszabású tüntetést tartottak „népi kormányzatot” követelve. (Csak ők tudták, mit értenek ezen.) De Gaulle megzavarodott, és helikopterrel Baden-Badenbe repült, a németországi francia csapatok parancsnokához, mintha a menekülést fontolgatná.

Aztán megismétlődött a már jól ismert forgatókönyv: az aktív, forradalmár kisebbségtől megriadt többség határozottan a rend védelmére kelt. A kormány magához tért: Pompidou miniszterelnök béremelést ígért a munkásoknak. De Gaulle is összeszedte magát: május 30-án félmillió kormánypárti tüntető előtt közölte, hogy szembeszáll minden diktatórikus törekvéssel, és fel fogja osztatni a nemzetgyűlést. Az új választásokon az őt támogató Demokraták Uniója az V. Köztársaságért (*Union des démocrates pour la Ve République*, UDR) abszolút többséget szerzett a képviselőházban. 1968 őszén sor került a felsőoktatás reformjára: az egye-

temek nagyobb autonómiát kaptak, létrehozták a tanárok és diákok tanácsait.

De Gaulle újabb reformokkal akarta feledtetni 1968 májusában tanúsított átmeneti zavarát. Javaslatot tett a szenátus átalakítására, regionális tanácsok hálózatának kiépítésére, és a munkahelyi demokrácia fejlesztésére. A két előbbiről 1969 áprilisában népszavazást tartottak – csak hogy a szavazók mintegy 53%-a nemet mondott de Gaulle terveire. Az elnök levonta a konzekvenciákat: még ebben a hónapban lemondott, visszavonult Colombey-les-Deux-Églises-i otthonába, és másfél év múlva meg is halt. Egyszerű sírkövére csak a nevét, születésének és halálának dátumát vésette. Talán azért tölthetett be ilyen rendkívüli szerepet Franciaország történetében, mert – Michel Winock szavaival – egyszerre testesítette meg annak jakobinus, honapartista és monarchikus hagyományait. Ő volt az, aki reménytelen helyzetben a végsőkéig kitartó harcra szólított fel a haza védelmében, ő lett a pártokon felülemelkedő „megmentő”, a „rendkívüli ember”, s államfőként a „választott király” szerepében fejezte be pályafutását.

A rendszer nem rendült meg, intézményei szilárdak maradtak. Az új elnökválasztást a gaulle-ista hagyományokat folytató Georges Pompidou nyerte meg, akit de Gaulle „szürke eminenciásának” neveztek, és hű követőjének tartottak. Joviálisan mosolygó, testes, egyszerű külsejű ember volt, főként a nagyipar és a modern művészetek támogatását tartotta fontosnak. Kormányja kiterjesztette a férjezett nők és a törvénytelen gyermekek jogait, s megkísérelte szabályozni a gyakori baloldali és feminista tüntetéseket is, de az alkotmányos tanács nem engedélyezte a gyülekezési jog csorbítását. Az egymáshoz közeledő baloldali pártokat Pompidou azzal próbálta egymás ellen fordítani, hogy népszavazást írt ki Nagy-Britannia belépéséről a Közös Piacha (1972). A népszavazást megnyerte, de csak csekély többséggel, s a szavazástól távol maradt szocialistákat nem sikerült szembefordítania a nemmel szavazó kommunistákkal, ahogyan tervezte.

A külügyekben folytatta elődje hivalkodóan független politikáját: fegyvereket adott el terroristagyanús arab államoknak, s nem bánta, hogy 1970-es chicagói látogatásán tüntetnek ellene. Túlságosan függetlennek tűnő miniszterelnökét, a radikális gaulle-ista Chaban-Delmast (1969–1972) az ortodox gaulle-ista és engedelmesebb Messmerrel váltotta fel (1972–1974). Rövid elnökségének emlékét

Georges Pompidou
köztársasági elnök (jobbra)
és Jacques Chaban-Delmas
miniszterelnök 1972-ben

a franciák megszépítették, úgy beszélnek róla, mint a gazdasági válság előtti utolsó boldog évekről. Franciaország valóban az ő elnöksége idején hagyta le gazdasági téren régi riválisát, Nagy-Britanniát. Rákbetegség végzett vele, nevét Párizs egyik leglátványosabb kulturális központja őrzi.

Az 1974-es elnökválasztás második fordulóját minimális többséggel Valéry Giscard d'Estaing nyerte meg Mitterrand-nal szemben. Miniszterelnöke 1976-ig a gaulle-ista Jacques Chirac, majd Raymond Barre volt. Giscard a gaulle-istáknál modernebb, liberálisabb jobboldalt képviselte, de minden jó szándéka ellenére is túl művelt, túl arisztokratikus, túl toleráns volt ahhoz, hogy tartós népszerűségre tegyen szert. Úgy vélte, hogy eljött az ideje a politikai élet „elernyedésének”, a jobb- és baloldal közti ellentétek mérséklődésének, hiszen az alapvető liberális értékekben a legtöbb párt egyetértett. Az ötödik köztársaság intézményei megszilárdultak, a külügyek alapelvei is széles körben elfogadottak voltak: az ország az USA szövetségese, de minden eszközzel nemzeti függetlenségének megőrzésére törekszik; a Szovjetunió ellenfele, de készen áll az ésszerű párbeszédre. Az elnök célja az volt, hogy széles pártszövetséget hozzon létre a jobbközép és a jobboldal politikai csoportosulásai, a liberálisok, a kereszténydemokraták és a radikálisok részvételével, s abban reménykedett, hogy ebbe a szövetségbe bevonhatja a gaulle-istákat is.

Csak hogy az olajválság kibontakozása gazdasági és társadalmi válságot vont maga után. Északon, a csatorna partján és Lotaringiában bányák, kohók zárták be kapuikat. A versenyképes iparágak

(repülőgépgyártás, autógyártás, elektronika stb.) és a szolgáltatások nem tudták felszívni a versenyképtelen ágazatokban felszabaduló munkaerőt; nőtt a munkanélküliség. Ebben a helyzetben Giscard d'Estaing liberalizmusa gyanússá vált mind a bal-, mind a jobboldal szemében. A jobboldalon Jacques Chirac vette át a gaulle-isták Tömrülés a Köztársaságért (*Rassemblement pour la République*, RPR) elnevezésű pártjának irányítását, s miután elveszítette a miniszterelnöki posztot, sikerült megnyernie a párizsi polgármesteri választásokat (1977). A nem gaulle-ista jobboldal az individualista liberalizmust próbálta összeegyeztetni a szociális reformokkal. Ez volt az elnök pártja, amely Unió a Francia Demokráciáért (*Union pour la démocratie française*, UDF) néven szerveződött a kereszténydemokratákból, a független és radikális republikánusokból. A baloldalon a Francia Kommunista Párt támogatottsága csökkenni kezdett, amiben egyaránt szerepe volt a régi típusú nehézipar visszاسzorulásának, valamint Szolzsenyicin *A Gulag szigetvilág* című könyvének, amely 1974-ben jelent meg franciául. A francia kommunisták hol a Moszkvától való távolságtartás szükségességét hangsúlyozták, hol pedig hűségnyilatkozatokat tettek. Jóval sikeresebbnek bizonyult a Francia Szocialista Párt, amelynek az 1971-es épinyai kongresszus óta Mitterrand állt az élén.

Giscard d'Estaing kormányzata első két évében fontos reformokat fogadtatott el: a nagykorúság határát az 1792-ben (!) meghatározott 21 évről 18 évre szállította le (1974), a baloldal támogatásával megkönnyítette a születésszabályozást, az abortuszt és a válást. (Ez utóbbit eddig egy 1884-es törvény szabályozta.) Párizs polgármesterét a francia forradalom óta a kormányzat nevezte ki – 1975-től viszont újra a lakosság választhatta meg. Az alkotmányos tanács jogkörének kiterjesztésével korlátozták a parlament hatalmát: Franciaország most lett valódi jogállam, ahol többségi akarattal sem lehet olyan törvényt hozni, amely ellentétes az emberi jogokkal. 1978-tól törvény kötelezte az államhatalmi szerveket arra, hogy bemutassák az állampolgároknak a róluk vezetett feljegyzéseket. Törvényekkel támogatták a rokkantakat, az özvegyeket és más, szociálisan hátrányos helyzetű csoportokat. Giscard még a spekulatív úton szerzett jövedelmeket is megpróbálta megadóztatni, de ekkor már saját hívei is szocialista törekvésekkel vádolták. A külügyek terén az elnök az Európai Közösség állam- és kormányfői csúcstalálkozóinak bevezetésével erősítette meg a szövetséget, s különösen jó viszonyt

alakított ki Helmut Schmidt német kancellárral. Kormánya rendkívüli sikereket ért el a nukleáris fegyverzet és a telekommunikációs rendszerek fejlesztésében.

A társadalombiztosítási járulékok növelésével, ár- és bérstoppal 1977-re sikerült megállítani az inflációt. Az 1978-as törvényhozási választásokon a jobboldal szerzett többséget, az Európa Parlament első választásán pedig az UDF és a szocialisták. Giscard népszerűsége a gazdasági válság, arisztokratikus modora, valamint az afganisztáni szovjet invázió után (1980) Leonid Brezsnyevvel szemben tanúsított határozatlansága miatt csökkent. (Figyelemre méltó tény, hogy a nem kommunista francia baloldal mindig keményebben elítélte a szovjet diktatúrát, mint a külpolitikai függetlenségét féltékenyen őrző jobboldal.) A meggondolatlan Giscard ráadásul ajándékokat fogadott el Bokassától, a Közép-afrikai Köztársaság tömeggyilkos uralkodójától. A jobb sorsra érdemes, tehetséges és őszintén liberális elnök a gaulle-istákkal való ellentéte és a baloldal megerősödése miatt az 1981-es köztársasági elnökválasztás második fordulójában alulmaradt Mitterrand-nal szemben.

MITTERRAND KORA (1981–1995)

François Mitterrand, a hatvanöt éves veterán politikus ifjúkorában jobboldali szervezetekhez csatlakozott, volt hadifogoly, a Vichy-kormányzat kitüntetett tisztviselője, az ellenállás tagja, a negyedik köztársaság tizenegy kormányának minisztere. Meglehetősen későn csatlakozott a szocialistákhoz, s valószínűleg inkább a politikai lehetőségek vonzották, mint a szocialista eszmék: inkább republikánus volt, mint marxista szocialista. Az 1965-ös és 1974-es elnökválasztásokon ő lett a baloldal közös jelöltje, és 1971 óta ő volt a Szocialista Párt főtitkára. A de Gaulle által bevezetett erős elnöki hatalmat csak addig bírálta, amíg meg nem szerezte. 1981-es választási győzelme a jobbközép pártok huszonhárom éve tartó uralmának vetett véget. Győzelmének okai között meg kell említeni az inflációt és a munkanélküliséget, a jobboldal megosztottságát a gaulle-isták (Chirac) és az UDF (Giscard d'Estaing) között, valamint a Szovjetunió tekintélyvesztését; a baloldali szavazók ugyanis a kommuniszták helyett inkább Mitterrand-t támogatták.

Giscard d'Estaing és Mitterrand 1981 májusában, amikor az utóbbi megnyerte az elnökválasztást. Sajtófotó.

Győzelme után pár hónappal kiderült, hogy végzetes prosztatarák támadta meg. Orvosai 1981-ben azt jósolták, hogy három hónapja, de legfeljebb három éve lehet hátra, ő azonban elképesztő akaraterővel küzdötte le a kórt, és csak 1992-ben kellett közölnie a nyilvánossággal, hogy nem egészséges.

A győztes Mitterrand feloszlatta a nemzetgyűlést, s mivel a csalódott jobboldaliak egy része nem ment el szavazni, az új választások után már a képviselők abszolút többsége őt támogatta. 270 szocialista és 44 kommunista kapott helyet a 488 fős nemzetgyűlésben. Mitterrand négy kommunistát is meghívott a kormányába, és nagyszabású reformokat kezdeményezett. Első miniszterelnöke, Mauroy (1981–1984) állami tulajdonba vett öt nagy iparvállalatot és harminckilenc bankot, megkezdtek a közigazgatás decentralizációját, megreformálták a kórházak rendszerét, a felsőoktatást, a rádiók és a televíziók működését, a munkavállalók és munkáltatók jogviszonyát, és eltörölték a halálbüntetést. A gazdasági élet fellendítése és a fogyasztás növelése érdekében – a bérek érintetlenül hagyásával – 40-ről 39 órára csökkentették a heti munkaidőt, a fizetett szabadság

idejét négy hétről öt hétre emelték, a nyugdíjkorhatárt pedig 65-ről 60 évre csökkentették. E költséges intézkedések miatt persze három alkalommal is le kellett értékelní a frankot (1981 októberében, 1982 júniusában és 1983 márciusában), az infláció magas maradt, és a munkanélküliség sem csökkent. Fabius miniszterelnök (1984–1986) mindezt neoliberális gazdaságpolitikával próbálta ellensúlyozni, de a jobboldal előretörését nem tudta megállítani.

Külpolitikai téren Mitterrand csalódást okozott kommunista támogatóinak: szilárdan kitartott Franciaország európai és atlanti szövetségesei mellett, 1983-ban még a Pershing-rakéták Európába telepítését is elfogadta. Ebben a kérdésben bátran szembeszállt a hagyományosan pacifista francia közvéleménnyel. Ragaszkodott a német–francia szövetség megerősítéséhez, s az egész világsajtót bejárta az a fénykép, amelyen Mitterrand és Helmut Kohl kéz a kézben lépnek be Douaumont első világháborús erődjébe, hogy az egykori ellentéteket félretéve a két ország szövetségét hangsúlyozzák. A külügyekben Mitterrand a de Gaulle által megkezdett úton haladt tovább, némi módosítással: valamivel keményebb álláspontot képviselt a Szovjetunióval szemben, és valamivel közelebb került az Egyesült Államokhoz és Izraelhez, mint elődei.

A kormányt két oldalról is támadták: egyesek azzal vádolták, hogy nem számolta fel a kapitalizmust, mások pedig túlságosan radikálisnak tartották intézkedéseit. 1984-ben nagy felzúdulást keltett a „nyilvános, egységes és laikus nemzeti oktatás” tervezete, amely egyesek szerint felszámolta volna a magániskolákat. Mind az 1982-es kiegészítő választásokon, mind az 1984-es európai választásokon előretört a jobboldal, az 1986-os nemzetgyűlési választásokon pedig megszerezte az abszolút többséget. Az 573 képviselői mandátumból 215 maradt a szocialisták, 35 a kommunisták kezén. Bekövetkezett a már régen megjósolt fordulat: a köztársaság államfője (Mitterrand) és kormányfője (Jacques Chirac, 1986–1988) különböző pártokat képviselt. Az „együttlakás” vagy „társbérlet” azonban csak azt bizonyította, hogy a jobb- és baloldal pártjai szükség esetén félre tudják tenni ellentéteiket az ország kiegyensúlyozott és működőképes kormányzása érdekében. A modern, demokratikus kormányzatú, fejlett piacgazdaságban talán már nem is nagyon különbözhet egymástól az ésszerű jobboldal és az ésszerű baloldal politikája.

Chirac azonban nem sokáig örülhetett a győzelmének: Párizsban megszorodtak a terrorista merényletek, a diákok a felsőoktatás

tervbe vett újabb reformja ellen tüntettek, a munkanélküliség tovább nőtt. Mindezek eredményeképp 1988-ra a közvélemény a baloldal felé fordult, és Mitterrand-t másodszor is megválasztották a köztársaság elnökévé. Michel Winock szerint ezt annak köszönhetette, hogy nem hajtotta végre egykori szocialista programját, és amióta belépett az Élysée-palotába, nem a szocializmus eszméit, hanem országa érdekeit tartotta szem előtt. Nem felszámolta a piacgazdaságot, hanem kibékítette vele a szocialistákat, nem átalakította, hanem megszilárdította az ötödik köztársaság intézményeit, és kommunista szövetségeseivel szemben is ragaszkodott a nyugati szövetséghez. „Saját embereit állásokhoz, kinevezésekhez, mandátumokhoz juttatta, a többiek pedig elmondhatták, hogy még mindig Mitterrand szocializmusa a legelfogadhatóbb.”

Győzelme után Mitterrand feloszlatta a nemzetgyűlést, és az új választásokon sikerült mérsékelt többségre szert tennie: az 577 képviselő közül 277 volt szocialista és 27 kommunista. Második elnöksége idején azonban Mitterrand már nem a radikális reformer, hanem a „nyugodt erő” szerepét játszotta. *Levél valamennyi franciához* című cikkében bejelentette, hogy sem államosításokat, sem privatizációkat nem tervez. (Giscard d'Estaing szerint az ország egy olyan emberre hasonlított, akit meglepett az áradás, miközben átkelt egy hegyi patakon: egyik lába az egyik kövön, a másik egy másikon, és nem mer lépni semerre sem.) Kisebb reformokra ugyan sor került, de inkább a társadalmi béke fenntartására törekedtek, mint jelentősebb újítások elfogadtatására. Az infláció és a munkanélküliség mérsékelt csökkenése az 1980-as évek végén szintén a stabilitásnak kedvezett. 1989-ben az ország úgy ünnepelte a francia forradalom kétszázadik évfordulóját, hogy közben tanúja lehetett egy másik forradalom, az 1917-es által létrehozott rendszerek felbomlásának – ennek fényében azóta másként látjuk az 1789–1799-es forradalmat is.

Rocard miniszterelnök (1988–1991) csökkentette az adókat és a költségvetési deficitet. Megszavaztatta a pártok és a képviselőjelöltek anyagi támogatását szabályozó törvényt is. Utódai, Édith Cresson (1991–1992) és Pierre Bérégovoy (1992–1993) már nem tudtak sikeresen szembeszállni az újra megnövekvő munkanélküliséggel. Sokasodtak a botrányok: kiderült, hogy az 1980-as évek elején a vérátömlesztések során rengeteg hemofiliás beteget fertőztek meg AIDS-vírussal, mert a kormány hivatalai nem hoztak megfelelő óvintézkedéseket.

Az idős Mitterrand. Sajtófotó.

Mitterrand ekkorra valószínűleg már elfelejtette, hogy annak idején élesen bírálta de Gaulle külsőségeiben is megnyilvánuló személyes hatalmát, ugyanis egyre hangsúlyosabbá vált kormányzatának személyes jellege: protekcióban részesítette saját híveit, leplezni próbálta visszaéléseiket, saját fiát hivatalos tanácsadójává nevezette ki. Nem csoda, hogy a karikatúrákon egyre gyakrabban ábrázolták királyi jelmezben. 1992-ben kiderült, hogy az 1988-as elnökválasztás idején eltitkolta a betegségét. Személyes hatalma tehát – úgy tűnt – fontosabb volt számára, mint az ország kormányzatának stabilitása. 1994-ben elterjedt, hogy van egy törvénytelen lánya (Mazarine Pingeot), akinek létezését eddig eltitkolta, pedig a franciák sohasem ítélték meg túlságosan szigorúan államfőik szerelmi ügyeit. Ekkor derült ki az is, hogy korábbi állításaival ellentétben Mitterrand egészen 1943-ig hű maradt Pétain marsall kormányához. Ebben sincs semmi különös, a franciák többsége csak megkésve csatlakozott az ellenálláshoz, Mitterrand-t azonban újabb hazugságon kapták, és a televízió nyilvánossága előtt sem volt képes tisztázni a történeteket. Egyik tanácsadója (François de Grossouvre) és egy volt miniszterelnöke (Pierre Bérégovoy) is öngyilkos lett. Utolsó éveiben pedig már

A Défense negyed diadalíve.
Sajtófotó.

egy beteg, rosszkedvű, szeszélyes, udvaroncokkal körülvett politikus ült az elnöki székben. Telefonlehallgatásokat engedélyezett, és külpolitikai tisztánlátását is joggal kérdőjelezték meg: nem ismerte fel a német egység létrejöttének elkerülhetetlenségét, és védeni próbálta Jugoszlávia területi integritását.

Mindezek következtében az 1993-as választásokon drámai mértékben csökkent a baloldal által megszerzett mandátumok száma: az 577 képviselői helyből csak 67-et foglalhattak el a szocialisták és 25-öt a kommunisták. A baloldali szélsőségesek helyét azonban átvették a jobboldaliak: Le Pen Nemzeti Frontja elnyerte a szavazatok 15%-át. Mitterrand-nak a jobboldali Édouard Balladur miniszterelnökkel kellett kormányoznia (második „együttlakás” vagy „társhérlet”, 1993–1995).

Giscard d'Estaing, a korábbi államfő szerint a szélsőjobb előretörése azzal magyarázható, hogy Mitterrand elnöksége idején nem kezelték ésszerűen, átgondoltan és igazságosan a bevándorlás problémáját. Olyan külföldieknek is biztosították a szavazati jogot, akik megőrizték eredeti állampolgárságukat, az illegális bevándorlók pedig tömegével jutottak tartózkodási engedélyhez, amellyel automa-

tikusan részesültek a francia társadalom- és családbiztosítás szolgáltatásaiban is. A hazatérni szándékozó bevándorlóknak nyújtott támogatást ugyanakkor eltörölték. A franciák egy része úgy érezte, hogy a bevándorlás mértéke már nemzeti identitását és kultúráját veszélyezteti, ezért egyre fogékonyabbá vált a szélsőjobboldal által hangoztatott nézetek iránt.

Mitterrand 1995. május 7-én adta át az elnöki hatalmat a választásokon győztes gaulle-ista Chiracnak, s ezután már egy évig sem élt: 1996. január 8-án halt meg. Párizsban igen sok műemlék őrzi a szocialista elnök emlékét: a Bastille tér operaháza, a Palais-Royal csíkos oszlopsora, a megújult Louvre, a villette-i Tudományok Városa, a Défense negyed diadalíve és az új Nemzeti Könyvtár. A franciákból ezek az emlékművek többnyire gúnyos megjegyzéseket váltottak ki, de ne feledjük, hogy annak idején az Eiffel-torony építése miatt is fel voltak háborodva, s azt hangoztatták, hogy tönkreteszik fővárosukat. Az utókor minden bizonnyal kevésbé szigorú ítéletet mond majd Mitterrand emlékműveiről és életművéről, mint elfogult kortársai.

CHIRAC KORMÁNYAI ÉS A 2002-ES RIADALOM

2002-ben azt írták az újságok, hogy Jacques Chirac az utolsó nagy politikus, aki még a második világháború előtt született. 1932. november 29-én látta meg a napvilágot, Párizsban. Tanulmányait a Nemzeti Közigazgatási Iskolában, a francia politikai elitképzőben végezte. 1965-ben Pompidou magántitkára lett, aki azt mondta róla: „Szép karrier előtt áll, de olykor nem árt néhány körmősszel megfigyelmezni.” 1967-ben lett képviselő. Ettől kezdve a legkülönbözőbb közhivatalokat töltötte be. Intelligenciáját és munkabírást senki nem vitatta, rendkívül változatos politikai pályafutása miatt azonban egyes ellenfelei kétségbe vonták, hogy a pusztá pragmatizmuson és opportunizmuson kívül határozott elvek irányítanák tevékenységét. Inkább volt a tettek, mint az elméletek embere, a taktika területén mindig sikeresebbnek bizonyult, mint a stratégiai célok megvalósításában, s mintha az előtte álló feladatok megoldása néha el is vonta volna a figyelmét a távolabbi célokról. Volt a parlamentáris kapcsolatok minisztere (1971–1972), mezőgazdasági miniszter (1972–1974), belügyminiszter (1974), Giscard d’Estaing miniszterelnöke (1974–1976)

Jacques Chirac. Sajtófotó.

a gaulle-ista Tömörülés a Köztársaságért (RPR) első embereként, Párizs polgármestere (1977–1995), majd Mitterrand miniszterelnöke az első „társbérlet” idején (1986–1988). Indult az 1981-es, 1988-as, 1995-ös és 2002-es elnökválasztásokon – a két utóbbit meg is nyerte. Igaz, 1995-ben a választók 47%-a másra szavazott, ami előre jelezte kormányzatának nehézségeit.

Chirac 1995-ös választási jelszava ez volt: „Franciaország mindenkiért”. Győzelme után némileg megnőtt a népszerűsége, amikor Mitterrand-nal ellentétben 1995 júliusában hajlandó volt elismerni és elítélni a Vichy-kormányzat második világháborús tevékenységét. Egy másik intézkedése már nem bizonyult ennyire népszerűnek: a határozott gaulle-ista külpolitika jegyében felújította az atomkísérleteket a Csendes-óceánon. 1995 szeptembere és 1996 májusa között nyolc nukleáris kísérletre került sor, majd a kormány – arra hivatkozva, hogy ezután szimulált robbantásokkal is képes lesz kísérletezni – csatlakozott a hasonló robbantásokat eltiltó nemzetközi szerződéshez.

Alain Juppé, Chirac első miniszterelnöke (1995–1997) egyszerre akart harcolni a költségvetési deficit és a munkanélküliség ellen. Chirac végül úgy döntött, hogy a pénzügyi egyensúly helyreállítása és a deficit csökkentése a legfontosabb feladat, ennek érdekében növelni kell a kormány bevételeit. A szakszervezetek és az egyetemek nem értettek egyet a döntéssel, az év végén tüntetésekre került sor. 1996-ban a kamionosok sztrájkoltak, több helyen eltorlaszolva az utakat. Átmenetileg megtorpant a gazdaság növekedése, nőtt a munkanélküliek száma. Mind a köztársasági elnök, mind a miniszterelnök népszerűsége rohamosan csökkent, amin az sem változtatott, hogy Chirac bejelentette a hivatásos hadsereg felállítását és a sorkatonai szolgálat eltörlését.

Az elnök tartott attól, hogy az 1998-ban esedékes nemzetgyűlési választásokon a baloldal arat majd győzelmet, és újabb „társbérletre” kerül sor. Hogy ezt elkerülje, még 1997-ben feloszlatta a nemzetgyűlést, azt remélve, hogy sikerül biztosítania a kormányt támogató többséget. Az indok az volt, hogy az állami kiadások és az adóterhek csökkentését célzó reformokhoz keres támogatást. Franciaországban azonban a nemzetgyűlés idő előtti feloszlátása nem számított olyan megszokott eseménynek, mint más országokban, és többen is úgy vélekedtek, hogy Chirac kizárólag saját érdekében hozta előre a választásokat. Sokan távol maradtak a szavazástól, és az elnököt támogató mérsékelt jobboldal olyan súlyos vereséget szenvedett, mint 1958 óta még soha: az első fordulóban csak a szavazatok 36,16%-át kapta meg. A második forduló után a baloldal a szavazatok 48,36%-át, a jobboldal 46,04%-át szerezte meg. Chirac elveszítette a játszmát, tekintélye csökkent, helyzete meggyengült, s kénytelen volt a szocialista Lionel Jospint kinevezni miniszterelnökké.

Jospin mérsékletének, pragmatizmusának és a gazdasági fellendülésnek köszönhetően az új „társbérlet” (1997–2002) egészen olajozottan működött. Öt éve alatt több mint másfél millió új munkahely létesült. Franciaország gazdasági növekedése meghaladta az Európai Unió országainak átlagát, és 12%-ról 9%-ra csökkent a munkanélküliség. 1998-ban 39 óráról 35-re szállították le a heti munkaidőt. 2000 júniusában alkotmányreformmal hét évről öt évre csökkentették az egyes elnökök kormányzásának időtartamát. (Erre már Pompidou és Giscard d'Estaing is készült, az előbbi azonban nem kapta meg a szükséges támogatást, az utóbbi pedig második elnök-választási győzelme után szeretne volna elfogadtatni a reformot.)

2000. június 6-án törvényt hoztak a „paritásról”, vagyis arról, hogy a teljes politikai egyenjogúság jegyében a pártoknak azonos számú női és férfi jelöltet kell állítaniuk. (A 2002-es választásokon a törvényt még nem sikerült maradéktalanul végrehajtani: az UDF jelöltjeinek 21%-a, a szocialista jelöltek 36,6%-a volt nő, a zöldeknek azonban sikerült jelöltjeik 49,5%-át a nők köréből toborozniuk.) 2002 elején megszűnt a frank: az ország különösebb problémák nélkül tért át az új európai pénzre, az euró használatára.

A francia külpolitikának igazodnia kellett a világpolitikai változásokhoz: az Európai Unió és az Egyesült Államok befolyásának növekedéséhez. Franciaország ugyan tagja az EU-nak, de aggódik a növekvő német gazdasági és politikai erőfölény miatt. Az USA-nak pedig a szövetségese, de amennyire lehet, szeretne egyenrangú partnernek látszani. Ami egykori afrikai gyarmatait illeti, elismeri ezek függetlenségét, de igyekszik szorosabb kapcsolatot fenntartani velük, mint a többi országgal. Talán igazuk van azoknak, akik szerint a francia külpolitika céljai nem sokat változtak de Gaulle óta.

Franciaország politikai pártjai viszont jelentősen átalakultak. A gaulle-ista RPR-nek elhúzódó vezetői válsággal kellett megbirkóznia. Az UDF-ből több csoport távozott, a párt maradéka egységesen centrista, liberális szervezetté alakult. Jospinnek sikerült megőriznie a szocialisták egységét, de pártja egyre inkább a középpártokhoz közeledett. Jospin előbb bejelentette, hogy ő ugyan szocialista, de programja nem lesz az, majd 1999 őszén még őszintebben lemondott a szocializmus közel két évszázados utópiájáról. „Célunk immár nem a társadalom megváltoztatása” – jelentette ki. A kommunisták szavazótáborára tovább csökkent, 1997-ben már a szavazók 10%-a sem támogatta őket. Míg 1978-ban a munkások 36%-a szavazott a kommunistákra, addig 2002 áprilisában egy felmérés szerint már csak 3%-uk. Egykori támogatóik az aprócska trockista pártok vagy a különböző szervezeteket tömörítő környezetvédők felé fordultak. A szélsőjobboldalon Le Pen Nemzeti Frontja maradt a legerősebb szervezet.

A 2002-es elnökválasztásról azt jósolták a lapok, hogy az ötödik köztársaság legunalmasabb választása lesz. Az eredmények azonban sokkolták a francia társadalmat. Az április 21-i első fordulóban Chiracnak csak a szavazatok 19,88%-át sikerült megszereznie, utána a szélsőjobboldal jelöltje, Le Pen kapta a legtöbb szavazatot (17%). Főként azoknak a megyéknek a lakossága szavazott rá, amelyeket

Jean-Marie Le Pen 2001-ben. Sajtófotó.

érzékenyen érintett a hagyományos ipari szerkezet átalakulása, és azok a régiók, ahol sok bevándorló él. Jospin kormányfő 1%-kal maradt le Le Pen mögött, s vereségéből levonta a következtetést: bejelentette, hogy visszavonul a politikai életből. A kommunista Robert Hue-nek a szavazatok 3,5%-ával kellett megelégednie, még a zöldek jelöltje is megelőzte a maga 5,5%-ával. A szélsőbaloldal szavazatai a három (!) trockista jelölt között oszlottak meg (11%).

Országos tömegmegmozdulások és tüntetések követték egymást, a lapok egy része arról írt, hogy Le Pen támogatásával Franciaország megtagadta hagyományait és értékrendszerét. (Ez persze túlzás: a franciák egy hatoda más történelmi korszakokban is hajlott a szélsőjobboldal támogatására.) A szakértők azzal magyarázták a történeteket, hogy a hosszas „társbérlet” során mind a gaulle-isták, mind a szocialisták megelégedtek a politikai gépezet hagyományos működtetésével. Egyik párt sem készített nagyszabású terveket, egyik sem vázolt fel új elképzeléseket, egyik sem bajlódott világpolitikai problémákkal. Mind Chirac, mind Jospin ugyanazokat a mérsékelt változásokat ígérte választóinak: a közbiztonság javítását, munkahelyek teremtését és a nyugdíjrendszer reformját. Mivel együtt kormányoztak, mind a jobboldal, mind a baloldal elveszítette identitá-

sát a választók egy részének szemében. Ebből adódóan egyesek úgy érezhették, nem érdemes elmenni szavazni, ha csak e két ismert, egymástól nem sokban különböző politikus egyike lehet a győztes, a változást igénylő választók pedig csak a szélsőséges pártok felé fordulhattak. Jonathan Fenby angol újságíró némi iróniával azt hangoztatta, hogy a politikusok számára nyugdíjkorhatárt kellene megállapítani, amennyiben nem képesek új eszmékkel előállni.

A május 5-i második fordulóra a bal- és jobboldal egységbe tömörült Chirac támogatására, hogy megakadályozzák a szélsőjobb győzelmét. A politikai szenvedélyek fellángolása miatt a választók több mint 80%-a adta le szavazatát. (A baloldaliak egy része ugyan csak kesztyűt viselve szavazott az elnökre, hogy ezzel is jelezzék fenntartásaikat.) Chirac megkapta a szavazatok 82%-át, ezzel ő lett az ötödik köztársaság legnagyobb többséggel megválasztott elnöke.

Ügyvezető kormányfőnek Jean-Pierre Raffarint kérte fel, a centrista Liberális Demokrácia pártjából. A júniusi 9-i nemzetgyűlési választások idejére már csökkent a társadalom politikai érdeklődése: az első fordulóban a választók 65%-a szavazott, ami bizony negatív rekord az ötödik köztársaság történetében. A mérsékelt jobboldal pártjainak így is sikerült több mint 40%-os relatív többségre szert tenniük. A június 16-i második fordulóban a mérsékelt jobboldal megszerezte a képviselői mandátumok abszolút többségét. (A Nemzeti Front nem került be a parlamentbe.) A „társbérlet” időszaka tehát véget ért. Chiracnak életében először nem kell újabb választásra felkészülnie (több elnökválasztáson ugyanis már nem indulhat), s megkapta a lehetőséget arra, hogy bebizonyítsa: nem csak tehetséges politikus, aki kiválóan ért a hatalom megszerzéséhez, hanem nagyformátumú államférfi is, aki képes új irányt szabni a politikának.

FRANCIAORSZÁG ÚJJÁSZÜLETÉSE

Hogy milyenek a franciák? Nehéz válaszolni erre a kérdésre. Mindazt, amit tipikus francia jellemvonásként szokás értékelni, könnyűszerrel megtalálhatjuk más népeknél is. Vitatkozók, harciasak? Ez másokról is elmondható. Hozzászoktak a mindenható állam gyámkodásához, amellyel azonban bármikor készek szembeszállni, ha érdekeikkel ellentétes döntéseket hoz? A fejlett ipari országok közül valóban Franciaországban a legmagasabb az állami alkalmazottak-

nak az aktív népességhez viszonyított aránya. A bruttó nemzeti terméknek csaknem felét elviszik a pénzügyi és szociális elvonások, amivel Franciaország világrekordot állított fel. „Túladminisztrált” nép lenne a francia? Mások azonban megrögzött individualistáknak nevezik őket. Jobban tisztelik az egyenlőséget a szabadságnál? Nagyon sok népről elmondhatjuk ugyanezt. Az élet gyönyöreinek kifinomult élvezői, a testi szerelem megszállottjai lennének? Ugyan már! Valaha állítólag Párizsban működött a világ legnagyobb prostitúciós hálózata, és minden kisvárosnak megvoltak a maga „tisztos”, vagyis bűnözésmentes bordélyházai, de ma már ugyanannyi főre jut egy-egy bordélyház Franciaországban, mint az Egyesült Államokban, s a lakosság létszámát tekintve Németország kétszer olyan jól áll ezen a téren, mint Franciaország.

Már csak azért is nehéz megmondani, milyenek a franciák, mert Franciaország az utóbbi évtizedekben nagyobb átalakuláson ment keresztül, mint történelme során bármikor. Ezt legjobban a számok segítségével lehet érzékelteni, s bármilyen száraznak tűnjék is a statisztika, nem árt megismerkednünk eredményeivel.

Először is megnőtt a franciák létszáma. Az 1946-ban 40 milliós népesség húsz év alatt tízmillióval nőtt, a XX. század végére a külföldön és a tengerentúli területeken élőkkel együtt elérte a 60 milliót. A jóval nagyobb létszámú társadalom pedig egy gyökeresen átalakult világban él.

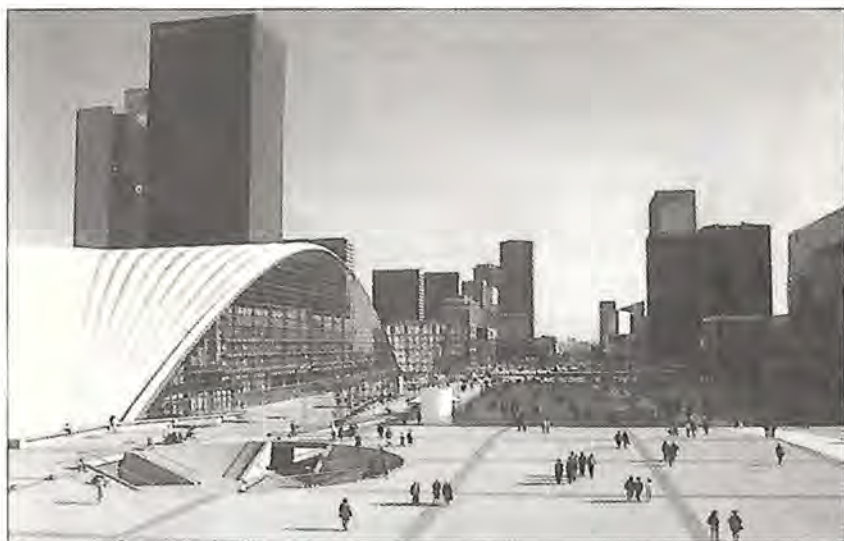
A régi, hagyományos paraszti világ eltűnt. 1945-ben a franciák 45%-a még falvakban élt, a munkaerő egy negyede a mezőgazdaságban dolgozott. Az 1960-as években azonban évente százezer ember költözött el a falvakból. Ma a vidéken élők is a városokba járnak dolgozni, a vidéki munkát végzők nagy része városokban él, a falvakban élőknek pedig egyre kisebb hányada végez mezőgazdasági munkát. A mezőgazdasággal foglalkozók száma rohamosan csökkent. 1975-ben az aktív dolgozók 9,5%-a végzett paraszti munkát, ez az arány azonban 1996-ra 4,8%-ra apadt. A vidéki termelő ma már egyetemet végzett, televíziót néz, autóval közlekedik, és úgy él, mint egy városi vállalkozó.

Vallási téren is jelentős változásokra került sor. A XIX. század végén, amikor a köztársaság egyházellenes politikája felerősödött, kialakult egy masszív katolikus „ellentársadalom”, amely a XX. század végére lassan felbomlott. A franciák nagy többsége, 80%-uk katolikusnak vallja magát, de misékre az 1950-es években csak 30%-uk

járt rendszeresen, 1977-ben már csak 13%-uk, és ez az arány azóta sem változott. A férfiak 10%-a, a nők 15,8%-a gyakorolja rendszeresen vallását. 1963-ban 610 papot szenteltek fel, 1975-ben csak 156-ot. A világi papok létszáma 1960 és 1985 között 30%-kal csökkent, 41 642-ről 28 175-re. A katolikus kultúra természetesen nem semmisült meg: valószínűleg a katolicizmus hatásának tulajdonítható, hogy a franciák nem dramatizálják a bűnt, hiszen annak súlya gyónás és bűnbánat révén mérsékelhető, s ezért jóval elnézőbbek politikusaik erkölcsait illetően, mint a protestáns országok lakói. A katolikus egyház politikai befolyása viszont csökkent, akárcsak a hagyományos jobboldali pártokra leadott szavazatok aránya. Az egykori katolikus szavazók ma inkább a szélsőjobboldalt vagy a környezetvédőket támogatják.

Megváltozott a városi élet is. 1965-ben az aktív népesség 39,9%-a ipari dolgozó volt, s ez az arány tíz év alatt alig változott valamit: 1975-re 38,6%-ra csökkent. Az 1970-es évek gazdasági válsága viszont radikális változásokat eredményezett: 1995-ben az aktív keresőknek már csak 25,4%-a dolgozott az iparban. Abszolút számokban ez 8–9 millióról 6–7 millióra való csökkenést jelent – egy jóval népesebb társadalomban. Ráadásul az 1980-as években az ipari dolgozók 17%-a már bevándorló volt. Mindez jelentős mértékben csökkentette a kommunista választók létszámát – bár a kommunizmus népszerűségének csökkenésében nem ez volt a döntő tényező, hanem a szovjet gazdaság és politika látványos kudarca.

Ezzel párhuzamosan rohamosan nőtt az iparon és mezőgazdaságon kívüli, úgynevezett harmadik szektorban dolgozók, a kereskedők, hivatalnokok, tanárok és szabad foglalkozású értelmiségiek aránya. 1965-ben a munkavállalók 8%-a került ki közülük, 1995-ben viszont már 69,8%-a. Egy egészen új Franciaország született, amelyben a munkavállalók nagy része már nem ipari munkás vagy paraszt, s amelyben a módos középosztály a legnépesebb réteg – akárcsak az Egyesült Államokban. A fizikai dolgozók többsége inkább a középosztályhoz, mint a munkásosztályhoz tartozónak vallja magát, fogyasztási szokásaikban és kulturális téren sem sokban különböznek a polgárságtól. A baloldali pártok egy része már nem is tekint magát a munkásosztály képviselőjének. A szocialista Jospin a 2002-es elnökválasztáson azt hangoztatta, hogy „valamennyi francia egyforma figyelmet érdemel”, és a „középrétegek”, „népi rétegek”, valamint a „kizártak” szövetségének szükségességéről beszélt.

Az újjászülött Franciaország egyik jelképe: a párizsi Défense negyed. Sajtófotó.

A szociológusok a munkásság polgárosodásáról és globalizációjáról, a baloldal „deproletarizálódásáról” írnak tanulmányokat.

Gyökeresen megváltozott a nők helyzete. A francia nők meglehetősen későn kaptak jogokat. 1938-ig a polgári törvénykönyv szerint a feleséget csak férje képviselhette jogilag, neki tartozott engedelmességgel, ő jelölhette ki lakhelyét, s joga volt akár levelezésének ellenőrzéséhez is. A hűtlen feleséget három hónaptól két évig terjedő börtönbüntetéssel sújthatták, a hűtlen férjet azonban csak pénzbüntetéssel, s azzal is csak akkor, ha szeretőjét befogadta otthonába. Minden közös szerzemény a férj tulajdonát képezte, vagyis az asszonynak jogilag még az általa viselt ékszer sem képezte a tulajdonát. Takarékbetétjük csak 1881-től lehetett, nyugdíjpénztárhoz csak 1885-től csatlakozhattak, fizetést csak 1907-től vehettek fel, szakszervezetnek csak 1920 óta lehettek tagjai. Egyetemre csak 1938-tól iratkozhattak be, szavazati jogot 1944-ben kaptak, bankszámlát pedig csak 1965-től nyithattak férjük engedélye nélkül. A kölcsönös beleegyezésen alapuló válást 1975-ben vezették be. A házasságon belüli erőszak 1990 óta számít bűnténynek.

1954-ben a nők 35%-a volt munkavállaló, 1995-ben 47,6%-uk. Ötven éve jobbra a háztartásban vagy a mezőgazdaságban dolgoztak, ma a női munka nagy része képzettséget vagy magas képzett-

séget igényel. Eltűntek a kifejezetten férfi munkakörök: Olga Petit volt az első női ügyvéd (1900), Moser asszony az első női fiákerkocsis (1907), Irène Joliot-Curie, Cécile Brunschvicg és Suzanne Lacore az első női miniszterhelyettesek (1936), Marguerite Yourcenar a Francia Akadémia első női tagja (1980), Yvette Chassagne az első női prefektus (1981), Édith Cresson az első női miniszterelnök (1991), Claudie André-Deshaye az első női úrhajós (1996). Ma már a rendőrök és a katonák között is sok a nő. Egyetlen fontosabb különbség maradt: a nők negyede végez részidős munkát, míg a férfiaknak csak 3%-a.

A társadalom jelentősen meggazdagodott. 1949 és 1981 között a családok vásárlóereje négyszeresére nőtt, 1960 és 1984 között pedig megduplázódott. Az életszínvonal gyorsan emelkedik: 1963-ban a családok 9%-ának volt telefonja, 1988-ban 92%-ának; 43%-ának volt hűtőszekrénye, ma 98%-ának van; 28%-ának volt televíziója, ma 94%-ának – személyautója pedig ma már szinte valamennyi családnak van. 1970-ben a lakások 34%-ának volt egyszerre fürdőszobája, belső vécéje és központi fűtése, 1988-ban már a lakások 75%-ának. Elmondhatjuk, hogy a mai franciák többsége szüleik és nagyszüleik számára elképzelhetetlen kényelemben él. Az Európai Statisztikai Hivatal szerint 1999-ben a francia nemzeti össztermék 10%-kal haladta meg a britet, 19%-kal az olaszt, és csak az Egyesült Államok, Japán és Németország előzte meg.

Teljesen átalakult az oktatásügy is. A XX. század végén tizenhét-szer annyi diák tanult, mint ötven évvel korábban, és csaknem háromszor annyi, mint húsz évvel korábban: 1946–1947-ben 129 000 volt a létszámuk, 1995-ben 2 170 000. A tanárok száma is meghaladja az 1 200 000-et. 1970-ben a fiatalok 20%-a szerzett érettségit, 1992-ben több mint a fele.

A franciák tehát manapság sokkal többen vannak, sokkal urbanizáltabbak, gazdagabbak és műveltebbek, mint ötven évvel ezelőtt. Elmondhatjuk-e, hogy sokkal boldogabbak is? Minden gyors társadalmi változás az alkalmazkodás, az adaptáció nehézségeit vonja maga után, szorongást, aggodalmat, a társadalomellenes viselkedési formák terjedését. Nem kivétel ez alól a jól ismert ipari társadalomból az egyelőre ismeretlen posztindusztriális társadalomba való átmenet sem. Még az olyan régi szimbólumok is kezdenek kimenni a divatból, mint a svájcisapka, a tangóharmonika, a hosszú kenyér (baguette), a cigarettázás, a kávéházba járás és a vörösborfogyasz-

tás, amelyeket a külföldiek szívesen tekintenek „tipikusan francia” jellegzetességeeknek. Tényleges változásokra az 1980-as években került sor, amikor az európai kommunizmus bukásával a nemzetközi helyzet is gyökeresen átalakult. A Szovjetunió felbomlását csak kevesen sajnálták, Németország egyesülését azonban már sokan fogadták vegyes érzelmekkel. François Mauriac író 1989 előtt így fogalmazta meg ezzel kapcsolatos aggodalmait: „Mivel szeretem Németországot, örülök annak, hogy kettő is van belőle...”

A határokon belüli és azokon kívüli világ gyors átalakulása bizonytalanságot szült. 1991–1992-ig a franciákat a kábítószeres terjedése és a betegségek aggasztották leginkább, 1994 óta a franciák több mint fele a munkanélküliségtől fél a legjobban. Nem csoda: 1974-ben a munkavállaló népesség 4%-a volt munkanélküli, 1987-ben 10,6%-a. A következő évben valamelyest javult a helyzet, 1994-ben azonban az aktív népesség 12%-a munkanélküli volt. Ez a francia társadalom legveszedelmesebb „rákfénéje”: csökkenti a fizetéseket, nem vállalkozásra, hanem hivatalok betöltésére ösztönzi az embereket, amivel árt a gazdaságnak, azonkívül eladósodáshoz, alkoholizmushoz, bűnözéshez és a családok felbomlásához vezethet.

A munkanélküliség új típusú nagyvárosi szegénységet hozott létre: a „kizártak” társadalmát, az állandó lakhely és munkahely nélkül kóborló réteget. Valaha az idősebb, alkoholista, tudatosan a kóborlást választó *clochard*-ok aludtak az utcán vagy az aluljárókban, de az 1983–1984-es és az 1991–1992-es munkanélküliségi hullám óta fiatalabb, huszonéves és negyven-egynéhány éves korosztályok is megjelentek az utcán. Mintegy félmillió lehet a „marginalizáltak”, hivatalos szóhasználattal az állandó lakhellyel nem rendelkezők (*sans domicile fixe*, SDF) létszáma.

A munkanélküliség szította fel a bevándorlók elleni gyűlöletet is: sokan úgy vélik, a franciáktól „veszik el” a munkát. A probléma az 1980-as évektől öltött drámai méreteket; a szélsőjobboldali, rasszista Nemzeti Front 1983–1984-ben aratta első választási sikereit. A Le Pen által vezetett mozgalom egyetlen megoldást javasol minden társadalmi problémára: ki kell utasítani a külföldieket Franciaországból, akkor majd lesz munkahely, és javul a közbiztonság. A francia társadalom a felmérések szerint valamivel jobban gyűlöli a külföldieket, mint a szomszédos országok lakói, s ez a gyűlölet főként az arabok és a fekete-afrikaiak ellen irányul. Talán ennek tulajdonítható az a riasztó

eredmény, hogy az 1995-ös elnökválasztáson Le Pen elnyerte a szavazatok 15%-át, a 2002-es választásokon pedig ennél is többet.

A bevándorlók körében persze kétszer magasabb a munkanélküliek aránya, mint a francia társadalom többi rétegében – és ennek nem csak a rasszizmus az oka, hanem képzetlenségük is. A baloldal időről-időre nagyszabású akciókat szervez a rasszizmus ellen, de amíg nem tudnak munkát biztosítani a bevándorlók többségének, addig minden bizonnyal jóval magasabb marad köztük a bűnelkövetők aránya is, ami miatt újra meg újra fellángol az idegengyűlölet. A nagyvárosok körül helyenként riasztó külvárosok alakultak ki, amelyek bevándorló lakossága kulturális elmaradottságban, munkanélküli-segélyekből vagy bűnözésből él. Hiába alkotják e külvárosok lakói a francia társadalomnak csak igen kis szeletét – a franciákat mélységesen nyugtalanítja a létezésük. Jean-Jacques Becker és Pascal Ory történészek szerint ezek a külvárosok „tükröt tartanak, amelyben Franciaország nem ismer magára, de fél, hogy hamarosan magára ismerhet”. Ők fogalmazták meg legtömörebben a mai franciák problémáját: szakítottak múltjukkal, de nem tudják, hogy hazájuk a világ egyik leggazdagabb országa-e, vagy kitörni készülő vulkán.

Csak arról feledkeznek meg időnként, hogy Franciaország napjainkban – minden problémája ellenére is – a világ negyedik gazdasági nagyhatalma, szintén negyedik a külföldi beruházások és a légi szállítás területén. Az ENSZ Egészségügyi Világszervezetének 2000-ben nyilvánosságra hozott vizsgálata szerint, amely a lakosság komplex egészségügyi állapotát mérte fel, Franciaország ezen a téren világelsőnek számít. Franciaország Európa legnagyobb villamosenergia-exportálója, több nukleáris erőműve pedig csak az Egyesült Államoknak van. A nemzeti össztermék segélyekre fordított hányada nagyobb, mint Németországban, Nagy-Britanniában, az Egyesült Államokban vagy Japánban. 1997-ben a kereskedelmi többlet rekordot döntött: 231 milliárd frankra nőtt. Egy brit jelentés szerint a francia fegyveres erőknél csak az amerikai és a kínai katonaság tekinthető hatékonyabbnak. Itt készül a legtöbb európai film, és franciák kapták a legtöbb irodalmi Nobel-díjat. Franciaország a világ egyik legkedveltebb turisztikai központja: 1997-ben 67 millió látogató érkezett az országba, több mint kétszer annyi, mint Nagy-Britanniába. „Párizs” ma is fogalom, a világ egyik legjelentősebb művészeti, tudományos, idegenforgalmi, gasztronómiai központja, a divat fővárosa.

Semmi jele annak, hogy a modernizáció során Franciaország elveszítené identitását.

„A franciáknak büszkéknak kell lenniük Franciaországra – mondta de Gaulle –, különben közepszerűvé válnak.” Egyelőre úgy tűnik, semmi okuk rettegni a közepszerűségtől.

KRONOLÓGIA

1940. június	A németek megszállják Franciaország északi részét és nyugati partvidékét, elcsatolják Elzászt és Lotaringiát. A fennmaradó területen Pétain marsall vezetésével a francia kormány rendezkedik be (Vichy-rendszer). Charles de Gaulle Angliába emigrál, és onnan kezdi szervezni az ellenállást.
1942. november	A németek megszállják Franciaország addig szabad zónáját. Megkezdik a zsidók deportálását Franciaországból.
1943-tól	Országszerte megalakulnak a maquis, a fegyveres ellenállás szervezetei. Algériában de Gaulle vezetésével megkezdí működését a Nemzeti Felszabadítás Francia Bizottsága.
1944. június 6.	A szövetségesek partra szállnak Normandiában.
1944. aug. 15.	A szövetségesek partra szállnak Provence-ban.
1944. aug. 19.	Párizsban felkelés tör ki.
1944. aug. 24.	Párizsba érkeznek Leclerc tábornok amerikai vezetéssel harcoló francia katonái; másnap a németek megadják magukat.
1944. aug. 26.	De Gaulle diadalmenetben vonul végig a Champs-Élysées-n. Ideiglenes kormányát a franciák és a szövetségesek is elismerik.
1944. szeptember	A két szövetséges hadsereg Dijon környékén találkozik. Megkezdődnek a nagyszabású „tisztogatások”.
1945. május 8.	Németország kapitulál. Algériában véres összecsapásra kerül sor a függetlenséget követelő arabok és a rendőrség között.
1945. június	A szövetséges nagyhatalmak Berlinben nyilatkozatot adnak ki Németország négy megszállási zónára osztásáról. A San Francisco-i konferencián megalakul az ENSZ. Franciaország az ENSZ Biztonsági Tanácsának állandó tagja lesz.
1945. október	A franciaországi népszavazás alkotmányozó hatalommal ruházza fel a megválasztandó nemzetgyűlést. Az alkotmányozó gyűlés de Gaulle-t választja meg az ideiglenes kormány vezetőjévé.
1945–1958	A negyedik köztársaság fennállása Franciaországban.
1946. január	Mivel nem élvezi a nemzetgyűlés többségének támogatását, de Gaulle lemond posztjáról.

1946. október 13.	A népszavazás elfogadja Franciaország új alkotmányát.
1946. december	Indokínában harcok kezdődnek a francia csapatok és a Viet Minh ellenállási mozgalom között.
1948	Marshall-terv.
1949. április 4.	Megalakul a NATO.
1951. április 18.	Megalakul az Európai Szén- és Acélközösség (Montánunió).
1954. május 7.	A francia csapatok vereséget szenvednek Dien Bien Phu-nál.
1954. május-július	A genfi egyezmények aláírásával véget ér Franciaország indokínai háborúja.
1954. november	Az algériai Nemzeti Felszabadítási Front merényletsorozatot indít.
1955	Véres harcok folynak Algériában (philippeville-i mészárlás). A gyakori kormányváltások miatt feloszlik a francia nemzetgyűlés, új választásokat írnak ki.
1956. március	Franciaország elismeri Marokkó és Tunézia függetlenségét.
1956. július 26.	Az egyiptomi kormány államosítja a Szezi-csatornát; novemberben angol és francia csapatok szállnak partra Egyiptomban, amelyeket azonban az amerikai-orosz fellépés hatására hamarosan visszavonnak.
1956. október	Forradalom Magyarországon. A szovjet katonai beavatkozás miatt sokan lépnek ki a Francia Kommunista Pártból; a párt székháza előtt halálos áldozatot is követelő verekedés kerül sor.
1957. március 25.	A római szerződéssel megalakul az Európai Gazdasági Közösség (Közös Piac).
1958. május 13.	Felkelés robban ki Algírban. Párizsban a kormány átadja a hatalmat Salan tábornoknak.
1958. május 31.	De Gaulle alakít kormányt.
1958. szept. 28.	A franciaországi népszavazás elfogadja de Gaulle alkotmánytervezetét.
1958. november	A nemzetgyűlési választásokon de Gaulle Unió az Új Köztársaságért nevű pártja a mérsékelt jobboldallal együttműködve győzelmet arat.
1958-tól	Az ötödik köztársaság fennállása Franciaországban.
1958–1969	Charles de Gaulle Franciaország köztársasági elnöke.
1959	A földközi-tengeri francia haderőket kivonják a NATO ellenőrzése alól. Megjelenik az <i>Asterix</i> című képregénysorozat első száma.
1960. január 24.	Az algériai francia hadsereg fellázad a gyarmati kérdés rendezésére törekvő de Gaulle ellen.
1960. február 13.	A Szaharában felrobbantják az első francia atombombát.
1961. január 8.	A franciaországi népszavazáson de Gaulle gyarmati önrendelkezést biztosító politikája elnyeri a többség támogatását.
1961. április 22.	Az algériai francia hadsereg újabb lázadása de Gaulle ellen.
1961. szept. 8.	Merénylet de Gaulle ellen.

1962. március 18.	Eviani egyezmény.
1962. aug. 22.	Újabb merénylet de Gaulle ellen.
1962. október 28.	Népszavazás dönt a francia köztársasági elnök közvetlen népszavazással történő megválasztásáról.
1964	Franciaország diplomáciai kapcsolatokat létesít Kínával.
1966	Franciaország összes haderőt kivonja a NATO parancsnoksága alól.
1968. május	Diákmozgalmak kezdődnek Párizsban, majd a munkások is általános sztrájkba lépnek.
1968. június	Az új választásokon győzelmet arat a gaulle-ista Demokraták Uniója.
1969. április	Mivel a népszavazás elutasítja reformjavaslatait, de Gaulle lemond, és visszavonul a politikai élettől.
1969–1974	Georges Pompidou Franciaország köztársasági elnöke.
1970. november 9.	De Gaulle halála.
1973	Olajárrobbanás.
1974–1981	Valéry Giscard d'Estaing Franciaország köztársasági elnöke.
1977–1995	Jacques Chirac Párizs polgármestere.
1981–1995	François Mitterrand Franciaország köztársasági elnöke.
1986	A nemzetgyűlési választásokat a jobboldal nyeri meg. Jacques Chirac alakít kormányt: az első „együttlakás” vagy „társbérlet” kezdete. (1988-ig)
1991. január	Franciaország részt vesz az USA iraki háborújában.
1993–1995	Második „társbérlet”.
1995	Jacques Chiracot megválasztják köztársasági elnökké.
1995–1996	Francia atomkísérleteket hajtanak végre a Csendes-óceánon.
1996. január 8.	François Mitterrand halála.
1997	Az előrehozott nemzetgyűlési választásokon vereséget szenved a jobboldal. Lionel Jospin alakít kormányt: harmadik „együttlakás” vagy „társbérlet”.
2000. június	Alkotmányreformmal öt évre csökkentik a köztársasági elnök megbízatásának idejét. Törvény születik a „paritásról”: a választásokon a pártoknak egyenlő számú férfi és nő jelöltet kell indítaniuk.
2002. január 1.	Megszűnik a frank, Franciaország áttér az euró használatára.
2002. április 21.	Az elnökválasztás első fordulóját után nagy riadalmat kelt a szélsőjobboldali Jean-Marie Le Pen előretörése; a második fordulóban (május 5.) végül Jacques Chirac arat győzelmet.
2002. június	A nemzetgyűlési választásokat a mérsékelt jobboldal nyeri meg. A centrista Jean-Pierre Raffarin alakít kormányt.

FÜGGELÉK

Merovingok

(A dőlt betűvel szedettek csak egy-egy tartomány királyai voltak.)

- 448–457 k. *Merovech* v. *Merovée* v. *Merowig* – száli frank törzsi király
- 457–481 *I. Childeric* – száli frank törzsi király
- 481–511 Klodvig v. Clovis – a frankok királya
- 511–534 *I. Theodoric* v. *Theuderich* v. *Thierry* – Metz királya
- 511–524 *Chlodomer* v. *Clodomir* – Orléans királya
- 511–558 *I. Childebert* – Párizs királya
- 511–561 I. Chlotar v. Clotaire – Soissons, majd 558-tól valamennyi frank állam királya
- 534–548 *I. Theudebert* v. *Théodebert* – Metz királya
- 548–555 *Theudebald* v. *Théodebald* – Metz királya
- 561–567 *Caribert* – Párizs királya
- 561–593 *Guntram* v. *Gontran* – Orléans és Burgundia királya
- 561–584 *I. Chilperic* – Soissons királya
- 561–575 *I. Sigebert* – Metz királya
- 584–629 II. Chlotar v. Clotaire – Neustria, 613-tól valamennyi frank állam királya
- 575–595/596 *II. Childebert* – Austrasia és 593-tól Burgundia királya
- 595–612 *II. Theudebald* v. *Théodebert* – Austrasia királya
- 595–613 *II. Theodoric* v. *Theuderich* v. *Thierry* – Burgundia királya
- 613 *II. Sigebert* – Austrasia királya
- 629–639 I. Dagobert – Austrasia, majd valamennyi frank állam királya
- 630–632 *II. Caribert* – Aquitánia királya
- 634–656 *III. Sigebert* – Austrasia királya
- 639–657 *II. Klodvig* v. *Clovis* – Neustria és 635-től Burgundia királya
- 676–679 *II. Dagobert* – Austrasia királya

656–675	II. Childeric – Austrasia királya, 673-tól valamennyi frank állam királya
657–673	III. <i>Chlotar</i> v. <i>Clotaire</i> – Neustria és Burgundia királya
673–679	III. <i>Theodoric</i> v. <i>Theuderich</i> v. <i>Thierri</i> – Austrasia és Neustria királya
715–721	II. <i>Chilperic</i> – Neustria királya
691–695	III. <i>Klodvig</i> v. <i>Clovis</i> – Austrasia királya
695–711	III. <i>Childebert</i> – Neustria és Burgundia királya
717–719	IV. <i>Chlotar</i> v. <i>Clotaire</i> – Neustria királya
711–715	III. <i>Dagobert</i> – Neustria és Burgundia királya
720–737	IV. <i>Theodoric</i> v. <i>Theuderich</i> v. <i>Thierri</i> – bábkirály Martell Károly befolyása alatt
743–751	III. <i>Childeric</i> – Neustria királya

Karolingok

751–768	III. (Kis) Pippin, a frankok királya
768–814	I. (Nagy) Károly, a frankok királya, 800-tól császár
768–771	Karlmann, a frankok királya az ország keleti részén
781–840	I. (Jámhor) Lajos, Aquitánia királya, 814-től császár
840–855	I. Lotár v. Lothar v. Lothaire, császár
817–838	I. Pippin, Aquitánia királya
838–865	II. Pippin, Aquitánia királya
855–875	II. (Német) Lajos, császár
855–869	II. Lotár v. Lothar v. Lothaire, Lotaringia királya
877–928	(Vak) Lajos, Provence királya
840–877	II. (Kopasz) Károly, a frankok királya, 845-től császár
877–879	II. (Hebegő) Lajos, a frankok királya
879–882	III. Lajos, a frankok királya
879–884	Karlmann, a frankok királya
879–887	Boson, Provence királya
884–887	III. (Kövér) Károly, a frankok királya, 881-től császár

Roberting (a Capetingek őse)

888–898	Párizsi Odo v. Eudes
---------	----------------------

Karoling

898–923	III. (Együgyű) Károly
---------	-----------------------

Roberting (a Capetingek őse)

923 I. Róbert

Burgundi

923–936 Rudolf

Karolingok

936–954 IV. (Tengerentúli) Lajos

954–986 Lotár v. Lothar

986–987 V. (Henyé) Lajos

Capetingek

987–996 Capet Hugó

996–1031 (Jámbor) Róbert

1031–1060 I. Henrik

1060–1108 I. Fülöp

1108–1137 VI. (Kövér) Lajos

1137–1180 VII. (Ifjú) Lajos

1180–1223 II. Fülöp (Ágost)

1223–1226 VIII. (Oroszlán) Lajos

1226–1270 IX. (Szent) Lajos

1270–1285 III. (Merész) Fülöp

1285–1314 IV. (Szép) Fülöp

1314–1316 X. (Civakodó) Lajos

1316 I. (Posztumus) János

1316–1322 V. (Hosszú) Fülöp

1322–1328 IV. (Szép) Károly

Valois-k (egyenes ág)

1328–1350 VI. Fülöp

1350–1364 II. (Jó) János

1364–1380 V. (Bölcs) Károly

1380–1422 VI. (Őrült) Károly

1422–1461 VII. Károly

1461–1483 XI. Lajos

1483–1498 VIII. Károly

Valois-k (orléans-i ág)

1498–1515 XII. Lajos

Valois-k (angoulême-i ág)

1515–1547	I. Ferenc
1547–1559	II. Henrik
1559–1560	II. Ferenc
1560–1574	IX. Károly
1574–1589	III. Henrik

Bourbonok

1589–1610	IV. Henrik
1610–1643	XIII. Lajos
1643–1715	XIV. Lajos
1715–1774	XV. Lajos
1774–1792	XVI. Lajos

Első köztársaság (1792–1804)

Államfője csak a konzulátus idején (1799–1804) volt: Napoléon Bonaparte

Császárság

1804–1814	I. Napóleon
-----------	-------------

Bourbonok (első restauráció)

1814–1815	XVIII. Lajos
-----------	--------------

„Száznapos uralom”

1815	I. Napóleon
------	-------------

Bourbonok (második restauráció)

1815–1824	XVIII. Lajos
1824–1830	X. Károly

Bourbonok (orléans-i ág; júliusi monarchia)

1830–1848	Lajos Fülöp
-----------	-------------

Második köztársaság

Elnöke: 1848–1852 Louis Napoléon Bonaparte

Második császárság

1852–1870	III. Napóleon
-----------	---------------

A harmadik köztársaság elnökei

1871–1873	Adolphe Thiers
1873–1879	Edme Patrice Maurice de Mac-Mahon
1879–1887	Jules Grévy
1887–1894	Marie François Sadi Carnot
1894–1895	Jean Casimir-Perier
1895–1899	Félix Faure
1899–1906	Émile Loubet
1906–1913	Armand Fallières
1913–1920	Raymond Poincaré
1920	Paul Deschanel
1920–1924	Alexandre Millerand
1924–1931	Gaston Doumergue
1931–1932	Paul Doumer
1932–1940	Albert Lebrun

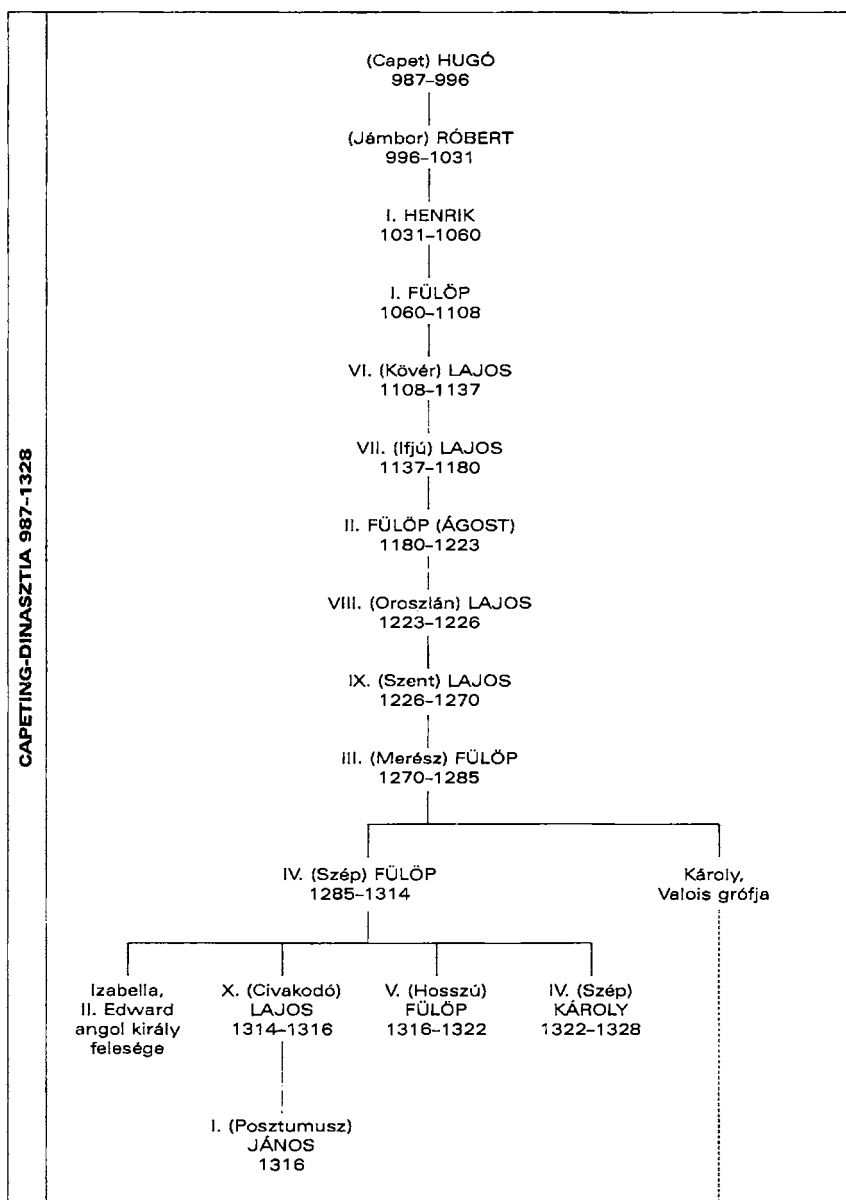
A negyedik köztársaság elnökei

1947–1953	Vincent Auriol
1953–1959	René Coty

Az ötödik köztársaság elnökei

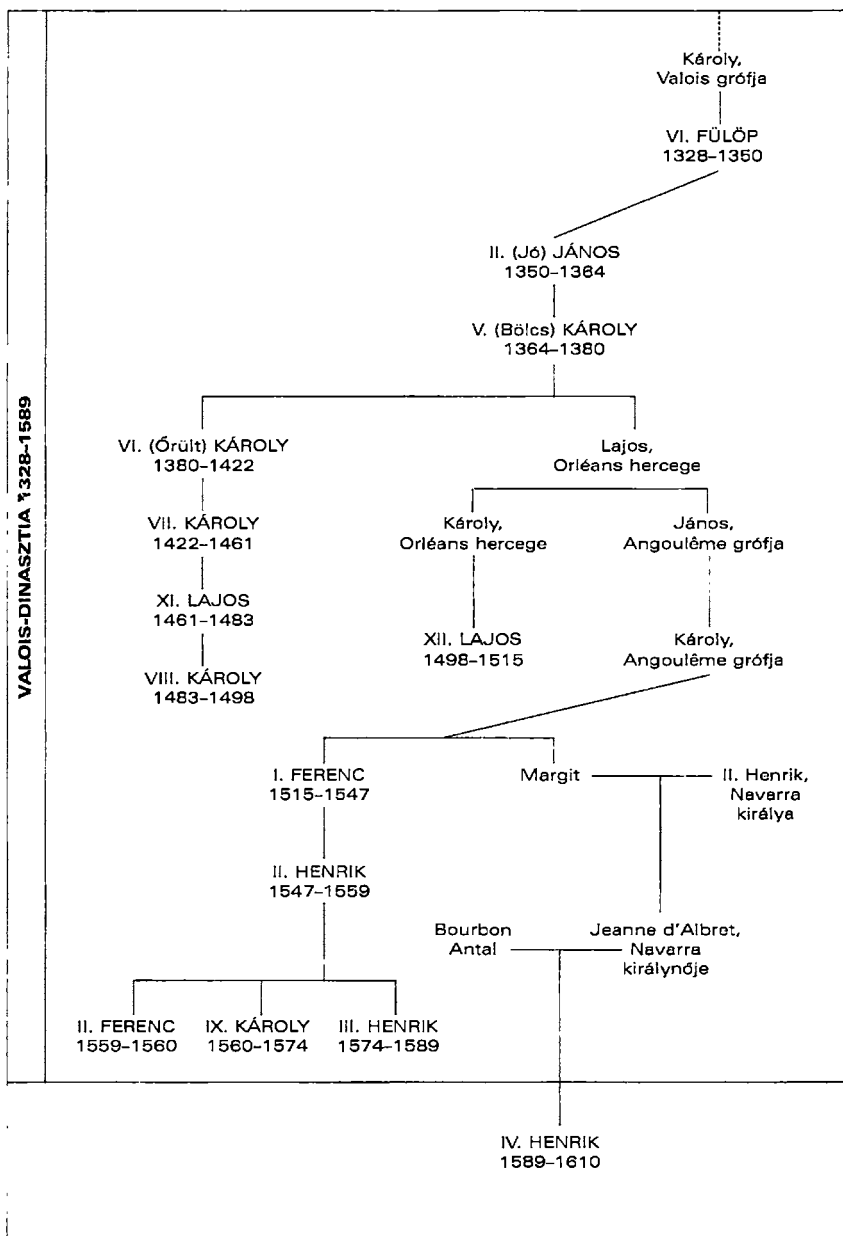
1959–1969	Charles de Gaulle
1969–1974	Georges Pompidou
1974–1981	Valéry Giscard d'Estaing
1981–1995	François Mitterrand
1995–	Jacques Chirac

A FRANCIA KIRÁLYOK CSALÁDFÁJA I.

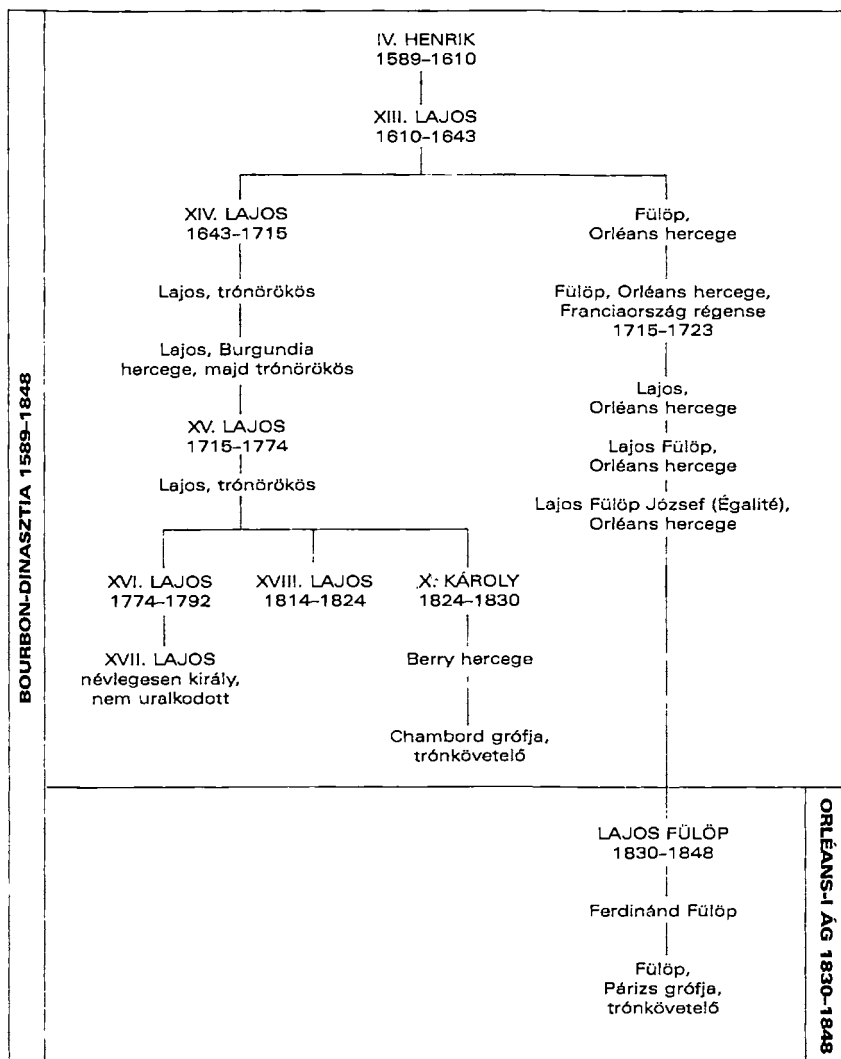

Az évszámok az uralkodás éveit jelölik.

A FRANCIA KIRÁLYOK CSALÁDFÁJA II.

A FRANCIA KIRÁLYOK CSALÁDFÁJA III.

BIBLIOGRÁFIA

Aki idegen nyelven kíván megismerkedni Franciaország történetével, a bőség zavarával fog küszködni. A francia történettudomány szinte minden évtizedben kiváló összefoglaló műveket jelentetett meg, amelyek közül még a régebbiek is igen tanulságosak lehetnek.

A legújabb, többkötetes összefoglaló művek közül említést érdemelnek a Seuil kiadó hatkötetes *Nouvelle histoire de la France médiévale*, az ötkötetes *Nouvelle histoire de la France moderne* és a húszkötetes *Nouvelle histoire de la France contemporaine* című sorozatai. Kevésbé terjedelmes, de rendkívül színvonalas munka a Fayard kiadó Jean Favier által szerkesztett, hatkötetes *Histoire de France* (1984–1988) című sorozata, amelynek egyes köteteit Karl Ferdinand Werner, Jean Favier, Jean Meyer, Jean Tulard, François Caron és René Rémond írták. Talán ennél is kiválóbb az Hachette kiadó *Histoire de France* című sorozata, amelyet 1988-ban öt díszes kötetben adtak ki, majd később nyolc zsebkönyv méretű kötetben. A szerzők: Georges Duby, Emmanuel Le Roy Ladurie, François Furet és Maurice Agulhon. Régi, de még mindig igen élvezetes és gondolatébresztő munka a brit Alfred Cobban három kötete: *A History of Modern France. I.–III.* (Harmondsworth, 1957–1965, Penguin).

Aki egykötetes összefoglalásokat keres, annak Georges Duby (*Histoire de la France*. Paris, 1970, Larousse), Jean Carpenter és François Lebrun (*Histoire de France*. Paris, 1987, Seuil), Pierre Goubert (*Initiation à l'histoire de la France*. Paris, 1984, Fayard, Tallandier) és Marc Ferro (*Histoire de France*. Paris, 2001, Éditions Odile Jacob) műveit ajánljuk.

A forradalom előtti Franciaországról a következő köteteket forgathatjuk nagy haszonnal:

Bluche, François: *Dictionnaire du Grand Siècle*. Paris, 1990, Fayard.

Cornette, Joël: *La France de la Monarchie Absolue*. Paris, 1997, Seuil.

Goubert, Pierre-Roché, Daniel: *Les Français et l'Ancien Régime. I–II.* Paris, 1984, Arman Colin.

Méthivier, Hubert: *L'Ancien Régime en France*. Paris, 1981, PUF.

Richet, Denis: *La France moderne. L'esprit des institutions*. Paris, 1973, Flammarion.

A francia forradalom könyvtárnyi szakirodalmának legújabb kiadványai közül az alábbi két, többszerzős kiadvány tekinthető alapvető fontosságúnak:

Furet, François-Ozouf, Mona: *Dictionnaire critique de la révolution française*. Paris, 1988, Flammarion. (A kötet egy része új fejezetekkel kiegészítve, zsebkönyv formában is megjelent 1992-ben.)

The French Revolution and the Creation of Modern Political Culture. Vol. 1.–4. Oxford–New York, 1987, 1988, 1989, 1994, Pergamon Press.

Amit Napóleonról tudni lehet, azt az alábbi lexikonban foglalták össze: Tulard, Jean (szerk.): *Dictionnaire Napoléon*. Paris, 1989, Fayard.

A XIX. és XX. század tanulmányozásában a felsorolt összefoglaló munkákon kívül számomra az alábbi kötetek bizonyultak rendkívül hasznosnak:

Aron, Raymond: *Mémoires*. Paris, 1983, Julliard.

Aron, Raymond: *Une Histoire du XXe siècle*. Paris, 1996, Plon.

Demier, Francis: *La France du XIXe siècle. 1814–1914*. Paris, 2000, Seuil.

Fenby, Jonathan: *On the Brink. The Trouble with France*. London, 1998, Little, Brown and Company.

Tombs, Robert: *The Paris Commune 1871*. London–New York, 1999, Longman.

Winock, Michel: *Parlez-moi de la France*. Paris, 1997, Seuil.

Zeldin, Theodore: *The French*. New York–Tokyo–London, 1996, Kodansha International.

A legnagyobb élvezetet azonban a francia történetírás kiváló életrajzai szerezhetik a történelem iránt érdeklődőknek; ezek közül az alábbiakat használtam fel:

Rouche, Michel: *Clotis*. Paris, 1996, Fayard.

Favier, Jean: *Charlemagne*. Paris, 1999, Fayard.

Pernoud, Régine–Clin, Marie–Véronique: *Jeanne d'Arc*. Paris, 1986, Fayard.

Jacquard, Jean: *François Ier*. Paris, 1981, Fayard.

Cloulas, Ivan: *Catherine de Médicis*. Paris, 1979, Fayard.

Babelon, Jean-Pierre: *Henri IV*. Paris, 1982, Fayard.

Carmona, Michel: *Richelieu*. Paris, 1983, Fayard.

Goubert, Pierre: *Mazarin*. Paris, 1990, Fayard.

Petitfils, Jean-Christian: *Louis XIV*. Paris, 1995, Perrin.

Antoine, Michel: *Louis XV*. Paris, 1989, Fayard.

Lever, Évelyne: *Louis XVI*. Paris, 1985, Fayard.

Tulard, Jean: *Napoléon*. Paris, 1977, Fayard. (Magyarul: 1997, Osiris)

Lever, Évelyne: *Louis XVIII*. Paris, 1988, Fayard.

Antonetti, Guy: *Louis-Philippe*. Paris, 1994, Fayard.

Guiral, Pierre: *Thiers*. Paris, 1986, Fayard.

Girard, Louis: *Napoléon III*. Paris, 1986, Fayard.

Duroselle, Jean-Baptiste: *Clemenceau*. Paris, 1988, Fayard.

Lacouture, Jean: *Léon Blum*. Paris, Seuil, 1977.

Lacouture, Jean: *De Gaulle*. Paris, Seuil, 1985.

Lacouture, Jean: *Mitterrand*. Paris, Seuil, 1998.

Végezetül meg kell említeni, hogy könyvemhez igen sok információt szereztem a *L'Histoire* című kiváló történelmi folyóirat cikkeiből, melyek szerzői és szerkesztői nagy gondot fordítanak rá, hogy a tudomány legújabb eredményeit ismertessék az olvasókkal. Interneten is hozzáférhető: www.histoire.presse.fr

A magyar nyelvű szakirodalom már távolról sem ilyen bőséges és korszerű, bár el kell ismerni, hogy Franciaország történelméről sokkal több kötet olvasható magyarul, mint más országokról. Az összefoglaló művek közül az alábbiakat ajánlom:

Bainville, Jacques: *Franciaország története*. Bp. 1925, Athenaeum.

Duby, Georges–Mandrou, Robert: *A francia civilizáció ezer éve*. Bp. 1975, Gondolat.

Price, Roger: *Franciaország története*. Bp. 1994, Maecenas.

Ardagh, John–Jones, Colin: *A francia világ atlasza*. Bp. 1999, Helikon. (Látványos, de pontatlan munka.)

• A francia történelem egyes korszakairól vagy fejezeteiről igen sok könyv jelent meg magyar nyelven – ezek közül az alábbiakban a legújabbakra, illetve a legfontosabbakra szeretném felhívni a figyelmet. Más korszakok esetében már korántsem ilyen nagy a választék, ezért a régebbi könyveket sem hanyagolhatjuk el.

Dixon, Philip: *Britek, frankok, vikingek*. Bp. 1985, Helikon.

Katus László: *A középkor története*. Bp. 2000, Pannonica–Rubicon.

Fischer-Fabian, Siegfried: *Nagy Károly. Az első európai*. Bp. 2000, Corvina.

Papp Imre: *Nagy Károly és kora*. Debrecen, 1997, Csokonai Kiadó.

Tuchman, Barbara W.: *Távoli tükör. A szerencsétlen XIV. század*.

Bp. 1987, Európa.

France, Anatole: *Jeanne d'Arc*. Több kiadásban.

Duby, Georges–Duby, Andrée: *Jeanne d'Arc pereit*. Bp. 1989, Európa.

Pernoud, Régine: *Jeanne d'Arc*. Bp. 1991, Ecclesia.

Watson, Francis: *Medici Katalin élete és kora*. Több kiadásban.

Erlanger, Philippe: *Richelieu, a nagyratörő. – Richelieu, a diktátor*.

Bp. 1975, Európa.

Papp Imre: *A Napkirály*. Bp. 1989, Kossuth.

Tocqueville, Alexis de: *A régi rend és a forradalom*. Bp. 1994, Atlantisz.

Funck-Brentano, Frantz: *Údvari világ*. Bp. 1940, Athenaeum.

Poór János: *Madame Pompadour*. Bp. 1988, Akadémiai.

Szerb Antal: *A királyné nyaklánca*. Több kiadásban.

Köpeczi Béla: *A francia felvilágosodás*. Bp. 1986, Gondolat.

Chaunu, Pierre: *Felvilágosodás*. Bp. 1998, Osiris.

Ludassy Mária: *Moralisták és terroristák*. Bp. 1987, Kozmosz.

- Ludassy Mária: „*Valóra váltjuk a filozófia ígéretét...*” Bp. 1972, Magvető.
- Ludassy Mária: *Fehér jakobinusok*. Bp. 1999, Kávé Kiadó.
- Furet, François: *Gondoljuk újra a francia forradalmat!* Pécs 1994, Tanulmány Kiadó.
- Furet, François: *A francia forradalom története*. Bp. 1996, 1999, Osiris.
- Hahner Péter (szerk.): *A nagy francia forradalom dokumentumai*. Bp. 1999, Osiris.
- Schama, Simon: *Polgártársak. A francia forradalom krónikája*. Bp. 2001, Európa.
- Castelot, André: *Napóleon*. Bp. 1972, 1999, Európa.
- Lefebvre, Georges: *Napóleon*. Bp. 1975, Gondolat.
- Tulard, Jean: *Napóleon*. Bp. 1997, Osiris.
- Chateaubriand, François René de: *Síron túli emlékiratok*. Bp. 1999, Osiris.
- Dautry, Jean: *Az 1848-as francia forradalom és köztársaság*. Bp. 1981, Kossuth.
- Urbán Aladár: *Európa a forradalom forgószeleiben. 1848–1849*. Bp. 1970, Kossuth.
- Németh Andor: *A császár-diktátor*. Bp. 1939, Renaissance.
- Aubry, Octave: *Bismarck III. Napóleon ellen*. Bp. 1943, Cserépfalvi.
- Majoros István: *Sedan. A francia–porosz háború 1870–71*. Bp. 1993, Zrínyi.
- Domokos János: *A párizsi kommün napjai dokumentumok és emlékiratok tükrében*. Bp. 1973, Európa.
- Lanoux, Armand: *Ágyúpolka*. Bp. 1981, Európa.
- Lanoux, Armand: *A vörös kukas*. Bp. 1981, Európa.
- Halasz, Nicolas: *Dreyfus kapitány*. Bp. 1980, Kossuth.
- Gazdag Ferenc: *Franciaország története. 1945–1995*. Bp. 1996, Zrínyi.
- Shennan, Andrew: *De Gaulle*. Bp. 1997, Akadémiai.
- Giscard d'Estaing, Valéry: *A franciák. Reflexiók egy nép sorsáról*. Bp. 2002, Európa.

Aki a szépirodalom segítségével szeretne megismerkedni a francia közepekor vagy az újkor világával, annak két sorozatot ajánlhatunk, mindkettő több kiadásban látott napvilágot. Az egyik Maurice Druon hétkötetes *Az elátkozott királyok* című sorozata, a másik Robert Merle ennél is terjedelmesebb, mindmáig lezáratlan műve, *Francia história* címmel. A francia forradalom világát Georg Büchner drámája (*Danton balála*), valamint Victor Hugo (*Kilencvenhárom*) és Anatole France (*Az istenek szomszédai*) regényei idézik fel a leghatásosabban. A XIX. század Franciaországát Balzac regényeiből, Victor Hugo *Nyomorultak*-jából, Flaubert *Érzelmek iskolája* című remekművéből és Zola regényeiből ismerhetjük meg.

A KÖTETBEN SZEREPLŐ KÉPEK FORRÁSAI

- Furet, François: *La Révolution. 1770–1880*. Paris, 1988, Hachette.
Histoire de la France et des français au jour le jour. Ed. André Castelot, Alain Decaux. 1–10. kötet, Paris, 1979–1980, Perrin.
 Massin, Jean: *Almanach du premier empire*. Paris, 1965, Le club français du livre.
Mémoire de la France. Ed. Nadeije Laneyrie-Dagen. Paris, 1996, Larousse.
 Mitford, Nancy: *The Sun King*. New York, 1966, Harper and Row.
 A *L'Histoire* című folyóirat 1986 és 2002 közötti évfolyamai és az *Historama* című magazin 1984 és 1992 közötti évfolyamai.

A KÖTETBEN SZEREPLŐ TÉRKÉPEK FORRÁSAI

- Atlas historique*. Ed. Georges Duby. Paris, 1976, Larousse.
 Chaunu, Pierre: *La France*. Paris, 1982, Laffont.
 Dixon, Philip: *Britek, frankok, vikingek*. Bp. 1985, Helikon.
 Duby, Georges: *Le moyen âge. 987–1460*. Paris, 1987, Hachette.
 Duby, Georges–Mandrou, Robert: *A francia civilizáció ezer éve*. Bp. 1975, Gondolat.
Histoire de France. Ed. François Lebrun. Paris, 1987, Seuil.
 Méthivier, Hubert: *L'Ancien Régime en France*. Paris, 1981, PUF.
The New Cambridge Modern History Atlas. Cambridge, 1970, Cambridge University Press.

IDEGEN NEVEK KIEJTÉSE

Action française – ákszio franszez	Bayard – bájár
Aëtius – áéciusz	Béarn – béárn
Agulhon, Maurice – ágülón, mórisz	Beauharnais, Eugène – bóárne, özsen
Aiguillon – égijson	Beaurevoir – bórevoár
Aix-en-Provence – ekszánprovansz	Becker, Jean-Jacques – beker, zsan- zsák
Alès – álesz	Bérégovoy, Pierre – hérégovoá, pier
Alise-Sainte-Reine – aliz-szent-ren	Bernadotte – bernádott
Amboise – ámboáz	Berry – herri
Amiens – ámien	Billaud-Varenne – bijjovárenn
Anagni – ánányi	Blanc, Louis – blan, lui
André-Deshaye, Claudie – andré dée, klodi	Blanqui – blánki
Angoulême – angulem	Blois – bloá
Anjou – anzsú	Blum, Léon – blüm, léon
Arago – árágó	Boissy d'Anglas – boisszidanglasz
Arles – árł	Bokassa – bokásszá
armagnac – ármányák	Bonnet – bonné
Aron, Raymond – árón, rémon	Bordeaux – bordó
Arques – árķ	Bouillon – bujjon
Arras – árrász	Boulanger, Georges – bulanzsé, zsorzs
Artois – ártoá	Boulogne – bulony
assignata – ásszinnyáta	Bourbon – burbon
Auteuil – ótőj	Bourges – burzs
Autun – ótön	Bouteville – butvill
Avignon – ávinyon	Brabant – brában
Azincourt – ázenkur	Bresse – bressz
Baheuf – báböf	Bretagne – brötány
baguette – bágett	Brétigny – brétinyi
bailli – bájji	Briand – brian
bailliage – bájjiázs	Brignonnet, Guillaume – briszoné, gijjon
Balladur, Édouard – bálládűr, éduár	Brissot – brisszó
Barère – barer	brunaire – brümer
Barnave – bárnáv	Brunschvicg, Cécile – brünszvik, szészil
Barre, Raymond – barr, rémon	Buchez – büsé
Barrot – báro	Bugey – büzsi
Barry → du Barry	Buonarroti – buonárroti
Bastille – básztijj	Burke, Edmund – börķ, edmönd
Baudelaire, Charles – bodler, sárl	
Baudin – boden	

Cabet – kábé	Châteauneuf – sátonőf
Caboche – kábos	Châtillon – sátiJon
Caen – káen	Chautemps – sótamp
Calais – kále	Chenonceaux – sönonszó
Calonne – kálonn	Chevreuse – sevröz
Cambacérès – kambaszéresz	Childeric – kilderik
camisard – kámizár	Chinon – sinon
Campoformio – kámpoformió	Chirac, Jacques – sirák, zsák
Camus, Albert – kámü, álber	Chlotar – klotár
Capet – kápé	Choiseul – soászól
Carnot, Sadi – kárnó, szádi	Cholet – solé
Caserio – kászérió	Cinq-Mars – szenkmarsz
Cateau-Cambrésis – kátó-kámbré- szisz	Clemenceau – klémanszó
Cavaignac – kávenyák	Clément, Jacques – kléman, zsák
Cavour – kávr	clochard – klosár
Cellini – csellini	Clouet, Jean – klué, zsan
cens – szan	Clovis – klovisz
Cévennek – szévennek	Cluny – klünyi
Chaban-Delmas, Jacques – sában- delmász, zsák	Cobban, Alfred – kobben, álfred
Chamberlain – csemlerlen	Code Civil – kódszivil
Chambord – sámbór	Code Napoléon – kódnápoléon
Chamillart – sámijjár	Colbert – kolber
Champagne – sámpány	Coligny, Gaspard de – kolinyi, gáspár dö
Champaigne, Philippe de – sámpe- ny, filip dö	Collège de France – kollezs dö franz
champart – sámpár	Collège du Roi – kollezs dü roá
Champlain, Samuel de – samplen, számüel dö	Collot d'Herbois – kollóderboá
Champs-Élysées – sanzelizé	Colombey-les-Deux-Églises – kolom- bé lédözéglíz
Chandernagor – sandernágor	Combes – komb
Charlemagne – sárlömány	commune – kommün
Charles d'Orléans – sárl dörléan	Compiègne – kompieny
Charta – sárt	Concini – koncsfni
Chartres – sártr	Condé – kondé
Chassagne, Yvette – sászany, ivett	Condorcet – kondorszé
Chassériau, Théodore – sásszerio, téodor	connétable – konnétábl
Chassey – sásszí	consulat – konszülá
Chateaubriand – sátóbrian	Conti – konti
Châteaubriant – sátóbrian	Corday, Charlotte – kordé, sárlott
	Corneille – kornejj
	corvée – korvé

Coty – koti	Dumas – dümá
county – kaunti	Dunkerque – dönkerk
Couthon – kuton	Dupont de l'Eure – düpondölör
Coysevox, Antoine – kóúszövoá, ántóán	Durkheim, Émile – dürkem, émil
Crécy – krészi	Eiffel – ejfel
Crémieux – krémiő	élection – élekszion
Crépy – krépi	Élysée – élizé
Cresson, Édith – kresszon, édit	empire – ampir
Croissant – kroásszan	Ems – emsz
Cromwell – kromvell	Enghien – angien
croquant – krokán	entente cordiale – antant kordiál
Curie, Marie – kürí, mári	Épinay – épiné
Curie, Pierre – kürí, pier	Étampes – étámp
	états généraux – étázsénéró
Dahomey – dahomej	Eudes – öd
Daladier – dálágyié	Evian – evián
Damiens – dámien	Eylau – ejlau
Danton – dánton	
Dauphiné – dofiné	Fabius – fábiüsz
dauphin – dofen	Farel – fárel
David, Jacques-Louis – dávi, zsák-luj	Fenby, Jonathan – fenbi, dzsonátán
Dawes – dévsz	Fénelon – fénöló
Decazes – dökáz	Féraud – féró
Défense – défansz	Ferry – ferri
Delaroché, Paul – döláros, pól	Flaubert – flóber
Denain – dönen	floréal – floréal
Descartes – dékárt	Fleurus – flöröz
Desmoulins – démulen	Fleury – flöri
Diderot – didró	Foch, Ferdinand – fos, ferdinán
Dietrich, Philippe Frédéric de – ditrih, filip frédérik dö	Foix, Françoise de – foá, franszoáz dö
Dijon – dizson	Fontainebleau – fontenbló
Doisneau, Robert – doánó, rober	Fontenoy – fontenoá
Domrémy – domrémi	Fouché, Joseph – fusé, zsozef
Doriot – dorió	Fouquet, Jean – fuké, zsan
Douamont – duámon	Fourmies – furmi
Doumergue – dumerg	France, Anatole – fransz, ánátol
Dreyfus, Alfred – drejfűsz, alber	Franche-Comté – franskomté
du Barry – dübárri	François – franszoá
Ducos – dükó	Fronde – frond
Ducreux, Joseph – dükrő, zsozef	Front de libération nationale – fron dö libérészion nászionál

fructidor – frükidor
 Furet, François – fűrė, franszoá
 Futuna – fütüná

 Gaillard – gájjár
 Galigai – gálígé
 Gambetta – gambetta
 Gambier – gámbié
 Gard – gár
 Garnier-Pagès – gárnyépázsesz
 Garonne – gáronn
 Gascogne – gászkony
 Gaston – gászton
 Gaulle, Charles de – góll, sárl dö
 Gérard, François – zsérár, franszoá
 Gex – zseksz
 Giradet, Jules – zsirádé, zsül
 „Gironde – zsiroind
 Giscard d'Estaing, Valéry –
 zsiskárdeszten, váléri
 Goubert, Pierre – guber, pier
 Grande Armée – grand ármé
 Grégoire – grégoár
 Grossouvre, François de – grosszuvr,
 franszoá dö
 Guadeloupe – gádölup
 Guérin, Pierre –
 Guesde – ged
 guillotine – gijjotin
 Guinea – ginea
 Guise – giz
 Guizot, François – gizo, franszoá
 Guyana – gájáná
 Guyenne – gijenn

 Hainaut – enó
 Halley – helli
 Hastings – hesztingsz
 Haussmann – ószmann
 Hébert – éber
 Hérault de Séchelles – éró dö szésell
 Herriot – érjo

Hincmar – enkmár
 hongrois – ongroá
 Hrouland – brutland
 Hue, Robert – ú, rober
 Hugo, Victor – ügó, viktor
 Huygens – höjhensz

 Île-de-France – ildöfransz
 Isabey – izáhé
 Ivry – ivri

 jacquerie – zsákri
 Jaurès, Jean – zsorez, zsan
 Jeanbon Saint-André – zsanbon
 szenandré
 Jeanne d'Albret – zsánn dálbre
 Jeanne d'Arc – zsánn dárk
 Jemappes – zsömáp
 Jeunesses patriotes – zsönessz pátriot
 Joffre – zsoffr
 Joliot-Curie, Irène – zsolio-küri, iren
 Jospin, Lionel – zsoszpen, lionel
 Juppé, Alain – zsüppé, álen

 Kellogg – kellog

 Lacore, Suzanne – lákor, szüzann
 La Désirade – ládézirád
 La Fayette – láfájett
 La Fontaine – láfonten
 Lagny – lányi
 Lamartine – lámártin
 lange d'oíl – lángdojl
 Languedoc – lángedok
 La Rochejaquelein, Henri de – lá
 roszsaklen, anri dö
 La Rochelle – lárosell
 La Salle – lászáll
 Lascaux – lászko
 La Tour, Quentin de – látúr, kanten
 dö
 L'Aurore – loror

Lausanne – lózánn	Lully – lülí
Laval, Pierre – lávál, pier	Lumière – lümier
La Vallière – lávállier	Lunéville – lünévil
Law, John – ló, dzson	Luynes – lüin
Le Bas – löbá	Lyon – lion
Lebrun v. Le Brun – löbrön	Mac-Mahon – mákmáón
Le Chapelier – lösápelié	Maginot – mázsínó
Le Charivari – lö sárivári	Mahé – máé
Leclerc – lökler	Maillot, Nicolas Sébastien – májjó, nikolasz szébasztian
Le Creusot – lö krözó	Maine – men
Ledru-Rollin – lödrürollen	Maintenon – mentönon
Le Goff, Jacques – lögof, zsák	maires du palais – mer dü pále
Lefebvre, Claude – löfevr, klód	Mancini – mácsíni
Le Havre – löavr	maqui – máki
Le Mans – löman	Marat – márá
Le Peletier – löpeletyié	Marcel, Étienne – márszel, étyienn
Le Pen, Jean-Marie – löpen, zsan- mári	Marie-Antoinette – mári ántoánett
Le Petit Journal – lö pöti zsnál	Marie-Galante – mári gálant
Les Saintes – lészent	Marignano – márinyánó
Lessing, Karl Friedrich – lesszing, kárí frídrih	Marillac – márijjak
Leszczyńska – lescsínyszka	Marlborough – márlboró
Leszczyński – lescsínyszki	Marne – márn
Le Tellier – lötellé	Marquises – mákíz
Le Vau – lövó	Marseille – márszejj
L'Hospital – lopitál	Marseillaise – márszejesz
Liège – liezs	Marshall – marsall
Ligny – linyi	Martignac – mártinyák
Lindet – lendé	Martin, Alexandre – marten, álek- szandr
Lionne – lionn	Martinique – mártinik
livre – livr	Massu – másszü
Locmariaquer – lokmariaker	Matignon – mátinyon
lods et ventes – lodévánt	Maupeou – mópéú
Loire – loár	Mauriac, François – moriák, franszoá
Longueville – longevill	Mauroy – moroá
Loubet, Émile – lubé, émil	Maurras, Charles – morrasz, sárl
Louis – lui	Mazarin – mázáren
Louisiana – lujziána	Meaux – mó
Louvel, Louis Pierre – luvel, lui pier	Medici – medicsi
Louvois – luvoá	Mendès-France – mendezfransz
Louvre – luvr	

Merovée – merové
 Mers el-Kébir – merszelkébir
 Messmer – messzmer
 Metz – mesz
 Meuse – mőz
 Michelin – mislen
 Mignard, Pierre – minyár, pier
 Millerand – milöran
 Milza, Pierre – milzá, pier
 Miquelon – mikelón
 Mirabeau – mirábó
 Mitterrand, François – mitteran, fran-
 szoá
 Molière – molier
 Mollet – molé
 Monnet, Jean – moné, zsan
 monopoles – monopoli
 Montespan – monteszpan
 Montesquieu – monteszkio
 Montmartre – monmártr
 Montmorency – monmoranszi
 Montpensier – monpanszié
 Montrésor – montrézor
 Moorea – morea
 Morbihan – morbian
 Morny – morni
 Moser – mozer
 Motte, Henri –
 Mounier – munié
 Mouvement républicain populaire –
 múvman républiken popüler
 Murat, Joachim – mürá,

 Nancy – nanszi
 Nanterre – nánterr
 Nantes – nant
 Necker – nekker
 Nelson – nelzon
 Neustria – neusztria
 Nijmegen – nejméhen
 Nivelles – nivell
 Notre-Dame – notredám

Offenbach – ofenbah
 Oostende – ósztend
 Organisation Armée Secrète –
 orgánizászion ármé szekret
 Orléans – orléan
 Ory, Pascal – ori, pászkál
 Oubangui-Chari – ubángi-sári
 Ozouf, Mona – ozuf, moná

 Palais-Royal – pálerojál
 Pasteur, Louis – pásztör, lui
 paulette – polett
 Paulhan, Jean – pólan, zsan
 Perier – périé
 Périgord – périgör
 Pershing – persing
 Pétain, Philippe – péten, filip
 Petit, Olga – pöti, olga
 Peugeot – pözsó
 Philibert – filiber
 Philippeville – filipvill
 Philippine – filippin
 Pillnitz – pillnic
 Pils, Isidore – pilsz, izidor
 Pinget, Mazarine – penzséó,
 mázárin
 Pisseleu, Anne de – pisszló, ánn dö
 Plantagenêt – plantazsöné
 Plombières – plombjer
 Poincaré – poenkáré
 Poitiers – poátyié
 Poitiers, Diane de – poátyié, dián dö
 Poitou – poátu
 Polignac, Jules de – polinyák, zsúl
 dö
 polysynodie – poliszinodi
 Pompadour – pompádur
 Pompidou, Georges – pompidu,
 zsorzs
 Pondichéry – pondiséri
 Pontremoli, Enrico – pontremoli,
 anrikó

Port-Royal – portrojál
 Pottier – potyié
 Poujade – puzsád
 Pragmatica Sanctio – pragmatika
 szankció
 prairial – preriál
 prévôt – prévó
 prévôt des marchands – prévó dö
 mársan
 Prieur de la Cote-d'Or – priör dö lá
 kotdór
 Prieur de la Marne – priör dö lá
 márn
 Primaticcio – primaticcsó
 Proudhon – prudon
 Proust – pruszt
 Provence – provansz
 Puvis de Chavannes – püvi dö
 sávánn

Quebec – kvebek

Racine – rászín
 Raffarin, Jean-Pierre – ráfáren, zsan-
 pier
 Ramadier – rámagyié
 Rassemblement pour la République
 – rásszamlöman pur lá républik
 Rassemblement du peuple français
 – rásszamlöman dü pöpl fransze
 Ravailiac – rávejak
 Reims – rensz
 relief – rölief
 Remi – römi
 Renault – rönó
 République – républik
 Rethondes – rétond
 Réunion – réünion
 Reynaud – renó
 Rhône – rón
 Richelieu – riselió

richer-isták – riséisták
 Rijswijk – rejszvejk
 Robespierre – robeszpier
 Rocard – rokár
 Rocroi – rokroá
 Rodin – roden
 Rohan – roan
 Roncesvalles – ronszeváll
 Ronot, Charles – ronó, sárl
 Rosso Fiorentino – rosszo fjorentínó
 Rouen – ruan
 Rouget de Lisle – ruzsé dö lil
 Rousseau – russzó
 Rousseau-Decelle – russzó-döszell
 Roussillon – ruszijjon
 Rouvier – ruvié

sacre – szákr
 Saint-André – szenandré
 Saint-Chapell – szensapell
 Saint-Denis – szendöni
 Saint-Domingue – szendomeng
 Sainte-Lucie – szentlúszí
 Saint-Étienne – szenétyien
 Saint-Germain – szenzsermen
 Saint-Just – szenzsüst
 Saint-Pierre – szenpier
 Saint-Quentin – senkantén
 Saint-Simon – szenszimon
 saisine – szezín
 Salan – szálan
 Salengro – szálangro
 sans-culotte – szankülott
 sans domicile fix – szan domiszil
 fiksz
 Saône – szón
 Sartre, Jean-Paul – szartr, zsan-pól
 Savona – szavona
 Schelde – szheld
 Scherrer, Jean-Jacques –
 Schiwter – sivter
 sénéchal – szénésál

sénéchaussée – szénésosszé	Tuamotou – tüámotu
Sèvres – szevr	Tuileriák – tüleriák
Shennan, Andrew – senan, endrú	Turenne – türenn
Sieyès – szíéjéz	Turgot – türgó
Simiand, François – szimian, fran- szoá	Union démocratique du travail – üñion démókrátik dü tráváj
Société – szosziété	Union des démocrates pour la Ve République – üñion dé démókrát pur lá szenkiem républik
Soissons – szoásszon	Union pour la démocratie française – üñion pur lá démókrászi fran- szez
Somme – szomm	Union pour la nouvelle République – üñion pur lá nuvel républik
Sorbon, Robert de – szorbon, rober dö	Utrecht – ütreht
Sorbonne – szorbonn	
Soult – szul	Valmy – válmi
Sous-le-Vent – szulövan	Valois – valóá
Stavisky – sztáviszki	Valromey – válromi
St (Saint) -Barthélemy – szenbártélö- mi	Varennes – várenn
St (Saint) -Martin – szenmarten	Vauban – voban
St (Saint) -Pierre → Saint-Pierre	Vellin – veltin
Strasbourg – straszburg	Venaissen – vönesszen
Sully – szőjji; mai kiejtése: szülli	Vendée – vandé
	vendémiaire – vandémier
taille – tájj	Vendroux, Yvonne – vandru, ivonn
Talleyrand, Charles Maurice de – tállejran, sárl morisz dö	Vercingetorix – verszenzsetorix
Terray – terré	Verdun – verdön
Tessier, Ange – tesszie, anzs	Vergennes – verzsenn
T'estelin, Henri – tesztölen, anri	Vergniaud – vernyió
thermidor – termidor	Versailles – verszájj
Thiers, Adolphe – tyer, ádorf	Vert-Galant – vergálan
Thorez – torez	Vervins – verven
Tilsit – tilszit	Vichy – visi
Tocqueville, Alexis de – tokvill, álek- szisz dö	Vigée-Lebrun, Élisabeth – vizensélöbrön, élizabet
Tolbiac – tolbiák	Villafranca – villafranka
tory – tori	Villain – villen
Touboutai – tubuté	Villèle, Joseph de – villeg, zsozef dö
Toul – tul	Villers-Cotterêts – villé kottöre
Toulon – tulon	Villette – vilett
Toulouse – tuluz	
Tours – túr	
Troyes – troá	

Vincennes – venszann	
Vincent, François-André – venszan,	
franszoá-andré	
Viviani – viviani	
Voltaire – volter	
Vouillè – vujjé	
Waldeck-Rousseau – váldek-russzó	
Wallis – vállisz	
Wassy – vásszi	
Waterloo – váterló	
Winock, Michel – vinok, misel	
Yanaon – jánaon	
Young – jáng	
Yourcenar, Marguerite – júrszönár,	
márgrit	
Zola – zola	

NÉVMUTATÓ

- Abdel-Káder, el Dzsezáiri 190, 206
 Adalbert reimsi érsek 40
 Aëtius Flavius 24, 25
 Agulhon, Maurice 218
 Aiguillon herceg, Emmanuel Armand
 de Vignerot du Plessis de
 Richelieu 127, 134
 Albert, a munkás → Martin,
 Alexandre
 André-Deshaye, Claudie 279
 Anjou (Fülöp) herceg → V. Fülöp
 spanyol király
 Anjou Károly → Károly, Anjou
 Anna, Ausztriai 83, 88, 96
 * Anne de Pisseleu → Pisseleu, Anne
 de
 Antal, Bourbon 77, 81
 Aquitániai Eleonóra → Eleonóra,
 Aquitániai
 Arago, Dominique François 192
 Arnulf (Szent) 30
 Aron, Raymond 254
 Asterix 16, 284
 Attila 24, 35
 Augustus 19, 35
 Aurelianus 23, 35
 Ausonius 21, 22
 Ausztriai Anna → Anna, Ausztriai

 Babeuf, François Noël 155, 159, 161
 Balladur, Édouard 270
 Barere de Vieuzac, Bertrand 150
 Barnave, Antoine 140
 Barre, Raymond 263
 Barrot, Odilon 189
 Barry → du Barry grófnő
 Baudelaire, Charles 200, 207
 Baudin, Alphonse 196
 Bayard lovag, Pierre de Terrail 72
 Beauharnais, Eugene 170, 173

 Becker, Jean-Jacques 281
 Bérégovoy, Pierre 268, 269
 Bernadotte, Charles Jean-Baptiste
 170, 171, 178
 Berry herceg, Charles Ferdinand de
 Bourbon 184, 206
 Berry hercegnő, Marie-Caroline de
 Bourbon-Sicile 184, 188
 Bibó István 159
 Billaud-Varenne, Jean Nicolas 150
 Bismarck, Otto von 201, 203, 211,
 216
 Blanc, Louis 191, 192, 194
 Blanqui, Louis Auguste 191
 Blum, Léon 229, 231–236, 241
 Blücher von Wahlstatt, Gebhard
 Leberecht von 176
 Boissy d'Anglas, François de 147,
 154
 Bokassa, Jean-Bédél 265
 Bonaparte Jeromos (Jerôme) →
 Jeromos, Bonaparte
 Bonaparte József (Joseph) → József,
 Bonaparte
 Bonaparte Lajos (Louis) → Lajos,
 Bonaparte
 Bonaparte Lajos Napóleon (Louis
 Napoléon) → III. Napóleon
 Bonaparte Napóleon (Napoléon) →
 I. Napóleon
 Bonifác (Szent) 31
 VIII. Bonifác pápa 50, 65
 Bonnet, Georges 236
 Bouillon Gottfried → Gottfried,
 Bouillon
 Boulanger, Georges 216, 239
 Bourbon Antal → Antal, Bourbon
 Bourbon Henrik → IV. Henrik
 Bourbon herceg, Louis Henri de
 Bourbon 123, 133

Bouteville grófja, François de
Montmorency-Bouteville 88
Brezsnyev, Leonyid 265
Briand, Aristide 230, 231, 240
Briçonnet, Guillaume 74
Brissot, Jacques Pierre 147
Brunschvicg, Cécile 233, 279
Bucheze, Philippe 191
Buonarroti, Philippe 155, 159, 161
Burgundi Mária → Mária, Burgundi
Burke, Edmund 158

Cabet, Étienne 191
Caboche, Simon 57, 65
Caesar, Caius Iulius 18–21, 35
Calonne, Charles Alexandre de 131,
132, 134
Cambacères, Jean-Jacques Régis de
147, 166
Camus, Albert 254
Capet Hugó → Hugó (Capet)
Carnot, Lazare 150
Carnot, Marie François Sadi 216, 217,
239
Caserio, Sante Jeronimo 216
Cavaignac, Louis Eugene 194, 207
Cavour, Camillo Benso di 198, 207
Cellini, Benvenuto 71
Chaban-Delmas, Jacques 262, 263
Chamberlain, Arthur Neville 236
Chambord grófja, Henri Charles de
Bourbon 184, 211, 212, 214
Chamillart, Michel de 111
Champaigne, Philippe de 98
Champlain, Samuel de 83, 90
Charlemagne → I. (Nagy) Károly
Charles d'Orléans 71
Chassagne, Yvette 279
Chassériau, Théodore 193
Chateaubriand, François René de 183
Châteaubriant grófnő → Foix,
Françoise de

Châteauneuf márk, Charles de
L'Aubespine 88
Châtillon fivérek 77
Chautemps, Camille 236
Chevreuse hercegnő, Marie de
Rohan-Montbazon 88
I. Childeric 26, 35
II. Childeric 29, 36
Chirac, Jacques 263–265, 267,
271–276, 285
I. Chlotar 29, 36
II. Chlotar 29, 36
Choiseul, Étienne François de 126,
127, 133, 134
Cinq-Mars, Henri Coeffier de Ruzé
d'Effiat de 88
Clemenceau, Georges 215, 219, 220,
223, 226, 229–231
Clément, Jacques 81
Clouet, Jean 73
Clovis → Klodvig
Cobban, Alfred 194, 227
Colbert, Jean-Baptiste 100–104, 106,
107
Coligny, Gaspard de 77–80
Collot d'Herbois, Jean-Marie 150
Combes, Émile 220
Concini, Concino 84, 85
Condé herceg, Henri de Bourbon
77, 83
Condé herceg, Louis de Bourbon 90,
96, 97, 99, 113
Condorcet márk, Marie Jean Antoine
Nicolas de Caritat 143, 147
II. Constantinus 24
Conti herceg, Armand de Bourbon
96
Corday d'Armont, Charlotte 160
Corneille, Pierre 103
Coty, René 256, 257
Coubertin, Pierre de 239
Couthon, Georges 150, 153

- Coysevox, Antoine 99
 Crémieux, Isaac Adolphe 192
 Cresson, Édith 268, 279
 Cromwell, Oliver 99
 Curie, Marie (Marya Skłodowska) 239
 Curie, Pierre 239
- (I.) Dagobert 29, 30, 36
 Daladier, Édouard 232, 236
 Damiens, Robert François 126, 133
 Danton, Georges-Jacques 147, 152, 161
 Dauphiné hercege, II. Humbert 46, 65
 David, Jacques-Louis 169, 170
 Dawes, Charles Gates 230, 240
 Decazes et de Glücksberg, Élie de 183
 Delaroche, Paul 190
 Dénes (Szent) 22, 35
 Descartes, René 103
 Desmoulins, Camille 152
 Diane de Poitiers → Poitiers, Diane de
 Diderot, Denis 119, 120
 Dietrich, Philippe Frédéric de 146
 Diocletianus 23
 Dionüszosz → Dénes (Szent)
 Doisneau, Robert 249
 Doriot, Jacques 236
 Doumergue, Gaston 230, 232
 Dreyfus, Alfred 218, 219, 239
 du Barry grófnő, Marie Jeanne Bécu 128
 Ducos, Roger 157, 161, 177
 Ducreux, Joseph 129
 Dumas, Alexandre 84, 88
 Dupont de l'Eure, Jacques Charles 192
 Durkheim, Émile 219
- III. Edward angol király 54, 55, 65
 Eleonóra, Aquitániai 46
 Eleonóra, Habsburg 72
 Enghien hercege, Louis Antoine Henri de Bourbon 168, 177
 Erős Róbert → Róbert (Erős)
 Erzsébet, Bourbon 83
 Étampes grófnője → Pisseleu, Anne de
 Eudes, Párizsi 40, 64
- Fabius, Laurent 267
 Farel, Guillaume 74
 Félelemnélküli János → János (Félelemnélküli) burgund herceg
 Fenby, Jonathan 276
 Fénelon érsek, François de Salignac de La Mothe 110
 Féraud, Jean 154, 161
 VII. Ferdinánd spanyol király 172, 184, 206
 I. Ferenc francia király 70–75, 89
 I. Ferenc osztrák császár 160, 173, 178
 II. Ferenc 76–78
 (I.) Ferenc József 198, 199, 207
 Ferry, Jules 215
 Flaubert, Gustave 200
 Fleury, André Hercule de 122–124, 133
 Foch, Ferdinand 226, 240
 Foix, Françoise de 72
 Fouché, Joseph 172–174
 Fouquet, Jean 55
 France, Anatole 219
 Franciaországi Klaudia → Klaudia, Franciaországi
 Françoise de Foix → Foix, Françoise de
 Frankel Leó 204
 II. Frigyes porosz király 119
 II. Frigyes Vilmos porosz király 160
 Furet, François 138, 187

- I. Fülöp 50
- II. Fülöp spanyol király 76, 89
- IV. Fülöp spanyol király 83, 99, 104, 113
- IV. (Szép) Fülöp francia király 46, 50, 53, 54, 65
- V. Fülöp spanyol király 110, 111
- VI. Fülöp 46, 54, 55, 65
- II. Fülöp Ágost 43, 46, 48, 64

- Gaillard, Felix 256
- Galigai asszony, Leonora Dori 84
- Gambetta, Léon 201, 202, 212, 214, 215
- Garnier-Pages, Louis Antoine 192
- Gaspard de Coligny → Coligny, Gaspard de
- Gaston d'Orléans 88
- Gaulle, Charles de 8, 245, 247–249, 251–262, 265, 267, 269, 274, 282–285
- Genovéva (Szent) 24, 25, 27, 28
- Gérard, François 170, 182
- VII. Gergely pápa 43, 64
- Giradet, Pierre 151
- Giscard d'Estaing, Valéry 263–266, 268, 270, 271, 273, 285
- Gonosz Károly → Károly (Gonosz) navarrai király
- Gottfried, Bouillon 43
- Goubert, Pierre 100
- Grégoire, Henri 140, 158
- Grossouvre, François de 269
- Guérin, Pierre 148
- Guesde, Jules 219
- Guise hercegek 77, 79–81
- Guizot, François 189, 190, 192, 206

- Habsburg Eleonóra → Eleonóra, Habsburg
- Habsburg Miksa → I. Miksa német–római császár

- Habsburg Miksa → Miksa, Habsburg főherceg
- Hainaut-i Philippine → Philippine, Hainaut-i
- Hannibál 19
- Hausmann, Georges Eugene 200
- Hébert, Jacques 152
- Henrietta Mária, Bourbon 83
- Henrik, Bourbon → IV. Henrik
- Henrik, Navarrai → IV. Henrik
- Henrik, Plantagenet 46
- II. Henrik 75, 76, 78, 89
- III. Henrik 78, 80, 81, 89, 90
- IV. Henrik 8, 69, 77–79, 81–83, 89, 90
- V. Henrik angol király 57, 65
- VIII. Henrik angol király 71
- Hérault de Séchelles, Marie Jean 150
- Heristali Pippin → Pippin, Heristali
- Herriot, Édouard 230
- Hilarius (Szent) 23
- Hincmar 31
- Hitler, Adolf 232, 234, 236, 237
- Hódító Vilmos → I. Vilmos normann király
- Hohenzollern-Sigmaringen Lipót → Lipót, Hohenzollern-Sigmaringen
- Hroutland → Roland
- Hue, Robert 275
- Hugó (Capet) 28, 29, 40, 44, 45, 50, 64
- Hugó (Nagy) 40
- Hugo, Victor 189, 190, 197
- Huygens, Christiaan 103
- XI. Ince pápa 108
- Isabey, Jean-Baptiste 167
- II. István pápa 31, 36
- Izabella, Bajorországi (Isabeau de Baviere) 59
- II. Jakab angol király 109, 111
- Jámbor Róbert → Róbert (Jámbor)

- János (Félelemnélküli) burgund herceg 57
- II. (Jó) János 46, 53, 56, 65
- Jaures, Jean 219, 223–225, 229, 230, 240
- Jeanbon Saint-André 150
- Jeanne d'Albret 81
- Jeanne d'Arc 8, 39, 58–63, 66, 230, 240
- Jenő, Savoyai 111
- Jeromos, Bonaparte 171
- Joffre, Joseph 225
- Johanna (Szűz v. Szent) → Jeanne d'Arc
- Joliot-Curie, Irene 233, 279
- Jospin, Lionel 273–275, 278, 285
- Jozefin (Joséphine) császárné, Marie-Josephe Rose Tascher de La Pagerie 167
- József atya (François Joseph Le Clerc du Tremblay) 87
- József, Bonaparte 170, 172
- I. József német-római császár 112
- Julius Caesar → Caesar, Caius Iulius
- Juppé, Alain 273
- Kálvin János (Jean Calvin) 74
- Karlmann 31
- Károly, Anjou 53, 65
- Károly (Gonosz) navarrai király 57
- Károly, Habsburg főherceg → VI. Károly német-római császár
- Károly, Habsburg főherceg (hadvezér a napóleoni háborúkban) 156
- Károly (Martell) 30, 31, 36
- Károly (Merész) burgund király 63, 66
- I. Károly angol király 83, 84
- I. (Nagy) Károly frank király, császár 8, 15, 31–34, 36, 49
- II. Károly spanyol király 110
- II. (Kopasz) Károly frank király 34, 36
- IV. Károly spanyol király 172, 177
- V. (Bölcs) Károly francia király 51, 56, 65
- V. Károly német-római császár 72, 73, 76, 89, 201
- VI. Károly német-római császár 110, 112
- VI. (Őrült) Károly francia király 57, 59, 65
- VII. Károly 57, 58, 60–63, 66
- VIII. Károly 53, 70, 89
- IX. Károly 76, 78, 79
- X. Károly 183, 185, 186, 188, 193, 206, 211
- XIV. Károly svéd király → Bernadotte, Charles Jean-Baptiste
- Károly Róbert 53
- Katalin, Medici 77–79
- II. Katalin orosz cárnő 119
- V. Kelemen pápa 50, 65
- XI. Kelemen pápa 112, 114, 123, 133
- Kellogg, Frank Billings 230, 240
- Kis Pippin → Pippin (Kis)
- Klaudia, Franciaországi 72
- Klodvig 26–29, 31, 35
- Klotild burgundiai hercegnő 27, 29
- Kohl, Helmut 267
- Kossuth Lajos 256
- Kürénéi Szünésziosz → Szünésziosz, Kürénéi
- Lacore, Suzanne 233, 279
- La Fayette kisasszony, Marie Louise Motier de La Fayette 88
- La Fayette márkai, Marie Joseph Paul Yves Roch Gilbert du Motier 140, 142, 184, 186
- La Fontaine, Jean de 103
- Lajos, Bonaparte 170, 194
- I. (Jámbor) Lajos 34, 36

- II. (Német) Lajos 34
 V. (Henye) Lajos 40, 64
 VI. (Kövr) Lajos 46, 64
 VII. Lajos 43, 46, 64
 VIII. (Oroszlán) Lajos 46, 65
 IX. (Szent) Lajos 43, 49, 51, 53, 64, 65, 81
 XI. Lajos 63, 64, 66
 XII. Lajos 71, 72, 89
 XIII. Lajos 53, 69, 83–88, 90, 95, 96, 99
 XIV. Lajos 8, 88, 93, 96–101, 103–104, 106–114, 121, 122
 XV. Lajos 121, 123–128, 131, 133, 134
 XVI. Lajos 128, 129, 132, 134, 139–141, 145–147, 159, 160, 181
 XVII. Lajos 181
 XVIII. Lajos 176, 178, 181–185, 206
 Lajos Fülöp 186–189, 192–194, 206, 211, 213
 Lajos Napóleon, Bonaparte → III. Napóleon
 Lamartine, Alphonse de 189, 192, 193
 La Rochejaquelein, Henri de 148
 La Salle, René Robert de 107, 113
 La Tour, Maurice Quentin de 124, 125
 Laval, Pierre 233
 La Valliere hercegnő, Françoise Louise de La Baume Le Blanc 104
 Law, John 121, 133
 Le Bas, Philippe 153
 Lebrun, Charles François 166
 Le Brun, Charles 99, 103
 Leclerc, Philippe Marie de 249, 283
 Ledru-Rollin, Alexandre Auguste 191, 192, 194
 Lefebvre, Claude 102
 Le Goff, Jacques 31
 III. Leó pápa 32, 36
 XIII. Leó pápa 62, 217, 240
 Leonardo da Vinci 71
 Le Pen, Jean-Marie 270, 274, 275, 281, 285
 Lessing, Karl Friedrich 44
 Leszczyńska Mária → Mária, Leszczyńska
 Leszczyński Szaniszló → I. Szaniszló lengyel király
 Le Tellier, Michel 100, 101, 104
 Le Vau, Louis 103
 L'Hospital, Michel de 77
 Lindet, Jean-Baptiste Robert 150
 Lionne, Hugues de 100
 Lipót, Hohenzollern-Sigmaringen 201
 I. Lipót német-római császár 109, 114
 II. Lipót német-római császár 160
 Longueville, Henri de 96
 (I.) Lotár 34
 Lothar → Lotár
 Loubet, Émile 218, 219, 239
 Louvel, Louis Pierre 183
 Louvois márkí, François Michel Le Tellier 101, 104, 110
 Lujza, Savoyai 71, 73
 Lully, Jean-Baptiste 103
 Lumiere fivérek 223, 239
 Luynes hercege, Charles d'Albert 85
 Mack von Leiberich, Karl 170
 Mac-Mahon, Edme Patrice Maurice de 202, 212–214
 Maginot, André 237, 240
 Maillot, Nicolas Sébastien 154
 Maintenon márkínő, Françoise d'Aubigné 107, 108
 Mancini, Marie 100
 Marat, Jean-Paul 147, 160
 Marcel, Étienne 57, 65
 Margit, Navarrai 71, 74
 Margit, Valois 78, 79, 89

- Mária, Burgundi 63
 Mária, Leszczyńska 123, 133
 Mária, Medici 83, 86, 90
 Mária, Stuart 77
 Mária, Tudor 71
 Mária Lujza 173, 178, 197
 Mária Terézia osztrák főhercegnő
 123, 124
 Mária Terézia spanyol főhercegnő
 (XIV. Lajos felesége) 99, 104, 113
 Marie-Antoinette 132, 134, 161
 Marillac, Michel de 86, 87
 Marlborough herceg, John Churchill
 111
 Marshall, George Catlett 253, 283
 Martell Károly → Károly (Martell)
 Martignac vikomt, Jean-Baptiste
 Sylvere Gay 186
 Martin, Alexandre 192
 Martinus → Márton (Szent)
 Márton (Szent) 23, 35
 Massu, Jacques 256
 Maupeou, René Nicolas Charles
 Augustine de 127, 128, 134
 Mauriac, François 280
 Mauroy, Pierre 266
 Maurras, Charles 229, 239
 Mazarin, Jules (Giulio Mazarini) 69,
 88, 90, 96–101, 103, 113
 Medici Katalin → Katalin, Medici
 Medici Mária → Mária, Medici
 Mendes-France, Pierre 255
 Merész Károly → Károly (Merész)
 burgund király
 Merovech 26
 Merovée → Merovech
 Messmer, Pierre 262
 Metternich, Clemens Wenzel von 175
 Mignard, Pierre 108
 Miksa, Habsburg főherceg 199, 207
 I. Miksa német–római császár 63
 Millerand, Alexandre 219, 230
 Milza, Pierre 11, 12
 Mirabeau gróf, Honoré Gabriel
 Riqueti 140
 Mitterrand, François 260, 261,
 263–272, 285
 Moliere (Jean-Baptiste Poquelin) 103
 Mollet, Guy 255
 Monnet, Jean 252
 Montespan márkinő, Françoise
 Athenais de Rochechouart de
 Mortemart 104
 Montesquieu, Charles de Secondat
 120, 122
 Montmorency, Anne de 77
 Montmorency, Henri de 88
 Montpensier hercegnő, Anne Marie
 Louise d'Orléans 98
 Montrésor gróf, Claude de
 Bourdeille 88
 Morny, Charles de 195
 Moser asszony 279
 Motte, Henri 20, 84
 Mounier, Jean-Joseph 140, 142
 Murat, Joachim 170, 175
 Nagy Hugó → Hugó (Nagy)
 Nagy Károly → I. (Nagy) Károly
 Nagy Péter → I. (Nagy) Péter
 I. Napóleon 8, 154, 156, 157, 161,
 165–173, 175–178, 181, 188, 189,
 191, 194, 195, 197, 206, 207
 II. Napóleon (I. Napóleon és Mária
 Lujza fia) 173, 178, 197
 III. Napóleon 188, 190, 194–202,
 207, 213, 214
 Navarrai Margit → Margit, Navarrai
 Necker, Jacques 129, 131, 134, 141
 Nelson, Horatio 156, 161, 170, 177
 Nivelle, Georges Robert 225
 Odo, Párizsi → Eudes, Párizsi
 Offenbach, Jacques 200

Orániai Vilmos → III. Vilmos angol király

II. Orbán pápa 43, 64

Orléans hercege, Louis d'Orléans 57

Orléans hercege, Philippe d'Orléans 121, 122, 133

Ormos Mária 245

Ory, Pascal 281

Ozouf, Mona 138

Párizs grófja, Louis Philippe d'Orléans 211

Párizsi Eudes v. Odo → Eudes, Párizsi

Pasteur, Louis 207

Patrik (Szent) 24

Paulhan, Jean 250

Perier, Casimir 186

Pétain, Philippe 225, 226, 237, 238, 241, 245, 247, 269, 283

I. (Nagy) Péter orosz cár 107, 122

Petit, Olga 279

Philibert 249

Philippine, Ilainaut-i 55

Pils, Isidore 146

Pingeot, Mazarine 269

Pippin, Heristali 30, 36

Pippin (Kis) 31, 36

Pisseleu, Anne de 72

VII. Pius pápa 167, 172, 174, 177, 178

Plantagenet Henrik → Henrik, Plantagenet

Poincaré, Raymond 230, 231

Poitiers, Diane de 75

Polignac, Jules Auguste Armand Marie de 186, 206

Pompadour márkínő, Jeanne Antoinette Poisson 124, 125, 133

Pompidou, Georges 259, 261–263, 271, 273, 285

Pontremoli, Enrico 249

Pottier, Eugene 205

Poujade, Pierre 255

Prieur de la Cote-d'Or, Claude Antoine 150

Prieur de la Marne, Pierre Louis 150

Primaticcio, Francesco 71

Proudhon, Pierre Joseph 191

Proust, Marcel 219

Puis de Chavannes, Pierre 25

Pütheász 17

Racine, Jean 103

Raffarin, Jean-Pierre 276, 285

Rajmund, Toulouse-i 43

II. Rákóczi Ferenc 111

Ramadier, Paul 253

Ravaillac, François 83

Remi (Szent) 25, 27, 31

Reynaud, Paul 237

Richelieu bíboros, Armand-Jean du Plessis 69, 84–88, 90, 95, 103

Richelieu herceg, Armand Emmanuel du Plessis 183, 184

Robert de Sorbon → Sorbon, Robert de

Róbert (Erős) 40

Róbert (Jámbor) 50

I. Róbert 40

Robespierre, Augustin de 153

Robespierre, Maximilien de 143, 147, 150, 152, 153, 160, 161

Rocard, Michel 268

Rodin, Auguste 56

Rohan, Louis René Édouard de 132

Roland 32, 36

Ronot, Charles 155

Rosso Fiorentino (Giovanni Battista di Iacopo de Rossi) 71

Rouget de Lisle, Claude Joseph 146, 160

Rousseau, Jean-Jacques 120

Rousseau-Decelle 223

Rouvier, Maurice 220

- Saint-André → Jeanbon Saint-André
 Saint-André marsall, Jacques d'Albon 77
 Saint-Germain, Claude Louis de 130
 Saint-Just, Louis Antoine 147, 150, 153
 Saint-Simon gróf, Claude Henri de Rouvroy 199
 Salan, Raoul 257, 284
 Salengro, Roger 234
 I. Sándor orosz cár 171, 175
 Sartre, Jean-Paul 254
 Savoyai Jenő → Jenő, Savoyai
 Savoyai Lujza → Lujza, Savoyai
 Scherrer, Jean-Jacques 60
 Schiwter báró 212
 Schmidt, Helmut 265
 Shennan, Andrew 260
 Sieyes, Emmanuel Joseph 140, 147, 156, 157, 161, 177
 Simiand, François 219
 Soissons gróf, Louis de Bourbon 88
 Sorbon, Robert de 52, 65
 Soult, Nicolas Jean de Dieu 189
 Stavisky, Alexandre 232, 240
 Stuart Mária → Mária, Stuart
 Sully herceg, Maximilien de Béthune 82, 83
 Syagrius 27, 35
 I. Szaniszló lengyel király 123, 124, 127, 133
 Szép Fülöp → IV. (Szép) Fülöp francia király
 Szerapion 22
 Szoltsenyicin, Alekszandr 264
 Sztálin, Jozsif Visszarionovics 232, 254
 II. Szulejmán 73, 76
 Szuvorov, Alekszandr Vasziljevics 156
 Szünésziosz, Kürénci 24
 Talleyrand, Charles Maurice de 172, 173
 Terray, Joseph Marie 127, 128, 134
 Tessier, Ange 198
 Testelin, Henri 106
 Thiers, Adolphe 186, 188, 189, 203, 208, 211–213
 Thorez, Maurice 232
 Tocqueville, Alexis de 7, 8, 193
 Toulouse-i Rajmund → Rajmund, Toulouse-i
 Tudor Mária → Mária, Tudor
 Turenne vikomt, Henri de La Tour d'Auvergne 96, 97, 99
 Turgenyev, Ivan Szergejevics 205
 Turgot, Anne Robert Jacques 128, 129, 131, 134
 III. Valentinianus 25
 Valois Margit → Margit, Valois
 Vauban, Sébastien Le Prestre de 104, 110
 Vendroux, Yvonne 248
 Vercingetorix 19, 20, 35
 Verdi, Giuseppe 72
 Vergennes gróf, Charles Gravier 129
 Vergniaud, Pierre Victorien 147
 Vigée-Lebrun, Élisabeth 132
 Villain, Raoul 224
 Villele, Jean-Baptiste Guillaume Joseph de 184
 Vilmos (Hódító) → I. Vilmos normann király
 Vilmos, Orániai → III. Vilmos angol király
 I. Vilmos normann király 46, 64
 I. Vilmos porosz király, majd német császár 201, 203
 II. Vilmos német császár 220
 III. Vilmos angol király 106, 109
 Vincent, François-André 97
 Viviani, René 224

Voltaire (François Marie Arouet) 119,
120
Waldeck-Rousseau, Pierre 219
Wellington herceg, Arthur Wellesley
172, 175, 176
Werner, Anton von 203
Winock, Michel 252, 253, 262, 268
Winterhalter, Franz Xaver 196
Witt, Johan de 106

Young, Owen D. 231, 240
Yourcenar, Marguerite 279

Zakariás pápa 31
Zénón keletrómai császár 26
Zola, Émile 219